

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKÎLAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETLERİ'NİN AVRUPA
BİRLİĞİ POLİTİKALARI (1983-2004)**

Umut KARABULUT

**Danışman
Prof. Dr. Engin Berber**

2008

EKLER

EK A Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduğum “ Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikaları 1983-2004” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

29/04/2008

Umut Karabulut

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü' nün/...../2008 tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'ninmaddesine göre Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Umut Karabulut'un "Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikaları, 1983-2004" konulu tezi incelenmiş ve aday 15/05/2008 tarihinde, saat 11.00' de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezinolduğuna oy birliği ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının
Soyadı: Karabulut Adı: Umut

Tezin/Projenin Türkçe Adı: Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikaları, 1983-2004

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı:

Tezin/Projenin Yapıldığı
Üniversitesi: Dokuz Eylül Enstitü: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıl:

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı:

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı:

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Prof. Dr Adı: Engin Soyadı Berber

Türkçe Anahtar Kelimeler:

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1. Avrupa Birliği
2. Hükümet
3. 1983
4. 2004
5. Politika

1. European Union
2. Government
3. 1983
4. 2004
5. Politic

Tarih: 21/06/2008

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum Evet Hayır

ÖZET

Türkiye ile o zamanki adıyla AET'nin ilişkileri, Türkiye'nin üyelik için başvurduğu 1959 yılında başlamıştır. Başlangıçta ekonomiden çok siyasi beklentilerle bu Topluluğa üye olmak isteyen Türkiye, gelişen süreçte Topluluğa üye ülkelerin refah seviyelerinin artmasıyla, daha fazla heyecan duymuştur. İsmet İnönü öncülüğündeki CHP, 1963 tarihinde üyeliğin şartlarını belirleyen Ortaklık Anlaşması'nı imzalamışlar buna rağmen ilişkiler uzun yıllar boyunca beklenildiği kadar aşama kaydetmemiştir. 1970 yıllara gelindiğinde Türkiye daha çok terör sorunu ve ekonomik konularla ilgilendiğinden Topluluğa üyelik konusuna fazla emek harcamamıştır. İlişkiler 1980 yılında gerçekleşen asker darbe ile kesilmiş ancak 1983'te seçimlerin yapılması ve Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesi ile yeniden başlamıştır.

Türkiye'nin Topluluk ile ilişkilerini daha programlı bir şekilde yürütmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Anavatan Partisi, 1987 yılında Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvurmuş, böylelikle ilişkiler geri dönülmez bir noktaya gelmiştir. Çünkü artık her iktidar konuyu daha ileri düzeye taşımak amacıyla çaba gösterecektir. Örneğin 1990'lı yıllarda Doğruyol Partisi Gümrük Birliği Anlaşmasını imzalayacak, aynı dönemin ikinci yarısında Anavatan Partisi uyum paketlerini yasalaştıracak, 2000'li yılların başında DSP, koalisyon ortağı MHP'nin muhalefetine rağmen Avrupa'nın istediği yasaların tamamını meclisten geçirecektir. 2002 yılında iktidara gelen AKP, "Kıbrıs" gibi Türkiye'nin yıllardır çizgisini koruduğu politikalarda dahi değişikliğe giderek Kuzey Kıbrıs'ın Rum Kesimi ile birleşmesini destekleyecektir.

Tüm bu çabalara rağmen ilişkiler hiçbir zaman istenilen noktaya gelmeyecektir. Bu yüzden Avrupa Birliği'ne tam üyeliği gerçekleştirme hedefi, her hükümetin kendi iktidarı döneminde ulaşmak istediği bir sevda olarak varlığını koruyacaktır.

SUMMARY

The relations between Turkey and EU, which was denominated as AET at that time, started in 1959 when Turkey applied for membership. At the very beginning, Turkey demanded to be a member of the community with political expectations more than economic ones; but with the economic growth of member countries, Turkey became more enthusiastic about it. Although CHP, which was led by İsmet İnönü at that time, signed a partnership treaty which covered membership terms, the anticipated progress in affairs couldn't be achieved. In 1970s, Turkey wasn't able to struggle to become a member as it was engaged with terrorism and economic problems. Relations between Turkey and the Community come to a virtual freeze following the military coup d'etat on 12 September 1980 but after the parliamentary elections in 1983, Anavatan Party came into power which resumed negotiations.

It was this period when Turkey started to develop a more scheduled relations with the community. Anavatan Party applied to get full EEC membership in 1987 which made the situation irreversible as every government that came into power tried hard to make a further progress about the membership. For instance, in the first half of 1990's Doğrüyol Party signed Customs Union, Anavatan Party enacted adjustment laws in the second half of 1990's. At the beginning of 21st century, in spite of the opposition of its coalition partner MHP, DSP (Turkish parliament) adopted over 30 amendments to the constitution in order to meet the Copenhagen political criteria for EU membership. AKP, which came to power in 2002, even altered some policies which were maintained for years for instance it started to support the unity of the divided island Cyprus.

Despite all these endeavours, relations will never come to an anticipated level hence the aim of getting full EEC membership will persist being an ambition to be achieved for every political party that came to power.

ÖNSÖZ

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri başlığı altında bugüne dek pek çok çalışma yapılmış, kitaplar yayınlanmıştır. Ortaya konan bu eserler; uluslararası ilişkiler uzmanlarından, gazetecilere, iktisatçı, eski diplomat ve siyasilere kadar pek çok kişi tarafından gerçekleştirilmiş olmalarına rağmen, tarih metodolojisini tam olarak benimseyerek yapılmış bir çalışmanın eksikliği göze çarpmaktadır. Böylesine önemli bir konuda yapılan çalışmaların genellikle tarih disiplini dışında gerçekleştiğini fark etmem ilgi duyduğum bu konuyu, doktora çalışması olarak gerçekleştirmemde etkilidir.

Çalışmamda Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini benimsemem konusunda hocam Prof. Dr. Ergün Aybars'ın desteği ve yardımını gördüm. Başlangıçta yaşadığım, “*yakın zamanda yaşanmış bir olayın tarihe konu olup olamayacağı*” ile ilgili soru işaretini aşmamda önce kendisi sonra da tez danışmanı hocam Prof. Dr. Engin Berber bana yardımcı oldular. Konunun 1983-2004 tarihleri arasındaki dönemini inceleme nedenim, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Anavatan Partisi iktidarı ile başlayan süreçte, ilişkilerin tam üyelik başvurusuyla birlikte yeni bir hız kazanması ve 2004 yılındaki Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'ye müzakerelere başlama tarihinin verilmesiyle farklı bir boyuta taşınması olmuştur.

Yaklaşık beş yıl süren bu çalışmanın en büyük kısmı İzmir Milli Kütüphanesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi'ndeki kaynaklardan yararlanılarak gerçekleştirildi. Ayrıca Ankara'da siyasi partilerin kütüphanelerinden yararlandım. 1983-2004 yılları arasında iktidar ve iktidar ortağı olmuş bütün siyasi partilerin genel merkezlerine gittim. Burada yaptığım çalışmalarda ne yazık ki Türkiye'de arşivcilik olgusunun gelişmediğine tanık oldum. Yine de yeni kurulmuş olan Adalet ve Kalkınma

Partisi'ni istisna tutacak olursak, Cumhuriyet Halk Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin bu konuda diğer partilere göre biraz daha ileride olduklarını belirtmeliyim. Ankara'daki çalışmalarım sırasında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne de başvurmadım rağmen, son 30 yıla ait resmi evrakların araştırmaya açılmaması nedeniyle herhangi bir belge edinemedim. Bilkent ve ODTÜ gibi üniversitelerin gelişmiş kütüphaneleri bana İzmir'de bulamadığım bazı kaynakları elde etmemde yardımcı oldu. Araştırma konum dış politika ile ilgili olmasına rağmen bende diğer araştırmacılar gibi "henüz tasnifi tamamlanmadığı" gerekçesiyle Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinden yararlanamadım. Bu konudaki bir başka sıkıntıyı TRT'ye, siyasilerin seçim öncesi konuşmaları ile ilgili bant kayıtlarını istediğimde yaşadım. Çünkü saati 150 \$+KDV gibi bir rakama ulaşan bu kayıtlar geri adım atmama yol açtı. Yine de bu konudaki eksiği, kısmen siyasi partilerden edindiğim eski bant kayıtlarından ve cd'lerden telafi edebildim.

Elbetteki çalışmam sırasında pek çok kişiden yardım gördüm. Başta tez danışmanım Prof. Dr. Engin Berber, tıkanığım her noktada önümü açıp beni rahatlattı ve adeta tezin soluk almasına yol açtı. Tezimin ilk danışmanı hocam Prof. Dr. Ergün Aybars ve son dönemde neredeyse benim kadar tezimle uğraşan hocam Doç. Dr. Kemal Arı'nın yardımları için kendilerine sonsuz minnettarım. Ayrıca bu tezin yazılmasında katkıları olan DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü çalışanlarına, İzmir Kent Arşivi ve Milli Kütüphane çalışanlarına Ege-Koop Başkanı Hüseyin Aslan'a, Amcam Mazhar Karabulut'a ve tabii aileme teşekkürü borç bilirim.

Umut KARABULUT

İzmir/2008

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
AVRUPA'YI BİRLEŞTİRME DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE AVRUPA BİRLİĞİNİN OLUŞUMU	1
1) Avrupa Düşüncesinin Oluşumu.....	1
2) Avrupa Birliği'ne Giden Yol.....	8
I - TÜRKİYE'NİN TOPLULUK İLE İLİŞKİLERİ (1959–1983) ...15	
A) Başvurudan Ortaklık Antlaşmasına (1959–1963).....	15
B) Ortaklık Antlaşması'ndan Katma Protokol'ün Yürürlüğe Konulmasına (1963–1973).....	22
C) Katma Protokol'den 12 Eylül Darbesine (1973-1980).....	36
D) 12 Eylül Askeri Darbesi'nden Yeniden Demokrasiye (1980–1983)...	47

II - ANAVATAN PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ (1983 - 1991).....	55
A) I. Turgut Özal Hükümeti (13.12.1983 – 21.12.1987).....	55
B) II. Turgut Özal Hükümeti (21.12.1987 – 09.11.1989).....	82
C) Yıldırım Akbulut Hükümeti (09.11.1989 – 23.06.1991).....	86
D) I. Mesut Yılmaz Hükümeti (23.06.1991 – 20.11.1991).....	90
III - KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ (1991–2003).....	92
A) VII. Süleyman Demirel Hükümeti (21.10.1991–25.06.1993).....	92
B) I. Tansu Çiller Hükümeti (25.06.1993 – 05.10.1995).....	97
C) II. ve III. Tansu Çiller Hükümetleri (05.10.1995-06.10.1996).....	110
D) II. Mesut Yılmaz Hükümeti (06.03.1996 – 28.06.1996).....	118
E) Necmettin Erbakan Hükümeti (28.06.1996 – 30.06.1997).....	120
F) III. Mesut Yılmaz Hükümeti (30.06.1997 – 11.01.1999).....	124
G) IV. ve V. Bülent Ecevit Hükümetleri (11.01.1999 – 18.11.2002).....	143

IV - ADALET VE KALKINMA PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ

(2002-2004)..... 169

A) Abdullah Gül Hükümeti (18.11.2002-14.03.2003)..... 169

B) Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti (14.03.2003-).175

SONUÇ..... 198

KAYNAKÇA..... 203

GİRİŞ

AVRUPAYI BİRLEŞTİRME DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE AVRUPA BİRLİĞİNİN OLUŞUMU

1) AVRUPA DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUMU

Bir kıtaya ismini veren Avrupa, bugünkü algılanışından farklı olarak, doğu kökenli bir kavramdır. Avrupa (Europe) Yunan mitolojisinde tanrılar tanrısı Zeus'un âşık olup, Girit Adasına kaçırdığı Fenike prensesinin ismidir¹. Zeus'tan pek çok oğlu olan bu güzel prenses, Girit Kralı ile evlenmiş ve bu adaya "Europe" denir olmuştur². Zamanla yalnız Girit değil, tüm Yunan bölgesi bu isimle anılmış, Yunan kolonileriyle birlikte bu Europe ismi yaygınlaşmıştı. Akdeniz'in Dünya'nın merkezi konumuna yükseldiği Roma İmparatorluğu döneminde günümüz Avrupa'sının yaklaşık sınırları belirlenmişti.

Don Nehri'nin Asya'dan ayırdığı üç tarafı denizlerle çevrili, 10.523.000 km² büyüklüğündeki bir yarımada olan Avrupa'nın taşıdığı kültürel anlam çok özeldir. Avrupa ile beslendiği geçmişin özneleri arasında çelişkiler bulunmaktadır. Yunanistan, hem Avrupa, hem de Asya'ya özgü bir birimdir. Roma İmparatorluğu ise kendisini Dünya ile özdeş görmüştür³. Hal böyle olmakla birlikte Roma Uygarlığı'nın çağdaş Avrupa'ya yaptığı kültürel katkı önemlidir. Örneğin; üç kıtaya yayılan imparatorluk topraklarının tümünde uygulanan Roma Hukuku ortak bir hukuk sisteminin doğmasına yol açmış ve Roma hukukunun uygulandığı topraklarda yaşayan insanlardan bir kısmı Roma vatandaşı

¹ Azra Erhat, "Europe", *Mitoloji Sözlüğü*, 3. Basım, İstanbul, 1984, s. 118'de, Poseidon'la Libya'nın oğlu, Fenike Kralı Agenor'un kızı Europe, Zeus'un sevgisini kazanmakla ölmez bir ün salmıştır. Zeus bir ilkbahar sabahı gökteki sarayında oturmuş yeryüzünü gözetlerken, güzel Europe'yı görmüştü. Europe, o sırada uykudan uyanmış, gördüğü düşü yorumlamaya çalışmaktaydı. Europe'yı doğurduğunu ileri süren Asya, O'nu kendisine almak istemişti. Zeus, karısı Hera'nın uzaklarda olmasına karşın ne olur ne olmaz diye boğa kılığına girmişti. Güzel ve çekici bir boğaya dönüşmüş olan Zeus'u gören Europe, dayanamayıp yanına gelmiş ve Europe'yı sırtına alan Zeus, O'nu Girit Adası'na götürmüştü.

² Nuri Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", *Türkiye ve Avrupa*, Ed: Atilla Eralp, Ankara, 1997, s. 30.

³ Yurdusev, s. 32.

olarak nitelendirilmişti⁴. Avrupa Birliği içinde çok telaffuz edilen “Avrupa Vatandaşlığı” kavramının Roma vatandaşlığından etkilendiği açıktır⁵. Ayrıca Roma İmparatorluğu’nun, M.Ö. 27 ile 180 yılları arasında yaşanmış Pax Romana⁶ sürecine atfen Avrupa Birliği’nin paraların üzerine Roma simgesi işlenmek suretiyle Roma Uygarlığı ile arasında bir aidiyet kurduğu görülmektedir.

“Avrupa” sözcüğünün kültürel anlamda içinin dolması, Hıristiyanlığın Avrupa’da gelişip yaygınlaşmasıyla olmuştur. Roma’nın, 410 tarihinde Gotlar tarafından yağma edilip yıkılmasını paganlar, eski tanrıların bırakılmış olmasına yormuşlardı. Onlara göre Roma, Jüpiter’e tapınıldıkça güçlü ve ayakta kalabilirdi. Aziz Augustine tarafından 412 yılında kaleme alınmış “Tanrı Kenti” (City of God) paganların iddialarına verilmiş bir yanıtı⁷. Bu kitap Ortaçağ boyunca, özellikle kilisenin din dışı prenslerle savaşımında büyük bir etki yapmıştı⁸. Augustine kitabında iki ülkenin varlığından söz etmişti. Bunlar; Tanrı Ülkesi (City of God) ve Yeryüzü Ülkesi’dir (City of Earth). İlki barış ve huzuru temsil ederken, diğeri kargaşa ve mutsuzluk ifadesidir. Devamlı savaş halinde olan bu iki ülkeden galip gelecek olan Tanrı Ülkesi’dir. İnsanoğlunun amacı da Tanrı Ülkesi’ne varmak ve böylece Tanrı ile birleşmektir. Augustine’in iki farklı şehirde ifadesini bulan bu ikilemi, Ortaçağ boyunca Hıristiyan dünyasında “Hıristiyan Ülkesi (Christendom, Respublica Christiana)” ve “Hıristiyan Olmayanların Ülkesi (non-Christendom)” olarak ifadesini bulacaktı. Bunun sonucunda Tanrı Ülkesi’nden dışlanmış olan Hıristiyan olmayan unsurlara karşı cihad (Holy war) gündeme gelmişti⁹.

⁴ Remi Brague, *Avrupa: Roma Yolu*, İstanbul, 1995, ss. 35-36.

⁵ Beril Dedeoğlu, “Avrupa Birliği’nin Bütünleşme Süreci I-II”, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Der: Beril Dedeoğlu, İstanbul, 2003, ss. 22-23.

⁶ “Pax Romana”, *Ana Britannica*, C. 25, İstanbul, 1994, s. 135’te, Pax Romana’nın Latince’de Roma Barışı anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu dönem, Roma İmparatoru Augustus’tan (27-14) Marcus Aurelius dönemine (161-180) değin Akdeniz’de hüküm süren görece barış ortamına verilen isimdir. Temelini Augustus’un attığı Pax Romana; İskoçya, Kuzey Afrika ve İran’a kadar uzanan bir bölgeyi kapsıyordu. Ancak bu durum, Roma İmparatorluğu’nun öteki halklar karşısındaki üstün gücüne dayanan zoraki bir barışıdır. Bununla birlikte bütün Akdeniz çapında ticaret yollarının güvenliğini sağlıyor ve böylece geniş ölçekli bir iş bölümünü ayakta tutan mal ve para akımları için gerekli siyasal çerçeveyi oluşturuyordu.

⁷ G.T. Bettany, *Dünya Dinleri*, Çev: Ahmet Aydoğan, İstanbul, 2005, ss. 820-821.

⁸ Bertrand Russell, *History of Western Philosophy*, London, 2000, ss. 353-361.

⁹ Yurdusev, ss. 36-37.

Sekizinci yüzyılda bir Hıristiyan ülkesi (Respublica Christiana) olarak anılmaya başlayacak olan Avrupa kıtası, Şarlman'ın Kutsal Roma Germen İmparatoru olarak Papanın elinden taç giymesi ile kesin bir kültürel anlam kazanmıştır. Avrupa sözcüğünün ilk kullanıldığı yerlerden biri, Şarlman'ın sarayıdır. Bu nedenle kendisine, “Avrupa'nın Babası” (Pater Europe) olarak hitap edilmektedir¹⁰. Takip eden dönemde bugünkü Almanya topraklarında kurulmuş olan Doğu Fransa Devleti'nin Kralı Büyük Otton'un 951'de kendisini Lombardlar'ın kralı ilan etmesiyle birlikte başlayan ve İtalya'ya kadar olan Orta Avrupa topraklarında Hıristiyan ve barış getirici bir güç oluşturma çabaları görülmüştür. Otton, 962 yılında Şarlman'ın tacına sahip çıkarken, kendini onun varisi saymış ve Araplarla mücadeleyi başlıca görevi kabul etmiştir¹¹.

Avrupa ve Avrupa insanının Doğu'dan uzaklaşmasında, İslam dininin ve Arap yayılmasının etkisi olmuştu¹². Arapların 711 tarihinde İspanya'yı ele geçirmeleri bu bağlamda çok önemlidir¹³. Kendi kıtasına kapanmış Avrupa'nın ve Avrupalı insanın kabuğunu kırması ve Avrupa bütünleşmesi düşüncesinin şekillenmesi bakımından temellerini Aziz Augustinus'un attığı Haçlı düşüncesi çok önemliydi¹⁴. Yaklaşık 200 yıl devam eden Haçlı Seferleri¹⁵ sırasında İngiltere'den Akdeniz'in en uç kıyılarına kadar derebeylerin Avrupa'yı kat etmeleri her şeyden önce ruhsal yönden kıtanın birleşmesine katkıda bulunmuştu¹⁶. Ayrıca Papalık bayrağı altında toplanan insanlarda Hıristiyan kimliği üzerinden Avrupalı olma bilinci iyice pekişmişti.

Bu gelişmelerin yaşandığı Ortaçağ, Avrupa bütünleşmesi bağlamında ortaya konan çeşitli düşüncelere ev sahipliği yapmıştır. Bu düşüncelerden ön plana çıkan ilki, Normandiyalı bir avukat ve Fransa Kralının Danışmanı Pierre Dubois'in 1306 tarihli “Kutsal Toprakların Geri Alınması” (De Recuperatione Terrae Sanctae) başlıklı kitabındaki

¹⁰ F.H. Burak Erdenir, *Avrupa Kimliği Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe*, Ankara, 2005, s. 54.

¹¹ March Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1983, s. 18.

¹² Edgar Morin, *Avrupa'yı Düşünmek*, 2. Baskı, İstanbul, 1995.

¹³ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi, Emeviler-Abbassiler*, Ankara, 1979, s. 62'de, Emeviler'in, I. Velid döneminde, Tarık Bin Ziyad komutasındaki bir ordu ile İspanya'yı ele geçirdikleri yazılmaktadır.

¹⁴ Erdenir, s. 55.

¹⁵ Haçlı Seferleri ile ilgili bilgi için bkz., Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 2007.

¹⁶ Claude Delmas, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, İstanbul, 1973, s. 71.

öneriler¹⁷; ikincisi ise, Dante'nin 1310 yılında yazdığı "Monarşi (Monarchia)" adlı eserindeki merkezi bir Avrupa için Roma'nın canlandırılması ve savaşların durdurulması düşüncesidir¹⁸.

Bu öneri ve düşünceler yaşama geçmemesine rağmen, Avrupa toplumlarının gelişimi iki sebepten ötürü Dünya'nın diğer bölgelerinde yaşayan toplumlardan çok farklı seyredecekti. Bunlardan ilki, Avrupa'nın içinden İtalya'daki ticaret merkezlerinden biri olan Venedik'ti. Doğunun lüks ürünlerini ithal eden Venedikli tacirler¹⁹ bu ürünleri Alp Dağları'nın ötesine taşıyarak, kültürel yakınlaşmaya yardımcı olmuşlardı²⁰. Avrupa'da ticaret burjuvazisinin evrimi, XIV. ve XV. yüzyıllarda bu sınıfın, mutlak monarşilere karşı hak mücadelesini gündeme getirmişti. Varlıklarına meşruiyet kazandırmak isteyen ticaret burjuvazisi, laik bir anlayışla Roma hukukunu inceleyerek, derebeylik kavramının yerine kamu iktidarını oluşturmayı ve kilise ile mücadele ederek ulusal devletleri oluşturmaya çalışmışlardır²¹. Rönesans ve Reform hareketleri²² ile desteklenen bu süreçle birlikte Avrupa insanı artık kendisini Hıristiyan olmaktan ziyade, Avrupalı olarak görmeye başlamıştı²³. Coğrafi keşiflere koşut olarak gelişen ticaret kapitalizmi ve sömürgecilik,

¹⁷ Ömer Korkmaz, "Tarihsel Süreç İçerisinde Evrensellik Düşüncesi", *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/3, 2002, s. 187'de, Dubois, Dünyanın oluşturulacak bir meclis tarafından federasyon şeklinde örgütlenmesini savunmuştur. O'na göre Dünya barışı ancak ulusal krallıklar ve yüksek rütbeli papazlar arasındaki bir anlaşma ile kurulabilir.

¹⁸ Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, Ankara, 1997, ss. 38-45'te, Dante Monarşi yönetiminin üstünlüğünü savunmuştur. Monark'ın, otoritesini doğrudan Tanrıdan aldığı için bir kilise temsilcisine ihtiyaç duymayacağı, insanların tek bir yöneticisinin olması gerektiği, monarkın barışçıl bir düzen kurarak adaleti gerçekleştireceğini savunmuştur.

¹⁹ Akdeniz tacirleri ve ticari emtialar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fernand Braudel, *Maddi Uygurlık Ekonomi ve Kapitalizm, XV. Ve XVII. Yüzyıllar*, Ankara, (t.y.).

²⁰ Delmas, s. 36.

²¹ Ayrıntılar için bkz. Ağaoğulları ve Köker, 1997, ss. 85-134.

²² Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789*, Ankara, 1997, ss. 12-17'de yazıldığı üzere, Rönesans, merkezi İtalya olmak üzere tüm Batı Avrupa'da XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında görülen akımdır. Bu dönemde Avrupalı düşünürler ve bilim adamları, Yunanlı Pisagor'un "*İnsan her şeyin ölçüsüdür*" düsturunu takip ederek dikkatlerini Tanrıbilimin gücü ve sırları yerine, insanlığın doğası, potansiyeli ve başarıları üzerine yoğunlaştırmışlardır. Reform ise, XV. yüzyılda doğmuş ve Hıristiyanlık ile hümanizmin sentezi Rönesans'tan kaynaklanmıştır. O ana kadar karmaşık bir öğretisi ve düşünsel yapısı olan Hıristiyanlık, artık yeniden yorumlanarak daha geniş kesimlerin anlayacağı bir hale dönüşmüş ve böylece toplumsal tartışmaların konusu haline gelmiştir. Buna paralel olarak yerleşik kilise düşüncesinde delikler açılmış ve kilisenin ciddi kurumsal zayıflıkları ortaya çıkmıştır.

²³ Yurdusev, s. 40.

sömürgeciliği meşrulaştırmak için Avrupa insanının kendisini, diğer bölgelerden ayırt etme gerekliliğini de ortaya koymuştu²⁴. Artık görece olarak Hıristiyan kimliğini kullanmayan Avrupalı, medeniyet-uygarlık çerçevesinde kendisini tanımlayacaktı²⁵. Ulus-devlet düzeninde gerçekleşen bu süreç, laiklik anlayışıyla, daha açık bir toplum yapısına da beraberinde getirmiştir. Aslında Avrupa bütünlüğü için zıt bir durum gibi görünen ulus-devletleşme olgusu, laiklik, demokrasi, sanayi devrimi ve kentleşme gibi ortak kurumlar ve değerler yaratmış, ayrıca ilişki kurmada dinin tahakkümünden kurtulan Avrupalı, tamamen laik bir anlayışla bu ilişkilerini daha dünyevi çerçevede geliştirebilme imkânına kavuşmuştur.

İkinci sebep ise Avrupa'nın dışından kaynaklanan, Osmanlı varlığıdır. Osmanlı Devleti ve Rumeli'deki fütuhata, Avrupa devletleri tarafından ortak bir tehdit olarak algılandığından, Haçlı Seferleri sırasında olduğu gibi bir duygudaşlık yaratmıştır²⁶. Bu süreç Avrupalı düşünürlerde ilk defa, Ortaçağ'da ortaya atılan Avrupa'yı bütünleştirme konusunda daha güçlü düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. George Podiebrad (1420–1471) bir Milletler Cemiyeti fikrini savunmuş, Tomaso Campanella (1568-1629) ise dünyanın merkezi bir yönetim tarafından idare edilmesini önermiştir. Franciscus Suarez (1548–1617) insanlığın çok çeşitli krallıklara ve uluslara ayrılmasına rağmen bir tür birlik oluşturduğunu, Duc de Sully'de (1560–1641) Avrupa topraklarının eşit kısımlara ayrılıp dağıtılmasını ve sonra da oluşturulacak 15 eşit devletten kurulacak bir Katolik Evrensel Cumhuriyeti düşüncesini savunmuştur²⁷. Hugo Grotius²⁸ (1583–1645) Hıristiyan devletlerin bir birlik oluşturmaları üzerinde durmuş, Emeric Cruce (1590–1648) evrensel

²⁴ Sömürgecilik Tarihi için bkz. Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi, 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*, Ankara, 2002 ve Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, İstanbul, 2000.

²⁵ Erdenir, s. 57.

²⁶ Lee, s. 130'da; 1618–1648 tarihinde gerçekleşen ve adına 30 Yıl Savaşları denilen mezhep savaşlarından sonra Avrupa'da Vestfalya Antlaşması imzalanmış, kilisenin otoritesi zayıflamış ve egemen devletler güçlenmiştir. Lee'ye göre; başlıca dini anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması ve bunun sonucunda 150 yıl boyunca dini fanatizmin diplomasiden uzak tutulması Avrupa için Vestfalya'nın önemine işaret ediyordu.

²⁷ Korkmaz, ss. 188–190

²⁸ Sarp Erk Ulaş, "Grotious, Hugo", *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 2002, s. 622'de, Grotious, "*Hıristiyan Dininin Doğruluğu Üzerine*" (De Veritate Religionis Christianae) başlıklı kitabında, kiliseler arasındaki çatışmaların sona ermesini dileyerek barış ve birliğin hüküm sürdüğü ilk Hıristiyan toplumunun yeniden kurulmasını bir amaç olarak ortaya koymuştur.

barış için tüm devlet temsilcilerinden oluşacak bir genel meclisi²⁹, William Penn (1644–1718) ise bir Evrensel Federasyon fikrini savunmuştur. Burada her devlet ağırlığına göre üyeye sahip olacaktır³⁰. Abbe de Saint Pierre (1658–1743) sürekli barış için dünya üzerinde bir Milletler Cemiyeti oluşumunu şart görmüştür.

Immanuel Kant (1724–1804), Avrupa Birleşik Devletleri fikrini ortaya atmış, aynı dönemde Jean Jacques Rousseau (1712–1778) Avrupa'nın birleştirilmesi için federal bir çözüm sunmuştur. Jeremy Bentham (1748–1832) ise Avrupa devletlerinin oluşturacağı bir meclis ve ordu üzerinden evrensellik fikrini savunmuştur³¹. Bu önerilerin, Avrupa'nın bütünleştirilmesi sürecine katkıda bulunmuş olduğuna şüphe yoktur.

Fransız Devrimi'nden sonra ulus-devletleşme süreci hızlanmış ve özgürlüklerin alanı genişlemeye başlamıştır. Napolyon Bonapart³², devrimin ilke ve kurumlarının Avrupa'ya yayılmasına katkıda bulunmuştur. Dünya halklarına tiranlığı devirmek, özgürlüğe kavuşmak için çağrıda bulunan Bonapart, ele geçirdiği topraklarda cumhuriyet, demokrasi ve eşitlik düşüncelerini yaymış, milliyetçi duyguların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır³³. Bunların yanı sıra, Avrupa için ortak bir hukuk sistemi, ağırlık ve ölçü birimleri, temyiz mahkemesi hatta ortak bir para birimi öngörmüştür³⁴. Bonapart'ın Avrupa'lı büyük monarşiler koalisyonuyla giriştiği mücadeleyi kaybetmesinden sonra (1814) Avrupa'nın sınırları çizmek ve bozulan dengeyi yeniden kurmak amacıyla Viyana'da, şehrin adıyla anılacak bir kongre toplanmıştı (1815). Belçika ile Hollanda'nın, Norveç ile İsveç'in birleştirilip, Fransa'nın devrimden önceki sınırlarına itildiği Viyana Kongresi'nde, konumuz bağlamında bizi ilgilenden yön, “Avrupa Uyumu (European Concert)” dur.

²⁹ “Cruce, Emeric”, *Ana Britannica*, C. 8, s. 347'de, Cruce, kitabı “*Yeni Kineas*” (Le Nouvvea Cynee)'da, anlaşmazlıkların uluslararası tahkim yoluyla çözülmesi fikrini savunmuştur. Serbest ticaretin de ilk savunucularındandır.

³⁰ “Penn, William”, *Ana Britannica*, C. 25, ss.170–171'de, Penn, özellikle din özgürlüğü konusundaki fikirleri ile tanınmıştır.

³¹ Korkmaz, s. 191.

³² Fransa'da Napolyon iktidarı ve bu iktidarın Avrupa üzerindeki etkileri için bkz. Eric Hobsbawn, *Devrim Çağı, 1789–1848*, 3. Baskı, Ankara, 2003, ss. 89–111.

³³ Hobsbawn, 2003, s. 89.

³⁴ Hobsbawn, ss. 80–111.

1830 ve 1848 yılında, Avrupa'yı sarsan ihtilaller liberal ve milliyetçi akımları güçlendirerek Avrupa halkları arasında ortak bir düşünsel taban yaratmış ve bir yüzyıl öncesine göre Avrupa'yı bütünleştirmeye yönelik daha somut önerilerin dillendirilmesine kapı aralamıştır. başlanmıştır. Saint Simon (1760–1825), 1814'te Napolyon'un Avrupa'da yarattığı kargaşa ortamında yazdığı, “Avrupa Toplumunun Yeniden Örgütlenmesi (De La Reorganisation De La Societe Eeuropeenne)” adlı kitapta, siyasal devrimlerin olmadığı bir yeni Avrupa ailesi kurmayı teklif etmiştir³⁵. Christian Friedrich Krause (1781–1832) ise liberal akımların etkisini güçlendirmesi için çabalamış, Avrupa'da sınır kavramına karşı çıkmış ve bu amaç uğruna İspanya'da çalışmalarda bulunmuştur³⁶. Victor Hugo (1802–1885) ise 1849 tarihli Paris Barış Kongresi'nde Avrupa Birleşmiş Devletleri fikrini ortaya atmıştır.

XIX. yüzyılda birleşik Avrupa düşüncesine en çok katkıda bulunan olay Viyana Kongresi'nde bir çok prensliğe ayrılan Almanya'da Gümrük Birliği Zollverein'in kurulmasıdır. Viyana Kongresi'nin getirdiği düzende Almanya birçok prensliğe ayrılmıştır. Bu prenslikler, 1834 yılında Alman Gümrük Birliği'ni kabul ederek 1871 yılında Bismarck'ın gerçekleştireceği siyasi birliğin ilk adımlarını atmışlardır. Zollverein'i ortaya atan ünlü Alman iktisatçı Friedrich List olmuştur³⁷. List bu birliğin sınırlarının bütün Avrupa'yı kapsayacak şekilde genişleyebileceğini düşünmüştü. Alman iktisatçı, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Danimarka ve İsviçre'nin bu birliğe katılmasının ardından İngiltere'nin geleceğini umut etmiştir. I. Dünya Savaşı, bu umudu söndürmüştü, List'in gümrük tarifelerinin arttırılmasına yönelik tutumu savaştan sonra devletlerin ekonomilerini içine kapamasına yol açmıştır.

³⁵ Ulaş, “Saint Simon”, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 2002, s. 1238.

³⁶ “Krause, Christian Friedrich”, *Ana Britannica*, C. 19, İstanbul, 1994, s. 367.

³⁷ “List, Friedrich”, *Ekonomi Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1983, s. 873'da belirtildiğine göre List, XIX. yüzyılda yaşamış bir Alman iktisatçısıdır. Serbest ticarete karşı olan fikirleri ile tanınmıştır. List'in yaşadığı dönemde Almanya pek çok küçük devletçiğe bölünmüş durumdaydı ve bu devletler, aralarında gümrük tarifeleri uygulamaktaydılar. Buna rağmen ithal mallara gümrük uygulanmıyordu. List bu çelişik duruma karşı çıkarak Alman devletlerinin kendi aralarındaki gümrükleri kaldırmalarını, yabancı mallara ise gümrük ve kotalarla koruyucu tedbirler uygulamalarını savundu. List'e göre serbest ticaret ancak gelişmiş ülkeler açısından faydalıydı. XIX. Yüzyıl Almanya'sı gibi henüz yeterince sanayileşmemiş ülkelerin dışa karşı korunmadan vazgeçip, liberal bir dış politika izlemesi sanayilerini çökertirdi.

Savaştan sonra kurulan Milletler Cemiyeti iki savaş arası dönemin ilk birlik ifadesiydi. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson tarafından önerilmişti³⁸. Ancak Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin içinde bulunmadığı Milletler Cemiyeti'nde İngiltere ve Fransa'nın varlığı bu kuruluşu bir Avrupa Birliği haline getirmişti³⁹. Bunun dışında, 1925 tarihli Locarno Antlaşması⁴⁰ da iki savaş arasında Avrupa devletlerini bir araya getiren savaş karşıtı bir oluşumdur. Bu dönemin sivil inisiyatifi ise Pan Avrupa Hareketi olmuştur. Avrupa'nın ilk federalist hareketi olan 1924 tarihli birliğe, Fransa'dan Briand, Caillaux, Blum, Herriot, Çekoslovakya'dan Edvard Beneş, Almanya'dan Konrad Adenauer, İtalya'dan Kont Sforza ile Albert Einstein, Thomas Mann, Sigmund Freud, Rainer M. Milke ve Jose Ortega gibi kişiler katılmıştır⁴¹. Ancak tüm bu girişimler, II. Dünya Savaşının çıkması ile gelişme şansı bulamamıştır.

2) AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİDEN YOL

Avrupa halklarını II. Dünya Savaşı'ndan sonra 'Avrupa Birliği'ne götüren gelişmelere geçmezden önce, devlet-hükümet ayrımı üzerinde durmamız yerinde olacaktır. Modern bir ulus-devletin temel unsurlarından biri olan hükümet, sık sık devletle eş anlamlı kullanılmaktadır. Birbirinden farklı olan bu iki organdan devletin çeşitli tanımlamaları bulunmaktadır. Devletin çeşitli özellikleri ön plana çıkarılarak yapılan bu tanımlamaların ortak yanı devletin bir soyutlama olduğudur. Bir başka anlatımla, devlet, toplum içindeki en üstün kurum ve iktidardır⁴². Kurumsal olarak devletin somutlaşmış biçimi ise hükümet olarak adlandırılır. Bir organizasyona, kuruma, oluşuma devlet diyebilmemiz için üç unsur içermesi lazım gelir. Bir devletin ülkesi (toprağı) olmalıdır. İkinci olarak bu toprak üzerinde yaşayan halkı olmalıdır. Son olarak da, bu toprakta yaşayan halk üzerinde egemen

³⁸ Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmanın ve kendi adıyla anılacak olan ondört ilkenin tam metni için bkz. Engin Berber, *Türk Dış Politikası Çalışmaları, Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, İstanbul, 2007, ss. 149-154.

³⁹ Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Bursa, 2001, s. 46.

⁴⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul, 2005, s. 160'da, 16 Ekim 1925 tarihinde İsviçre'nin Locarno şehrinde imzalanan anlaşmalardır. Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya arasında bir saldırmazlık paktı öngörmüştür.

⁴¹ Dedeoğlu, s. 43.

⁴² Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara, 1994, s. 92 ve Mümtaz'er Türköne, *Siyaset*, Ankara, 2006, ss. 73-75.

olmalıdır. Bu üçüncü unsur, devletin iktidarının somutlaştığı noktayı temsil eder. Devletin egemen olduğu kabul edilir⁴³. Bunu da, o halkı hükümet aracılığıyla yönetmesinden çıkarırız. Hükümet bu anlamıyla devlet iktidarının tüm araçlarını kapsar. Dar anlamda ise hükümet, merkezi devlet gücü anlamında kullanılmaktadır. Devletin yürütme, yani yönetim işlevinin uygulayıcısı anlamında kullanılır. Başkentte bulunan devlet aygıtının toplamı anlamına gelir⁴⁴. Bunun yanında, hükümet, yürütme gücünü başı anlamında, Bakanlar Kurulu (kabine) anlamında da kullanılmaktadır. Bu kullanım hükümetin en dar anlamıdır ve hayli yaygındır. Burada da, yine devlet iktidarının aygıtı anlamındadır ama en somut haliyle başbakan ve bakanları kapsar. Yine bu anlamına atıfla, “hükümet başkanı” ifadesi de, bakanlar kurulunun başı anlamında kullanılır.

Bu farkı belirttikten sonra, ulus-devletleri birlik oluşturmaya götüren sürece bakabiliriz. II. Dünya Savaşından sonra bu yöndeki ilk girişim, Avrupa Birliği oluşumuna sonradan katılacak İngiltere’den gelmiştir. Başbakan Winston Churchill, 1946 Eylül’ünde Zürih Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada, “*Avrupa ailesinin olabildiğince geniş tutularak, bir barış, güvenlik ve özgürlük alanına dönüştürülmesi ve bir Avrupa Devletler Birliği oluşturulması*” önerilerini gündeme taşımıştı⁴⁵. Sovyetler Birliği’nin bölgedeki etkinliği ve Kızılordu’nun gücü 1947 Haziranında Marshall Planının⁴⁶ açıklanmasında etkili olmuş ve böylece Avrupalı devletler daha fazla işbirliği ve Marshall yardımını örgütlemek için 1949 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’nü (OEEC)⁴⁷ kurmuşlardır⁴⁸. Bu oluşuma bağlı

⁴³ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul, 1995, s. 336.

⁴⁴ A. Şeref Gözübüyük, *Yönetim Hukuku*, Ankara, 2007, s. 35.

⁴⁵ Dedeoğlu, s. 46.

⁴⁶ *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, 2005, s. 471’de belirtildiğine göre, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletlerinin bazı Batı Avrupa ülkelerine yaptığı yardıma, ABD’nin o dönemki Dışişleri Bakanı George Marshall’ın adı ile anıldığından Marshall yardımı denir.

⁴⁷ “Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)”, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, Ed: Desmond Dinan, Cilt: I, Çev: Hale Akay, İstanbul, 2005, s. 126; Avrupa ülkeleri, 1948’de ABD’nin kendilerine yaptığı Marshall yardımlarının organizasyonu için bu örgütü kurmuştur. Bu örgütün ortaya çıkmasında ABD’de etkili olmuştur. Çünkü ABD, kitlesel yardımlar göndermek için bir koşul olarak Avrupa ülkelerinin Avrupa bütünleşmesi için bir prototip örgüt oluşturulmasına yönelik olarak ortaklaşa çaba göstermeleri gereğinde ısrarcı olmuştur. Yardımlardan yararlanan ülkeler, ABD’nin bu önkoşuluna uymak amacıyla, bütünleşme için kurumsal bir işlev üstlenmeyecek kadar çok sayıda ve çeşitli üyeye sahip olan OEEC’yi kurmuşlardır. OEEC, AET’nin 1958’de faaliyetlerine başlamasından kısa bir süre sonra Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

olarak Avrupa Ödemeler Birliği⁴⁹ ve kliring sisteminin kurulması ile üyeler arasında gerçekleşen serbest ticaret anlaşmaları, birliğe hizmet eden gelişmeler olarak dikkat çekmektedir. Aynı yıl siyasi bir oluşum olarak Avrupa Konseyi⁵⁰ kurulmuştur.

Marshall Planı ve ona bağlı olarak II. Dünya Savaşı sonrası Batılı ülkeler ile Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmazlıkların bir uzantısı olarak oluşturulan Kuzey Atlantik İşbirliği Teşkilatı (NATO)⁵¹, Avrupalı devletleri Sovyetler Birliği karşısında birleştirse de, şimdi, uluslararası politik liderliğin nasıl geri alınacağı sorunu ortaya çıkmıştır. 1939'dan önce bu güce sahip olan Avrupalı devletler artık Moskova ve Washington'a geçmiş olan bu gücü geri alma çareleri aramışlardı. Bu amaçla ortaya konan en etkin düşünce, Fransız Ekonomik Planlama Komisyonu Başkanı olan Jean Monnet (1888–1979)⁵²'den gelmiştir. Monnet; *“Devletlerin egemenliklerine dokunmadan, belirli faaliyetleri yürütmede yetkili kılınacak uluslararası kuruluşların yaratılması, bunların başarılı olmaları durumunda, zamanla uluslarüstü yetkilerle donatılabilecekleri”* fikrini savunmaktaydı⁵³. Monnet'e göre oluşturulması gereken ilk uluslararası birlik kömür ve çelik birliği olmalıydı. Fransa ve Almanya birbirleriyle savaşmaları için gerekli olan kömür ve çeliği, ulusüstü bir otoriteye devrederlerse savaşmaları için bir anlamda kalmayacaktı⁵⁴.

(OECD) adını alarak merkezi Paris'te bulunan uluslararası ekonomik araştırmalar ve incelemeler yapan bir örgüt haline gelmiştir.

⁴⁸ Nicoll, s. 11.

⁴⁹ 1950 yılının Eylül ayında Marshall Planı kapsamında kurulan Avrupa Ödemeler Birliği, 16 Batı Avrupa ülkesinin merkez bankasının para piyasalarında denge sağlamasını kolaylaştırmış ve savaş sonrası Avrupa'sının kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Birlik, üye ülkelerin kendi para birimlerinin konvertibilitesini sağladıkları 1958 yılında faaliyetlerine son vermiştir. “Avrupa Ödemeler Birliği”, Dinan, Cilt: I, 2005, s. 149.

⁵⁰ “Avrupa Konseyi”, Dinan, Cilt: I, s. 141; Avrupa Konseyi, 1948 Mayıs'ında Lahey'de yapılan Avrupa Kongresi'nde bir araya gelen, yüzlerce nüfus sahibi Avrupalının karşılıklı görüş alışverişinden ortaya çıkmıştır. 1949 başında yapılan müzakerelerden sonra bir uzlaşa sağlanmış ancak kurulan bu örgüt, sadece insan hakları alanında gerçekten kendini gösterebilmiştir.

⁵¹ Sönmezoğlu, 2005, s. 429.

⁵² “Monnet, Jean”, Dinan, 2005, Cilt: II, ss. 176–177; Fransız Devlet adamı Jean Monnet, Avrupa Topluluğu'nun temel niteliklerinin oluşturulduğu ilk kuruluş yıllarındaki mimarı, stratejisti ve arkasındaki itici güç olduğundan “Avrupa'nın babası” olarak tanınır.

⁵³ Oral Sander, *Siyasi Tarih II (1918–1994)*, Ankara, 2001, ss. 343–344.

⁵⁴ Karluk, s. 3.

O'nun bu düşüncelerinden etkilenen Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman (1886–1963)⁵⁵, 9 Mayıs 1950'de⁵⁶ kendi adıyla anılan bir deklarasyon yayımlamış,⁵⁷ Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya bu deklarasyona olumlu cevap vermişlerdir. 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te, adı geçen altı devlet Avrupa Kömür ve Çelik Birliğini (AKÇT) kurmuşlar ve ulusal meclislerinin bu anlaşmayı onaylaması ile 25 Eylül 1952'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu resmen ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmeden sonra birlik olma yolunda çalışmalarını hızlandıran Avrupa ülkeleri, başarısız Avrupa Savunma Topluluğu (1952)⁵⁸ ve Avrupa Siyasal Birliği (1953) denemelerinden sonra, Avrupa Atılımı adında, İtalya'nın Messina şehrinde kabul edilen bir ilke kararı almışlardır (1955)⁵⁹. Bu kararda Birliğin kuruluş yöntemlerini saptamak ve Avrupa ekonomisinin tüm sektörlerini kapsayacak bir bütünleşme planı hazırlamak amacıyla bir komite kurulmuştur. Messina Zirvesi'nden sonra Avrupa bütünleşmesini daha ileriye taşımak için planlar hazırlamak amacıyla başlatılan hükümetler arası konferansa başkanlık eden Eski Belçika Başkanı Paul Henry Spaak'ın⁶⁰ başkanlığında bir rapor hazırlanmış ve bu kişinin adıyla anılmıştır. Bu rapor, özetle hiçbir Avrupalı devletin tek başına çağın gerektirdiği ekonomik güç ve atom gücüne sahip olamayacağını, bu nedenle söz konusu altı ülkenin birlikte hareket etmesi gerektiğini ortaya koymaktaydı.

Spaak Raporu sonrasında yapılan görüşmeler, 25 Mart 1957'de Roma Antlaşması ile sonuçlanmış ve ekonomik alanda Avrupa Ekonomik Topluluğu-AET (The European

⁵⁵ “Schuman, Robert”, Dinan, C: II, ss. 299–300; Hukukçu kimliği ile tanınan Schuman, kendi adıyla anılan deklârasyonundan dolayı Avrupa Birliği'nin kurucu meleği olarak tanımlanmaktadır.

⁵⁶ 9 Mayıs, Avrupa Birliği'nin temellerinin atıldığı gün kabul edilmiş olup her yıl Avrupa Günü olarak kutlanmaktadır.

⁵⁷ Nicoll, s. 14.

⁵⁸ Kemal İnat, “Avrupa Politik İşbirliği'nin Doğuşu”, *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, Ed: Oğuz Kaymakçı, Ankara, 2005, s. 12'de yazıldığı üzere, AKÇT üyeleri ile NATO arasında yürütülen görüşmelerin ardından AKÇT'yi kuran altı ülke Avrupa Savunma Topluluğu Anlaşmasını imzalamışlar ve bir Avrupa Ordusu yaratma işine soyunmuşlardır. Ancak Fransa'da milliyetçi De Gaulle taraftarlarının karşı çıkması ile proje gerçekleşmemiştir.

⁵⁹ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, “AET'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası I, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1918–1980*, Ed: Baskın Oran, İstanbul, 2001, s. 809.

⁶⁰ “Spaak, Paul Henri”, Dinan, C: II, ss. 329–330; Belçika'nın ilk sosyalist başbakanı olan Paul Henri Spaak (1899–1972), Messina Konferansından sonra Avrupa bütünleşmesini daha ileriye taşımak için planlar hazırlamak amacıyla başlatılan hükümetler arası konferansa başkanlık etmiştir.

Economic Community, EEC) ile atom enerjisi alanında Avrupa Atom Ajansı (The European Atomic Energy Community, Euratom) kurulmuştur⁶¹. Roma Antlaşması, Avrupa'yı birleştirme yolunda en kapsamlı ve etkili girişim olmuştur. Özellikle AET, ortak bir tarım politikası; ortak bir pazar; gümrük birliği ve ortak ulaştırma politikaları ile birliğin oluşumuna çok büyük katkı sağlayacaktır. Nitekim topluluğa üye ülkeler, hedefledikleri gümrük birliğine, 18 ay önceden ulaşarak 1968 tarihinden itibaren ortak gümrük tarifeleri uygulamaya başlamışlardır. 1979 yılında Avrupa Para Birliği kurulmuş ve İngiltere dışındaki ülkeleri içine almıştır. 1980'li yıllarda ise işgücünün serbest dolaşımı üzerindeki son kısıtlamaların kaldırılması gerçekleşmiştir⁶².

Birliğin erken başarısı, başlangıçta bu oluşuma soğuk bakan İngiltere'yi etkilemiştir. 1961 yılının 31 Temmuz'unda bu ülke, Roma Antlaşması'nın 237. maddesine göre başvuru yaparak Birlik ile müzakerelere başlamış ancak 1963 ve 1967 yılları arasında iki defa Fransız komutan ve devlet adamı ve ulus-devlet kavramının savunuculuğu ile tanınmış Topluluğa karşı görüşleri bilinen De Gaulle'den (1890-1970) temelde Fransa'nın ulusal çıkarları için veto yemiştir⁶³. İngiltere, birliğe ancak, De Gaulle'in 1970 tarihindeki vefatından sonra tam üye olabilmıştır. Bu devlet ile eş zamanlı başvuru yapmış olan İrlanda, Danimarka ve Norveç'in de birliğe katılmasına karar verilmiş (1973), ancak Norveç'in üyeliği halk oylaması sonucu reddedileceği için Birliğin ilk genişleme sonrası üye sayısı 9'da kalmıştır⁶⁴.

Birlik sonraki yıllarda beş kez daha genişlemiştir. Bu genişleme dalgaları sırasıyla şu şekilde olmuştur: 1 Ocak 1981'de Yunanistan, 1 Ocak 1986'da İspanya ve Portekiz, 1 Ocak 1995'te İsveç, Finlandiya ve Avusturya (Norveç, 2. kez halkoylaması ile birliğin dışında kalmıştır), 1 Mayıs 2004'te Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Malta, Letonya, Litvanya, Estonya ve Kıbrıs Rum Kesimi ve son olarak 1 Ocak

⁶¹ Sander, ss. 345-346'da belirtildiğine göre, 1965'te kararı alınan ve 1967'de yürürlüğe giren füzyon antlaşması ile AET, AKÇT ve Euratom, Avrupa Toplulukları adını almıştır.

⁶² Sander, s. 351.

⁶³ Nicoll, s. 22.

⁶⁴ Sander, s. 350.

2007’de Bulgaristan ve Romanya’nın katılmaları ile Birlik 27 üyeli olmuştur. Türkiye ve Hırvatistan ise müzakerelere başlamışlar ve aday olmak için gereken çalışmaları yürütmektedirler. Ayrıca Birliğin fiili (de facto) bir genişleme yaşaması da, 3 Kasım 1990 yılında iki Almanya’nın birleşmesiyle gerçekleşmiştir⁶⁵.

Avrupa Birliği’nin genişleme sürecinin dışında derinleşmesine yardımcı olan bazı gelişmeler de yaşanmıştır. Bunların ilki Tek Avrupa Senedi’dir (Single European Act, SEA). 1 Temmuz 1987 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren senet, topluluk içerisinde yavaş ilerleyen ve şikâyetlere konu olan karar alma mekanizmalarını hızlandırmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu senetle birlikte, Konseyin kararlarını çoğunluk sistemiyle alması ve böylece veto sisteminin ortadan kaldırılması, seçimle oluşan Avrupa Parlamentosunun tavsiye kararı alma yetkisinin artırılması ve bu kuruluşa ek yetkiler verilmesi gibi ilkeler ortaya konulmuştur. Ayrıca bu senetle, serbest bir pazar için sınırların kaldırılarak hizmet, mal ve sermayenin serbest dolaşımı da hedeflenmiştir⁶⁶.

Roma Antlaşması ve Tek Avrupa Senedi’nden sonra Birliğin derinleşmesine yardımcı olan üçüncü gelişme Hollanda’nın Maastricht zirvesinde gerçekleşen Avrupa Birliği Antlaşması’dır⁶⁷. 10 Aralık 1991 tarihli bu metinle Avrupa Birliği’nin hukuki temelleri atılmıştır⁶⁸. 21–22 Haziran 1993 tarihinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesinde AB hükümet ve devlet başkanlarının siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve Topluluk müktesebatına uyum adına anlaşmaya varmalarıyla ortaya çıkan Kopenhag Kriterleri, bu çerçeveye uyum sağlayan ya da sağlamak yolunda olumlu gelişmeler gösteren ülkelerin tam üyelik için müzakerelere başlaması ile ilgili hükümleri içermektedir.

⁶⁵ Karluk, ss. 21–27.

⁶⁶ Sander, s. 351.

⁶⁷ “Avrupa Birliği Antlaşması”, Dinan, C: I, ss. 105–112’de belirtildiği şekliyle; Kısaca ABA denilen bu anlaşma, 11 Aralık 1991 tarihinde Hollanda’nın güneyinde bulunan Maastricht kentinde kabul edilerek (Maastricht Kriterleri) 7 Şubat 1992’de imzalanmış ve 1 Kasım 1993’te yürürlüğe girmiştir. ABA’nın tohumları, kendisini tamamlayacak tek para birimine ihtiyaç duyan tek pazar projesinin yayılması sonucu atılmıştır. ABA ile beraber, Topluluğun anayasa niteliğindeki kurucu antlaşmalarında, Topluluğu da içeren yeni ve daha ileri düzeyde bir yapı olan Avrupa Birliği’nin oluşturulması için geniş kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Böylece ileriki dönemler için öngörülen anayasal değişikliklerin önü açılırken, mevcut uygulamalarda rasyonelleştirilmiştir.

⁶⁸ Karluk, s. 85.

Son olarak 16–17 Haziran 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması ise Avrupa Parlamentosunun yetkilerini arttırmış ve AB ilkelerini ihlal eden ülkelere yaptırım uygulaması kararı alarak birliğin derinleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur⁶⁹.

I - TÜRKİYE’NİN TOPLULUK İLE İLİŞKİLERİ (1959–1983)

A) BAŞVURUDAN ORTAKLIK ANTLAŞMASINA (1959–1963)

Türkiye’nin, 31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Ortak Pazarı’na başvurusu uzun dönemli bir planlamanın sonucu değildi. O tarihte görevde bulunan V. Adnan Menderes

⁶⁹ Oran, s. 808.

Hükümeti'nin⁷⁰ programında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) herhangi bir başvurudan söz edilmemişti⁷¹. Ancak programda AET ile ilgili yer alan ifadeler; Batılı devletler ile siyasi ve askeri sahalardaki işbirliğine paralel olarak gelişen ekonomik bütünleşmenin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) sayesinde gerçekleştiği, AET ülkelerinin henüz ekonomik gelişme gösterememiş diğer ülkelere yardımda bulunmaya başlayacağı ve Türkiye'nin de bu kapsama girmesinin faydalı olacağı şeklinde olmuştur⁷².

Öncelikle Türkiye'nin Ortak Pazar başvurusunu, Yunanistan'ın başvurusu bağlamında ele almak gerekir. 1959 yılının Temmuz ayında bir ulusal gazete, Yunan Hükümeti'nin Brüksel'de toplanan Avrupa Ortak Pazarı'na dâhil olmak için resmen başvuruda bulunduğu yazıyordu⁷³. Türkiye'ye yönelik olası etkileri tartışılmadan, yalnızca küçük bir habere konu edilen bu gelişme hükümet nezdinde bazı çevrelerin dikkatini çekmiştir. Nitekim ilerleyen günlerde Türkiye'nin de başvuru yaptığı ve bunun Ortak Pazar yetkilileri tarafından reddedildiği iddia edilmiştir. 30 Temmuz günü bu haberleri yalanlayan Dışişleri yetkilileri; Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun son Cenevre temasları sırasında siyasi ve ekonomik meseleleri AET yetkilileriyle görüştüğünü fakat Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi hususunda henüz bir talepte bulunulmadığını açıklamışlardır⁷⁴. Hâlbuki bir gün sonra, Türk büyükelçileri Brüksel'de ve Ortak Pazar'a üye ülkelerin başkentlerinde, başvuru mektubunu dağıtacaklardır.

Türkiye başvuru hazırlıklarına Yunanistan'ın başvuru haberini aldıktan sonra başlamıştır. Bu hazırlıkların başındaki isim dışişlerinin en yetkili kişisi Fatin Rüştü

⁷⁰ Bu hükümet, 04.12.1957–27.05.1960 tarihleri arasında görev yapmıştır.

⁷¹ Emel Akça Baştürk, "Türk Dış Politikasında İdealizmden Realizme: Demokrat Parti'den AKP'ye Türk-Amerikan İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler ve Siyasal Partiler*, Ed: Nejat Doğan ve Mahir Nakip, Ankara, 2006, ss. 260–261'de; Demokrat Parti'nin iktidarı boyunca (1950–1960) öncelikli dış politika gündeminin, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini geliştirmek olduğu belirtilmiştir. Bu amaçla DP; Sovyetler Birliği'ne karşı Amerika'nın yanında yer almak, NATO'ya katılmak, Kore Savaşı'na asker göndermek gibi konularda somutlaşmıştır.

⁷² Muhittin Acar, *Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkilerinin Hükümet Programlarında ve Kalkınma Planlarında Ele Alınışı*, Ankara, 1992, s. 4.

⁷³ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1959.

⁷⁴ *Milliyet*, 31 Temmuz 1959.

Zorlu'dur⁷⁵. Hazırlıklar sırasında (Yunanistan'ın başvurusu ile Türkiye'nin başvurusu arasındaki iki haftalık süreyi kapsar) Dışişleri'nin, Ortak Pazar ile ilgili siyasi veya teknik düzeyde çok fazla bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır⁷⁶. Dışişleri Bakanlığı hazırlıklarını tamamladıktan sonra Zorlu, 30 Temmuz günü ABD'nin de onayını almış⁷⁷ ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Devlet Bakanı Samet Ağaoğlu, Ticaret Bakanı Hayrettin Erkmek ve Odalar Birliği temsilcilerini bilgilendirmiştir. Katılımcıların birçoğu kapitülasyonların yıkıcı etkisi konusunda tecrübeli olduğu için bu toplantıda temkinli davranmışlardır. Hatta Ağaoğlu konunun hassasiyetini vurgulamış, ancak Menderes'in ikna olmasıyla birlikte başvuru ile ilgili siyasi bir irade oluşmuştur⁷⁸.

Türkiye'nin başvurusunda tarihsel ve dönemselsel birçok sebep etkili olmuştur. Tarihsel bakımdan en önemli sebep, Osmanlı Devleti döneminde başlayan ve Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra hız kazanan batılılaşma (çağdaşlaşma) düşüncesidir⁷⁹. Ortak Pazar'a üyelik, devam eden bir geleneğin sürdürülmesi ve/veya hızlandırılması anlamına gelecektir. Türkiye Batılılaşma idealini gerçekleştirme yolunda iki açıdan Ortak Pazar'ı gerekli görmüştür. Hem Batı medeniyetinin içinde yer almak, hem de bugüne kadar sürdürülen Batılılaşma çabalarının, bir Avrupalı aidiyeti kazanarak sonucunu almak. Zaten Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'nın politikalarına daha sıkı bağlanmışır.

Başvuruya neden olan dönemselsel sebeplere gelince, ise öncelik Yunanistan'ın başvurusudur. Amerika ve Avrupa ile olan ilişkilerinde Yunanistan'ı rakip olarak gören Türkiye dış politika konularında Yunanistan'ı dikkatle izlemiştir. Bu durum, Ortak Pazar'a

⁷⁵ Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Ankara 1985, s. 105; Yunanistan'ın başvurusu üzerine Zorlu'nun dışişleri yetkilisi Semih Günver'e "*Bizde başvuralım*" talimatı verdiği bilinmektedir.

⁷⁶ Erhan, vd, s. 819.

⁷⁷ Akça, s. 261'de; Demokrat Parti'nin, Türkiye'nin 1947 yılından beri süregelen Amerikan askeri ve mali yardımlarını arttırmak amacıyla bu ülke ile ilişkilerine özen gösterdiği belirtilmektedir.

⁷⁸ Mehmet Ali Birand, *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, 12. Baskı, İstanbul, 2005, s. 51.

⁷⁹ Türkiye'nin Batılılaşması 300 yıl geriye gitmektedir. İlk olarak 1718–1730 yılları arası dönemi kapsayan Lale Devrinde Avrupa'nın üstünlüğü kabul edilmiş ve Avrupa'yı model alan reform hareketlerine girişilmiştir. Bu etki ilerleyen yıllarda sürekli artacaktır. Bu konuda derli toplu bilgi için bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 2000 ve Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2002.

başvuru sırasında Zorlu'nun, “*Havuz boş dahi olsa eğer Yunanistan o havuza atlıyorsa bizim de atlamamız gerekir*⁸⁰” sözünden açıkça anlaşılmaktadır. Zorlu'nun Yunanistan ile ilgili bu şekilde düşünmesinin bir çok sebebi vardır. Yunanistan'ın Ortak Pazar konusunda Türkiye ile birlikte hareket edeceğini söylemesine rağmen buna uymaması ve bundan Yunanistan'ın çıkar sağlayacağını düşünülmesi, Yunanistan'ın başlıca ihraç ürünleri ile Türkiye'ninkilerin aynı olması ve Türkiye'nin bu pazarı Yunanistan'a kaptırmak istememesi, dış politikada NATO ve Avrupa Konseyi gibi kurumlarda bu ülkeye karşı geri kalmanın yaratacağı sıkıntılar bu sebeplerin en önemlileridir⁸¹. ABD'den gelen yardımların azalması olasılığı da bir başka etkidir. Türkiye, doğacak boşluğu Ortak Pazar'dan gelecek olan fonlarla karşılamayı düşünmüştür. Demokrat Parti'nin hızlı kalkınma stratejisinin dış borçlarla finanse edildiğini unutmamak gerekir. Ortak Pazar'a başvuruyu şekillendiren dönemsel son sebep ise, hükümetin Ortak Pazar üyeliğini bir başarı olarak görmesi ve bundan siyasi bir kazanç beklemesidir.

V. Adnan Menderes Hükümeti, 31 Temmuz 1959'da Roma Antlaşmasının 238. maddesi uyarınca ortak üye (Associate Member) olmak için Topluluklar Konseyi'ne başvurmuştur. Başvuru kamuoyuna; “*Birliğe kabul edilmemiz için Vekiller Konseyi tarafından tasvip edilmemiz şart*” denerek duyurulmuş, başka bir ulusal gazete Topluluktan bir idarecinin ağzından, Türk Hükümetinin 31 Temmuz'da Ortak Pazarın Alman Baş İdarecisi Walter Hallstein'e bir mektup yazdığını söylemiştir⁸². Müracaat bir gün sonra teyit edilmiş ve bunun Türk dış ticareti için önem taşıyan bir girişim olduğu vurgulanmıştır⁸³.

Roma Antlaşmasının yürürlüğe girmesinin üzerinden 19 ay geçmiş olmasına rağmen yapılan başvurunun önemi Türk kamuoyunda tam olarak anlaşılammış ve gazeteler birkaç sütunluk yazılarla gelişmeyi yansıtmakla yetinmişlerdir. Konu ile ilgili

⁸⁰ Enver Bozkurt ve Havva Demirel, *Birleşmiş Milletler ve AB Kapsamında Kıbrıs Sorunu*, Ankara, 2004, s. 130.

⁸¹ Bozkurt, vd, 2004, s. 130.

⁸² *Milliyet*, 5 Ağustos 1959.

⁸³ *Hürriyet*, 6 Ağustos 1959.

yorumlar ise daha seyreklerdir. Onlardan birinde; Ortak Pazar milletleri ile ortaklık kurmak üzere müracaatta bulunulmasının piyasalar üzerinde çok müsait tesirler uyandırdığı, ancak ortaklığın sanayimize etkilerinin olumlu mu, olumsuz mu olacağı ile ilgili tartışmaların şimdiden başladığı belirtilmiştir. Bu kaygı, gümrük kapılarının ithalata hemen açılmayacağı için uyum süresinin kademeli olacağı ve bu süreçte Avrupa'nın ekonomik ve sınaî yardımlarının görüleceği şeklinde bir yorumla giderilmeye çalışılmıştır⁸⁴.

Aslında Türkiye'nin Ortak Pazar'ı tanımaması şaşılacak bir durum değildi. Ortak Pazar'ın kendisi bile o dönemde çok önemli olduğu düşüncesini taşımamaktaydı. Bir üst düzey yetkili o dönemki durumlarını şöyle ifade etmektedir;

“Bugünkü gibi muazzam binalarda oturmuyorduk. Brüksel'in ortasındaki Schuman Meydanı'nın etrafındaki apartmanlar kiralanıyordu. Tam bir keşmekeş içinde çalışıyorduk. Hiç unutmam, kapıların üzerine kartvizitlerimizi raptiyeye tutturmuştuk ve gözlerimiz kapıda ziyaretçi beklerdik. Basında adımızdan söz edilmesi bile önemli bir olay sayılırdı⁸⁵”.

Bu psikoloji içerisindeki Ortak Pazar'a Yunanistan'dan sonra Türkiye'nin de başvuru yapması büyük bir heyecanla karşılandı. 11 Eylül 1959'da AET Bakanlar Konseyi Türkiye'nin başvurusunu olumlu karşılayarak, komisyonu Türkiye ile ortaklık şartlarını belirlemek için görüşmeler yapmakla görevlendirdi.

Dönemin şartları da Türkiye ile ilgili bu kararın nispeten çabuk ve olumlu çıkmasına etki etmişti. II. Dünya Savaşından sonra Amerikan yardımlarından faydalandırılan⁸⁶, Avrupa Konseyi ve, NATO üyesi olan Türkiye, Soğuk Savaş doktrini

⁸⁴ Mazhar Kunt, “Avrupa Müşterek Pazarı”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos, 1959.

⁸⁵ Birand, s. 56.

⁸⁶ Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara, 2000, ss. 91–95'de belirtildiğine göre; Türkiye'nin Amerika ile yakınlaşması 1945 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısını arttırması ile başlamıştı. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Kasım ayında sona erecek 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşmasının artık geçerli olmadığını söylemişti. Sovyetler, Potsdam'da Churchill ve Truman'a Montrö Boğazlar Sözleşmesinin gözden geçirilmesini istediklerini belirterek bu konuda destek almıştı. Sovyetler, Karadeniz'e serbestçe girip çıkması konusunda büyük devletler ile anlaşmıştı ancak boğazların yönetimi konusunda Türkiye'nin bu ülkeye üs vermesi konusu kabul edilmedi. Amerika Türkiye üzerindeki çıkarlarını korumak amacıyla sembolik olarak 6 Nisan 1946'da emekli büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini Amerikan zırhlısı Missouri ile Türkiye'ye getirdi ve böylece Türk-Amerikan ilişkileri farklı bir mecrada seyretmeye başladı. Bu destek, Marshall yardımı ve Truman Doktrini ile devam etti.

gereği Batı tarafından kolayca kabullenilmişti. Burada öne çıkan Türkiye'nin stratejik ve coğrafi önemidir. Henüz dinsel, kültürel ve ekonomik farkların önemini göz önünde bulundurmayan Ortak Pazar, Yunanistan'la eşit tutmak istediği Türkiye'ye olumlu yanıt vermiştir⁸⁷.

Eylül 1959 tarihinde Topluluk ile bu şekilde başlayan ilişkilerde Türkiye, taraflar arasında ortaklık yaratan Ankara Antlaşması'na varıncaya kadar geçen sürecin daha ilk aşamalarında, Yunanistan'ın gerisine düşmüştür. Başlayan görüşmelerde, ortaklık sürecinde elde etmek istediği avantajları sıralayan Türkiye, belli ayrıcalıklar talep etmişti. Ancak bu dönemde, Türkiye'nin nihai hedefinin Roma Antlaşması'nda öngörülenden daha uzun sürede gümrük birliğine (yaklaşık 24 yıllık bir süre talep edilmiştir) ve ilişkilerin nihai amacı olarak Ortak Pazar'a girmek olduğu görülmektedir⁸⁸.

Türkiye'nin talepleri, Ekim ayında hazırlanan bir rapordan anlaşıldığı kadarıyla olumsuz karşılanmıştır. Türkiye, Yunanistan'a göre daha az yükümlülük alacak, fakat aynı haklara sahip olacaktı. Sonuç olarak Topluluk Türkiye ile ön hazırlık görüşmelerine devam edilmesi, Yunanistan ile resmen ortaklık görüşmelerine geçilmesi kararlaştırılıyordu. Tabii görüşmelerin uzamasının tek sebebi Türkiye'nin Yunanistan'a oranla hazırlıksız olması değildi. Demokrat Parti dönemi iç olaylarının⁸⁹ AET'nin temel ilkeleri ile uyuşmaması, AET'de Türkiye'ye yönelik farklı tutum sahiplerinin çokluğu ve Türkiye'nin ekonomik geriliği gibi konular bu duruma yol açan diğer etkenlerdi⁹⁰. Yine de Soğuk Savaş doktrini nedeniyle siyasi yön ağır bastı ve Türkiye ile Yunanistan'ın başvurularının beraberce yürütülmesi Konsey tarafından karara bağlandı. Yunanistan'ın 1-2 Mart 1960 tarihlerinde ortaklık görüşmelerine başlaması üzerine Topluluk Konseyi, Mart ve Nisan aylarında

⁸⁷ Karluk, s. 658.

⁸⁸ Erhan, v.d., s. 820.

⁸⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, İstanbul, 2000, ss. 362-363'te belirtildiğine göre; Adnan Menderes iktidarı 1957 yılında seçimleri üçüncü defa kazandıktan sonra iktidarın gücünü diğer kurum ve kuruluşlar üzerinde baskı yaratacak şekilde kullanmaya başladı. Aydemir'e göre; "*Ordu tedirgindi, üniversite tedirgindi, adına 'besleme basın' gibi çok küçültücü bir sıfat yakıştırılan 1-2 gazete dışında, basın tedirgindi. Aydın tedirgindi... İktidar anayasa sınırlarını hakikatten aşmak üzereydi ve nitekim aşmıştı da*".

⁹⁰ Erhan, vd., s. 822.

yaptığı toplantılarda Türk ve Yunan başvurularının aynı paralelde yürütülmesini kararlaştırdı⁹¹.

Ancak bu kararın alınmasından sadece on ay sonra, Türkiye’de gerçekleşen askeri müdahale⁹² Topluluk ile ilişkileri aksatmıştır. 30 Mayıs 1960 tarihinde kurulan Cemal Gürsel Hükümeti (30 Mayıs 1960–5 Ocak 1961) programında; Ortak Pazar’a katılmak için başlatılan çalışmalara devam edildiği ve Ortak Pazar organlarıyla müzakerelere kısa zamanda tekrar başlanacağı, hükümetin yeni iktisadi, ticari ve mali politikasının ve iktisadi bünyede yapılmakta olan geniş reformların müşterek pazara girişi kolaylaştıracak unsurlar olduğu belirtilmiştir. Programın hedefleri ise şöyle sıralanmıştır;

“Süratle kalkınmamızı temin edecek, yeni kurulmakta olan sanayimizin himayesini mümkün kılacak ve fakat aynı zamanda Müşterek Pazar anlaşmasının mükellefiyetlerine de tedricen intikal etmemizi sağlayacak esasların, Müşterek Pazar devletleri ile birlikte tespitine çalışılacaktır”⁹³.

Yeni hükümet Topluluk ile ilişkileri eskisi gibi yürütme isteğini açıkça ortaya koymasına rağmen Avrupa, Türkiye’deki müdahale sonrası sürece dönük tutumunu değiştirmemiştir. 15 Eylül 1961 tarihinde Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu’nun idamı üzerine Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle *“Böyle bir yaklaşımdaki ülkenin 6’lar arasında yer alması güçtür”* diyerek ilişkilerin dondurulmasını istemiştir⁹⁴.

Türkiye-Topluluk ilişkileri askeri müdahale yüzünden ağır-aksak devam ederken bir başka engel de, Yunanistan’ın ortaklık görüşmelerine başlaması ile belirmiştir. 9 Temmuz 1961’de görüşmelerin sona ermesi ile ortaklık anlaşması imzalayan Yunanistan, Türkiye’nin önüne geçmiş oluyordu. Üstelik Yunanistan ile imzalanan ortaklık anlaşması, bu ülke lehinde pek çok hüküm bulunduruyordu. Türkiye bundan sonraki süreçte Yunanistan’ın imzaladığı bu ortaklık anlaşmasını temel alacak, ancak Topluluğun bir daha

⁹¹ Karluk, s. 663.

⁹² Aydemir, s. 418’de belirtildiğine göre; 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri yönetim iktidara el koyup, Adnan Menderes hükümetini düşürdü.

⁹³ Acar, s. 5.

⁹⁴ Birand, s. 93.

hiçbir üyeye böylesine geniş yetkilerle bir ortaklık sahası açmayacağı, daha o gün ifade edilecekti.⁹⁵

Yine de 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimler ve ardından kurulan İsmet İnönü Hükümeti (20 Kasım 1961–25 Haziran 1962), ilişkileri rayına sokmayı başarmıştır. Bu hükümetin programında;

“Avrupa bütünleşme hareketinin bugün iktisadi sahada varmış olduğu en ileri merhaleyi temsil eden ve dış ticaret bağları bakımından en yakın olan Avrupa İktisadi Camiasına katılmanın samimiyetle arzu edildiği, bu husustaki teşebbüslerin camia ile memleketimizin karşılıklı menfaatleri bakımından mesut bir neticeye ulaşması, şüphesiz ki, Ortak Pazar üyesi olan dost ve mütteliklerimizin gösterecekleri anlayışa bağlıdır”

denilmiştir.⁹⁶

Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu'nun öncülüğünde bu hükümet, askeri müdahale nedeniyle kesintiye uğrayan ilişkileri tekrar canlandırmak için işe koyulmuştur. Bakanlıklar arası dış ekonomik ilişkiler komitesi kurulmuş, önemli diplomat Kamuran Gürün'ün genel sekreteri olarak başında bulunduğu bu kuruma maliye, ticaret, planlama, Merkez Bankası ve ilgili bakanlıklardan temsilciler alınmıştı.

1962 Haziranında De Gaulle ile görüşen Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, bu görüşmenin meyvesini topladı: Türkiye'nin Fransa'nın kurduğu Cezayir Hükümeti'ni⁹⁷ tanımamasına karşılık, De Gaulle engelinin kalkmasını sağladı. Yılın aynı ayında bir kez daha hükümet kuran İnönü (25 Haziran 1962–25 Aralık 1963) programında; Avrupa iktisadi camiasının, Avrupa bütünleşme hareketlerinin, özellikle ekonomik alanlardaki gelişmesinde en önemli rolü oynadığı ve üye adedinin çoğalması sonucunu verecek

⁹⁵ Birand, s. 79'da yazdığına göre; Yunanistan ile Topluluk arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda İtalyan Büyükelçisi Yunanlı meslektaş Peşmezoğlu'na dönüp; *“Ekselans, şunu çok iyi bilin ki, bu anlaşma bir daha hiçbir ülkeyle tekrarlanmayacaktır”* demiştir.

⁹⁶ Acar, s. 5.

⁹⁷ Melek, Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “1960-1980: Ortadoğu'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 4. Baskı, İstanbul, 2001, ss. 785–786; 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra iktidara gelen Milli Birlik Komitesi (MBK), Demokrat Parti hükümetinden farklı bir tutum takınacağını, Cezayir'in Fransa'ya karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşına destek vereceğini belirtiyordu. Bu konuda 16 Eylül 1960 tarihinde MBK'nın bir grup üyesi tarafından bir bildiri yayımlandı. Ancak Türkiye, sonraki süreçte tercihinin Batılı bir devletten yana koydu ve Fransa'nın kurduğu Cezayir Hükümeti'ni tanıdı. Bu olay De Gaulle'in Türkiye üzerindeki vetosunu kırmaya yardımcı oldu.

teşebbüslerin ‘gittikçe kesafet peyda ettiği’ hem ekonomik hem de siyasi bütünleşmeyle ilgili temasların da arttığı ve en yüksek seviyede görüşmelere konu olduğu değerlendirilmesini yaparak, “Türkiye’nin Müşterek Pazar memleketleri ile ülkemizin iktisadi gerçeklerini ve batı âlemi ile kader birliğini göz önünde tutan bir ortaklık anlaşması akdini lüzumlu saydığı”⁹⁸ nı ifade etmişti.

1 Temmuz 1962’de Topluluk Bakanlar Konseyi komisyona, Türkiye ile belli ilkeler çerçevesinde resmi müzakereler yapma yetkisi verdi. Temel çerçeve, Yunanistan ile Topluluğun yaptığı Atina Antlaşması olacaktı. Bu gelişme Türkiye’de sevinçle karşılandı. 1961 yılında Yunanistan’ın imzaladığı ortaklık anlaşması ile bu ülkenin gerisinde kalan Türkiye, imzalayacağı Ankara Antlaşması ile eşitliği yeniden sağlayacaktı.

B) ORTAKLIK ANTLAŞMASI’NDAN KATMA PROTOKOL’ÜN

YÜRÜRLÜĞE KONULMASINA (1963–1973)

Ortaklık anlaşması ile ilgili haberler Eylül ayının ilk haftasından itibaren gazetelerde yer bulmuştur. Cumhuriyet Gazetesi 7 Eylül’de bir haberde Başkent Ankara’nın bir hafta sonra tarihi bir törene sahne olacağını, TBMM şeref salonunda yapılacak törene katılmak üzere altı ülkenin dışişleri bakanları, Topluluk konsey ve komisyonu ile üye ülkelerin diplomatlarından oluşan 60–70 kişilik bir grubun Türkiye’ye geleceği haber vermektedir⁹⁹. Hazırlıklarını tamamlayan hükümet üyeleri de, ulusal basına demeçler vermektedir. CHP’nin kuruluşunun 40. yılında basın mensuplarını konuk eden Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu; Beş yıllık kalkınma planının¹⁰⁰ tatbikine başlandığı 1963 yılı içinde ortak pazara girilmesi dolayısıyla planda

⁹⁸ Acar, s. 6.

⁹⁹ Cumhuriyet, 07 Eylül 1963.

¹⁰⁰ Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 2002, s. 95’te belirtildiğine göre; 1963–1974 dönemi Türkiye ekonomisi için planlı ekonomiler bağlamında yeni bir aşamadır. Kalkınma planları öncülüğünde kamu yatırımları için “zorunlu hedefler”, özel kesim yatırımları için ise “yol gösterici” hedefler getirilmiştir. Kamu kesimi kendisi için konulan hedefleri gerçekleştirecek, özel kesim ise mali teşvikler ve koruma politikasının düzenlemeleriyle özendirilecekti. Ortak Pazar’ın gümrük politikalarının bu uygulamalar üzerinde sıkıntı yaratabileceği gündeme gelmiştir.

hiçbir aksaklık olmayacağını belirtmiştir. Öte yandan bir İngiliz muhabirin; “Türkiye’nin Ortak Pazara girişinin ekonomik ve sosyal sebepleri nelerdir?” şeklindeki sorusuna;

“Türkiye Batı Avrupa ile çok sıkı iktisadi ve siyasi bağları olan bir memleketdir. Ortak Pazar memleketleri ile dış ticaretimiz daima çok önemli olmuştur. Memleketimizin bu camiia ile ortaklığı tedrici olarak gerçekleşecektir... Bu ortaklık gerçekleşmeseydi birçok ihraç mallarımız için Batı Avrupa dışında yeni pazarlar aramaya mecbur olacaktık. Bizim milli amacımız hür ve demokratik bir rejim içinde memleketimizin iktisadi gelişmesini gerçekleştirmektir”

diyerek¹⁰¹ Topluluğa girme isteği ile ekonomik ve siyasi boyut arasında bir ilişki kurmuştur.

Anlaşmanın imzalanmasından önce Cumhuriyet’te bir makalesi yayımlanan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin; Ortak Pazar’ın birleşmiş bir Avrupa’ya giden yol üzerinde halen varılmış son merhale olduğunu, işbirliğini sadece bir gümrük birliği, bir iktisadi topluluk telakki etmemek gerektiğini, bunun müşterek bir zihniyet olduğunu söyleyerek, milletlerin sulh ve refah içerisinde yaşamasını milli politika olarak kabul eden Türkiye’nin, bu aynı gayeye sahip topluluğun muvaffakiyetini candan temenni etmesi ve o topluluğa bizzat katılmak istemesi kadar tabii bir husus olmadığını belirtmiştir¹⁰².

Eylül ayının ikinci haftasında Ortak Pazar’la ilgili gazete haberlerinin arttığı gözlenmektedir. Hürriyet gazetesinde çıkan bir haberde; Türkiye yıllardan beri özlediği ve elde etmek için diplomatik yollardan mücadele ettiği bir gayeye nihayet kavuşmuştur. Bu olay Türkiye’nin batılılaşmak ve batı dünyasının eşit üyesi olmak yolunda yüz elli yıldan beri harcadığı gayretin en kati adımı ve en semereli neticesidir. Türkiye’nin Ortak Pazar’a girmesi bu bakımdan ülkeyi hem Avrupa’nın içine sokmakta hem de bu camiadaki parlak gelişmenin eşit ve haklı ortağı haline getirmektedir diye yazmaktadır. Gazete varılan noktayı; “150 yıldan beri yapılan batılılaşma gayretlerinin gerçek değerini bulması” olarak değerlendirmiştir¹⁰³.

TBMM merasim salonunda gerçekleşen ve Başbakan İnönü ile hükümet üyelerinin de hazır bulunduğu imza töreninde bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal

¹⁰¹ Cumhuriyet, 9 Eylül 1963.

¹⁰² Cumhuriyet, 12 Eylül 1963.

¹⁰³ Hürriyet, 13 Eylül 1963.

Erkin ; Anlaşmanın siyasi bakımdan Türk milletinin hayatında bir dönüm noktası teşkil ettiğini söylemiş, Ortak Pazar'ın gayesi olan ekonomik birleşme ve gümrük birliğini eşî görülmemiş bir siyasi karar olarak vasıflandırmış, Türk milletinin bu anlaşma ile açılan devir hakkında ağır bir yük altına girdiğini bildiğini, hükümetin tüm güçlükleri yenme hususunda azimli olduğunu belirtmiştir. Erkin, anlaşma ile açılan devri şöyle anlatmıştır: “*Bu Türkiye’yi Avrupa’nın bir parçası olarak emel ve hüviyeti ile kat’i surette tescil eden, sulh ve refah yolunda ilerleme vaatleriyle dolu şerefli bir devirdir*”¹⁰⁴. Avrupa Ortak Topluluğu Bakanlar Konseyi Başkanı ve Hollanda Dışişleri Bakanı Joseph Luns, TBMM’de yaptığı basın toplantısında; “*22 yıl dışınızı sıkın, Ortak Pazar refah ve saadet getiriyor*” diyerek aklına esenin, elini kolunu sallaya sallaya Roma’ya veya Paris’e gidip beğendiği bir otomobili permissiz¹⁰⁵, gümrüksüz getirebileceğini, cebinde bir miktar parası olan ve sık sık seyahate çıkmaktan hoşlanan herkesin, yakın bir gelecekte aklına estiği zaman canının istediği yere gitmesinin kabil olacağını söylemiştir. O günlerde, “*Bu hafta sonu tatilini Atina’da mı geçirsek, Roma’da mı yoksa Paris’te mi?*” gibi konuşmaların asla yadırganmayacağı, zira böyle bir yolculuğun İstanbul’dan Adana’ya, İzmir’den Konya’ya gitmekten hiçbir farkı olmayacağını belirtmiştir. Bütün bunların hayal olmadığını, tek yapılacak olanın 22 yıl sabretmek olduğu, fakat bu müddet içinde her geçen yıl o günlere doğru biraz daha yaklaşıldığının hissedileceğini belirtmiştir. Luns; “*22 yıl sonra Türkiye, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve Yunanistan aralarındaki bütün gümrük duvarlarını kaldırmış, sosyal müesseselerini aynı duruma getirmiş olacaklardır*”¹⁰⁶ diyerek daha o tarihlerde Türk kamuoyunda beklentileri yükseltmiştir.

İmza töreninden sonra yayımlanan ortak bildiriye anlaşma; “*Ortak Pazarca Türkiye’nin hür dünya için arz ettiği siyasi önemin tanınmasının ve Türk Hükümeti’nin gelişme ve kalkınma gayretlerine gösterilen itimadın delili*” olarak vasıflandırılmıştır. Başbakan İnönü’de; “*Türkiye’nin bugün Ortak Pazar antlaşmasını törenle imzalamasını*

¹⁰⁴ *Milliyet*, 13 Eylül, 1963.

¹⁰⁵ Orhan Hançerlioğlu, “Permi”, *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul, 1997, s. 193; İngilizce Permission’dan gelen bir ifadedir. Bir diğer anlamı ‘izin’dir. Bir işin yapılması ya da bir hakkın kullanılması için verilen yetkiye denir. Genellikle devlet ve resmi makamlarca verilen izinler için kullanılır.

¹⁰⁶ *Hürriyet*, 13 Eylül 1963.

Batı Avrupa ile ortak münasebetlerimizin tabii ve mantıki bir neticesi telakki ediyorum” demiştir¹⁰⁷.

Ortaklık Antlaşması ile ilgili bazı isimler de görüşlerini kamuoyu ile paylaşmışlardır. İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanoğlu antlaşma için; beş ve on yıllık devreler için planın düzenlediği hedefler, Türkiye’yi iktisaden kuvvetli, müreffeh bir hale getirmeye, kültür seviyesini yükseltmeye, sosyal gelişmeler sağlamaya matuftur diyerek, Ortak Pazar’a girmenin bu ana hedefe ulaşmada olumlu etki edeceğini söylemiştir. Ekonomist Doç. Dr. Gülten Kazgan ise; planın kesin olarak enflasyonist finansmana gidilmesini öngördüğü için tasarruf ve harcama hedeflerinin buna göre ayarlanacağını, bunun faydalı olduğunu ancak hükümetin her an kendisini plana bağlı saymayıp, enflasyonist finansmana gitme tehlikesinin mevcut olduğunu belirtmiştir. Bundan başka rekabete dayanabilmek amacıyla verimliliği arttırabilme çalışmaları da olumlu sonuçlar verebilir demiştir. Ayrıca; bazı üretim sahalarının menfi yönde etkilenebileceğine dikkati çekmiştir. Bu sahalardan en önemlisi olan tekstil sektörünün federasyon başkanı Bahir Ersoy ise; planın tatbikatı zamanında Ortak Pazara girişimizin ülke bakımından olumsuz etki edeceği kanısında olmadığını söylemiş, sanayinin gelişmiş dallarında olduğu kadar gelişmemiş dallarında da Ortak Pazarın olumlu etki edeceği inancını taşıdığını belirtmiştir¹⁰⁸.

Ortaklık Antlaşması Türk kamuoyunda, 1959 tarihli üyelik başvurusundan daha fazla konuşulmuştur. Yorumların genel çerçevesi olumludur. Ancak yine de özellikle iş çevrelerinden yeterli desteğin alındığı söylenemez. Eleştiri ve uyarılar ise yoğun olarak sol basında görülmektedir¹⁰⁹.

Antlaşmanın imzalanmasına Dışişleri Bakanlığı en sıcak bakan kamu kurumu olmuştur. Planlama ile birlikte Toplulukla ilişkiler konusunda en yetkili iki kurumdan biri

¹⁰⁷ *Milliyet*, 13 Eylül 1963.

¹⁰⁸ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1963.

¹⁰⁹ Türkiye’de sol, emperyalizm karşıtı görüşleri ve bağımsızlık düşüncesi nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Topluluğu’na karşı bir tutum takınmıştır. Türkiye’de sol akımlar için bkz. Ed: Murat Gültekingil, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Sol*, Cilt: 8, İstanbul, 2007.

olan bakanlık, planlamanın aksine bu ilişkileri geliştirmek için daima yapıcı bir tutum sergilemiştir. Dışişleri Bakanlığı, İktisat ve Ticaret Dairesi Genel Müdürü Kamuran Gürün'ün; *“Avrupa’da her gün mesafe kaydeden iktisadi birleşme hareketlerinin dışında kalarak ekonomimizi kalkındıramayız”* görüşü, dışişlerinin Ortak Pazar Antlaşması'nın imzalanmasına niye sıcak baktığını açıklamaktadır¹¹⁰.

Dünya ülkelerinin ortaklık antlaşmasını algılayışları ise, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda farklılık göstermiştir. Türkiye ile Ortak Pazar macerasını paralel yürüten Yunanistan, konuya geniş ilgi göstermiştir. Türkiye'ye oranla kazandığı avantajlı durumu kaybedeceği endişesiyle durumu olumsuz değerlendirmiştir. Fransa, Cumhurbaşkanı De Gaulle; *“Yunanistan’ın aksine Türkiye büyük bir ülkedir ve AET’ye girmesine gerek yoktur”* derken, bir Akdeniz ülkesi olarak Türkiye'nin kendi ihraç ürünlerinin yerini almasından çekinmektedir. Aynı gerekçeyle İtalya’da Fransa’yı desteklemiştir. Brezilya, Uruguay, Hindistan gibi az gelişmiş ülkeler ticari kaygılarla AET'nin Türkiye'ye tanıdığı ayrıcalıklara karşı çıkmışlardır. İngiltere ve ABD ise plan, ve programı kesin olmadan gümrük birliği hedefi koyan anlaşmalara taraf olmadıklarını beyan etmişlerdir¹¹¹.

Ortaklık antlaşmasının içeriği, temel olarak Yunanistan'ın imzaladığına benzemektedir. Söz konusu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde, Türkiye, Federal Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya ve Belçika dışişleri Bakanları ile AET Konseyi'nin dönem başkanı arasında imzalanmıştır. Tam adı, *“Türkiye ile AET Arasında Bir Ortaklık Yaratın Antlaşma”*dır (Ankara Antlaşması)¹¹².

1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren anlaşma, 33 maddelik bir ana metin, geçici bir ek protokol, bir mali protokol ve bir son senet, dört niyet ve yorum bildirisiyle bir mektuptan

¹¹⁰ Kamuran Gürün, *“Ortak Pazar’ın Düşündürdükleri”*, *Milliyet*, 13 Eylül 1963.

¹¹¹ Bozkurt, vd, s. 136.

¹¹² *“Ortaklık Antlaşmaları”*, Dinan, Cilt: I, ss. 246–247’te belirtildiğine göre; Ortaklık Antlaşmaları, Avrupa Birliği (AB) ile ilgili ülkeler arasında yapılan, muhtemelen ortaklık kurulan ülke açısından sonuçta AB üyeliğine varacak, yakın ekonomik ve siyasi işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan antlaşmalardır. Roma Antlaşması'nın AB'ye üye özel prosedürler içeren ortaklıklar oluşturma hakkını veren 238. maddesi uyarınca ortaklık antlaşmalarını komisyon müzakere eder ve Bakanlar Konseyi, Avrupa Parlamentosunun onay usulüne tabii olarak onaylar.

oluşmaktaydı¹¹³. Ana metinde ortaklık antlaşmasında amaçlananlar belirtilmişti. Bunun yanı sıra ortaklık organları, gümrük birliğinin esasları gibi konular hükme bağlanmıştı. Geçici ek protokolün hazırlanma amacı, antlaşmanın onaylanmasında çıkacak sorunlara karşı önlemler almaktı. Böyle bir durumda, ticari hükümlerin aksamadan uygulanması geçici protokolün devreye girmesiyle mümkün olacaktı. Mali protokolün içeriğindeyse, Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan 175 milyon ECU'luk¹¹⁴ kredinin uygulanması esasları belirtilmişti¹¹⁵. Ankara Antlaşmasına göre Türkiye, Topluluğun karar alma sürecinin dışında bırakılmıştır. Bu yüzden ilişkileri yürütebilmek için Topluluk ile Türkiye arasında çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Ankara Antlaşmasında belirtilen bu kurumlar; mutabakata varılan hükümlerin yürütülmesini sağlayacak Ortaklık Konseyi, Konseye yardımcı olması amacıyla kurulmuş Ortaklık Komitesi ve Türkiye'nin AET ile ilişkilerinden doğan bütün sorunları görüşmek amacıyla oluşturulan Karma Parlamento Komisyonu'ydü¹¹⁶.

Türk Hükümeti, Topluluk üyesi devletlerin hükümetleri, Konsey ve Komisyon üyelerinden oluşan Ortaklık Konseyi, Türkiye ve Topluluk arasındaki ilişkilerin görüşüldüğü ve karara bağlandığı en üst mercii olması bakımından önemlidir. Konsey, ortaklık antlaşmasının kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak, kendisine yardımcı olabilecek her komiteyi kurmaya yetkili kılınmıştır. Bu yetkiye dayanarak Konsey, Ortaklık Komitesi, Karma Parlamento Komisyonu (Ortaklık Parlamento Komitesi) ve ayrıca Gümrük İşbirliği Komitesi'ni ihdas etmiştir. Her iki tarafın temsilcilerinden oluşan ve ilişkilerin yürütülmesinde Konseye yardımcı olan Ortaklık Komitesi, büyükelçiler düzeyinde toplantılarını yürütmüştür¹¹⁷. Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Avrupa Parlamentosu heyetlerinden oluşan Karma Parlamento Komisyonu ise Ortaklığın denetim organı işlevini

¹¹³ Erhan vd, s. 831.

¹¹⁴ "Ecu Maddesi", *Ekonomi Ansiklopedisi*, C: 1, İstanbul, 1983, s. 107; Avrupa Para Sistemi'nin Euro (Avro) kullanılmadan önceki adıdır. Bu para birimi, Avrupa Hesap Birimi (Europa) ve Özel Çekme Hakları gibi maddesel varlığı olmayan soyut bir referans parasını temsil etmekte ve bir paralar sepeti tekniğine dayanmaktadır. Buna göre ECU, Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye ülkelerin ağırlıklı paralarını içeren bir sepetin temsil ettiği hesap birimi olarak tanımlanabilir.

¹¹⁵ Karluk, s. 673.

¹¹⁶ Erhan vd, ss. 834-835.

¹¹⁷ Karluk, s. 784.

üstlenmiştir¹¹⁸. Türkiye'nin AET ile ilişkilerinden doğan tüm sorunlar bu organda görüşülmüş ve ortaklığa tavsiyelerde bulunmuştur. 18 üyeli bu komisyon yılda iki kez toplanmıştır. Gümrük İşbirliği Komitesi teknik bir komite olup, ortaklık antlaşmasının gümrük birliğinin gerçekleşmesi ile ilgili hükümlerinin doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur.

Ankara Antlaşması, Topluluk ile Türkiye'nin bütünleşme programının çerçevesini belirlemiş ve 2. maddesinde taraflar arasındaki ilişkinin amaçlarını şöyle sıralamıştır; taraflar arasında bir gümrük birliği oluşturmak, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek, halkının yaşama düzeyini yükseltmesine yardımcı olmak, Türkiye'nin topluluğa üyeliğini uzun vadede gerçekleştirmek ve Türk halkı ile Topluluk üyesi halklar arasında bağları güçlendirmek¹¹⁹. Birbirini izleyen bu amaçların, üç dönemde gerçekleşmesi öngörülmektedir; hazırlık, geçiş ve gümrük birliği. Antlaşmada yer alan herhangi bir metinde bitiş süresi ve geçerlik süresi ile ilgili herhangi bir hüküm yoktur. Buradan anlaşıldığına göre, Antlaşmanın süresi tam üyelik gerçekleşene kadar devam edecektir. Fakat yine Antlaşmaya baktığımızda tam üyeliğin garanti olmadığı ve, ilgili devletlerin verecekleri kararla bunun gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Metinlerde, Türkiye'nin bir Avrupalı olarak tam üye olma hakkına sahip olduğu güçlü bir biçimde vurgulanmaktadır.

Anlaşmanın imzasından sonra, aynı yıl içerisinde İsmet İnönü'nün yeni bir hükümet kurduğunu görmekteyiz. 25 Aralık 1963'te güvenoyu alan bu yeni hükümetin programında;

“12 Eylül 1963'te Türkiye ile Ortak Pazar arasında akdedilen anlaşma, ülkemizi batı alemine kader birliğine götüreceği tarihi bir belge olarak değerlendirilmekte ve bu anlaşmanın bir an evvel yürürlüğe girmesi dileği ile hükümet bu yolda gereken çalışmaları yapacaktır” denmekteydi¹²⁰.

Ankara Antlaşması'nda belirtilen hazırlık dönemi (1964–1973) Ortak Pazar Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964'te başlamıştır. Bu tarihte Brüksel'de

¹¹⁸ Karluk, s. 785.

¹¹⁹ Bozkurt, vd., s. 137.

¹²⁰ Acar, ss. 6–7.

yapılan Ortaklık Konseyi toplantısına Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in yanı sıra, Genel Sekreter ve İktisadi İşler Yardımcısı Kamuran Gürün, Siyaset Planlama Dairesi Genel Müdürü İlter Türkmen ve ilgili şube müdürleri de katılmışlardır¹²¹. Yapılan toplantıda ardından Türkiye Ortak Pazar ile geçiş sürecini resmen başlatmıştır. Törende ilk konuşmayı Konsey Başkanı ve Federal Almanya Dışişleri Bakanı Gerhard Schröder yapmıştır. Schröder şunları söylemiştir: “*Bugünden itibaren camiamız halkları ile Türk halkı kaderlerini zaman bakımından tahdid edilmiş olmayan ve daima ileriye yönelmiş bir teşebbüsle birleşmiş görecektir*”. Dışişleri Bakanı Erkin Schröder'in konuşmasına cevaben;

“Ortak Pazar ailesine katılmış olduğumuzu bilmekten büyük memnuniyet duyuyoruz. Avrupa İktisadi topluluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ortaklık kuran Ankara Antlaşmasının yürürlüğe girmesi demek olan bu ilk toplantı uzun ve zahmetli müzakerelerin ulaştığı noktayı tespit etmektedir. Türkiye, iktisadını takviye etmek ve anlaşmanın gayelerinin tahakkukunu hızlandırmak bakımından ortaklığın yardımına güvenmekle beraber bu yardımı kalkınması için esas değil, sadece bir destek saymaktadır. Başka bir deyişle refah yolunda gayret sarf etme ve mesuliyetleri yüklenme öncelikle halk ve hükümet olarak bize düşmektedir”

demmiştir¹²².

Hazırlık Dönemi için anlaşmada beş yıllık bir süre öngörülmüş ancak yeterli hazırlık olmadığı takdirde sürecin on yıla çıkarılabileceği de belirtilmiştir. Bu dönemin temel niteliği, Topluluğun Türk ekonomisinin temel yapısını güçlendirmek amacıyla bazı kolaylıklar yapması olarak tespit edilmiştir. Bu kolaylıkların iki alanda gerçekleştiğini görüyoruz. Bunlardan ilki tütün, incir, üzüm ve fındık gibi Türkiye'nin temel ihracat ürünlerine sağlanan gümrük kolaylıkları, ikincisi ise 175 milyon ECU'luk bir kredinin sağlanması şeklinde düşünülmüştür¹²³.

1965 yılında iktidara gelen Suat Hayri Ürgüplü hükümeti (20 Şubat 1965–27 Ekim 1965) de; Avrupa Ekonomik camiası ile Türkiye arasında akdedilmiş olan ortaklık

¹²¹ *Hürriyet*, 1 Aralık 1964.

¹²² *Milliyet*, 2 Aralık 1964.

¹²³ Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Bursa, 2001, s. 263 ve Erhan, vd, s. 839; AET'ye yeterli derecede proje sunamayacak olan Türkiye bu kredinin ancak 29 milyon ECU'luk bir kısmını kullanabilmiştir.

anlaşmasının bütün icaplarını yerine getireceklerini belirterek, “*alınacak tedbirlerle, iktisadi faaliyetleri, bu ortaklık anlaşmasında öngörülen gayelerin tahakkuku kolaylaştırıcı istikamette olmasına imtina edeceğiz*” demiştir¹²⁴. Aslında bu dönem içerisinde ilişkiler Türkiye’nin Ankara Antlaşması’na göre topluluğa karşı herhangi bir yükümlülüğe girmesini gerektirmediği için pek ilerleyememiştir. Aynı yıl içerisinde gerçekleşen iktidar değişikliğiyle başbakan olan Süleyman Demirel, hükümet programında (27 Ekim 1965–13 Kasım 1969); topluluk ile ilişkilere geniş bir yer ayırmıştır. Ekonomik gelişmenin süratlenmesini sağlayacak bir unsur olarak görülen antlaşma bağlamında Türk ekonomisinin gelişmiş Avrupa ülkeleri ile belirli bir ölçü içerisinde rekabet edebilecek seviyeye getirilmesi temel hedef olarak belirlenmiştir. Bunun için gerekli çalışmaların titizlikle ve derhal yapılacağı, iktisadi kalkınma için yabancı sermayenin gerekliliği ve IMF, Ortak Pazar gibi kuruluşların bu ilkeyi desteklediği açıklanmış, yabancı sermaye karşılığının aleyhinde olmanın ne kısa vadeli kalkınma hamleleri ne de uzun vadeli olarak üye olunmak istenen Ortak Pazar gibi milletlerarası iktisadi birliklerin kuruluş hedefleriyle bağdaşmadığı öne sürülmüştür¹²⁵. Yeni Türkiye artık, ekonomi politikalarını topluluk ile uyumlu hale getirme konusunda kesin bir kararlılık içerisine girmiştir.

Bir an önce hazırlık dönemini tamamlayıp geçiş dönemini başlamak isteyen Demirel Hükümeti, İngiltere’nin topluluk ile ilişkileri ve Yunanistan’daki Albaylar Cuntası’ndan¹²⁶ etkilemiştir. İngiltere’den önce topluluğa girmek ve Yunanistan’daki anti-demokratik ortamdan yararlanma isteği ön plana çıkmıştır. Ancak Türkiye’nin çabalarına karşısında Avrupa olumlu ve kesin bir yanıt vermekten kaçınmıştır. Örneğin, 18 Mayıs 1966 tarihinde yapılan AET-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu toplantısında Türk tarafı Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil öncülüğünde Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasındaki ticari konuları gündeme getirmişti. Türk işçilerinin¹²⁷ Avrupa

¹²⁴ Acar, s. 7.

¹²⁵ *Hürriyet*, 19 Mayıs 1966.

¹²⁶ 1967 yılında bir darbe ile iktidara el koyan Albaylar Cuntası, Yunanistan’da iktidarı Türkiye’nin Kıbrıs Barış Harekati’ni gerçekleştirdiği 1974 yılına kadar elinde tutmuştur.

¹²⁷ Tarihsel süreçte Avrupa Birliği’ne üye ülkelerdeki Türk işçilerinin durumu ve hukuki hakları ile ilgili bkz. Bülent Çiçekli, “Avrupa Topluluğu Adalet Divanı’nın Savaş Davası Işığında AB’deki Türk Mütteşebbis veya

Ekonomik Topluluğu'na üye ülkelerde çalışması konusu üzerinde özellikle durulmuş, bunların sosyal durumları ve mesleki eğitimlerinin ıslah edilmesi yolunda görüşmeler yapılmıştır. Avrupa Konseyi Bakanlar Konseyi adına Belçika Hükümeti Avrupa İşleri Bakanı M. Von Elsende daha önce de ortaya konulan meselelerin incelenmesinin hızlandırılmasına yardımcı olacağını söylemiştir. Türkiye'ye dönüşünde bir açıklama yapan Çağlayangil; Türk tarafının toplantıda ileri sürülen görüşlerinin samimiyetle desteklendiğini söylemiştir¹²⁸.

Çok hızlı sayılamayacak bir şekilde ilerleyen Türkiye-Topluluk ilişkileri, 1967 yılında hükümetin geçiş döneminin başlaması için gerekli hazırlıkların yapılması ve bu dönemi başlatacak olan Katma Protokolün hazırlanması için Topluluğa çağrıda bulunmasıyla değişmiştir. Kamuoyunda genelde olumlu karşılanan bu başvuru üzerine, Topluluk tarafından 1968 yılının Nisan ayında konuyla ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Raporla Türkiye'nin hazırlık döneminde gösterdiği performansın yetersizliği vurgulanmıştır. Buna rağmen AET, soğuk savaş doktrininden kaynaklanan gerekçelerle Katma Protokol çalışmalarını başlatmıştır. Bu olumlu etki ile Türk tarafı da kendisine ait çalışmaları olabildiğince hızlandırmıştır. Dışişleri Bakanlığı ile Planlama Müsteşarlığı arasındaki rekabette, yükümlülüklerden çekinen Turgut Özal başkanlığındaki planlamacılar "takunyalılar" damgası vurulup süreç dışına itilirken, Dışişleri Bakanlığı gayretlerini arttırmıştır¹²⁹.

Ortak Pazar, Türkiye'ye önereceği Katma Protokolün esaslarını saptadıktan sonra 1968 yılı sonunda, Atina Antlaşmasını referans alacak bir anlaşmayı Türkiye'ye önermişti. Ancak bu öneride Türkiye, Atina Antlaşmasının birçok avantajlı yönünü göremeyecekti. 9 Aralık 1968 tarihinde AET-Türkiye Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin geçiş dönemine başlaması ile ilgili kararı almıştı. Konsey toplantısına başkanlık eden İtalya Başbakanı özetle şöyle demişti; "*Ortaklık Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden bu yana Türk*

Serbest Meslek Sahiplerinin Hukuki Durumu", *Yeni Türkiye, Avrupa Birliği (Özel Sayı)*, Cilt: II, Sayı: 36, 2000, ss. 997-1006.

¹²⁸ *Milliyet*, 19 Mayıs 1966.

¹²⁹ Birand, s. 157.

ekonomisi büyük gelişmeler kaydetmiştir. Ortaklığın hedefleri olan gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi büyük gayretler isteyen önemli bir uğraş teşkil etmiştir”¹³⁰.

Ortaklık Konseyi toplantısı sonunda alınan kararda geçiş dönemine intikal konusunda gerekli müzakerelerin derhal başlaması için Ortaklık Konseyi'nin görevlendirildiği bildirilmekteydi. Kararda ayrıca, geçiş çalışmalarını süratlendirmek için Ortaklık Komitesinin gerekli göreceği bütün tedbirleri ve grupları meydana getirmekle yetkili kılındığı bildirilmekte, aynı zamanda üye devletlerle Türkiye arasında yeni bir mali protokolün tesisi için müzakere açılması öngörülmekteydi. Daha sonra söz alan Dışişleri Bakanı Çağlayangil Türk ekonomisi ve sanayisinin gelişmesi hakkında bilgi vermiştir¹³¹. Çağlayangil; şartlar tespit edilirken, Türkiye ile Ortak Pazar arasındaki gelişme farklılığının da göz önünde tutulmasını, yeni dönemin Türkiye'nin sanayileşme çabalarını ve hızını yavaşlatmaması gerektiğini söylemiştir. Türkiye ile AET arasında yeni vecibeler getirilirken, bunun aritmetik bir eşitliğe göre değil, tarafların ekonomik güçlerine göre ayarlanmasını ve Türk ekonomisinin içinde bulunduğu şartların özellikle göz önünde tutulmasını istemiştir¹³².

9 Aralık 1968 tarihinden sonra AET Türkiye'de daha fazla tanınır hale gelmişti. Özellikle 1969 ilkbaharından itibaren Dışişleri Bakanlığının çalışmalarını hızlandırdığını görülmektedir. Özellikle gümrüklerin, 22 senenin sonunda indirileceği listenin hazırlanması çalışmaları ciddi biçimde ilerlemiştir. Odalar Birliği'nden teknik müşavir olarak Merkez Komitesine alınan Mustafa Renksizbulut, bu listenin hazırlanmasında çalışmıştır¹³³. Aslında kamuoyunun çok ilgi göstermediği bu gelişmeler, 15 Mart 1969 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile onaylanan, Türkiye'nin Katma Protokol Müzakereleri Öncesi Müzakere Planı'nın resmi gazetede yayımlanması ile hızlı bir döneme girmiştir¹³⁴.

¹³⁰ *Hürriyet*, 10 Aralık 1968.

¹³¹ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1968.

¹³² *Milliyet*, 11 Aralık 1968.

¹³³ Birand, s. 179.

¹³⁴ Birand, s. 175'te; Planın aslında gizli kalacağı, ancak 27 Mart'ta Resmi Gazete'de açıklandığı, bu yüzden de planlamacılarla onları bu işten sorumlu tutan dışişleri arasında sorunlar yaşandığı belirtilmektedir.

1969 yılında yapılan genel seçimlerde, 2000’li yılların aksine siyasilere konuyla ilgili beyanatları ya da vaatleri çok sık rastlanan bir durum değildi. Seçimler sonucunda bir kez daha Süleyman Demirel öncülüğündeki Adalet Partisi iktidara gelmiş ve kurulan yeni hükümetin (3 Kasım 1969–3 Mart 1970) programında; Türkiye ile AET arasındaki ortaklığın milli menfaatlere ve plan hedeflerine uygun bir yol olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Ayrıca ortaklığın Türkiye’nin geleneksel dış siyasetine de cevap verdiği belirtilmiş, ülkenin iktisadi ve sosyal alanlarda hürriyet içinde süratle kalkınmasına elverişli bir ortam sağlayacağı düşünülmüştür¹³⁵.

9 Aralık 1969 tarihinde toplanan Ortaklık Konseyi’nde Dışişleri Bakanı Çağlayangil öncülüğündeki Türk tarafına AET tarafından iletilen teklifte; Türk tarafının ancak fedakârlık yapmasıyla kabul edilebileceğine yönelik ifadeler yer almıştır. Bu fedakârlığı gerçekleştirmekte kararlı görünen Türk tarafı, hazırlık dönemini tamamlayıp, geçiş döneminin başlaması isteği ile hayli gayretli bir dönem içerisine girmiştir. Bu yönde sergilenen çabalar, Dışişleri ve Maliye Bakanlığı tarafından ortaklaşa olarak 1970 yılının Ocak ayında hazırlanan Türkiye-AET Ortaklığı Geçiş Dönemi Muhtevasının Genel Denge Yönünden Değerlendirilmesi başlıklı raporla ifadesini bulmuştur. Raporun son cümlesi; “...bu nedenle, devam edecek olan çalışmalar ve müzakerelerde mümkün olan iyileştirmelerin sağlanmasına gayret edilmesi kaydıyla, 9 Aralık 1969 tarihli Ortaklık Konseyinde Topluluk tarafından yapılan teklifin kabulü uygun olacaktır” şeklinde yazılmıştır¹³⁶. Hükümetin böylesine kararlı ve istekli davranmasının arkasında Amerika ile yaşanan sıkıntı gelmektedir. Amerika Türkiye ile haşhaş ekim alanları konusunda bir sorun yaşamaktaydı¹³⁷. Ayrıca solun dünyada ve Türkiye’de yükseldiği bir dönemde, Avrupa ile ilişkilerde bir kopukluk olması istenmiyordu.

¹³⁵ Acar, s. 9.

¹³⁶ Birand, s. 195.

¹³⁷ Uslu, ss. 246–247’de belirtildiğine göre; 1974 yılında Ecevit Hükümeti’nin haşhaş ekimine izin verme eğilimi Amerikan Kongresi’nde tepkiyle karşılanmış ve Amerika ile Türkiye arasında bir kriz yaşanmıştır. Gerçekte haşhaş ekim yasağı (1971–1974) toplumsal ve ekonomik bakımdan Türkiye için bir sıkıntı yaratmamış ancak siyasilere konuya ‘Türkiye’nin bağımsızlığı’ çerçevesinde bakarak Amerika’nın yasağına uymama eğilimi göstermişlerdir. ABD kamuoyu ise yasak döneminde uyuşturucu kullanımı ve buna bağlı suçlarda azalma görüldüğünü savunmuş ve yasağın devamı için ciddi bir kararlılık göstermişlerdir. Ecevit

III. Demirel Hükümeti de (6 Mart 1970–12 Mart 1971), bir önceki hükümetin yaptığı gibi, AET ile ilişkileri geliştirmek yolunda gayret sarf edeceğini programında belirtmişti¹³⁸. Türkiye'nin bu denli istekli davranması ve Topluluğun olumlu yaklaşımı sonucu hazırlık döneminin tamamlanmasının koşulları hazırlanmıştı. 1970 Kasımından itibaren ulusal basında, Türkiye ile AT arasında ek protokolün imzalanacağına dair haberler görülmekteydi. Türkiye'nin Ortak Pazar'a geçiş döneminde, bu ülkelerden yapacağı ithalata uygulayacağı 22 yıllık kademeli gümrük indirimi uygulanacak malların listesinin kesinleştiği, yerli ürünler, motor ve makine sanayinin korunacağı ve 23 Kasım'da Brüksel'de imzalanacak protokolün altı ekinden birinin bu liste olduğu haberi yayımlanmaktaydı¹³⁹.

23 Kasım 1970 günü, saat 15.00'te Brüksel'de Katma Protokol taraflarca imzalanmıştır. Katma Protokolü Türkiye adına Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Ortak Pazar adına altı ülkenin Dışişleri Bakanları, AET adına da Konsey ve Komisyon Başkanları imzalamışlardır. Anlaşmanın imzalanması esnasında Türkiye'de CHP Genel Sekreter Yardımcısı Besim Üstünel, TİP Genel Sekreteri Sait Ciltaş, MHP İstanbul İl Başkanlığı ve Dev-Genç Ortak Pazar aleyhine bildiriler yayımlamışlardır. Üstünel; "*Ortak Pazar Türk sanayisine mezar olacak. AP bunun sorumluluğunu tek başına taşımak zorunda kalacak*" demiştir¹⁴⁰. Bu arada bir grup genç Ortak Pazar'la ilgili bir serginin camlarını kırmıştır. Ortak Pazar adına düzenlenen haftada, Ankara'daki Odalar Birliği merkezinde "Ortak Pazar'da Türkiye" isimli sergide hatırı sayılır bir tahribat meydana gelmiştir. Mühendisler de AET'ye karşı gösteri yapmışlardır¹⁴¹.

Ortaklık Anlaşmasının geçiş dönemi protokolünün (Katma Protokol) imzalanması dolayısıyla yayınlanan ortak basın bildirisinde geçiş döneminin ana hatları açıklanmış ve; "*Bu anlaşma ile Ankara Anlaşması'nın siyasi hedeflerini teşkil eden Türkiye'nin Avrupa*

Hükümetinin haşhaş ekimini ve tarladan toplanmasını sıkı devlet denetimine tabi tutması ve kaçakçılık olaylarının görülmemesi sonucu sorun gündemden düşmüştür.

¹³⁸ Acar, s. 10

¹³⁹ *Milliyet*, 16 Kasım 1970.

¹⁴⁰ *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1970.

¹⁴¹ *Hürriyet*, 24 Kasım 1970.

Topluluğu'na bilahare tam üye olarak katılması yolunda kesin bir merhale başlamış olmaktadır. Bu dönem süresince taraflar arasındaki iktisadi bütünleşme süreci gitgide gerçekleşme yoluna girecektir" denilmiştir¹⁴². Bu anlaşmanın imzası ile Türkiye, 1 Ocak 1973 tarihine kadar devam edecek olan hazırlık döneminin son safhasını başlatmıştır. Altmışdört maddeden oluşan Katma Protokol'de malların serbest dolaşımı, ortak tarım politikasına Türkiye'nin uyumu, ithal ürünlerin durumu, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, yerleşme hakkı, ulaştırma ve ekonomi politikalarının yaklaştırılması konuları yer almaktaydı.¹⁴³ Geçiş döneminin yöntem, süre ve koşullarının belirlendiği bu anlaşma ile esas amaç olarak, 31 Aralık 1995 tarihinde Türkiye ile AET arasında Gümrük Birliğinin gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Protokole göre Türkiye, sanayi ürünlerine uyguladığı vergileri en geç 22 yılda sıfırlayacak, tarım sektörü Topluluğun tarım politikası ile uyumlu hale getirilecek¹⁴⁴, özel sermaye rejimi iyileştirilip, sermaye hareketlerine bir kolaylık sağlanacaktı. Topluluk ise Türk sanayi ürünlerine uyguladığı vergileri derhal ve bir defada sıfırlayacaktı. Bu protokol ile Topluluğa yüklenen en ciddi sorumluluk Türkiye'deki işgücünün istihdamı açısından önemli bir çözüm olarak görülen işgücünün serbest dolaşımı ilkesiydi. Bu konu protokolde: "*Ankara Antlaşmasının yürürlüğe girişini izleyen 12 yılın sonu ile 22 yılın sonu (1976–1986) arasında gerçekleşecektir*" şeklinde yer alıyordu¹⁴⁵. Ancak topluluk öngörülen süre dolduğunda bu maddeyi yürürlüğe koyup uygulamaktan sürekli kaçınacaktır.

Türkiye'de 1971 yılının 12 Mart'ında hükümete verilen askeri muhtıra¹⁴⁶, bir iktidar değişikliğine yol açmıştır. 26 Mart tarihinde I. Nihat Erim Hükümeti kurulmuştur (26 Mart 1971–12 Aralık 1971). Bu hükümet programında; protokolün eleştirilen bazı maddelerinin inceleneceğini ve haklı görülenlerin imkânlar çerçevesinde süratle değiştirileceğini

¹⁴² *Milliyet*, 24 Kasım 1970.

¹⁴³ Erhan, vd, s. 844.

¹⁴⁴ Birliğin tarım politikaları ve bu politikaların Türk tarımına etkileri ve Türkiye'nin bu tarım politikalarına uyumu ile ilgili bkz. Sinan Varol, "Avrupa Ortak Tarım Politikası ve Tarım Alanında Türkiye-AB İlişkileri", *Yeni Türkiye, Avrupa Birliği (Özel Sayı), II*, S. 36, 2000, ss. 1394–1410.

¹⁴⁵ Cihan Dura ve Hayriye Atık, *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Ankara, 2003, s. 349.

¹⁴⁶ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 5, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960–12 Eylül 1980)*, Ankara, 2002; 12 Mart 1971 tarihinde, ülkedeki anarşi olaylarını engelleyemediği gerekçesiyle Süleyman Demirel Hükümeti, askeri bir muhtıra ile görevden alınmıştır.

belirtmiştir¹⁴⁷. Bu yöndeki belirsizlikler sonucunda katma protokolün onayı taraflarca geciktirilince, protokolün ticari hükümlerini yürürlüğe sokan geçici bir anlaşma yapılmıştır. 6 Temmuz'da meclisin kabul ettiği geçici anlaşma, 21 Temmuz'da Cumhuriyet Senatosu'nda onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Cumhuriyet Senatosu toplantıda Adalet Partisi lehte, Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi aleyhte oy kullanmışlardır¹⁴⁸.

11 Aralıkta ikinci hükümetini kuran Nihat Erim (11 Aralık 1971–22 Mayıs 1972), programında ilerlemenin devamı için gerekli azmi ve iç planda da bu yöndeki tedbirleri alacaklarını beyan etmiştir¹⁴⁹. Ancak 1971 sonrası yaşanan bazı gelişmeler Katma Protokolün tadiline yol açmıştır. Türkiye'de Mehmet Ali Birand'ın deyimiyle; AET ile yapılan Katma Protokolün daha imzası kurumadan, “*Bu olmadı, değiştirelim*” çığıkları atılmaya başlanmıştır¹⁵⁰.

C) KATMA PROTOKOL'DEN 12 EYLÜL DARBESİNE (1973-1980)

Türkiye 1 Ocak 1973 tarihinden itibaren Katma Protokolü yürürlüğe koymuştur. Böylece geçiş dönemi süresince imzacı tarafların karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esası üzerinden, gümrük birliğine doğru ilerlenmesi gitgide yerleşmesini ve ortaklığın iyi işlenmesini temin amacıyla, Türkiye'nin ekonomik politikalarını, topluluğunkilere yakınlaştırmasının ve bunun için gerekli ortak eylemlerin geliştirileceği kaydedilmiştir¹⁵¹.

Bütün bu temennilere rağmen Ortak Pazar ülkelerinde Türkiye'nin eleştirildiği görülmüştü. Özellikle, topluluğun sol görüşlü milletvekilleri ve politikacıları eleştirenlerin başında gelmektedir. Nihat Erim'in Avrupa İnsan Hakları yargıcı olmasına gelen itirazlar, bu bağlamda ilginç bir örnektir. Avrupa Konseyi, İnsan Hakları Mahkemesine seçilecek yargıçlar için Türk Hükümetinin Nihat Erim'i önermesini eleştirmiştir. Konseydeki sosyalist milletvekillerinin, bir grup toplantısında aldıkları karara göre, yargıçlar siyasal

¹⁴⁷ Acar, s. 10.

¹⁴⁸ *Milliyet*, 6 ve 23 Temmuz 1971.

¹⁴⁹ Acar, s. 10.

¹⁵⁰ Birand, s. 207.

¹⁵¹ *Milliyet*, 1 Ocak 1973.

nitelik taşımayan adaylar arasından seçilmelidir¹⁵². Sosyalistler, Nihat Erim'in şahsına karşı değil fakat İnsan Hakları Mahkemesi'nde politikacı olmayan hukukçuların seçilmesi prensibine dayandıklarını söylemişlerdir¹⁵³.

Türkiye'ye yönelik bir diğer eleştiri 12 Mart Muhtırası sonrası, Türkiye'de demokratik düzenin iyi işlemediği yönünde olmuştur. AET Komisyonu Başkanı Sicco Mansholt 7 Ocak 1973 tarihinde bir açıklama yaparak; "*demokratik düzenin iyi işlemediği ve siyasal tutuklulara işkence yapıldığı yolundaki iddiaların doğru çıkması halinde Ortak Pazar'ın Türkiye'ye karşı tutumunun değişebileceğini*" söylemiştir¹⁵⁴. İngiliz Sunday Times Gazetesi'nde yayımlanan bir habere göre ise, Türkiye'deki durumun devamı halinde Topluluğun, Türkiye ile ilişkilerine son verebileceği üzerinde durulmuştur. Dışişleri Bakanlığı Sunday Times'ı hemen yalanlamış, Türkiye'deki gelişmeler nedeniyle Ortak Pazar'ın ilişkileri yavaşlatacağının doğru olmadığı bildirilmiştir¹⁵⁵. Ancak bu açıklamaya rağmen Avrupa Konseyi Parlamentosu, yaptığı bir oturumda Türkiye'deki siyasi durumu eleştirmiştir. Avrupa ülkelerinin milletvekilleri durumu ciddiyle izlediklerini belirterek; "*bir an önce demokrasiye geçilmesini ve seçimlerin yapılmasını*" istemişlerdir¹⁵⁶. Eleştiriler başkanlık divanının sonuç raporuna da yansımıştır. Raporda, Türkiye'deki sıkıyönetimin meclis kararı ile iki ay daha uzatıldığı belirtilmiştir. Rapordan sonra söz alan İngiliz İşçi Partisi milletvekili Frank Judd, yabancı basında yazılanlara atfen 4.000 kişinin mahkûm edildiğini, Marks ve Engels'in kitaplarını çevirenlerin, öğretim üyelerinin ve bazı yazarların hapse atıldığını söylemiş ve bu konuda, 1967 tarihli bir yazısından dolayı yedi buçuk yıl hapse mahkûm olan Doğan Koloğlu'nu örnek göstermiştir. Bu eleştirileri çok sayıda İngiliz ve İsveçli parlamenterde yinelemiştir¹⁵⁷. Söz hakkı Türk parlamenterlere verildiğinde, ilk olarak Adalet Parti'li (AP) Esat Kıratlıoğlu şunları söylemiştir:

¹⁵² Nihat Erim 12 Mart Muhtırasından sonra CHP'den ayrılarak partiler üstü bir hükümet kurmuş (26 Mart 1971) ve 22 Mayıs 1972 tarihine kadar başbakanlık yapmıştır. 1977 yılına kadar ise Cumhuriyet Senatosunda kontenjan senatörü olarak bulunmuştur. Bu siyasi yönü, yargıçlık yapması yönünde bir engel teşkil etmiştir.

¹⁵³ *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1973.

¹⁵⁴ *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1973.

¹⁵⁵ *Milliyet*, 11 Ocak 1973.

¹⁵⁶ *Milliyet*, 23 Ocak 1973.

¹⁵⁷ *Milliyet*, 23 Ocak 1973.

“12 Mart 1971’de generaller, hükümetin istifasını isteyen bir muhtıra verdiler. Başbakan Demirel, bu muhtıranın anayasaya aykırı olduğunu söyleyerek istifa etti. Yeni gelen Nihat Erim Hükümeti bazı kararları ancak anayasayı değiştirerek alabildi. Anarşi hareketleri Fransa’da De Gaulle zamanında da olmuştur. Türkiye’deki fevkalade durum daha fazla devam edemez. Türkiye’de parlamento gücünü gösterecektir. Ekim ayında mutlaka seçimler yapılacaktır. Buna aykırı karar vermeye kimsenin gücü yetmeyecektir. Bu sözlerime çeşitli partilere mensup arkadaşlarımın da katıldığını düşünüyorum. Rejim bakımından bazı güçlüklerimiz vardır. Bunları anlamamız lazımdır. Türk parlamenterleri olarak demokrasiyi kurtaracağımıza ve her türlü diktaya karşı çıkacağımıza inanmanızı isterim”¹⁵⁸.

Kırathoğlu’nun bu sözleri bazı Avrupalı parlamenterleri ikna etmeye yetmemiştir. Yirmi kişilik bir sosyalist grup, Türkiye’deki kriz ve sıkıyönetim uygulaması hakkında önerge vermişler ancak bu önerge Konsey tarafından işleme konulmamıştır¹⁵⁹. Görülen o ki, 1970’lerin ilkyarısında, soğuk savaşın etkilerinin devam ettiği bir dönemde Konsey, insan hakları ihlallerinden çok, Türkiye’nin stratejik önemine göre karar verme anlayışını devam ettirmektedir.

Taraflar arasındaki ilişkiler, bu şekilde seyrederken, varılan uzlaşma uyarınca gümrük tarifelerine uyguladığı oranı azaltmak durumunda olan Türkiye, bu durumun ithalatı arttırıcı bir sonuç doğurmaması nedeniyle, 1 Eylül 1972 tarihinde gümrük tarifelerini %120 oranında arttırmış, böylece indirimleri bu yeni elde ettiği oran üzerinden yapma hakkına sahip olmuştur. Topluluk ise, 1 Temmuz 1971 tarihinde az gelişmiş ülkelere uygulamak amacıyla Genelleştirilmiş Preferanslar (Genel Tercihler) Sistemini yürürlüğe koymuştur. Birlik bu kararı ile 71 az gelişmiş ülkenin gümrüğünü ya kaldırmış ya da hiç düzeyine indirmiştir. Ancak Türkiye, bu 71 ülke içerisinde yer almamıştır¹⁶⁰. Bu durum karşısında Türkiye, Katma Protokol’ü tadil etmek için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Bu çabaları 1973 yılı Mayıs ayında bazı sonuçlar vermiştir. 22 Mayıs tarihinde Türkiye, AET ile Katma Protokolün tadili konusunda anlaşmıştır. Türkiye, sanayileşme girişimlerini sekteye uğratmamak adına, AET’den ithal edeceği malları kapsayan pekiştirilmiş serbestlik

¹⁵⁸ Milliyet, 23 Ocak 1973.

¹⁵⁹ Milliyet, 23 Ocak 1973.

¹⁶⁰ Karluk, s. 663.

(konsolide liberasyon) listesinde gerekli gördüğü bazı maddeleri tek taraflı bir kararla çıkarma imkanı elde etmiştir. Yaklaşık bir yıl süren görüşmelerde Avrupa'nın tutumu, Türkiye'nin tek taraflı bir karar almasının ortaklık ilke ve anlaşmalarına uygun olmayacağı yönündedir. Geline son noktada bulunan formül şu şekilde olmuştur; Türkiye yeni kurulan bir sanayinin himayesini zorunlu gördüğü taktirde ve bu sanayi mamulü pekiştirilmiş (konsolide) serbestlik listesinde yer almışsa, bunun belli bir süre için ithalat listesinden çıkarılmasını isteyecektir¹⁶¹. Böylece Türkiye yeni kurulmuş bir sanayisini himaye etmek imkânını da elde etmiştir. Ayrıca Ortaklık Konseyi, altı ay içerisinde Türkiye'nin bu bağlamdaki bir isteğini sonuca bağlamazsa, Türkiye bu kararın tek taraflı olarak da elde etme hakkına sahip olmuştur.

Türkiye topluluk ile ilişkilerini, böylesine formüllerle sürdürmeye çalışırken, 1974 yılının başında iktidar değişmiş, I. Bülent Ecevit Hükümeti (25 Ocak 1974–17 Kasım 1974) iş başına gelmiştir. Programında AET'ye hiçbir atıfta bulunulmaması, bu dönemde hükümetin topluluk ile ilişkilere verdiği önemi gösteren bir ipucudur. Böyle olmasında Ecevit'in koalisyon ortağının Necmettin Erbakan öncülüğündeki Milli Selamet Partisi olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir¹⁶². Yine de Ecevit'in topluluk ile ilişkileri sürdürmek istemediği söylenemez. Ecevit'in deyimiyle, “*Ne AET'nin Türkiye'ye, ne de Türkiye'nin AET'ye yük olmayacağı*”¹⁶³ bir formül geliştirilmek istenmiştir.

Türkiye'nin topluluk ile ilişkilerine, Türkiye'nin taraf olduğu bazı uluslar arası sorunlar ve döneme özgü gelişmeler olumsuz etkiler yapmıştır. Kıbrıs sorunu, tamamlayıcı protokolün yetersiz görülmesi, petrol bunalımı¹⁶⁴, Türk işçilerin serbest dolaşımı konusundaki belirsizlik, İngiltere'nin Türkiye'den gerçekleştirdiği pamuk ipliği ithalatına

¹⁶¹ *Milliyet*, 23 Mayıs 1973.

¹⁶² Necmettin Erbakan ve onun öncülüğünde oluşan Milli Görüş geleneği, İslami-muhafazakâr ve Batı karşıtı görüşleriyle bilinmektedir. Ecevit'in koalisyon ortaklığını Erbakan ile yapması, Batı ile ilişkilerinde kendisini sık sık zora sokan bir durum oluşturmuştur. Milli Görüş ile ilgili bilgi için bkz. Ruşen Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, İslamcılık*, C: 6, İstanbul, 2004, ss. 544–575.

¹⁶³ Birand, s. 227.

¹⁶⁴ Armaoğlu, 2005, ss. 725–728'de belirtildiğine göre; 1973 tarihli Arap-İsrail savaşından sonra Arap ülkeleri petrolü Batı'ya karşı bir koz olarak kullanmışlar ve buda bir krize yol açmıştır. Bu krizle birlikte 1973 yılının Ocak ayında varili 2.59 dolar olan Arap petrolü, 1973 Ekiminde 5.11 ve 1974 Ocak ayında 11.65 dolara kadar çıkmıştır.

ek kısıtlamalar koyması ve Yunanistan'ın 1975 yılında yaptığı tam üyelik başvurusu bu bağlamda değerlendirilmelidir. Petrol bunalımı topluluk üyesi ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Bu ülkelerde artan enflasyon işsizliğe yol açmıştır. Bu süreçte önce Türkiye'den bu ülkelere giden işçiler sıkıntıya girmiş, sonrasında da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının serbest dolaşımı ile ilgili bir takım kısıtlamalar gündeme gelmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı ise, başlangıçta ilişkileri olumsuz etkilememiştir. Ancak süreç içerisinde Türkiye'ye yönelik bakışta, Yunanistan'a nispeten olumsuz yaklaşımlar görülmüştür. Bu bakış açısına Kıbrıslı Rumlar da ellerinden gelen katkıyı yapmışlardır. 1978 Eylülünde Kıbrıs Rum Yönetimi, Avrupa Konseyi Daimi Delegeler Komitesine resmen başvurarak, Türkiye'yi ağır biçimde suçlayan, bir insan hakları dosyasının yeniden görüşülmesini ve karara bağlamasını talep etmiştir. Buna karşılık Türkiye, başta Ortak Pazar ülkeleri olmak üzere Konsey üyesi Batı ülkeleri başkentlerinde diplomatik girişimlerde bulunarak geniş bir kampanya açmış ve Rum önerisinin reddini istemiştir¹⁶⁵. Aynı dönemde Yunanistan'da Albaylar Cuntası da devrilmiş, demokrasiye dönülmüştür.

12 Haziran 1975 yılında topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunan Yunanistan, topluluğun Akdeniz ülkelerine tanıdığı avantajları kullanmak için tam üye olmak seçmiştir. Türkiye ise topluluk ile ilişkilerini önce tadil ederek, sonra da dondurarak bu süreci yaşamıştır. Yunan başvurusu sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında gelişen dostane ilişkilerde tarafların politikaları şu şekilde olmuştur. ABD yönetimi Türkiye üzerindeki ambargosunu kaldırırken, Rum lobisi itiraz etmeyecek, bunun karşılığında ise yine ABD, Yunanistan'ın AET'ye girişini destekleyecekti. Bu noktada Türkiye'nin önceliği çok farklıdır. Her şeyden önce ABD ile ilişkilerinin düzelmesi temel istektir. Zaten ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum ve dönemin Demirel Hükümetinde yer alan Erbakan faktörü bu tercihi anlaşılır kılmaktadır.

¹⁶⁵ *Milliyet*, 7 Eylül 1978.

Yunanistan'ın tam üyelik başvurusu yaptığında iktidarda Demirel'in başında bulunduğu bir koalisyon hükümeti vardı (31 Mart 1975–21 Haziran 1977)¹⁶⁶. Bu hükümet programında iki nokta üzerinde durmuştu. İlki, AET'nin Türkiye'ye sağladığı imkânları dışa dönük, dış rekabet gücü olan bir sanayileşmeyi gerçekleştirmek amacıyla kullanmak ve iç piyasaya dönük bir sanayileşmenin ortaya çıkaracağı sakıncaları gidermekti. İkincisi ise AET üyesi ülkelerde çalışan Türk işçilerinin buldukları ülke ekonomilerine katkıları üzerinde hassasiyetle durulması ve bu işçilerin sosyal güvenlik haklarının topluluk düzeyinde gerçekleşmesi için gerekli teşebbüslerde bulunulmasıydı¹⁶⁷. Bu hükümet döneminde Türkiye AET'den sürekli yeni tavizler istedi. Ancak İtalya tarım, Almanya ise işçilerin serbest dolaşımı konularında sürekli engeller çıkarıyordu. Bu tavizler yerine AET, 20 Aralık 1976 ve 12 Mayıs 1977 tarihlerinde yürürlüğe girecek olan 3. mali protokolü Türkiye'nin önüne koydu. Buna göre Türkiye'ye, 380 milyon dolarlık bir kredi kullanılacaktı. Ancak Türkiye bu teklifi yetersiz gördü ve 25 Aralık 1976 tarihinde Katma Protokolün 60. maddesini işleterek, protokolden doğan tüm yükümlülüklerini bir yıl süreyle ertelediğini açıkladı. Böylece 1 Ocak 1977'de yapacağı %10'luk gümrük indirimlerini, bir yıl süreyle askıya almış oluyordu¹⁶⁸.

1978 yılı başında iktidara gelen Bülent Ecevit Hükümeti (05 Ocak 1978–12 Kasım 1979) ilişkileri sıkıntılı bir noktada devralmıştır. Bu hükümet programında başka ülkelerle de ilişkilerin kurulabileceğini ve Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına özen gösterileceğini vurgulamıştır. AET ile düğümlenen ilişkileri ülkenin ve Türk ekonomisinin yararına çözüme ulaştırmak için gereken girişimlerin derhal yapılacağı ifade edilmiştir. Topluluk ile imzalanan geçmiş protokollerin sanayileşme çabasına ciddi engeller getirdiği, ülkenin ekonomik ve siyasal çıkarlarına uygun bir dış ticaret politikası izlenmesini güçleştirdiği, hatta tarım ve sanayi alanlarının güçlenmesini engellediği belirtilmiştir. Bu yüzden toplulukla, ilişkilerin Türk ekonomisi yararına işleyecek biçimde yeniden düzenleneceği

¹⁶⁶ Bu hükümet II. Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak adlandırılmıştır. Demirel'in iktidar ortakları Erbakan'ın Milli Selamet Partisi ve Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi'ydiler. Türkiye'de koalisyon hükümetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nedim Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri, 1961-2002*, İstanbul, 2006.

¹⁶⁷ Acar, s.12.

¹⁶⁸ Erhan, vd, s. 850.

belirtilmiş ve “*Türk ekonomisi Ortak Pazarla ilişkilerinde ezilmeyecek, Türkiye’nin bağımsızlığını güçlendirecek bir yapıya kavuşturmaya çalışılacaktır*” denilmiştir¹⁶⁹. III. Ecevit Hükümetinin yaklaşık iki yıl süren iktidarında, topluluk ile ilişkiler iki önemli olaya sahne olmuştur. İlki Topluluk ile ilişkilerin dondurulması kararı, diğeri Yunanistan’ın tam üye olması ve Türkiye’nin bu duruma yönelik tutumudur.

Ecevit Hükümeti programında yazdığı gibi, topluluktan yeni tavizler elde edebilmek amacıyla çalışmalara başlamıştır. Dönemin Ticaret Bakanı Teoman Köprülüler, ulusal basına verdiği bir demeçte, AET’nin Türkiye’ye verdiği tavizmiş gibi görünen kolaylıkların artık taviz olmaktan çıktığını, ilişkilerin yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylemiş, bunları tekrar görüşmek ve düzeltmek için hükümetin gerekli çalışmaları yaptığını belirtmişti¹⁷⁰. Ortak Pazar ise, Türkiye’nin istekleri konusunda somut öneri beklediğini dile getirmiştir. Yapılan çalışmalardan sonra hükümet, yükümlülüklerin 5 yıl süreyle ertelenmesini istemiş ve Topluluktan yeni ekonomik yardım konularında bir istek programı düzenlemiştir. Ecevit alınan kararlar ile ilgili olarak; “*Toplantıda AET’den 10 yıllık bir bağımsızlık dönemi istenmesinin daha akla yatkın olduğunu ancak bu durumun ilişkilerin iyice dondurulması anlamına geleceği için uygun görülmediğini*” söylemiştir¹⁷¹. Bu istekleri iletmek amacıyla 6 Ekim 1978 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter İktisadi İşler Yardımcısı Büyükelçi Nazif Çuhruk öncülüğünde bir heyet Brüksel’e gitmiştir¹⁷².

Heyet, Türkiye’nin mevcut ekonomik sorunlarını aşmak için yeniden düzenleme ve toparlanmaya gereksinimi olduğunu ve bu amaçla AET’den bazı istekleri olduğunu belirtmiştir. Türkiye’nin bu isteklere yönelik gerekçeleri şu şekilde sıralanmaktadır; Katma Protokol uygulaması, ortaklığa gerekli canlılığın getirilmesine yardımcı olmamaktadır. Topluluktan sağlanan tavizler, Türkiye’nin ihracatını arttırıcı bir ağırlık taşımamaktadır. Özellikle tarım alanındaki tavizler, üçüncü dünya ülkelerine karşı korunmamıştır. Türkiye’nin mevcut ekonomik güçlükleri belli bir süre temelde yeniden düzenleme ve

¹⁶⁹ Acar, s. 14.

¹⁷⁰ *Milliyet*, 8 Eylül 1978.

¹⁷¹ *Milliyet*, 6 Ekim 1978.

¹⁷² *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1978.

toparlanmayı gerektirmektedir. Türkiye'nin 4. planda öngörülen uzun dönemli kalkınma amaç ve hedeflerinin gerçekleşmesine, zorlayıcı yükümlülükler engel olmaktadır. Katma Protokolün Türkiye koşullarına uymayan yönleri bulunması halinde, buna ilişkin uygulamanın AET'nin genişlemesi paralelinde ele alınması zorunludur.

Bu gerekçelere göre hareket eden Türk Heyeti 9 Ekim 1978 tarihinde topluluğa isteklerini şöyle açıklamıştı: Türkiye'nin yükümlülüklerini tek taraflı olarak 5 yıl için donduran bir bağımsızlık dönemine geçilmesi ve 12–22 yıllık listelerde değişiklik yapılması, Türkiye'nin sınai ve tarımsal ihraç ürünlerine uygulanan kısıtlamaların kaldırılması, az gelişmiş ülkeler, Akdeniz ülkeleri ve diğer ülkelere genel tercihler sistemi ile verilen ödümlerin Türkiye'ye de verilmesi, Türkiye'nin 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı süresince ihtiyaç duyduğu 8 milyar doların yarısının yeni bir mali protokol ile diğer yarısının ise topluluk içi özel finans kaynaklarından sağlanması¹⁷³.

Ulusal gazetelere; “22 aydan beri donmuş ilişkileri canlandırmak için çalışılacak¹⁷⁴” şeklinde yansıyan bu isteklere, topluluk üyesi ülkelerin, bilhassa 5 yıl için ilişkileri dondurma isteğine memnuniyetle yaklaştıkları gözlenmiştir¹⁷⁵. Bu konuda açıklama yapan Avrupalı bir yetkili; hâlbuki topluluğun Türkiye'ye 1975 yılında Yunanistan adaylığını koyarken, “Siz de adaylığınızı koyun” diye telkinde bulunduğu hatırlatmıştır. Avrupa'da görülen tutum farkını ise bir Alman üye şu şekilde açıklamıştır:

“O dönemde Yunanistan dâhil kimsenin girmesini istemiyorduk. Türkiye'nin adaylığını koyması, Yunanistan'a da olumsuz cevap verme imkânını yaratacaktı. Oysa artık geçen süre içinde kendi kendimizi bağladık. Dönülmez bir yola girdik. Tüm sakıncalarıyla birlikte topluluk mutlaka genişleyecektir. Türkiye'nin adaylığını koyması ise şu anda bizim için büyük sorun yaratır. Zira Türkiye'yi hazmedemeyiz.. Biz enkaz kaldırıcı değiliz”¹⁷⁶.

Gerçekten de Türkiye'nin topluluktan istediği tavizlerden yalnızca yükümlülüklerin 5 yıl süreyle dondurulması olumlu görülmüştür. Özellikle Türkiye'nin talep ettiği 5 yıl için

¹⁷³ Karluk, s. 663 ve Erhan, vd, s. 850.

¹⁷⁴ Cumhuriyet, 10 Ekim 1978.

¹⁷⁵ Milliyet, 10 Ekim 1978.

¹⁷⁶ Cumhuriyet, 11 Ekim 1978.

8 milyar dolarlık yardım yetkililer tarafından ulaşılması imkânsız bir rakam olarak deęerlendirilmiřtir¹⁷⁷. Ankara istediği dış kredileri alabilmek için dokuz ülke başkentinde diplomatik girişim başlatmışsa da sonuç alamamıştır. Brüksel’de taraflar arasında yapılan görüşmelerde, Türkiye’nin ilişkilerin dondurulması nerisi dışındaki hiçbir nerisi kabul edilmemiştir. Anlaşıldığına göre uzmanlar, Türkiye’nin önerilerinin kendi yetkilerini aştığını, önerilerin AET’ye ye dokuz ülkeye tek tek iletileceğini, özellikle tekstil üzerindeki ambargonun kaldırılmasının komisyon ve konsey kararlarına aykırı olacağını söylemişlerdir. AET’nin bu tavrı, Ankara’da tam bir çok etkisi yaratmıřtır¹⁷⁸.

Bu gelişmeler zerine, Ecevit Hükümeti, topluluğun resmi cevabını beklemeden 28 Aralık 1978 tarihinde AET’ye karşı Türkiye’nin yükümlülüklerini Bakanlar Kurulu kararı ile askıya almıřtır¹⁷⁹. Topluluk 21 Mayıs 1979 tarihinde Türkiye’ye verdiği cevapta, bağışıklık dönemini kabul etmiş ancak talep edilen kredi yardımı ve tavizleri reddetmiştir. Topluluğun bu cevabı doğal olarak Türkiye’yi memnun etmemiştir. Topluluk Konseyi Dönem Başkanı ve İrlanda Dışışleri Bakanı Michael O’Kennedy’nin, Türkiye ziyareti sonrasında yaptığı bir konuşma şöyle demiştir: “*Türk nerilerine yanıt olarak saptanan topluluk karşı önerilerinin temel yaklaşım ve araçlar yönünden Türkiye’nin istemlerine yeterli bir yanıt oluşturmadığı ve topluluğun karşı önerilerini iyileştirmesi gerektiği ortadadır*”¹⁸⁰.

Bu ervede daha fazla gelişme imkanı bulamayan ilişkiler tarafların karşılıklı olarak vardıkları bir anlaşma ile 21 Eylül 1979 tarihinde, 5 yıl süreliğine dondurulmuştur.

Ecevit iktidarında Türkiye-Topluluk ilişkilerini etkileyecek bir diğer gelişme ise, Yunanistan’ın topluluğa tam yeliğidir. Yunanistan’ın Avrupa Topluluğu’na tam yeliğine karar verilmesi, Türkiye’nin ilişkileri dondurma kararı almasıyla eşzamanlı olmuştur. Albaylar Cuntasının devrilmesi ile başlayan görüşmeler, 28 Mayıs 1979 tarihine kadar srmştir. Ecevit, Yunanistan’ın tam yeliği ile ilgili olarak; “*Yunanistan’ın AET’ye*

¹⁷⁷ *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1978.

¹⁷⁸ *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1978.

¹⁷⁹ Erhan, vd, s. 850.

¹⁸⁰ *Avrupa*, Sayı: 45, Eylül 1979.

katılmasına bir itirazımız yok. Ancak ortada önemli bir sorun var. AET mutlaka veto sistemini değiştirmelidir. Yoksa istemediğimiz halde Türkiye'ye ambargo koyma durumuna düşer” demiştir¹⁸¹. Nitekim yükümlülüklerin dondurulması ve tavizlerle ilgili, topluluk ile görüşmeler yaptığı sırada Türk tarafı, Yunanistan'ın topluluğa tam üye olması halinde alacağı tavır konusunda güven istemiştir¹⁸². Ancak Türkiye'nin Topluluk ile sorunlarını tam üye olarak değil de ilişkileri dondurarak aşmak istemesi, hala Ecevit ve hükümetine yönelik bir eleştiri olarak dile getirilmektedir. İlgili dönemin Konsey Genel Sekreteri Emile Noel'in sözleri bu eleştirileri haklı çıkarır niteliktedir:

“Yunanistan tam üyelik talep ettiğinde, Türkiye aynı Ortaklık Anlaşması için yapmış olduğu gibi tam üyelik talebini masanın üzerine koymalıydı. Bunu, Erbakan'la koalisyon içinde olan Ecevit yapmadı. Erbakan, Türkiye'nin AET'ye katılmasına hep karşı olmuştur. Ecevit'i kendinden başka, bir de Erbakan frenlemiş oldu. İslamcı güçler, 70'lerin sonunda böylece Türkiye'ye Avrupa yolunu tıkamış oldular¹⁸³”.

Benzer şekilde Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu üyesi ve eski Avrupa Parlamentosu Başkanı Egon Klepsch, Yunanistan tam üyelik talep ettiğinde, Türkiye'yi de paralel biçimde tam üyeliğe teşvik ettiklerini şu şekilde ifade etmişti: *“Türklere, Yunanistan tam üyelik isterken, Yunan örneğini izleyip, tam üyelik talep etmelerini tavsiye ettik. Hazır değilseniz, uzun bir geçiş süreci sağlarsınız ödemli değil. Önemli olan işi sağlama bağlamak dedik. Tereddüt eden, Türk tarafı oldu”¹⁸⁴.*

O yıllarda komisyonun dış ilişkilerden ve Türkiye'den sorumlu komiseri eski Komisyon Başkan Yardımcısı Willi Haferkamp ise, Türkiye'nin bu adımı atmış olması durumunda muhtemelen ne Yunanistan'ın ne de Türkiye'nin olumlu cevap alamayacağını, fakat bunun Yunan üyeliğini tehlikeye düşüreceğini söylemişti¹⁸⁵. Görüldüğü gibi Ecevit Hükümetinin topluluk tam üyeliği için başvuru yapmaması, Türkiye'nin tam üyeliğini kesin bir şekilde engellememiştir. Bu durumun, en çok Yunan üyeliğini sıkıntıya düşüreceği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'deki terör ortamı ve ekonomik darboğaz, bu kararın

¹⁸¹ Birand, s. 265.

¹⁸² *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1978.

¹⁸³ *Milliyet*, 14 Aralık 1995.

¹⁸⁴ Birand, s. 266.

¹⁸⁵ Karluk, s. 665.

alınmasında etkili olmuştur. Cunta yönetiminden çıkan bir Yunanistan ve terör batağında darbeye doğru sürüklenen bir Türkiye'nin hedeflerinde farklılıkların oluşması doğaldır. Kaldı ki, ekonomik olarak da özellikle gümrük birliği kaygılarından dolayı iş çevrelerinden önemli bir destek sağlanamamıştır.

1979 yılının kasım ayında iktidar değişmiştir. Altıncı Süleyman Demirel Hükümeti (12 Kasım 1979–12 Eylül 1980) programında doğrudan AET ile ilişkiler konusuna yer vermemesine karşın; uluslararası ekonomik münasebetlerimize peşin hükümlerle bakamayız. Kendimize ve gücümüze güven içinde, aklın gereğine ve ülkenin menfaatlerine uygun bir davranışı benimsemesek, Türkiye kalkınmasında büyük imkânlar kaçmış olur demiştir¹⁸⁶. Bu hükümette Avrupa ile ilişkilerin rayına oturtulması için çaba gösteren isim Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'di. 17 Aralık 1979 tarihinde Komisyon Başkanı Jenkins ile yaptığı bir toplantıda; *“Biz ilişkileri dondurma kararı istemiyoruz. Tam aksine ilişkileri canlandırmayı istiyoruz. Tam üyeliği çabuklaştırmayı istiyoruz. Size bu yönde öneriler hazırlayacağız, haberiniz olsun”* demişti¹⁸⁷.

Hiç kimse Erkmen'in bu sözleri ile Türkiye'nin tam üyeliğinden bahsettiğini düşünmemiştir. Başında bulunduğu Dışişleri Bakanlığı da bu çabadan habersizdir. Erkmen kararını bir basın toplantısı ile duyurmuştur¹⁸⁸. Ancak haber Türkiye'de çok ciddi tepkiler uyandırmamıştır. Ülke için öncelikli konular artan terör olayları, 24 Ocak kararları¹⁸⁹ ve ekonomide yarattığı etkilerdir. Erkmen'in bu girişimi; başlangıçta Başbakan Demirel'i de pek ilgilendirmemiştir. Demirel bu olayı ancak, ekonomik darboğazdan kurtulmak için başvurabileceği bir kredi kaynağına sahip olma bağlamında düşünmüştür. Ayrıca bu sayede, 1981 yılının başında topluluğa tam üye olma hakkına sahip olacak Yunanistan'ın vetosu da engellenebilecektir. Yani Erkmen'in çabası, Demirel tarafından uzun vadeli bir

¹⁸⁶ Acar, s. 15.

¹⁸⁷ Birand, s. 280.

¹⁸⁸ *Hürriyet*, 7 Şubat 1980.

¹⁸⁹ Kazgan, ss. 121–124'de belirtildiğine göre; 24 Ocak kararları; 1980 tarihinde Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal öncülüğünde hazırlanan ve ekonominin liberalleşmesini sağlayan bir pakettir. Buna göre 1970'lerde bozulan Türkiye ekonomisinin istikrara dönmesi ve çok ihtiyaç duyulan döviz girdisinin edinilmesine çalışılmıştır. Bu paketle birlikte Türkiye'deki ekonomik sistem çok ciddi bir değişime uğramıştır.

perspektif olarak değer görmemiştir. Ancak Demirel Hükümetini “kerhen” destekleyen Milli Selamet Partisi’nin tepkisi çok sert olmuştur. Söz konusu parti, Demirel ve Erkmen hakkında gensoru önergesi vermiştir. Bunun üzerine Demirel Erbakan’ın desteklemediği bir hükümetin düşeceğini bildiğinden 6 Eylül 1980 tarihinde Erkmen’i istifaya zorlamıştı¹⁹⁰.

D) 12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ’NDEN YENİDEN DEMOKRASİYE

(1980–1983)

Erkmen’in istifasından altı gün sonra, 12 Eylül 1980’de darbe gerçekleşmiş, ordu yönetime el koymuştur. Darbenin hemen ardından Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren tarafından yapılan açıklamada; Türkiye’nin AET, Avrupa Konseyi ve demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla mevcut anlaşmalar çerçevesinde ilişkilerin devam edeceği belirtilmiştir¹⁹¹.

Topluluk, 12 Eylül darbesini ilk olarak 17 Eylül 1980 tarihli Avrupa Konseyi’nde görüşmüştür. Alınan kararda Türkiye ile ilişkilerin kesilmemesi, belirli bir süre tanınmasının yararı vurgulanmıştır. Bu eğilimde özellikle ABD ve NATO ile SSCB’nin olumlu etkileri olmuştur. Almanya ve İngiltere’nin öncülüğündeki Avrupa Konseyi bu kararı alırken, parlamentoda ise muhafazakâr ve liberal milletvekilleri bu durumu komünist milletvekillerine karşı savunmuşlardır. Ancak hem konseyde, hem de parlamentoda herkesin ortak görüşü demokrasiye dönüş yolunda bir an önce karar alınması olmuştur¹⁹².

1981 Mart’ında Türkiye ile Avrupa’nın ilişkilerinin gerilmesine yol açan olay, Avrupa Konseyi’nden çıkarılması yolundaki gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Konsey’in gerçekleştirdiği bir toplantıda Konsey üyeleri, Türkiye’yi Konseyden çıkarmayı görüşmüşlerse de, Hollanda’nın Maastricht kentinde yapılan zirve sonucunda Konsey üyeleri, Türkiye’nin Konsey’de kalması yönünde bir karar almışlardır. Toplantıdan sonra

¹⁹⁰ Atıla Eralp, “Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, *Türkiye ve Avrupa*, Ed: Atıla Eralp, Ankara, 1997, s. 97.

¹⁹¹ *Milliyet*, 13 Eylül 1980.

¹⁹² Bozkurt, vd, s. 154.

bir açıklama yapan Yunanistan Dışişleri Bakanı Mitsotakis; “Türkiye, NATO’nun değerli bir üyesidir. Avrupa Konseyinden çıkarsa NATO gücünden çok şey kaybeder” diyerek kararın stratejik önemden kaynaklandığına vurgu yapmıştır¹⁹³.

12 Eylül darbesinden bir hafta sonra, Türkiye’de yeni bir hükümet kurulmuştur. Oramiral Bülent Ulusu başkanlığındaki hükümetin (20 Eylül 1980–13 Aralık 1983) programında; AET ile ilişkilerin nihai olarak Türkiye’nin topluluk içinde Ankara Antlaşması’nda öngörülen yeri alması amacına yönelik olacağı ve Avrupa Konseyi ile demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla ilişkiler ve işbirliğinin, hükümetin parlamenter düzene dönmeye kararlılığını pekiştireceği ifade edilmiştir¹⁹⁴. Bu kararlılığın aslında üç temel nedene dayandığı görülmektedir. Bunlar; 12 Eylül darbesine Batıdan destek almak, ekonomik yönden AET’nin yardımına ihtiyaç duymak ve Yunanistan’ın gerisinde kalmamak olarak söylenebilir¹⁹⁵.

Türkiye bu beklentiler doğrultusunda radikal bir karar alarak AET’ye tam üyelik için başvuru hazırlıklarına başlamıştır. Türkiye’nin geleceği açısından temel tercihlerini gösteren AET’ye tam üyelik, çeşitli kesimlerde geniş yankılar uyandırmıştır. Dışişleri Bakanı İlder Türkmen’in Lahey’de bulunduğu sırada, AET Bakanlar Konseyi dönem başkanı ve Hollanda Dışişleri Bakanı Van Der Klauw’un, Ankara’nın bu görüşünden haberdar edildiği bildirilmiştir. Aynı anda AET nezdindeki Türkiye’nin daimi temsilcisi Büyükelçi Cenap Keskin, Brüksel’de gerek topluluk yetkilileri gerekse de onların temsilcileri ile temaslarında resmi bir girişim niteliği taşımamakla birlikte, Türkiye’nin AET’ye katılma niyetini duyurmuştur. Türkiye, Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve Milli Güvenlik Kurulu (MGK) üyelerinin yaptıkları toplantıda, adaylık başvurusu konusunda izlenecek stratejiyi belirlemişlerdir.

Buna göre Türkiye, resmi başvuruyu hemen yapmayacaktır. Başvuru, parlamenter düzene geçildikten sonra gerçekleştirilecek ve tam üyelik için gerekli çalışmalar derhal

¹⁹³ *Hürriyet*, 25 Mart 1981.

¹⁹⁴ Acar, s. 15.

¹⁹⁵ Erhan, vd, s. 83.

başlatılacaktır¹⁹⁶. Türkiye bu çalışmaların ilk aşaması olarak Katma Protokolle birlikte yüklenmiş olduğu periyodik gümrük indirimleri ve benzeri sorumlulukları yerine getirmeye başlayacaktır. AET'nin, Yunanistan'ın da katılımıyla başlayan genişleme hareketinin, İspanya ve Portekiz'in tam üye olmalarından¹⁹⁷ sonra, Türkiye dışındaki tüm Akdeniz ülkelerini içine alacağı, bu genişlemenin sonucu Türk sanayi ve tarımının AET pazarları dışında kalması ihtimalinin büyük olduğu belirlenmiştir. Bu ekonomik sakıncalar yanında Avrupa bütünleşmesinde dışarıda kalmanın bazı siyasal ve sosyal sonuçlar yaratacağı da saptanmış ve Türkiye'nin AET ile imzaladığı katma protokolde nihai hedef olarak kabul edilmiş bulunan tam üyelik durumunun gerçekleşmesini sağlayacak her türlü içe dönük çalışmaya bir an önce başlanması kararlaştırılmıştır¹⁹⁸. Orgeneral Kenan Evren başkanlığında gerçekleşen 22–24 Mart 1981 tarihli Milli Güvenlik Konseyi toplantısında AET ile ilişkiler konusu bir kez daha görüşülmüştür. Evren'e yapılan bilgilendirmenin ardından ilişkilerde bugüne kadar boşuna vakit kaybedildiği sonucuna varılmış ve ilişkileri planlaması ve yürütmesi için bir teşkilat kurma kararı alınmıştır. Alınan bu kararın sonucunda *Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı AET Dairesinin Teşkilatlanma Şekli ve Görevleri* ile ilgili karar 15 Aralık 1981 tarihinde kabul edilmiştir¹⁹⁹.

Ancak alınan ve uygulamaya konulan bazı kararlar, 12 Eylül yönetiminin, Avrupa'nın bir an önce istediği demokrasiye dönüşü baltalayan uygulamaları nedeniyle anlamsız hale gelmişti. 1981 yılının ikinci yarısından itibaren 12 Eylül yönetimi Türkiye'deki tüm siyasi partileri feshederek malvarlıklarına el koymuştur. Barış Derneği kapatılarak yöneticileri tutuklanmıştır. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kapatılması davası gündeme gelmiş, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı yorumları yapılmaya başlanmıştır. Ülke dışında ise Ermeni ve Kürt grupların Türkiye

¹⁹⁶ *Cumhuriyet*, 30 Mart 1981.

¹⁹⁷ Bu iki devlet 1 Ocak 1986 tarihinde Avrupa Birliği'ne tam üye olmuşlardır.

¹⁹⁸ *Milliyet*, 27 Mart 1981.

¹⁹⁹ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1981.

aleyhine çabaları görülmüştür. Topluluğa yeni katılan Yunanistan ve faşizmin pençesinden henüz kurtulmuş İspanya ve Portekiz'de²⁰⁰ ise Türkiye karşıtı hava ağır basmıştır²⁰¹.

1982 yılında topluluğun Türkiye'ye yönelik yaptırımları ardı ardına gelmiştir. İlk olarak Avrupa Parlamentosu, Türkiye'de demokratik yönetime dönülünceye kadar AET'nin bu ülkeye bütün parasal yardımlarını durdurmasını isteyen bir karar tasarısını onaylamıştır. Avrupa Parlamentosunun onayladığı kararda, Türk hükümetinin sivil ve demokratik hakları tanımamasına ve siyasal tutukluları serbest bırakmasına kadar, bu yardımların durdurulması gerektiği vurgulanmıştır. Avrupa Parlamento'na (AP) üye bazı milletvekilleri, 600 milyon ECU, ya da 630 milyon dolarlık parasal yardımın AET Dışişleri Bakanları toplantısında durdurulması için çalışmışlardır. AP ayrıca, seçimle Türkiye'de bir parlamento kuruluncaya kadar da Türkiye-AET ortak parlamento komisyonu çalışmalarını durdurmak da istemiştir. Konuyla ilgili dönemin Konsey Başkanı Leo Tindemans; *“Türkiye’de demokratik yönetime dönülmeden bu ülkeye parasal yardım yapılmayacaktır. AET Türkiye’den demokratik kurumların yeniden kurulması konusunda açık ve somut güvenceler beklemektedir”* demiştir²⁰².

Bu gelişme Milliyet Gazetesinde, *“AET; Türkiye ile ilgili tavsiye kararı aldı”* şeklinde yer almış, Hürriyet Gazetesinde ise, *“Avrupa Parlamentosu Komünistlerin oyununa geldi”* şeklinde ifade bulmuştur²⁰³. Bu başlığa sebep Parlamento tasarısını İtalyan ve Fransız komünist milletvekillerinin hazırlamış olmasıdır. Tasarı 56 lehte, 53 aleyhte ve 9 çekimser oyla kabul edilmiştir. Ertesi gün konuyla ilgili bir açıklama yapan Dışişleri, yoruma gerek olmadığını söylemiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Akıman kararla ilgili şunları söylemiştir:

“Avrupa Parlamentosunda alınan bu karar, doğrudan doğruya bir kulis manevrası sonucu 434 kişilik bir parlamentoda 56 oyla ve 3 oy farkıyla alınmıştır. AET Parlamentosu, bu gibi usullere açık bir içtüzüğe sahip

²⁰⁰ İspanya Franko, Portekiz ise Salazar yönetimindeki dikta rejiminden kurtulup demokrasiye kavuşmuşlardı.

²⁰¹ Birand, ss. 305-306.

²⁰² *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1982.

²⁰³ *Milliyet*, 23 Ocak 1982 ve *Hürriyet*, 23 Ocak 1982.

olduğuna göre, bu gibi kararları her zaman çıkartabilir. Biz bunun içeriği hakkında yorumlara girmeye gerek görmüyoruz.”²⁰⁴.

AET diplomatik çevrelerine göre, AET Parlamentosu Siyasi Komisyonu raportörü Von Hassel’in Ankara’ya gelişi arifesinde, alelacele ve yine azınlık oylarıyla geçirilen bu karar tasarısının amacı, hem raportörü baskı altında tutmak, hem de aynı hafta Türkiye’nin durumunu görüşecek olan Avrupa Konseyi Danışma Meclisinde sosyalist ve komünistleri etkilemekti²⁰⁵.

Parlamentonun tavsiye kararını değerlendirmek ve tespitlerde bulunmak üzere Avrupa Konseyi Danışma Meclisine bağlı raportör Ludwig Steiner tarafından “*Türkiye’de Durum*” adlı bir rapor hazırlanmıřtır²⁰⁶. Raporda; Türkiye’nin Konseyden çıkarılmasının hata olacağı, Evren’in demokrasiye dönüş takvimini açıklaması ile birlikte yepyeni bir durumun ortaya çıktığı ve Türkiye’nin Konseyden çıkarılmasının ülkede demokrasiye dönüşü hızlandırmayacağı ifadeleri yer almıřtır²⁰⁷. Ancak raporun Konsey Genel Kurulunda görüşülmesinden önce, siyasi komisyonda değiştirilmesi gibi bir sürprizin yaşandığı görülmektedir. Türkiye’de tam bir çok etkisi yaratan bu durumun Yunanlıların, Komünist üyelerin, İspanyolların, Portekizlilerin ve bazı parlamenterlerin çabalarıyla doğduğu anlaşılmaktadır. Raportör Steiner dahi, “*Bu rapor benim olmaktan çıktı. Ben o rapora oy vermem istifa ederim*” demiřtir²⁰⁸. Türkiye de, bu durum karşısında tepkisini net bir biçimde dile getirmiştir. Steiner’in söz konusu raporunun haksız ve yersiz suçlamalarla doldurulması karşısında “*Rapor ve karar sureti bu şekliyle genel kuruldan geçtiği taktirde*” Türkiye’nin Avrupa Konseyinden çekilmesi eğilimi belirlemiştir. Ankara yeni metni;

“Türkiye’nin bugüne kadar Avrupa Konseyi ile ilişkilere verdiği önemi, demokratik rejimin ve devlet düzeninin sağlam temellere oturtulması çabalarını ve Ankara’da temaslarda bulunan parlamenterlere içtenlikle açıklanmış olan gerçekleri hiçe saymak, ülkelerin iç politika kaygularına Türkiye’yi alet etmek, iyi niyetten yoksun bazı yersiz ve mesnetsiz suçlamalarla dolu bir belge”

²⁰⁴ *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1982.

²⁰⁵ *Milliyet*, 24 Ocak 1982.

²⁰⁶ *Hürriyet*, 25 Ocak 1982.

²⁰⁷ *Milliyet*, 26 Ocak 1982.

²⁰⁸ *Hürriyet*, 27 Ocak 1982.

şeklinde nitelendirmiştir²⁰⁹.

Türkiye raporun iyi niyetten yoksun olduğunu söylerken şu hususlar vurgulanmıştır: Konseye üye ülkeler, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamış ülkeler olarak, gerek gördükleri takdirde bir ülkeyi İnsan Hakları Komisyonu'na şikâyet etmek ve dava açmak hak ve yetkisine sahiptirler. Bunu kendi iradeleriyle yapabilecekleri ortadayken, Türkiye'yi söz konusu mahkemeye vermek için rapora ayrı bir madde konulması ve böyle bir çağrıda bulunulması, Konseyin Türkiye ile ilişkilerinde devamı mümkün kılan güven ve iyi niyetin ortadan kalktığına işaret etmektedir. Rapora, Türkiye'nin insan haklarını ihlal ettiği maddesi herhangi bir delile dayanmadan eklenmiştir ve bu sebeple Türkiye kınanmıştır. Oysa yönetim Türkiye'de 12 Eylül'den önce tamamen ortadan kalkmış olan insan haklarının korunmasını sağlayan güven ve huzur ortamını sağladığını düşünmektedir. Bu konu anayasanın temel hak ve özgürlükler bölümünün olduğu gibi uygulamada bırakılması ile kanıtlanmıştır. Yeni anayasada da bu hakların korunacağı en yetkili ağızlardan ifade edilmiştir²¹⁰. Aynı şekilde, Türkiye'de siyasi partilerin kapatılarak yeni partiler kurulması kararının kınanması da, politikacılar arasındaki dayanışmanın doğurduğu, Türkiye'nin gerçeklerini göz ardı eden, içişlerine tam bir müdahale niteliği taşıyan bir görüştür. 12 Eylül'den bu yana hükümetin çıkardığı önemli yasaların içeriğini, amaçlarını ve hatta nasıl uygulanacağını dahi bilmeyen Konsey üyesi parlamenterlerin, “bu yasaların demokrasiye uygunluğundan şüphe duydukları”ni rapora koymaları da akıl ve mantıkla bağdaştırılamamakta, hangi yasalardan söz edildiği bile anlaşılamamaktadır. Rapora konulan bir madde ise Türkiye'deki siyasi tutukluların salıverilmesini istemektedir. Oysa Türkiye'de siyasi tutuklu değil, terör tutuklusunu olduğu belirtilmektedir²¹¹.

28 Ocak 1982 tarihinde yapılan bir toplantıda Türkiye'nin Avrupa Konseyi'nden çıkarılması tartışılmış, 155 üyeli danışma meclisinde 68 lehte, 41 aleyhte oyla, Türkiye'nin Konseyde kalmasına karar verilmiştir²¹². Buna karşın kırk iki adet değişiklik önergesinin

²⁰⁹ *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1982.

²¹⁰ *Hürriyet*, 28 Ocak 1982.

²¹¹ *Milliyet*, 28 Ocak 1982.

²¹² *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1982.

verildiği görüşmelerden sonra 41 ret, 68 kabul oyuyla; “*üye ülkelerin Türkiye’de insan hakları ihlal edildiği yolundaki iddiaların gerçeklik derecesinin araştırılması için İnsan Hakları Komisyonuna başvurulması gerektiği*” kararlaştırılmıştır. Türkiye ile ilgili bu durumun ortaya çıkmasında, Danimarka ve Norveç etkili olmuştur. Kararla ilgili açıklama yapan Başbakan Ulusu; “*Türkiye’deki gerçek durumla bağdaşmayan bazı iddialar ve yönetimimiz hakkında ağır ve hakstız suçlamalar içerdiğini, bu kararın Türkiye’ye karşı hasmane bir yaklaşımı ortaya koyan unsurlar taşıdığını*” söyledikten sonra; “*Bu kararın, hükümetimizin 12 Eylül Harekâtının amaçlarını gerçekleştirme konusunda yapacağı çalışmaları etkilemesi söz konusu değildir. Bu son karar, Türkiye’nin temsil edilmediği bir organı kendimize muhatap sayamayacağımızı bir kere daha ortaya koymaktadır*” demiştir²¹³. Böylece Başbakan Ulusu, Türkiye’nin Avrupa Konseyinden çekilmeyeceğini, ancak danışma meclisinden çıkan tavsiye kararındaki bazı gerçek dışı suçlamaları da kabul etmeyeceğini ve kendisini muhatap saymadığını açıklamıştır. Bu yorum, İnsan Hakları Mahkemesi’ne üye ülkeler tarafından Türkiye aleyhine bir dava açıldığında, Türkiye’nin bunu tanımayacağı anlamına gelmemektedir. Türkiye, bu mekanizmanın işletilmesine itiraz etmeyecektir. Hükümetin kendisini Danışma Meclisi kararına muhatap addetmemesi ve cevap vermeyeceğini açıklaması, Başbakan Ulusu’nun şu sözleriyle açıklanmıştır; “*Bu karar sadece Türkiye demokrasisinin kurulması arzusuyla ortaya konan çabalara aykırıdır ve Türkiye’ye karşı hasmane bir yaklaşımı ortaya koyan unsurlar içermektedir*”²¹⁴.

Evren ise konuşmasında, 12 Eylül’den önce Türkiye’de günde ortalama 20 insanın öldüğünü, bu tip terör olayına son veren bir uygulamaya bazı Avrupalı güçlerin karşı çıkmasının, Türkiye’yi zayıflatmaya yönelik dış güçlerin oyunu olduğunu belirtmiştir²¹⁵. Bir televizyon konuşmasında ise, bundan sonra Konsey ile kurulacak ilişkiler konusuna açıklık getirmiştir. Buna göre, Türkiye’nin Avrupa Konseyi Danışma Meclisi ile kurumsal ilişkileri askıya alınmıştır. Bu Meclis üyelerinin Türkiye’ye gelmeleri, Türkiye’ye resmi ziyarette bulunmaları yasaklanmıştır. İlişkiler hükümetlerin temsil edildiği bakanlar

²¹³ *Hürriyet*, 30 Ocak 1982.

²¹⁴ *Hürriyet*, 31 Ocak 1982.

²¹⁵ *Milliyet*, 1 Şubat 1982.

komitesi düzeyinde yürütülecektir. Bu arada üye ülkelerden biri ya da birkaçı Türkiye'nin iç işlerine müdahalede bulunurlarsa, durum yeniden değerlendirilecektir²¹⁶. Evren'in konuşmasını takip eden Dışişleri Bakanlığı bildirisinde, insan hakları konusunda Türkiye'nin göcunacak bir durumunun olmadığı belirtilmiş ve gelinen durumla ilgili olarak, Avrupa Konseyinden çıkılmadığı fakat Konseyden gidip gelen heyetlerin raporları ile meclisin aldığı kararların uyuşmadığı, bu yüzden de heyetlerin gelmesinin engelleneceği belirtilmiştir²¹⁷.

Böylece 1983 yılında yapılacak seçimler sonrasında gerçekleşecek Anavatan Partisi iktidarına kadar Türkiye, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ile ilişkileri askıya almıştır.

II - ANAVATAN PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ (1983 - 1991)

A) I. TURGUT ÖZAL HÜKÜMETİ (13.12.1983 – 21.12.1987)

²¹⁶ *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1982.

²¹⁷ *Milliyet*, 3 Şubat 1982.

Türkiye, Avrupa Konseyi ile sorunlar yaşarken kendisini demokrasiye döndürecek seçim ortamına girmiş bulunmaktaydı. Bu seçimlerin Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerini ne ölçüde etkilediği tartışılabilir olmakla birlikte, Avrupa'nın seçimlere ilgisiz olmadığını söylemememiz gerekir. Eylül ayı içinde Türkiye'de gerçekleşecek seçimlerle ilgili bir açıklama yapan Avrupa Konseyi Danışma Meclisi, Türkiye'de mevcut durumun demokrasi açısından iyi olmadığı, yılbaşına kadar bir değişiklik olmaması halinde Konsey'den çıkarılmasına ilişkin tavsiye kararı alınabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda Meclis, AB Konseyi Hukuk ve Siyasi Komisyonlarını, 1984 Ocağında Türkiye'deki durumu yakından izlemekle görevlendirmiştir. Ayrıca Meclis, 6 Kasım seçimleri sonucunda oluşacak parlamentonun *“bugünkü koşullar ve şu ana kadar elde edilen bilgiler ışığında”* demokratik nitelik taşımayacağı iddiasını ortaya atmıştır²¹⁸. Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada söz konusu karar *“peşin hükümlü”* olarak nitelenmiş ve *“Avrupa Konseyi Danışma Meclisi'nin iyi niyetli üyelerinin gerçekleri fazla gecikmeden göreceklere ümit ediyoruz”* denilmiştir²¹⁹. Başbakan Ulusu ise; *“Avrupa Konseyi Danışma Meclisi üyelerinin seçim sonuçlarını beklemeden yapmış oldukları beyanların parlamenter demokrasinin temel kuralları ile bağdaşmasına imkan yoktur”* diyerek²²⁰ Konseye yönelik eleştirisini gündeme getirmiştir. Konuyla ilgili Türkiye'nin Avrupa Konseyi katındaki büyükelçisi Selçuk Korkut ise Ankara'ya çağırılarak, MGK'da bilgi vermiş ve alınan karara göre; Türkiye-Avrupa ilişkilerinin seçim sonrasında iktidara gelecek hükümete bırakılması eğilimi belirlenmiştir²²¹. Anlaşılan o ki, Türkiye'de çevreleri Avrupa ile ilişkilerde, yapılacak seçimlerin iyileştirici bir etkisi olacağı konusunda yüksek bir inanç beslemektedir. Örneğin Dışişleri Bakanı İltis Türkmen konu ile ilgili bir beyanatında; *“seçimlerin tamamlanmış olması olayı, özellikle Batı Avrupa ile ilişkilerde önem arz edecektir”* demişti. Konuşmasının devamında; bu durumun büyük oranda Batı Avrupa ülkelerinin tutumuna bağlı olduğunu, şayet iyi niyetli olunursa, ilişkilerin büyük bir

²¹⁸ *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1983.

²¹⁹ *Milliyet*, 1 Ekim 1983.

²²⁰ *Hürriyet*, 1 Ekim 1983.

²²¹ *Hürriyet*, 9 Ekim 1983.

süratle normale döneceğini, Türkiye'nin Avrupa Konseyi ve AET ile ilişkilerinde hız kazanmanın görüleceğini söylemiştir²²².

6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimler, Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi'nin (ANAP) başarısıyla sonuçlanmıştı. Seçimler sonrasında ilk demecini veren Turgut Özal; seçimlerin yapılmasının MGK'nın en başarılı neticesi olduğunu, normal yollarla demokrasiye dönüldüğünü, bu süreçten sonra Avrupa'nın Türkiye'ye yardımcı olması gerektiğini, böyle yapılmasa bile Türkiye'nin güçlükleri aşabileceğini söylemiştir. Türkiye'nin vekillerini artık normal seçimler yoluyla seçtiği için en kısa zamanda Avrupa Konseyi'ndeki yerini alması gerektiğini belirtmişti²²³. Times dergisine verdiği demeçte ise, NATO ve Avrupa'nın da Türkiye'deki seçimlerin göstermelik olduğu yolunda çıkarılmış söylentileri yanıtlamıştır. Bu söylentilerin, seçim sonuçları görüldükten sonra değiştiğini düşündüğünü belirtmiş ve bedelinin yüksek olması halinde Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üye olmaya niyetli olmadığını söylemiştir²²⁴. Nitekim Turgut Özal bu görüşünü hükümet programında da açıklamıştır²²⁵.

Aslında seçimleri Turgut Özal'ın kazanması, Avrupa'da da çok olumlu yankılar uyandırmamıştır. Çünkü Özal'ın Planlama Dairesi'nin başında iken yaptığı Avrupa karşıtı çalışmalar ve açıklamalar, topluluk içerisindeki birçok isimce halen hatırlanmaktaydı. Nitekim seçimlerden sonra da Avrupa'da, özellikle Konsey'in Türkiye'ye karşı tutumunda bir değişiklik olmadığı gözlenmektedir. Turgut Özal, henüz hükümetini kurmamış olduğundan, Dışişleri Bakanı olarak Avrupa Konseyi Hükümetler Kanadı ile Parlamenter Kanadının karma toplantısına katılan İlder Türkmen, burada Türkiye'deki demokratik durumla ilgili yoğun eleştirilerle karşılaşmıştır. Meclisten 36 üyenin katıldığı toplantıda Türkiye'deki durumu savunan yalnızca İngiliz muhafazakâr parlamenter Sir Frederic

²²² *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1983; Türkmen seçimlerden beklentisini daha da keskin bir ifadeyle şu şekilde belirtmiştir: "... zannediyorum ki, seçim kampanyasının yürütülüş şekli bile Türkiye'de demokrasinin ne kadar kökleşmiş olduğunu en mükemmel bir şekilde göstermektedir",

²²³ *Hürriyet*, 9 Kasım 1983.

²²⁴ *Milliyet*, 13 Kasım 1983.

²²⁵ <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/hp45.htm>; Özal, Hükümet Programında Avrupa ile ilgili şu sözleri söylemiştir: "Avrupa Ekonomik Topluluğu ile münasebetlerimizde, esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız".

Bennet olmuştur²²⁶. Eleştirilerin tümüne topluca cevap veren Türkmen, toplantıda durumun garip olduğu üzerine konuşmuştur. Buna göre; seçimlerden önce Türkiye'ye gelen üyelerin seçimlerin gerçekleştiriliş biçiminden memnun bir ifadeyle konuştuklarını, oysa demokrasiye bağlı olduklarını söyleyen ancak seçimleri izlemek için Türkiye'ye gelmeyen parlamenterlerin eleştirel tavrını anlamakta güçlük çektiğini belirtmiştir²²⁷. Daha tuhafı, üç yıldır Avrupa Konseyi'nin Türkiye ile ilişkilerini sürdürdüğünü, şimdi seçimler olduktan sonra Türkiye'ye eleştirilerini yönelttiğini, bunun da çelişki olduğunu söylemiştir. Son olarak; Avrupa Konseyi ne derse desin, Türkiye'de demokrasi sürecinin işlemeye başladığını ve devam edeceğini belirtmiş, Avrupa Konseyi'nin Türkiye ile ilişkileri kesmesinden Türkiye'nin değil, Konseyin zararlı çıkacağını anlatmıştır²²⁸. Avrupa Konseyi'nin tutumu ile ilgili olarak Reuters Ajansı'na demeç veren Turgut Özal da; Avrupa Konseyi'nin Türkiye'ye karşı takındığı olumsuz tutumun, 6 Kasım seçimlerinden sonra anlamını kaybettiğini söylemiştir. Ortak Pazar ile ilgili görüşlerini belirterek, Türkiye'nin hedefinin Ortak Pazar'a tam üyelik olduğunu, ancak bunun hemen yapılmayacağını, çünkü reddedilme olasılığının yüksek olduğunu, Avrupa'daki şartların bu başvuruya uygun olmadığını belirterek²²⁹, seçimden sonra Türkiye'nin Avrupa'ya dönük politikaları ile ilgili fikir vermiş oluyordu²³⁰.

Seçimlerin etkisiyle gerçekleşen görece yumuşama ortamı sonucunda Avrupa Konseyi, 1984 yılı başında gerçekleşecek Ocak ayı toplantısına Türk parlamento üyelerinin katılmasını kabul ettiğini açıklamıştı. Konu ile ilgili bir açıklama yapan Turgut Özal, Türk parlamento üyelerinin katılımı konusunda partiler arasında bir görüş birliğine varıldığını

²²⁶ *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1983.

²²⁷ *Milliyet*, 24 Kasım 1983.

²²⁸ *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1983.

²²⁹ *Hürriyet*, 6 Aralık 1983. Ayrıca Mehmet Ali Birand, *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, 12. Baskı, İstanbul, 2005, s. 322'de belirtildiği üzere; Turgut Özal, Adnan Kahveci ile yaptığı bir görüşme esnasında; kaynakların daha iyi kullanılması gerektiğini, uzun vadeli bir dışı açılma politikası izlendiğini, Türkiye'nin burnunun dibinde Ortadoğu'dan 4-5 kat büyük bir Pazar olduğunu ve bundan yararlanılmadığını belirtmiş ve Türkiye'nin sistemli bir şekilde buraya kanalize olması gerektiğini açıklamıştır.

²³⁰ Birand, s. 322'de Özal'ın görüşlerinin süreç içerisinde nasıl değiştiği açıklanarak, Planlamanın başındayken Ortak Pazar'a karşı olan Turgut Özal'ın görüşlerinin süreç içerisinde, bilhassa danışmanlıklarını yapan Gündüz Aktan, Cem Duna ve Özden Sanberk'in etkisiyle değiştiğini düşünmek olasıdır denmiştir.

belirtmişti²³¹. Özal Konseye gidecek parlamenterlerin lisan bilen, kulis ve temsil yeteneği olan kişilerden oluşması gerektiğini vurgulamıştı²³². Anavatan Partisi'nden heyette yer alacak milletvekillerinin ANAP Meclis Grup Yönetim Kurulu'nda, kendisinin de katılımı ile belirleneceğini daha sonra grupta bu üyelerin onaya sunulacağını bildirmiştir. Konu ile ilgili açıklamalarına devam eden Başbakan Özal, 30 Ocak 1984 tarihindeki toplantıdan 10–15 gün önce Avrupa'ya giderek kulis faaliyetlerinde bulunacaklarını söylemiştir²³³. Gerçekten de Avrupa Siyasi Komisyonu'nun 9–11 Ocak tarihlerinde Kanarya Adaları'nda yapacakları toplantıya, hükümet tarafından resmi bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bundaki amacın, Türkiye aleyhine karar alanlarla konuşmanın ve Türkiye'ye karşı davranışlarının ne olduğunu öğrenmenin anlaşılması olarak ANAP'lı Fethi Çelikbaş tarafından açıklanmıştır²³⁴. Katılımla ilgili parti liderlerinin bir toplantı yaptıkları ve üye sayısında karara vardıkları görülmüştür. Buna göre; ANAP'ın altı, Halkçı Parti'nin (HP) dört, Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) iki üye göndererek Türkiye'yi temsil etmesi kararlaştırılmıştır²³⁵.

Bu gelişmeler ve Türkiye'nin Avrupa politikaları ile ilgili bilgi veren Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu da; 12 Eylül sonrasında çeşitli tıkanıklıklara sahne olan Türkiye'nin Batı Avrupa ile ilişkilerinin normalleştirilmesi için yoğun girişimlerini sürdürdüğünü söylemiştir. Avrupa Silahsızlanma Konferansı toplantısı için geldiği Stockholm'de konuşan Halefoğlu; temaslarında ana hatlarıyla Türkiye'deki durumu gündeme getirmiş ve 6 Kasım seçimlerinin nasıl cereyan ettiğini, nasıl bir hükümet kurulduğunu, bu hükümetin nasıl bir programa sahip olduğunu anlatmıştır. Bu çerçevede

²³¹ *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1984 tarihli bir haberde; Liderler arasında bir mutabakat bulunmasına rağmen, TBMM Dış İlişkiler Komisyonu'nun 4 Ocak 1983 tarihinde yaptığı toplantıda söz alan MDP milletvekili Kamran İnan; toplantıya katılmanın erken olduğunu savundu ve Konseyin son üç yıldır Türkiye'ye karşı takındığı tutuma bir tepki gösterilmeden toplantıya katılmanın yanlışlığını belirtti. Sonraki süreçte de konu ile ilgili bir açıklama yapan MDP Başkanı Turgut Sunalp; Türkiye'nin konseyde kalmasında yarar olduğunu ancak Ortadoğu'nun da ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı Gazetenin 5 Ocak tarihli sayısında ise HP'li komisyon üyesi Sadık Batum, ay sonundaki toplantıya katılmaması durumunda bir kaybın olmayacağını söylemiştir.

²³² *Hürriyet*, 29 Aralık 1983.

²³³ *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1983.

²³⁴ *Milliyet*, 6 Ocak 1984.

²³⁵ *Hürriyet*, 29 Aralık 1983.

Başbakan Özal'ın ekonomik politikasını da özetleyen Halefoğlu, hükümetin bu alanda dış dünyaya açılmak hedefinin altını çizerek bu amaçla ithalatın 24 Ocak kararları ile serbest bırakıldığını belirtmiştir. Türkiye'nin Batı Avrupa ile iyi ilişkiler içinde olmak istediğini vurgulayan Bakan, bu amaçla ortak bir anlayışın oluşması gerektiğini dile getirmiştir. Türkiye'de "*sivil bir hükümet görev yapmaktadır*" diyerek, Avrupalıların Türkiye ile ilgili görüşlerinin değişmesine çalışmıştır²³⁶. Bundan daha önemli bir görüşme ise, 23 Ocak tarihinde gerçekleşmiştir. Brüksel'de Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun öncülüğündeki Türk heyeti, Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu Başkanı Gaston Thom ve Dış ilişkilerden Sorumlu Başkan Yardımcısı William Hafferkamp ile görüşerek, Özal Hükümeti'nin AET ile ilişkilerin her yerde canlandırılması yolundaki niyetini iletmiştir. Halefoğlu'nun topluluk yetkililerine iletildiği taleplerin başında, AET Komisyonu'nun 12 Eylül sonrasında askıya aldığı 4. Mali Protokolün serbest bırakılması gelmiştir. Halefoğlu 650 milyon dolar dolayındaki mali protokolün, Türkiye'nin kredi beklentileri açısından önem taşıdığını belirtmiştir. Ancak esas olarak, mali protokolün serbest bırakılması Türk Hükümeti tarafından ekonomik beklentiden çok, ilişkileri tıkayan bir mekanizmanın açılması açısından jest olarak algılanmaktadır. Ocak ayı sonunda yapılacak önemli toplantıdan önce gelişen şartlarla ilgili bir açıklama yapan Turgut Özal, 6 Kasım seçimlerini tanımadıklarını bildiren ve Türkiye'nin Avrupa Konseyi'nden çıkmasını isteyenlerin, şimdi bir takım uzlaştırıcı adamlar yollayarak kendisini yumuşatmaya çalıştıklarını ve hatalarını anladıklarını söylemiştir²³⁷.

Özal'ın bu açıklamalarına rağmen Avrupa'dan gelen seslerin bir bütünlük arz ettiğini söylemek güçtür. Örneğin; Avrupa Konseyi Danışma Meclisi Başkanı Karl Ahnens, Türkiye'yi Konsey Parlamentosunun Ocak toplantısı yerine Mayıs toplantısına gelmesi konusunda bir davette bulunmuş ve temaslarda bulunduğu Türk yetkilileri ikna etmeye çalışmıştır. Bu görüşmeler esnasında Türk tarafı, neden Ocak ayı içerisinde katılmakta ısrarcı olduklarını açıklamıştır. Türk tarafına göre; genel seçimlerin yapıp sivil bir

²³⁶ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1984.

²³⁷ *Milliyet*, 23 Ocak 1984.

hükümetin kurulmuş olması, Türkiye'nin temsili ile ilgili engelleri kaldırmıştır. Türkiye ayrıca, demokrasiye dönmesine karşın Ocak toplantısına katılmaması durumunda, Avrupa Konseyi'nin mayıs ayında yapılacak olan mahalli idare seçimlerinin sonuçlarını öne sürerek “erken seçim” tartışmasını dış kaynaklı olarak gündeme getirilebileceğinden ve Konsey'de temsil sorunun devam edebileceğinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir²³⁸. Türkiye'nin Konsey'de temsili ile ilgili olarak, muhalefet partileri de görüş bildirmiştir. Ana muhalefet görevini yürüten Halkçı Parti'nin²³⁹ Genel Başkanı Necdet Calp; Avrupa Konseyi'nde bulunmanın hayat tarzının bir sonucu olduğunu²⁴⁰ açıklayarak; “*Türkiye, demokrasi kulübünün vazgeçilmez bir üyesi olarak Avrupa Konseyi ile normal ilişkilerini vakit geçirmeden işletmek zorundadır*” demiştir²⁴¹. Milliyetçi Demokrasi Partisi Genel Başkanı Turgut Sunalp ise, Avrupa Konseyi'ne olduğundan fazla değer verilmesinin normal olmadığını belirtmiştir. Avrupa Konseyi Danışma Meclisi'nin Ocak ayındaki toplantısına heyet gönderilmesi ile ilgili olarak; partilerinin, bu Meclis'te Türkiye'nin yerini alması konusunda şüphe götürmeyecek hakkını kullanmadan önce, Konsey ile ilişkilerin gözden geçirilmesi ve bu maksatla bir meclis araştırması yapılması yönünde görüşü olduğunu belirtmiştir. 30 Ocak toplantısına gitme fikrinin hükümetin bir isteği şekline geldiğini ve sorumluluğun hükümete ait olduğunu söylemiştir²⁴².

Bu tartışmalar içerisinde gerçekleşen Konsey toplantısında Türkiye temsil edilmiştir. Heyet yurda döndükten sonra, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Nazmi Akıman bir açıklama yaparak; Strasbourg'a heyet gönderilmesinin yararını savunmuştur. Dışişlerine göre; Türk parlamenterlerin Konseye dönüşü konusunda çok merhale kat edilmiştir. Türk parlamenterlerin Ocak ayındaki toplantıya katılmalarıyla, 6 Kasım seçimlerinden sonra

²³⁸ *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1984.

²³⁹ Halkçı Parti, 12 Eylül darbesinden sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin yarattığı boşluğu doldurmak amacıyla kurulmuş ve 2 Kasım 1985 tarihinde Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almıştır.

²⁴⁰ *SODEP Seçim Bildirgesi, 1984*; Halkçı Parti'nin birleşeceği SODEP'in de benzeri düşünceler içerisinde olduğu 1984 tarihli seçim bildirgesindeki şu beyanlardan anlaşılmaktadır: “...siyasal ve ekonomik bakımdan Avrupa'nın dışında kalmamız yararlı olmayacaktır. Bu görüşle AET'ye ekonomimizin gelişmesini engellemeyecek bir biçimde, aşamalı olarak katılmadan yanayız”.

²⁴¹ *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1984.

²⁴² *Milliyet*, 27 Ocak 1984.

Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi konusunda hiçbir tereddüt olmadığı kanıtlanmıştır. Ayrıca bu toplantıya katılmama durumunda, Türkiye aleyhindeki bir kararın daha çabuk çıkma ihtimali öngörülmüş ve Kıbrıs konusundaki²⁴³ kararın da bu sefer olduğu gibi ertelenmeyip sunulduğu şekilde muhtemelen onaylanacağını söylemiştir²⁴⁴. Türk heyetinin yetki belgesinin onaylanması ile de, Türkiye’nin Konsey’de temsil problemi çözümlenmiştir²⁴⁵. Tüm bu gelişmeler ile ilgili basına bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu; Avrupa ile ilişkileri hareketlendirmeye çalışacaklarını, asıl temasların Haziran ayında seçilecek Avrupa Parlamentosu ile olacağını söylemiştir. Türkiye’nin en uygun zamanda mutlaka AET’ye başvuracağını da açıklayan bakan, ancak o gün için koşulların henüz elverişli olmadığını, her bakımdan koşullar en uygun olduğu zaman başvurunun yapılacağını belirtmiştir²⁴⁶. Aynı günlerde Ortak Pazar’a tam üyelik için başvuru ile ilgili bir açıklama yapan Başbakan Özal da; konuyu incelediklerini, hedefin topluluğa katılmak olduğunu, derhal başvurulabileceğini ancak toplulukla bazı sorunların olduğunu, bazen sorunları çözmek için bunları üstlenmek gerektiğini söyleyerek Türkiye’nin AET yolunda sıkıntıya yol açsa bile sorunlardan kaçmayacağını mesajını vermiştir²⁴⁷.

Turgut Özal başkanlığındaki hükümetin ilk yıllarında, Avrupa Topluluğu’na yönelik istikrarlı bir politikanın yürütüldüğünü söylemek güçtür. Bu dönemde daha ziyade dönemsel gelişmelerin etkisiyle ilişkilerin sıcaklaştığı gözlenmektedir. Turgut Özal’ın Batı Almanya seyahati bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu seyahati sırasında Alman Başbakanı Helmut Kohl ile bir görüşme yapan Turgut Özal, bu görüşme ile ilgili bir soruya verdiği yanıtta; *“AET ile aramızda buzlar vardı ama bunlar eriyor, yine de erime hızı bize*

²⁴³ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1984’te; Konsey bu tarihte Türkiye ve Kıbrıs konusunu görüşme planı içine almıştı. Ancak konu sözcünün belirttiği gibi, Türkiye’nin lobi faaliyeti sonucunda ertelenmemiştir. Gazetelere yansıyan haberlere göre; Konseydeki tercümanların greve gitmesi ertelenmenin bir diğer sebebi olmuş ve böylece Türkiye ve Kıbrıs konuları Konsey tarafından Mayıs ayına ertelenmiştir.

²⁴⁴ *Hürriyet*, 4 Şubat 1984.

²⁴⁵ *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1984’te; Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesinde Türk Heyetinin yetki belgeleri 50 ret oyuna karşılık, 90 oyla kabul edildi. 10 üye de çekimser kaldı.

²⁴⁶ *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1984.

²⁴⁷ *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1984.

göre yavaş gidiyor” demişti²⁴⁸. Yine bu dönemde gözlenen bir diğer gelişme, Türkiye-AET Karma Komisyonu’nun kurulup kurulmaması konusudur²⁴⁹. Bu durumla ilgili Avrupa Parlamentosu’nda bir seçim gerçekleşmiş ve seçimin sonucunda Komisyona evet, işlemlerine hayır anlamına gelecek bir sonuç çıkmıştı. Buna göre; 11 Ekim tarihinde Avrupa Parlamentosu’nda gerçekleşen oylamada, Türkiye-AET Karma Parlamenterler Komisyonu’nun yeniden kurulmasını, ancak komisyonun hükümetler arası ilişkilerin normalleşmesi ve Türkiye’nin durumunun yeniden ele alınmasından sonra işletilmesine karar verilmiştir. Bu karar karşısında bir açıklama yapan Türk Parlamenterler Heyeti Başkanı Aycan Çakıroğulları; Türkiye lehine az da olsa olumlu bir gelişme ve zaman kazanma olarak görüş belirtmiştir²⁵⁰.

I. Anavatan Partisi iktidarında Türkiye, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Dönem Başkanlığına aday da olmuştur²⁵¹. Başbakan Özal 20 Kasım tarihinde ANAP Meclis grubunda yaptığı konuşmada; Avrupa Konseyi’nde dönem başkanlığı sırasının Türkiye’ye geldiğini, başkanlığa talip olduklarını ancak Konsey’de karşılıklarına Yunanistan’ın çıktığını belirtmiştir²⁵². Özal; Türkiye’nin bu hakkından feragat etmeyeceğini, artık demokratik yönetime döndüğünü belirterek Almanya, İngiltere ve İtalya gibi ülkeler Danimarka ve Yunanistan gibi ülkelere engel olamıyorlarsa, “*esasen böyle bir toplulukta bizim yerimiz yoktur*” diyerek rest çekmişti²⁵³. 21 Kasım tarihli toplantısında konuyu ele alan Konsey; hiçbir karara varamadan dağılmıştır. Toplantıdan sonra bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu; Türkiye’de hiçbir hükümetin, kendi isteklerinden aşağısını kabul etmeyeceğini belirterek uyguladıkları politikanın doğruluğunu savunmuştur. Konseyin Dışişleri Bakanları toplantısında da söz alan Halefoğlu; 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerden sonra Türkiye’de bir sivil hükümet kurulduğunu, 25 Mart 1984 tarihinde

²⁴⁸ *Hürriyet*, 6 Eylül 1984.

²⁴⁹ Bu komisyon, 12 Eylül 1982’den sonraki süreçte toplanamamıştı.

²⁵⁰ *Milliyet*, 6, 12 Ekim 1984.

²⁵¹ Konsey’de başkanlık sırası 1981 tarihinde Türkiye’de olmasına rağmen, “*demokrasiye dönünceye kadar*” kaydıyla Türkiye bu hakkından feragat etmiş şimdi başkanlığı istemektedir.

²⁵² *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1984’te; Yunanistan, Türkiye’nin dönem başkanı olması durumunda başkan yardımcılığı görevini yürüteceği için bu duruma düşmek istememektedir.

²⁵³ *Hürriyet*, 21 Kasım 1984.

de yerel seçimlerin yapıldığını hatırlatmıştır. Türkiye'nin artık demokrasiye geçtiğini belirten Halefoğlu, Türk parlamenterlerin yetki belgelerinin Konsey Danışma Meclisi tarafından onaylandığını söyleyerek, Türkiye'nin Avrupa Konseyindeki temsilinin tamamlandığını söylemiştir. Türkiye'nin başkanlığa aday olması konusunda da açıklamalar yapan Halefoğlu; bu konunun usul açısından önemli olduğunu; çünkü Türkiye'nin 1981 tarihinde sıra kendisine geldiği zaman, parlamenter demokrasisi olmadığı için bu hakkından feragat ettiğini, o dönem alınan komite kararında ise Türkiye demokrasiye döndüğü zaman alfabetik sıraya bakılmaksızın Türkiye'nin sırasıyla başkan yardımcılığı ve başkanlığı yürüteceğini belirtmişti.²⁵⁴ Türk tarafının görüşlerine rağmen Avrupa Konseyi, Türkiye'nin başkan ve başkan yardımcılığı hakkına sahip olmadığı yönünde bir karar almıştır²⁵⁵. Alınan karara tepki gösteren Halefoğlu Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nden çekilmiş ve *"Başkanlık hakkımız verilinceye kadar, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı olarak Avrupa Konseyi'ne de Bakanlar düzeyindeki toplantılara da katılmayacağız"* demiştir²⁵⁶. Konuyla ilgili açıklamalarda bulunan Turgut Özal ise; Avrupa Konseyi'nde Türkiye'nin bundan sonra büyükelçi düzeyinde temsil edileceğini bildirerek; *"Ne yapacağımıza daha sonra karar veririz zannediyorum. Bundan sonra bakanımız gitmez. Orada büyükelçimiz var, o kadar önemli bir şey değil, kendileri bilirler"* demiş²⁵⁷ ve kararın Türkiye'yi çok fazla etkilemeyeceğini vurgulamıştır²⁵⁸.

²⁵⁴ *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1984'te; Halefoğlu konuşmasının devamında, 1981 tarihli komite kararının uygulanmasını istemiştir. Bu politika ile kimsenin hakkını engellemediklerini, Türkiye'nin, 1984 Kasım ayında başkan yardımcılığı, 1985 Nisan ayında ise başkanlığı yürütmesinin meşru bir hak olduğunu savunmuştur. Türkiye'nin bu haklarının tehirinin herhangi hukuki bir gerekçeden yoksun olacağını, Türk Hükümeti ile Bakanlar Konseyi arasındaki ilişkiyi de zedeleyeceğini söylemiştir.

²⁵⁵ 1986 Ocağında yaşanan bu kriz 1986 Nisan'ında dönem başkanlığı görevini üstlenecek olan İtalya'nın, Türkiye'ye dönem başkan yardımcılığını vermesi ve Kasım ayından itibaren başkanlığı Ankara'ya devretmesiyle çözülmüştü.

²⁵⁶ *Milliyet*, 24 Kasım 1984.

²⁵⁷ *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1984'te; Erdal İnönü, Avrupa Konseyi'nin kararı ve Özal'ın demeci ile ilgili bir yorum yaparak, hükümetin hazırlık yapmadan bir istekte bulunduğunun anlaşıldığını, Özal'ın *"Avrupa Konseyi önemli bir yer değil"* sözünü doğru bulmadığını belirtmiştir. Aynı gazetede yer alan 27 Kasım tarihli haberde; Milliyetçi Demokrasi Partisi adına bir açıklama yapan Bitlis Milletvekili Kamran İnan ise; AET konusunda önemli hatalar yapıldığını, Türkiye'nin adeta bir yalnızlığa itildiğini, bu durumu düzeltmek için parlamentonun görev alması gerektiğini ifade etmiştir.

²⁵⁸ *Milliyet*, 23 Kasım 1984.

Bu olumsuzluklar, ANAP Hükümeti'ni Avrupa iddiasından vazgeçireceği yerde politika değişikliğine yöneltmiştir. 1984 yılının sonlarına doğru Özal ve ANAP iktidarı artık AET'ye başvurma söylemlerine girmiş ve bununla ilgili kamuoyunu hazırlama çabalarına başlamıştır. Örneğin; AET ile Türkiye arasında 1964 tarihinde imzalanan Ortaklık Antlaşması'nın 20. yıldönümü nedeniyle düzenlenen seminere bir mesaj gönderen Başbakan Turgut Özal, "*Türkiye'nin AET'ye tam üyelik için müracaat zamanı gelmiştir*" demiştir²⁵⁹. Aralık ayı içerisinde Brüksel'de gerçekleşen NATO Dışişleri Bakanları toplantısına katılan Vahit Halefoğlu ise, burada AET için kulis yapmıştır. Alman, İngiliz ve İtalyan meslektaşları ile görüşerek konuyu ele alan Halefoğlu, AET ve Türkiye arasındaki ilişkilerin düzeltilmesini istemiş ve bu ülkelerden ağırlık koymalarını talep etmiştir²⁶⁰. AET Karma Parlamento Komisyonu'nun davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Avrupa Parlamentosundan bir heyeti kabul eden Meclis Başkanı Necmettin Karaduman, Türkiye'nin AET'ye dönük politikası ile ilgili bir açıklama yaparak; tam üyeliğe geçişin Türkiye'nin ana amacı olduğunu, bu alanda yapılacak girişimlerin başarıya ulaşmasının en büyük dileği olduğunu söylemiştir²⁶¹.

1985 yılı içerisinde Türkiye'nin, AET'ye tam üye olma niyetini iyice içselleştirdiği gözlemlenmektedir. Son dönemde gelinen nokta üzerinde Cumhuriyet Gazetesi'ne mülakat veren Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Batı Avrupa ile ilişkilerde "*kayda değer bir gelişme*" kaydedildiğini söylemişti. Özal Hükümetinin Batı camiası ile ilişkilerin güçlendirilmesi için "*samimi gayret*" gösterdiğini kaydeden Halefoğlu, "*Türkiye'nin Batı Avrupa'dan uzaklaştırılabileceğini sananların hayalleri boşa çıkmaya mahkûmdur*" demiştir Halefoğlu, Portekiz ve İspanya'nın AET'ye tam üye olarak katılmalarının Türkiye'nin topluluğa tam üyeliğini etkilemeyeceğini belirtmiş, Eureka Projesi'ne²⁶² bu

²⁵⁹ *Hürriyet*, 2 Aralık 1984.

²⁶⁰ *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1984.

²⁶¹ *Tercüman*, 7 Şubat 1985.

²⁶² Amerika Birleşik Devletleri'nin Yıldız Savaşları projesi karşısında Avrupa'nın teknolojik alternatifini geliştirmek üzere ortaya attığı bir projedir. 1985 yılının ortalarında Türkiye bu projeye katılma isteğini, Batı Avrupa'nın çeşitli kurumlarında dile getirmiş ancak Avrupa Teknoloji Forumu'nun 18 Temmuz 1985 tarihinde resmen kurduğu Eureka'ya, Türkiye geç başvurduğu gerekçesi ile ev sahibi Fransa tarafından davet edilmemiştir.

dönemde alınmamaları ile ilgili olarak Fransa'nın takındığı tutumu eleştirmiştir. Diğer Avrupa ülkeleriyle Türkiye'nin ilişkilerine de değinen Halefoğlu, bazı Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin gerçeklerini, Türk milletinin ve hükümetinin demokrasiye olan samimi inancını her gün daha iyi anladıklarını söyleyerek, buna örnek olarak Federal Almanya Başbakanı ile Belçika Dışişleri Bakanı'nın basına yansıyan olumlu görüşlerini örnek göstermiştir. Son dönemde AET'nin genişlemesi stratejisi ve İspanya ile Portekiz'in 1986 yılından itibaren tam üye olmaları ile ilgili Cumhuriyet muhabirinin yönelttiği soruya da; Ankara Antlaşması'nın hükümlerinin açık olduğunu, ayrıca Roma Antlaşması'nın 237. maddesinde de her Avrupalı ülkenin topluluğa katılmak için müracaatta bulunabileceği hükmü bulunduğunu söylemiştir. Türkiye'nin nihai hedefinin tam üyelik olduğunu, İspanya ile Portekiz'in AET'ye katılmalarının Türkiye'nin bu husustaki tutumunu değiştirmeyeceğini belirtmiştir. Eureka Projesi ile ilgili olarak ta, bunun bir Avrupa Projesi olduğunu ve bir Avrupa ülkesi olan Türkiye'nin bu projeye ilgilenmesinin doğal olduğunu belirtmişti²⁶³.

Eylül ayı içerisinde Birleşmiş Milletler Genel Kurul çalışmaları için Washington'a giden Halefoğlu, buradaki görüşmelerinde de ağırlığı Batı Avrupalı diplomatlara vermiştir. Bu görüşmeler içerisinde en önemlisi, Halefoğlu'nun AET Komisyonu'nun dış ilişkilerden sorumlu bir numaralı yetkilisi olan, Belçika eski Maliye Bakanı De Clercq ile görüşmesiydi. Bu görüşmede Halefoğlu, De Clercq'a; Türkiye'de seçimlerin yapılmasından bu yana iki yıl geçtiğini ve demokratikleşme yönünde önemli aşamalar kaydedildiği halde AET Komisyonu'nun bunlara herhangi bir şekilde karşılık vermemesine hiçbir anlam veremediğini belirtmiştir. Ayrıca; geçen iki yılda Türkiye ile AET arasında karar ve danışma organlarından²⁶⁴ hiç birisinin komisyon tarafından çalıştırılmadığına dikkat çekmiştir²⁶⁵. Aynı dönemde gazetecilerin de sorularını yanıtlayan Bakan; Avrupa'daki parlamentoların ikna edilmesi için gereken her şeyin yapılacağını belirtmişti²⁶⁶.

²⁶³ *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1985.

²⁶⁴ Ortaklık Konseyi ve Karma Parlamento Komisyonu gibi.

²⁶⁵ *Tercüman*, 28 Eylül 1985.

²⁶⁶ *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1985.

Bu dönem de Türkiye’de hükümetin canını sıkan bir gelişme, Balfe Raporu’nun ortaya çıkmasıdır. İngiliz İşçi Partisi Milletvekili Richard Balfe’nin “*Türkiye’nin henüz tam anlamıyla demokrasiye geçmediği için, TBMM ile ilişki kurulmamasını*” öngören raporu, Avrupa Parlamentosu’nda 118’e karşı 159 oyla kabul edilmiştir²⁶⁷. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Yalım Eralp; Balfe Raporu’na göre, Türkiye’de idam cezası olduğu ve insan hakları komitesine bireysel başvuru hakkı verilmediğinin vurgulandığını söyleyerek bu eleştirileri yanıtlamıştır. Eralp’e göre; idam cezası ABD’de de vardır, bireysel başvuru hakkını ise Yunanistan da tanımamıştır ve AET bu ülkeler ile ilişkilerine devam etmektedir²⁶⁸. Özal Hükümeti’ni uğraştıran bir diğer konu da Fransa, Hollanda, Norveç, İsveç ve Danimarka’nın Türkiye’yi Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na (AİHK) şikâyet etmiş olmalarından dolayı süren görüşmelerdir. Ancak bu konuda Türkiye’nin yürüttüğü olumlu diplomatik temaslar, bu ülkelerle anlaşma ile sonuçlanmıştır. Konu ile ilgili açıklamalarda bulunan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu; Türkiye hakkında AİHK’ye başvuruda bulunmuş beş ülkenin, bu başvurularını geri çektiklerini söylemiştir²⁶⁹. Bu gelişmenin Batı Avrupa ile ilgili diğer kurumların da ilişkilerinde merhale teşkil edeceğini söyleyerek, AET ile Ortaklık Antlaşmasının öngördüğü mekanizmaları yeniden işlerliğe kavuşturmak için ısrarlı girişimlerin sürdüğünü söylemişti²⁷⁰.

1986 yılına yaklaşılırken Ankara, öncelikle ortaklık kurumlarını çalıştırmayı ve Ankara Antlaşması’ndan kaynaklanan yükümlülüklerin her iki tarafça da yerine getirilmesini istemişti²⁷¹. Bu konuda bir çağrı yapan Halefoğlu, Türkiye-AET Ortaklık Konseyi’nin toplanmasını istemiş, çağrıya Yunanistan dışındaki üyelerin olumlu yanıt verdikleri gözlenmiştir. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Dışişleri Sözcüsü Yalım Eralp;

²⁶⁷ *Milliyet*, 24 Ekim 1985.

²⁶⁸ *Hürriyet*, 26 Ekim 1985.

²⁶⁹ Bu tarihte taraflar arasında varılan anlaşmaya rağmen, Türkiye aleyhine açılan davanın ancak 1987 Ocağı’nda mutabakatla sonuçlandığı görülecektir.

²⁷⁰ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1985’te; Halefoğlu, bu açıklamasında özellikle sıkıntıları aşmada Yunanistan’ın, Türkiye’nin önünde ciddi bir engel teşkil ettiğini belirtmiştir. Yunanlı diplomatların parti farkı gözetmeden, hep birlikte Türkiye’nin önüne her konuda engel çıkardığını belirterek, bu konularda Ermenilerin asılsız iddialarının Yunanlı parlamenterler tarafından AET kurumlarına taşındığını belirtmiştir.

²⁷¹ *Türkiye*, 21 Aralık 1985.

Türkiye'nin istediğinin ilişkileri normalleştirecek yolunda toplantıların yapılması olduğunu, bu amaçla Ortaklık Konseyi toplantısının sonbaharda yapılacak olmasını çok olumlu bulduklarını belirtmişti. Toplantının hangi seviyede yapılacağını henüz belirlenmediğini, toplantı tarihinin 10 Mart'ta belirleneceğini, buna İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın da katılacaklarını söylemiştir²⁷². Bu dönemde İngiltere'de olan Başbakan Turgut Özal'da yaptığı bir basın toplantısı ile gelişmelerle ilgili memnuniyetini ifade etmiş ve “*Avrupa ile ilişkiler düzeliyor*” demiştir²⁷³. Gelişen sürece önemli bir katkı da Nisan ayı içerisinde yayımlanan Steiner Raporu'ydu. Rapor Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinin olumlu geliştiği yolunda ifadeler içermektedir²⁷⁴. Aynı dönem içerisinde uzun yıllardır sorun teşkil eden “tekstil kotaları” meselesi de çözülmüştür. Türkiye, AET pazarlarına ihraç ettiği hazır giyim ürünleri için belirli kotaların tespit edilmesini istemiş ve böylece topluluk yürütme organının tek taraflı almış olduğu sınırlamaları da geçersiz kılmak istemiştir. Bu sorun 11 Nisan 1986 tarihinde imzalanan bir ticaret anlaşması ile çözülmüştür²⁷⁵. Aynı dönemin bir başka olumlu gelişmesi Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne başkanlık ve başkan yardımcılığı yapması probleminin çözülmesidir. Böylece Türkiye'nin 1984 yılından beri oturumlarını boykot ettiği Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne, Ankara'nın dönem başkanı sıfatıyla yeniden dönmesi kesinleşmiştir. Halefoğlu; Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin “*asla iflah olmayacağını*” belirtmiş, ama bunun dışındaki olumsuz oyları mutlaka tedavi edeceklerini söylemiştir²⁷⁶. Hükümet adına da Mesut Yılmaz bir açıklama yapmıştır. Bu gelişmeyi memnuniyetle karşıladıklarını belirten Yılmaz, bu kararın Avrupa'nın Türkiye'deki demokratik sisteme gönülden bağlılığına olan inancı gösterdiğini belirtmiştir. Turgut Özal ise; Parlamento çalışmaya başladığında Türkiye'yi sevmeyenlerin, Türkiye

²⁷² *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1986.

²⁷³ *Milliyet*, 21 Şubat 1986.

²⁷⁴ *Hürriyet*, 5 Nisan 1986.

²⁷⁵ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1986'da; Türkiye ile AET arasında hazır giyim ürünlerinin 10 kategorisi için yıllık kotalar belirlenmiş, bu kotalar belirlenirken rakamlar Türk isteklerini tatmin edecek miktarda tutulmuştur.

²⁷⁶ Türkiye'nin Konsey Başkan Yardımcılığı, Strasbourg'da gerçekleşen uzun görüşmelerden sonra 14'e karşı 6 oyla kabul edilmiştir. Türkiye aleyhine oy kullanan diğer üyeler Danimarka, Norveç, Lüksemburg ve Malta olmuştur. İsveç ise çekimser kalmıştır.

buraya giremez, demokrasisi buna müsait değil diyenlerin ve girince de buraya başkan olamaz diyenlerin mahcup olduklarını söylemiştir²⁷⁷.

Bu tarihten sonra artık Türkiye’de topluluğa tam üyelik konusu gündemi yoğun bir şekilde meşgul etmiştir. Mayıs ayında Türkiye’ye gelmiş olan Alman Cumhurbaşkanı Richard Von Weizsaecker’in refakatçisi olarak basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Mesut Yılmaz; AET’ye tam üyeliğin Türkiye’nin en önemli ve vazgeçilmez amacı olduğunu söylemiştir. Türkiye’de köktenci ve aşırı akımlar hariç tüm partilerin bu görüş üzerine birlik sağladığını kaydetmiş, Türkiye’nin tam üyeliğine karşı çıkmamanın Türkiye dışındaki bölücü Türk düşmanlarının ekmeğine yağ süreceğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye’nin en kısa zamanda Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya’da AET’ye tam üyelik konusunda destek kampanyası başlatacağını ifade etmiştir. Başvurunun yöntemi hakkında da ipucu veren Yılmaz; 12 üyenin hepsinin konu ile ilgili görüşünün alınacağını, bu üyeler olumlu baktıkları zaman dilekçeyi vereceklerini belirtmiştir. Alman gazetecilerin soruları üzerine serbest dolaşım konusuyla ilgili görüşünü de açıklayan Yılmaz; Almanya’ya Türk akınının olmayacağını, Türkiye’nin kalkınması ile birlikte bu sorunun kendiliğinden çözüleceğini belirtmiştir²⁷⁸.

Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu 16 Eylül tarihinde ilişkileri bir adım öteye taşımak için Brüksel’e gitmişti. AET’deki meslektaşlarıyla masaya oturacak olan Halefoğlu, aslında gündemi önemli olmayan bu toplantıda²⁷⁹ fiilen donmuş durumda bulunan ilişkilerin resmen başlaması adına olumlu bir adım atmıştır²⁸⁰. Toplantıda Yunanistan’ın artık bir devlet politikası haline getirdiği Türkiye’yi engelleme çabalarına rağmen, ilişkilerin normalleşmesi konusunda diğer üyelerin yeşil ışık yaktıkları görülmüştür. Toplantı

²⁷⁷ Türkiye, 25 Nisan 1986.

²⁷⁸ Cumhuriyet, 31 Mayıs 1986. Ayrıca Birand, s. 323’te belirtildiği üzere Turgut Özal da bir bakanlar kurulu toplantısında şu görüşleri ortaya atmıştır: “Elde edilmiş bu hakkımızdan vazgeçmemiz söz konusu olamaz. Serbest dolaşımın ertelenmesinin şartı budur diyelim ve ısrar edelim. Yani bu işi, tam üyelik, katılma içinde müzakere ederiz. Katılmamızı siz ilke olarak kabul edin, biz de serbest dolaşımın ertelenmesini müzakere edelim”.

²⁷⁹ Toplantıda mali, teknik, çerçevesel dosyalar ve siyasi çerçevesel dosyalar üzerinde durulmuştur.

²⁸⁰ 16 Eylül 1986 tarihli bu toplantı Türkiye-AET Ortaklık Konseyi toplantısıdır ve bu Konsey 5 Şubat 1980 tarihinden beri Bakanlar düzeyinde toplanmamıştır.

sonrasında açıklamada bulunan Halefoğlu; iyileşmenin Yunanistan'ın engeline rağmen devam edeceğini, Yunanistan'ın vetosunun söz konusu olamayacağını söylemiştir. Yunanistan'ın AET içerisinde uyguladığı politikanın diğer üyeleri bezdirdiğini, bu durumun Türkiye'yi AET'ye tam üyelik konusunda erken başvuru yapmaya zorlayacağını vurgulamıştır. Çok tartışılan serbest dolaşım konusuna da bir açıklık getiren Halefoğlu; bu konunun diğer konular gibi müzakere edileceğini, serbest dolaşımın çok taraflı anlaşmalarla doğmuş bir hak olduğunu, ikili olarak (Almanya ve Türkiye kastedilerek) ele alınamayacağını söylemiştir²⁸¹. Bakanın tam üyelik ile ilgili açıklamalarının ardından konuyu gündeme taşımak için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Öncelikle Avrupa'nın önem verdiği bir konu olan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na kişisel başvuru hakkının kabulü gerçekleşmiştir²⁸². International Herald Tribune gazetesi tarafından düzenlenen "Türkiye ve Avrupa: Ekonomik ve Siyasi Perspektif" başlıklı sempozyumda konuşan Başbakan Turgut Özal da, "*Avrupalıların kendilerine Türkiye'yi eşit bir siyasi üye olarak görüp görmediklerini sormalarının vakti gelmiştir*" demiştir. Türkiye'nin kenarda bırakılmaya tahammül edemeyeceğini söyleyen Özal, hiçbir zaman Avrupa'daki doğal yerlerini alma çabasından vazgeçmeyeceklerini söylemiştir²⁸³. Aynı gün Philadelphia'daki Dış Politika Enstitüsü'nde bir konuşma yapan Halefoğlu da, "*Türkiye 50 milyonluk nüfusu ve Batı Avrupa ile Ortadoğu arasındaki köprü konumuyla AET ve Batıya sonsuz olanaklar sağlayacaktır, Türkiye'nin üyeliği her iki tarafın çıkarıdır*" demiştir²⁸⁴. Türkiye'nin AET'nin şartlarını karşılama kapasitesi ve izlenecek politikalarla ilgili bir açıklama da Devlet Bakanı Ali Bozer'den gelmiştir²⁸⁵. Türkiye'nin AET'ye tam üyelik için gerek rejim, gerekse de ekonomik yönden hazır olduğunu söyleyen Bozer, tam üyelik için başvurunun

²⁸¹ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1986.

²⁸² *Sabah*, 5 Ekim 1986.

²⁸³ *Hürriyet*, 7 Ekim 1986.

²⁸⁴ *Tercüman*, 7 Ekim 1986.

²⁸⁵ Birand, s. 326-327'de; Ali Bozer ile ilgili olarak, Ulusu Hükümeti döneminde Gümrük ve Tekel Bakanlığı yaptığı, uzun süre Strasbourg'da İnsan Hakları Mahkemesi ve Lahey Hakem Mahkemesi'nde Türk hakim olarak çalıştığından bahsetmiş, sonrasında Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) bünyesinde yer aldığı ve Özal'ın da kendisini hükümete bakan yaparak MDP'lilere göz kırptığını belirtmiştir. Bununla birlikte, yıllardır AET için ayrı bir bakanlık gerekir diyen özel sektörü de tatmin etmek için bu bakanlığı AET'den sorumlu başbakan yardımcısı düzeyinde belirlemiştir.

zamanında yapılmasından yana olduğunu ve bu başvurunun Aralık ayında serbest dolaşım hakkının tanınmasıyla birlikte yürütülmesi gerektiğini bildirmiştir. Hükümet olarak üzerlerine düşeni yapacaklarını söyleyen Bozer, AET’li yetkililerden anlayışlı davranmalarını istemiştir. Başvuru ile ilgili görüşlerini de açıklayan Bakan, zamanında yapılan bir başvurunun sonuçlarının makul bir sürede alınabileceğini vurgulamıştır. Yunan engelinin nasıl aşılacağı sorusuna karşılık olarak da, Yunan halkına yöneticilerinin verdiği Türk imajını değiştirmek için, Türkiye’nin bir takım iyi niyet gösterilerinde bulunduğunu söylemiş ve “*anlaşılan bu gayretlerimizi biraz daha sürdürmemiz gerekiyor*” demiştir²⁸⁶.

Türkiye’nin gerçekleştirmeyi düşündüğü başvuru ile ilgili ilk resmi açıklama Kasım ayı içinde gelmiştir. Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu Başkanı ANAP Milletvekili Aycan Çakıroğulları, Ankara’nın 1 Aralık tarihinden önce, Turgut Özal’ın bir beyanatında belirttiği şekilde²⁸⁷ Ortak Pazar’a tam üyelik başvurusunda bulunacağını açıklamıştır. Çakıroğulları, Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu’nda bu başvurunun 1 Ocak 1987 tarihinden itibaren işlerlik kazanacağını belirtmiştir²⁸⁸. Ancak senenin geri kalan kısmında ANAP Hükümeti’nin politika değiştirmesi ile tam üyelik başvurusunun 1986 yılı içerisinde gerçekleşmediği görülmüştür. Yıl sonunda işlerlik kazanacak serbest dolaşım hakkının, yoğun olarak tartışıldığı bir dönemde yapılacak tam üyelik başvurusunu Türkiye’nin çıkarına görmeyen Ankara, başvurusunu ertelemiştir. Özal Hükümeti Almanya’nın, serbest dolaşımın işlerlik kazanması halinde Türkiye’ye destek vermeyeceği endişesini taşımaktadır. Kasım ayı içinde bu konuda bir açıklama yapan Ali Bozer; Türkiye’nin serbest dolaşım hakkına işlerlik kazandırmasının bazı üye ülkeler için güçlükler yaratacağını söyleyerek konuya dikkat çekmiştir²⁸⁹. Halefoğlu da, “*Türkiye, işgücü bakımından topluluğun ve özellikle işçilerimizin yoğun olduğu Federal Almanya’nın içinde bulunduğu zor koşulların bilincindedir*” diyerek, Türk Hükümeti’nin bu hakkın

²⁸⁶ *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1986.

²⁸⁷ Çakıroğulları’nın bu açıklamasına rağmen, Başbakan Turgut Özal’ın; “*yılbaşına kadar müracaatta bulunacağız*” şeklinde bir beyanı bulunmamaktadır.

²⁸⁸ *Milliyet*, 17 Kasım 1986.

²⁸⁹ *Hürriyet*, 23 Kasım 1986.

uygulanmasında esnek davranabileceğini hissettirmiştir²⁹⁰. Avrupa kanadının da Türkiye'nin tam üyelik başvurusundan ziyade serbest dolaşım ile ilgilendiği gözlenmiştir. Dönem başkanı sıfatıyla İngiltere Dışişleri Bakanı Howe, serbest dolaşım konusundaki AET görüşünü²⁹¹ bir mektupla Türkiye'ye ileterek, başvuru konusunda gizli pazarlık önermiştir²⁹².

1986 sonunda yapılacak bir tam üyelik başvurusunun, serbest dolaşım problemi çözülmenden fayda sağlamayacağına inanan Türkiye, öncelikle serbest dolaşım konusunda geri adım atmıştır. AET ile imzalanan Katma Protokol'ün 36. maddesi uygulamaya konulmuş olsaydı 1 Aralık 1986 tarihinde yürürlüğe girecek olan serbest dolaşım hükmü, o tarihte yürürlüğe girmemiştir. Bu hakkını tam üyeliğin gerçekleşme pazarlıklarına bırakan Türk Hükümeti, 1986 yılı için geç kaldığı başvuru hakkını da 1987 yılı içerisinde kullanacağını bizzat Başbakan Turgut Özal aracılığıyla açıklamıştır²⁹³.

Aralık ayı içerisinde daha önce kararlaştırıldığı üzere Vahit Halefoğlu, AET dönem başkanı İngiltere Dışişleri Bakanı Howe ve AET Akdeniz Sorumlusu Cheysson ile görüşmelerde bulunmuştur. Muhataplarına Türkiye'nin tam üyelik ile ilgili kararlılığını ileten Halefoğlu, Türkiye'nin dünyada mevcut güçler arasında Avrupa'yı seçtiğini, bu yüzden 1987'de tam üyelik müracaatının yapılacağını, bu hakkı da anlaşmalardan aldıklarını açıklamıştır. Cheysson ise demokratik eksikliklerden bahsedip Türkiye'nin başvuru için bir müddet daha beklemesi gerektiğini söylemiştir²⁹⁴. Bozer, görüşmeler sonrası Türkiye'ye yöneltilen eleştirileri de cevaplamıştır. Bozer; serbest dolaşım, mali protokol ve gümrük birliği konularında Ortaklık ile Türkiye arasında sorunlar olduğunu

²⁹⁰ *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1986.

²⁹¹ Özellikle Almanya'nın serbest dolaşım konusundaki olumsuz tutumu bilinmekteydi. AET de Türkiye'ye öncelikle Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesini, serbest dolaşımın sonrasında olabileceğini belirten niyetini açıklamıştır.

²⁹² Taraflar arasında varılan mutabakat sonucunda görüşmenin 10–17 Aralık tarihleri arasında gerçekleşmesi kararlaştırılmıştır.

²⁹³ *Milliyet*, 10 Aralık 1986.

²⁹⁴ *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1986.

belirtmiş, hükümet olarak anlaşmalardan doğan haklarının, özellikle de serbest dolaşımın²⁹⁵ takipçisi olacaklarını belirtmiştir. Türkiye'nin AET'ye üye olmasını, Avrupa ile bir müttefiklik ilişkisi olarak değerlendirdiklerini belirten Türk Bakan, Avrupa Konseyi'ne, OECD'ye, NATO'ya, IMF'ye üye olduğunu, müttefiklik ilişkisinin tam olması için AET'ye de üye olunması gerektiğini vurgulamıştır. Eleştirilen Türkiye'deki demokrasi eksikliği konusunda ise, “*Benim samimi inancım bugün Türkiye’de demokrasinin düzeyinin AET ülkelerinden geri kalmadığı yolunda*” demiştir²⁹⁶.

1986 yılında başvuruyu yapmayan Türkiye, yeni yılla birlikte bu yöndeki hazırlıklarına zaman kaybetmeden başlamıştır. Avrupa'nın fazlasıyla önem verdiği İnsan Hakları Komisyonu'na kişisel başvuru hakkının, 1987 yılı Ocak ayında Bakanlar Kurulu toplantısında ele alındığı görülmüştür. Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Hasan Celal Güzel tarafından yapılan açıklamada Bakanlar Kurulu toplantısında bu konu ile ilgili bir iki hafta içerisinde Avrupa Konseyi'ne başvurulacağı belirtilmiştir. Güzel; Türkiye'nin başvurusunda bazı konularda ihtirazı kayıtlar olabileceğini, ancak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin özünü zedeleyecek kayıtların konulamayacağını söyleyerek, “*Bu demokrasimizin geleceği bakımından müspet bir merhaledir. Böyle ileri bir demokratik adımın hükümetimiz döneminde atılması memnunluk vericidir*” demiştir²⁹⁷.

AET'ye yapılacak tam üyelik çalışmaları ile ilgili bir açıklama yapan Devlet Bakanı Ali Bozer, Türk Hükümeti'nin özellikle serbest dolaşım konusunda AET'ye öneriler hazırladığını söylemişti. Bozer'e göre; Türk tarafı AET'ye bu önerileri hazırlarken, Roma Antlaşması'nın, Ankara Antlaşması'nın ve Katma Protokolün kendilerine vermiş olduğu imkânları dikkate alarak, topluluk hukukunda geçerli olan serbest dolaşım kavramı çerçevesinde hareket etmişti. Türkiye'nin burada temel tutumu ülkeler arasında ayırım yapılmaksızın kendilerine de eşit davranılması yönündedir. Bozer, Türk tarafının önerisine rağmen, serbest dolaşımı kısıtlayıcı bir kararın alınması halinde Türk Hükümeti'nin de

²⁹⁵ Türk Hükümetinin, tam üyelik başvurusu esnasında serbest dolaşım hakkını bir koz olarak kullanmak istediği görülmektedir.

²⁹⁶ *Tercüman*, 18 Aralık 1986.

²⁹⁷ *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1987.

konuyu Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na götürme eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Bakan ayrıca; Türkiye'nin 1987 yılı içerisinde muhakkak tam üyelik başvurusunda bulunacağını, Avrupa'nın Türkiye'ye dönük tutarlı bir politikası olmadığını, Avrupa'nın tam üyelikten ziyade öncelikle normalleşme sürecine geçilmesini istediğini, ancak normalleşme sürecinin olması için serbest dolaşımın, mali protokollerin işlenmesini, miktar kısıtlamalarının kaldırılması gibi sorunların çözülmesi gerektiğini belirtmişti. Ancak Avrupa'nın bu konuda tutarlı bir politikası olmadığı için meselenin zamana bırakıldığını, bu yüzden de Ortaklık Antlaşması'nın eskimiş olduğunu ve işlemediğini söylemişti. Türkiye'nin artık Avrupa içerisinde yerini almak istiyorsa başvuracağı tek yolunun kaldığını, bunun statüsünün tam üyelik çerçevesinde belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Yapılacak başvurusu sonrasında reddedilmenin güçlü bir olasılık olduğunun hükümetlerince bilindiğini, ancak bu tip uluslararası kuruluşlara üye olmanın zaten zor olduğunu, NATO'ya üyelik sırasında da böyle zorlukların yaşandığını söyleyerek Türk Hükümeti'nin kararlılığını ifade etmiştir. Türkiye'nin demokratik parlamenter düzen içerisinde ilerlemek, gelişmek, yatırımlarını gerçekleştirmek niyetinde olmasının şüphe götürmez bir durum olduğu, bunun Avrupalılar tarafından da bilindiği, insan hakları ihlalleri iddialarının Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu engellemeyeceğini açıklamıştır²⁹⁸.

Bu dönemde, Türkiye'nin aldığı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) bireysel başvuru hakkının tanınması kararı ile ilgili müracaatı, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu gerçekleştirmiştir. Avrupa Konseyi'nde olumlu karşılanan bu girişimin ardından yurda dönen Halefoğlu, İstanbul'da bir basın toplantısı düzenlemiş ve kişisel başvuru hakkının kabul edildiğini belirten bir yazının komisyona iletilindiğini söylemişti²⁹⁹. Konu ile

²⁹⁸ *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1987.

²⁹⁹ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, "AET'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası I, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1918-1980*, Ed: Baskın Oran, İstanbul, 2001, s. 93'te; tam üyelik başvurusu öncesi bir takım çabaların gösterildiğinden bahsedilmiştir. Bunlar, yukarıda bahsedilen AİHM'ye bireysel başvuru hakkının tanınması, Türkiye'deki Yunan gayri menkullerinin satışını yasaklayan 1964 tarihli gizli kararnamenin kaldırılması (Şubat 1988 yılında gerçekleşecektir), serbest dolaşım hakkından kademeli olarak vazgeçilmesi ve siyasal İslam tehdidinin bir koz olarak kullanılması şeklinde belirtilmiştir.

ilgili bir başka açıklamayı ise Hükümet Sözcüsü Hasan Celal Güzel yapmış ve söz konusu başvurunun Türk hukuk sistemini de olumlu etkileyeceğini belirtmişti³⁰⁰.

1987 yılının ilk aylarını bu hazırlıklar içerisinde tamamlayan Türk Hükümeti, Avrupa'ya, yapacağı tam üyelik başvurusu ile ilgili mesajları da yollamaya devam etmektedir. Şubat ayı içerisinde Alman-Güneydoğu Avrupa Derneği'nin Genel Kurulu'na katılan Vahit Halefoğlu, yaptığı konuşmada; Türkiye'yi Batı Avrupa'ya yaklaştıran unsurların sadece savunma işbirliği olmadığını, aynı siyasi değerleri paylaşan ülkeler olarak parlamenter demokrasi idealine bağlılığın da söz konusu olduğunu söylemişti³⁰¹. Mart ayı içerisinde Amerika'nın Houston kentinde kalp ameliyatı geçiren Başbakan Turgut Özal ise, kendisini ziyaret için gelen Devlet Bakanı Ali Bozer aracılığı ile İktisadi Kalkınma Vakfı Genel Kurulu'na gönderdiği mesajda, AET'ye 1987 yılı içerisinde tam üyelik müracaatını yapmaya kararlı olduklarını söylemiştir. Özal ile Houston'da konunun ayrıntılarını da görüştükları anlaşılın Bozer, genel kurula katılan üyelere bilgi vererek; Türk Hükümeti'nin tam üyelik müracaatını yapmamaları konusunda yapılacak telkinlere kulak asmayacağını, başvurunun yapılacağını, ondan sonrasının AET organlarının takdirine kaldığını belirtmiştir. Görüldüğü üzere Türk Hükümeti sorumluluğu AET'ye bırakmak istiyordu. Serbest dolaşım konusu ile ilgili de bilgi veren Bozer, bu haktan vazgeçmeyi kesinlikle düşünmediklerini, hükümet olarak bu işe yoğunlaştıklarını, Konsey'in konu ile ilgili başvuruyu reddetmesi durumunda Lüksemburg'daki Yüksek Adalet Divanı'na başvurmayı düşündüklerini söylemiştir³⁰². Bozer aynı kararlı tutumu, AET başkentlerindeki Türk büyükelçileriyle yaptıkları toplantıda da sergilemiş ve Türk Hükümetinin başvuru ile ilgili kararlılığının kesin olduğunu, rücûnun söz konusu olamayacağını belirtmişti³⁰³. Alman Der Spiegel dergisine bir mülakat veren Turgut Özal ise, Türkiye için tek yolun tam üyelik müracaatı yapmak olduğunu söylemişti. Topluluğun Türk başvurusunu reddedemeyeceğini, en çok oyalayacağını çünkü başta Federal Almanya olmak üzere topluluk üyelerinin

³⁰⁰ *Hürriyet*, 31 Ocak 1987.

³⁰¹ *Milliyet*, 15 Şubat 1987.

³⁰² *Hürriyet*, 3 Mart 1987.

³⁰³ *Tercüman*, 16 Mart 1987.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusu yapmasını şimdilik istemediklerini belirtmiştir. Avrupalıların Türkiye'ye dönük korkusunu anlayamadığını söyleyen Özal, Bonn'un serbest dolaşım ile çok sayıda Türk işçisinin Almanya'ya akın edeceğini düşündüğünü, fakat Türkiye'nin Almanya'nın kendilerini desteklemesi halinde, üyelik müzakereleri sırasında bu sorunu konuşabileceklerini ifade etmiştir. Türkiye'nin ekonomik durumuna da değinen Özal, Türk ekonomisinin son 6-7 yıl içinde kendini toparladığını, korkmaya gerek olmadığını, topluluğa girilmesi halinde Türk sanayisinin çökmeyip, tam aksine gelişeceğini söylemiştir³⁰⁴.

Başvuru yapılmadan önce Türk Dışişleri Müsteşarı Uluç Özülker'in Yunan, İspanyol ve İngiliz başvuruları ile ilgili tüm ayrıntıları AET Konseyi'nden edindiği görülmüştür. Ayrıca Avrupa ülkelerini de ikna etme amacı taşıyan Türk Hükümeti, bu sebeple altı yıldan beri hiçbir bakanın gitmediği Atina'ya Devlet Bakanı Ali Bozer'i göndermiştir. Ayrıca Avrupa'nın diğer ülkelerini de gezen Bozer, 28 Mart tarihinde Brüksel'de AET Komisyonu yetkilisi Cheysson'la bir araya gelmiş, ve Cheysson'a; Türkiye'nin tam üyelik başvurusu konusunda bir oldu bitti yapmamasının istendiği ve bu yüzden yapılacak başvuruyu haber vermeye geldiğini söylemiştir³⁰⁵. Bozer'in Cheysson'a söyledikleri, Türkiye'nin siyasi anlamda başvuruyu yaptığı sonucunu doğurmaktadır. Çünkü henüz Ortak Pazar'ın yetkili organlarına hukuki başvuru yapılmamışsa da bu niyetin resmi düzeyde ortaya konması, Türkiye'nin siyaseten başvurusunu yaptığını göstermektedir.

Türkiye'nin resmi başvurusu 14 Nisan 1987 tarihinde yapılmıştı³⁰⁶. Bir gün önce Ankara'daki Devlet Konuquevinde başarılı ihracatçılar için düzenlenen ödül töreninde konuşan Başbakan Turgut Özal, konu ile ilgili kesin açıklamasını yapmıştır; "*Burada önemli bir açıklama yapmak istiyorum. Aslında bunu yarın (14 Nisan) açıklayacaktım ama maalesef bazı*

³⁰⁴ *Cumhuriyet*, 17 Mart 1987.

³⁰⁵ *Hürriyet*, 29 Mart 1987.

³⁰⁶ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, ss. 95-96'da; Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun sebepleri olarak şu noktalar ön plana çıkarılmıştır; ekonomik olarak Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın tam üyeliğinin yarattığı dezavantajı ortadan kaldırmak, siyasi olarak ise, Batılılaşma ve çağdaşlaşma idealini yerine getirmek, Yunanistan'la eşit konuma gelmek ve bir NATO üyesi ülke olarak birliğin dışında kalmamak.

açıklamalar bizden evvel başka kaynaklarca yapılıyor, Türkiye yedi yıldır süren istikrarına devam ederse, Avrupa Müşterek Pazarına üye olmamız, bazılarının tahmin ettiği gibi zor olmayacaktır” diyerek, Türkiye’nin sabırlı ve metanetli olmasının önemi üzerinde durmuştur³⁰⁷. Türkiye’nin resmi başvurusu AET işlerinden sorumlu Devlet Bakanı Ali Bozer tarafından yapılmıştır. Belçika’nın başkentinde AET dönem başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Leo Tindemans’a sunulan mektupla Türkiye, 13. ülke olmak üzere AET’ye başvurmuştur. Bozer, daha sonra Topluluk Komisyonu Başkanı Jacques Delors’a da aynı başvuru mektubunu iletmiştir. Beraberindeki heyetle birlikte ünlü “Egmont Sarayı”na gelen Bozer’i sarayın basamakları önünde yoğun bir gazeteci kalabalığı ve televizyon kameraları karşılamıştır. Randevunun yerel saatle 08.30’da gerçekleşmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen, Belçika Dışişleri Bakanı trafik yoğunluğundan dolayı buluşmaya on üç dakika geç gelmiş ve gergin olduğu gözlenmiştir³⁰⁸. Bu başvuru sonrasında; *“Türkiye’nin başvurusunda temel prosedür uygulanacaktır”* diyen dönem başkanı Tindemans, böylece ilk temasta Türkiye’nin başvurusunun kabul edilemez bir durum yaratmadığı izlenimini vermiştir. Ali Bozer; *“düşünüldü ve karar verildi”* diyerek Türkiye’nin kararlı tutumunu dünya kamuoyuna duyurmuştur³⁰⁹.

Aynı saatlerde ANAP Meclis Grubundaki konuşmasında Başbakan Turgut Özal, tam üyelik başvurusunun yapıldığını açıklamıştı. Özal; *“Önümüzde ince, uzun ve yokuşlu bir yol var, başarılı olacağımızı umut ediyorum. Sabırlı, hesaplı ve dikkatli olmalıyız”* diyerek³¹⁰, Ortak Pazar’da tek avantajlı noktanın işçilerin serbest dolaşımı, tekstil ve işçiliği yoğun sanayi ürünleri olduğuna değinmiş ve Türkiye’de son yıllarda demokratik meseleler ve insan haklarındaki ilerlemelerin Türkiye açısından övünülecek seviyede olduğunu belirtmiştir. Başbakan, AET ile ilişkilerin 1963’lerde başladığını ve 1968’den sonra Katma Protokol ile bir adım daha atıldığını söyleyerek, 1970’li yılların sonuna doğru Türkiye’deki anarşi ortamı ve ekonomik sıkıntıların bir takım yükümlülüklerin yerine getirilmesine engel

³⁰⁷ *Hürriyet*, 14 Nisan 1987.

³⁰⁸ *Milliyet*, 15 Nisan 1987.

³⁰⁹ *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1987.

³¹⁰ Özal’ın o tarihte söylediği bu söz, Avrupa ile ilişkilerin yoğunlaştığı dönemlerde sık sık bazı yazarlar, akademisyenler ve hatta diğer siyasi partiler tarafından kendisine anımsatılacaktır.

olduğunu belirtmiştir. 1980’de durumun düzelmeye başladığını, anarşi olaylarının halledilmeye başlamasıyla birlikte ANAP iktidarının uyguladığı serbest ekonomik sistemin Ortak Pazar’a rahatlıkla müracaatta hiçbir problem çıkmayacağı kanısını kendilerinde uyandırdığını söylemiştir. Mevcut durumun yanı sıra iktidarları döneminde Avrupa ile ilişkilerde kat edilen mesafe konusunda da grubunu bilgilendiren Özal, Avrupa Konseyi’ne zor şartlar altında kendi iktidarları döneminde girildiğini, beş ülkenin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne açtığı davanın uzlaşmayla sonuçlandığını ve bu ülkelerin müracaatlarını geri çektiklerini belirtmiştir. Üçüncü gelişme olarak ise kişisel müracaat hakkının bir çok iktidar döneminde çok lafın edilmesine rağmen kendi dönemlerinde gerçekleştiğini söylemiştir. Batılılaşmayı Atatürk’ün bir ideali ve kendilerine gösterdiği bir yol olarak değerlendiren Özal, Türkiye’nin tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru bir ağırlık kaydettiğini belirtmiş ve bu ağırlığın ilerleyen yıllarda artacağını, bu sayede de Avrupa Topluluğu yolunda avantaj elde edileceğini anlatmıştır. Konuşmasından sonra gazetecilerin sorularını yanıtlayan Başbakan, Türkiye’nin tam üyelik süresinin ne kadar süreceği ile ilgili bir soruya; bu konuda bir tahmin yürütmek istemediğini, Anavatan iktidarının bir beş yıl daha devam edeceğini, ondan sonra da devam ederse kendilerinin Türkiye’yi Ortak Pazar’a tam üye yapacağını söylemiştir³¹¹.

Türkiye’nin AET’ye yaptığı tam üyelik başvurusu ile ilgili kamuoyunun çeşitli kesimlerinden farklı tepkiler yükselmiştir. Dönemin ana muhalefet partisi olan Soysal Demokrat Halkçı Parti Genel Başkanı Erdal İnönü, başvurunun demokrasiyi yerleştirmek için yapılmasını beklediğini söylemiş; Doğruyol Partisi Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, 1980 askeri müdahalesinden önce siyaset yapan liderlerin hala yasaklı kaldıkları bir ortamda yapılan başvurunun sağlıklı olmadığına dikkat çekmiş, Refah Partisi Genel Başkanı Ahmet Tekdal ise parti olarak Türk sanayisinin geleceğinden ve siyasi bağımsızlığın tehlikeye gireceğinden endişe ettiklerini belirtmiştir³¹². Türkiye’nin en büyük işçi sendikası olan Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz, Türk işçilerinin serbest dolaşım

³¹¹ *Milliyet*, 15 Nisan 1987.

³¹² *Türkiye*, 14 Nisan 1987.

hakkının pazarlık konusu edilmemesi şartıyla konuya olumlu baktıklarını belirtmiştir. İktisadi Kalkınma Vakfı Başkanı Asım Kocabıyık başvuruyu çok yerinde ve isabetli bulmuş, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Ali Coşkun ise AET'ye karşı sorumluluklarını yerine getiren Türkiye'nin haklarını da kullanması gerektiğini belirtmiş, Eski dışişleri bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil başvuru için geç bile kalındığını, Türkiye'nin şimdiye kadar üye olmamasının bir sıkıntıya yol açmamasını umduğunu söylemiştir³¹³.

Türkiye'nin başvuru³¹⁴ konusunda takındığı iyimser tutuma rağmen, Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu AT Komisyonu'na havale etmeyi geciktirdiği görülmüştür³¹⁵. Bu konuda en katı tutum ise Federal Almanya'dan gelmiş, Özal, tutumunu yumuşatması için Almanya Başbakanı Kohl'e bir mektup yazmıştır. Ayrıca Avrupa Topluluğu ile ilişkilerden sorumlu Devlet Bakanı Ali Bozer de bu dönemde topluluğa üye ülkelerin başkentlerinde temaslarda bulunmuştur. Bu girişimler karşısında başta Almanya olmak üzere nispi bir yumuşama yaşayan Topluluk ülkeleri, Nisan ayının sonunda Lüksemburg'da yapılan Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye'nin başvurusunun komisyona gönderilmesini engellememişlerdir³¹⁶. Bu durumun Türk Hükümeti çevrelerinde büyük bir mutluluk yarattığı gözlenmiştir. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Hükümet Sözcüsü Hasan Celal Güzel, sonucun Özal Hükümetinin başarısı olduğunu belirtmiş ve *"kapalı bir rejimden geçerek bu noktaya gelmemiz azımsanacak bir sonuç değildir"* demiştir. Daha sonra yapmayı planladıkları icraatlarla ilgili bilgi veren Güzel; on binlerce sayfa tutan AT mevzuatının Türkçe'ye çevrilmesi gerektiği, bunun için

³¹³ *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1987.

³¹⁴ Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna farklı bir yorum, Cengiz Özakıncı, *United States of İrtica, 1945-1999*, 2. Basım, İstanbul, 1999, s. 135'te belirtilmiştir; 1984 yılında SSCB, hakimiyet yarışından çekilince ABD'nin karşısına Avrupa çıkmıştır. ABD bu durum karşısında Truva Atı olarak İngiltere'den sonra Türkiye'yi de Birliğe üye yapmak istemiştir.

³¹⁵ Birand ss. 337-338'de belirtildiğine göre; Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun Konsey'den Komisyon'a aktarılmasından önce Yunanistan, Lüksemburg ve Danimarka Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin işleyip işlemediğinin araştırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Böylece komisyonlar kurulacak, Türkiye'de incelemeler yapılacak ve başvuru süreci uzayacak ya da sürüncemeye bırakılacaktır. Ancak Tindemans'ın araya girmesi ile bu girişim sonuçsuz kalmıştır.

³¹⁶ *Hürriyet*, 29 Nisan 1987.

de dışışleri ve diğer kuruluşlarda yeni organizasyonlara gideceklerini ve bu yüzden Avrupa Topluluğu ile ilişkilerden sorumlu bir bakanlığın kurulabileceğini belirtmiřtir³¹⁷.

Üyelik için yapılacak çalışmalarla ilgili Ali Bozer'in de açıklamaları olmuştur. AT için Avrupa'da kampanyanın gerekli olduğunu söyleyen Bozer, Cumhuriyet gazetesine verdiği mülakatta; dönem başkanlığının haziran ayı sonunda Belçika'dan Danimarka'ya gececeğini, Türk başvurusunun komisyona ulaşması ve komisyonun çalışmalarına başlamasının da ancak haziran ayında olacağını, sonrasında komisyon üyelerinin Türkiye'ye geleceklerini ve kendileri tarafından bilgilendirileceklerini söylemiştir. Komisyon ile Türkiye'nin bu süreci iki yılda tamamlayacağını, sonrasında Komisyonun raporunu Konsey'e havale edeceğini ve nihai kararı Konsey'in vereceğini belirtmiştir. Bu noktada Komisyonun raporunun kesin bağlayıcı olmadığını, Konsey'in rapordan bağımsız karar verebildiğini Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın tam üyelikleri sırasında yaşanan durumun buna örnek teşkil ettiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun sonuçlanmasında belirleyici bir rol oynayacağını bildiklerini, Avrupa Parlamentosu'nun bir kısmı tarafından olumsuz biçimde algılanan Türkiye'deki insan hakları durumunun yine ön plana çıkacağını, önemli olanın Türkiye'deki gerçek durumun hakkıyla anlatılması olduğunu, bunun için de Avrupa ölçeğinde, Türkiye lehine bir kampanyanın başlatılmasının gerekliliğini belirtmiştir. Türkiye'deki bürokrasinin de kadrolaşma çalışmalarını sürdürdüğünü, AT ile ilgili bakanlığın bir koordinasyon bakanlığı olduğunu, başında bir görevli ve ona bağlı bir ekibin çalıştığını, Devlet Planlama Teşkilatı içerisinde oluşan Avrupa Topluluğu Dairesinin de çalışmalar yaptığını, bunun dışında Dışışleri Bakanlığı'nın da bu üniteyi takviye için çalışmalar yaptığını, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Gümrük Bakanlığı, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığında da çalışmaların sürdüğünü ifade etmişti. Eğitim konusunun da önemine değinen Bozer, Devlet Planlama Teşkilatı'nda bir dokümantasyon merkezi kurulması için çalışmalara başlandığını, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve Marmara Üniversitesi'nde bir araştırma merkezi kurulduğunu yine Marmara

³¹⁷ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1987.

Üniversitesi'nde bir enstitü kurma eğiliminin belirlediğini, Belçika ve İtalya'daki AT konusuna eğilmiş eğitim merkezlerine bürokrasiden eleman göndermek istediklerini açıklamıştır. AT mevzuatının tüzükler, direktifler ve kararlardan ibaret olduğunu, bunların en önemlisi olan direktiflerin tercüme edilmesi ve ilgili oldukları alanlarda gerekli olan düzenlemelerin yapılması yoluna gidileceğini söylemiştir. Tarım ve sanayi sektörleri ile bankacılık, taşımacılık ve sigortacılık gibi hizmet sektörlerinde AT'nin direktiflerine uygun düzenlemelere geçmek gerektiğinin ortaya çıktığını açıklamıştır. Hükümetlerinin iki temel politikasının Ortaklık Antlaşması hükümlerine işlerlik kazandırmak ve tam üyelik müracaatı ile ilgili talebi kovalamak olduğunu söylemiştir³¹⁸.

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu üyeliği ile ilgili böylesine büyük beklentiler geliştirdiği bir ortamda, Avrupa Parlamentosu'ndan Türkiye'nin büyük tepki gösterdiği bir karar çıkmıştı. Avrupa Parlamentosu, Ermeni iddialarına destek veren bir karar tasarısını Haziran ayı içerisinde kabul etmişti. Türkiye'deki her kesimden geniş tepki gören bu karar tasarısı ile ilgili olarak önce dışişleri bakanlığı tepki göstermişti. Bakanlık Müsteşarı Nüzhet Kandemir, topluluk üyesi ülkelerin büyükelçilerine, Türkiye'nin karara yönelik tepkisini resmen iletmişti. Kandemir özetle; "*Avrupa Parlamentosu kabul ettiği bu karar ile teröre ışık yaktı*" demiştir³¹⁹. Konuyla ilgili Avrupa Demokratik Birliği'nin İstanbul'da yapılan 29. İcra Komitesi Toplantısı'nda konuşan Başbakan Turgut Özal; "*Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye aleyhine alınan karar konusunda dostlarımızdan daha yakın ilgi beklerdik*" demiştir. Kararın genellikle sosyalist üyelerce kabul edildiğine değinerek, üç bin Ermeni'nin gösteri yaparak Türkiye aleyhine bir karar çıkmasına etki edebildiklerini, Türkiye'nin de istemesi halinde benzeri gösterilerle lehlerine karar çıkartabileceğine değinmiştir³²⁰. Avrupa'ya yönelik bir başka tepkide Avrupalı şirketlerce kazanılan ve imza aşamasına gelmiş bazı ihalelerin geciktirilmesiyle verilmiştir.

1987 yılı yazı Türkiye açısından adeta bir bekleme süreciydi. Bu süreçte Türkiye, Avrupa'nın kendisine yönelik politikalarını takip ederek eylem geliştirmiş, bir anlamda

³¹⁸ *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1987.

³¹⁹ *Hürriyet*, 24 Haziran 1987.

³²⁰ *Türkiye*, 30 Haziran 1987.

bekle-gör taktiğini uygulamıştır. ANAP Hükümeti ülke içerisinde ise hem bürokrasi hem de sivil organizasyonları harekete geçirerek tam üyelik için hazırlıklarını sürdürmektedir. Bu çerçevede Avrupa Topluluğundan sorumlu bir bakanlığın kurulması gündeme gelmiştir. Ali Bozer'in başında bulunduğu devlet bakanlığı bünyesinde bulunan AT ile ilgili işlerin, adı Avrupa Topluluğu olacak bir bakanlığa bağlanması söz konusu olmuş, Dışişleri Bakanlığı'nın zaten var olan teşkilatını genişletmesi planlanmış, Avrupa Topluluğu Genel Müdür Yardımcılığının kurulması çalışmalarına başlanmıştır. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nda mevcut bulunan Avrupa Topluluğu Birimi genişletilmiş ve yeni personel yetiştirilmesi çalışmalarına başlanmıştır. Devlet Planlama Teşkilatında bulunan Avrupa Topluluğu Özel İhtisas Komisyonu çalışmalarını hızlandırmıştır. Yedi kişiden oluşan bu komisyonun üye sayısı otuza çıkarılmıştır. Ayrıca AT için özel çeviri bürosu oluşturulmuştur. Üniversitelerde yapılan çalışmalar sonucunda ise Marmara Üniversitesi'nde bir Avrupa Topluluğu Enstitüsü, Ankara Üniversitesinde ise AT Araştırma ve Uygulama Merkezi kurulmuştur³²¹.

Eylül ayında atağa kalkan Türkiye, Ali Bozer öncülüğünde Avrupa Topluluğu üyesi ülkeleri kapsayan bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Aslında 1 Kasım tarihinde yapılacak erken genel seçim nedeniyle önemini biraz yitirmiş olan gezinin ilk durağında Türk Bakan Federal Almanya'ya gitmiştir. Burada Alman Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher ile bir araya gelen Bozer'in en önemli açılımı Türkiye ve Avrupa Topluluğu arasında 1980 askeri darbesinden beri işlemeyen Karma Parlamento Komisyonu için "*zamanın geldiği*"ni belirten ifadesi olmuştur. Bozer, Almanya'dan sonra Avrupa Parlamentosu yetkilileri ile bir dizi temasta bulunmak üzere Strasbourg'a geçmiştir. Burada Avrupa Parlamentosu Başkanı Plumb ile görüşerek, yedi yıldan beri Türkiye ve Avrupa Parlamentosu arasında gerçekleşmeyen resmi teması gerçekleştirmiştir. Bozer Parlamentodaki muhataplarına Türkiye'de son dönemde yaşanan olumlu gelişmeleri işleyen bir konuşma yapmıştır. Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmemesinin temelinde iki yıl önce kabul ettiği Balfé Raporu'nun bulunduğunu söylemiş, halbuki Türkiye'nin o tarihten

³²¹ *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1987.

bu yana demokrasi yolunda çok önemli gelişmeler yaşadığını belirterek, örnek olarak 6 Eylül tarihinde yaşanan referandumunu³²² göstermiştir. Daha önce Alman Dışişleri Bakanı'na ilettiği teklifini Parlamento'ya da yineleyen Bozer, Türkiye'deki olumlu gelişmelerden dolayı Strasbourg Asamblesinin iki taraf arasında ortaklık oluşturan Türkiye-Avrupa Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu'nun yeniden işlerlik kazanmasını onaylamasını ve Ankara'ya karşı sürekli hasmane kararlar almaktan vazgeçmesini istemiştir³²³.

B) II. TURGUT ÖZAL HÜKÜMETİ (21.12.1987 – 09.11.1989)

1987 yılında yapılan genel seçimler neticesinde Anavatan Partisi yeniden tek başına iktidar olmuş ve Turgut Özal Başkanlığı'nda kurulan hükümet, Avrupa ile ilişkilerde herhangi bir tutum değişikliğine gitmeden mevcut politikayı sürdürmüştür. Bu çerçevede AET'den sorumlu başbakan yardımcılığı görevini sürdüren Bozer'in ikinci Avrupa turunun ise, 1988 Şubat'ında gerçekleştiği gözlenmiştir. İlk durağı yine Almanya olan Bozer'in ortaya attığı Türk işçilerinin serbest dolaşımı konusu Almanya tarafından pek sıcak karşılanmamış, Ortaklık Antlaşmasında öngörülen gümrük indirimlerini hatırlatan Bozer'e Alman diplomatlar, lüks ithalata konan fonların düşürülmesini istemiştir. Sonrasında Londra'ya geçen Bozer, burada Türkiye'nin OECD, Avrupa Konseyi ve NATO üyeliklerinin bir sorun yaratmadığını, kararlaştırılan ilkelere hep sadık kaldıklarını, Avrupa Topluluğu ilkelerine uyum sağlamak için de ellerinden geleni yapacaklarını söyleyerek Avrupalı meslektaşlarını ikna etmeye çalışmıştır³²⁴.

Ali Bozer'in Avrupa turunun en olumlu neticesi, ortaklık kurumlarının işlerlik kazanması yönünde alınan karar olmuştur. Türkiye'nin taraflar arasında kurumlara işlerlik kazandırmak için yaptığı girişim, 1988 yılı Şubat ayı içerisinde sonuç vermişti. Topluluğun dönem başkanlığını yapan Federal Almanya, 25 Nisan tarihinde Türkiye-Avrupa Topluluğu

³²² Sözü edilen referandum, eski siyasi liderlerin yeniden siyaset yapmaları konusunda gerçekleşmiştir. ANAP dışındaki tüm partiler eski siyasilerin serbestliği konusunda tutum takınmışlar ve ANAP referandumunu kaybetmiştir. Böylelikle Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi yasaklı liderler siyasete dönebilmişlerdir.

³²³ *Milliyet*, 18 Eylül 1987.

³²⁴ *Hürriyet*, 25-26 Şubat 1988.

Ortaklık Konseyi'nin, Dışişleri Bakanları düzeyinde toplanmasını kararlaştırmıştır³²⁵. Dışişleri Bakanlığı düzeyinde gerçekleşecek Ortaklık Konseyi'nin son hazırlıkları Nisan ayı başında başlamıştı. "İki Numaralar"dan oluşan bir komite ön görüşmeler için 12 Nisan tarihinde toplanmıştır. Türk tarafı; 4. Mali Protokolün işlerlik kazanması, serbest dolaşım müzakerelerinin başlaması ve ilişkilerin tümüyle normalleşmesini istemişti. Topluluk üyesi ülkeler ise, demokrasi konusunda hatırlatmalarda bulunacaklardır. Bu toplantılarda Ankara şu görüşleri savunmuştur; Türkiye'de demokratikleşme süreci rayına oturmuş ve Türkiye, demokrasi ilkelerini temel kıstas aldığını, hem AT'ye yaptığı tam üyelik başvurusu ile hem de diğer uygulamalarla göstermiştir. Bu yüzden Avrupa Parlamentosu dahil, Türkiye ile AT arasındaki bütün organların çalıştırılması, kesin bir normalleşmenin gerçekleşmesi, Ortaklık Konseyi'nin düzenli aralıklarla ve anlaşmalara uygun bir biçimde toplanması sağlanmalıdır. Bunun görülmesi için topluluk hükümetleri, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun Türkiye'ye karşı normalleşmesi için inisiyatif almalıdır. Bu doğrultuda 12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında dondurulan 600 milyon ECU'luk 4. mali protokole işlerlik kazandırılmalıdır. Üstelik, AT'nin Türkiye'den talep ettiği gümrük indiriminin Ankara için bir maliyeti mevcuttur ve 4. mali protokol bunun bir bölümünü karşılayabilir. Serbest dolaşım ilkesi bir haktır. Türkiye, AT ülkelerinin içinde bulunduğu durumdan dolayı anlayışlı davranmaya ve konuyu tam üyelik çerçevesinde müzakere etmeye hazırdır. Fakat topluluğun önerisi olan teklifler temel kabul edilemez. Bunlar hem çok sert hem de serbest dolaşım ilkesinden çok uzaktır. Türkiye, uyguladığı serbest ekonomi ve AT ile bütünleşme doğrultusunda, gümrük indirim takvimini yerine getirmek zorundadır. Bu konuda bir takım zorluklar çıkması anlayışla karşılanmalıdır. Üstelik AT tarafı da tekstil ve demir-çelik ürünlerinde Türkiye'ye karşı himayeci önlemler uygulamaktadır ve bu durum ortadan kaldırılmalıdır³²⁶.

Türkiye, tutumunu netleştirdiği süreçte hiç beklemediği bir sonuçla karşılaşmıştır. Ortaklık Konseyi, Türkiye ve Yunanistan arasında gelişen Davos Sürecine rağmen, Kıbrıs

³²⁵ *Sabah*, 3 Şubat 1988.

³²⁶ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1988.

sorunundan dolayı bu ülkenin engeliyle karşılaşmış ve toplanamamıştır. Türkiye-AT Ortaklık Konseyi'nin çıkmaza girmesi, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'a göre, Yunanistan'ın "*Davos ruhuna indirdiği darbe*"den kaynaklanmıştır. Yılmaz; Kıbrıs sorununun AT bünyesinde ele alınamayacağını, topluluğun bunu bir şart olarak ileri sürmeye devam etmesi halinde Türkiye-AT ilişkilerinin donuk kalacağını, Türkiye'nin kesinlikle bu konuda taviz vermeyeceğini vurgulamıştır³²⁷. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Nüzhet Kandemir de, AT'ye üye ülkelerin büyükelçilerini çağırarak Türkiye'nin son gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir³²⁸.

Bu esnada Türk Dışişleri Bakanlığında önemli bir gelişme yaşanarak Halefoğlu'nun yerine Mesut Yılmaz Dışişleri Bakanı olmuştur. Ağustos ayında ilk basın toplantısını yapan Yılmaz, Türk dış politikasında önemli bir yere sahip olan topluluk ile ilişkilere değinmiştir. Son yıllarda Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in üye olmalarıyla topluluğun Akdeniz'e açıldığını söyleyen Yılmaz, bu gelişme ile NATO, OECD, Avrupa Parlamentosu gibi kuruluşlara üye olup, AT dışında kalan tek Akdeniz ülkesi Türkiye'nin kaldığını belirtmiştir. Türkiye'nin Avrupa için taşıdığı öneme değinmiş, NATO içinde Avrupa savunması açısından oynadığı rol ve yüklendiği mükellefiyetlerde Avrupa'nın jeostratejik mekanının vazgeçilmez bir unsur olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin tam üyelikten başka hiçbir formülü kabul etmeyeceğini belirterek, daha önceki politikanın kendi bakanlığı döneminde de devam edeceğine işaret etmiştir. Tam üyelik sürecinde ileri sürülecek gereksiz birtakım engellemelerin kamuoyunda "*Avrupa'nın Türkiye'ye reddi*" olarak anlaşılabilceğini, ancak önemli olanın toplulukta ve üye ülkelerde makul bir süre sonunda tam üye olunacağı ile ilgili aktif bir siyasi iradenin ortaya konması olduğunu söylemiştir. O günlerde çok yoğun olarak tartışılan Türkiye-Yunanistan arasındaki sorunları da Türkiye-AT ilişkilerine bağlamayacaklarını belirtmiştir³²⁹. Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna cevap beklediği bu günlerde Başbakan Özal da, Türkiye'nin Avrupa ile her yönden bütünleşme isteğinin gerekçelerini anlatacağı dört günlük Avrupa turuna

³²⁷ *Türkiye*, 27 Nisan 1988.

³²⁸ *Milliyet*, 30 Nisan 1988.

³²⁹ *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1988.

çıkılmıştır. Federal Almanya Şansölyesi Kohl ile yaptığı görüşmenin ardından Fransa'ya geçen Özal, buradaki görüşmelerinden sonra konuyla ilgili bir açıklama yapmış ve Türkiye'nin 1992 tarihinden önce AT'ye üye olamayacağını belirtmiştir³³⁰. Özal'a göre; Türkiye, son sekiz yıl içinde gerçekleştirilen kapsamlı değişim sonunda AT tam üyeliği için başvuru cesareti kazanmıştır. Özal için önemli olan konu, tam üyelik başvurusunun olumlu sonuçlanmasıdır. Sorun sanıldığı kadar büyük değildir, Komisyon çevrelerinin yaptıkları gayri resmi hesaplamalarda topluluk, Türkiye'ye yılda 2-2,5 milyon Ecu'luk bir katkı yapacaktır. Bu rakam da üye ülkeler açısından çok önemli bir miktar değildir. Topluluğu korkutan en büyük sorun ise serbest dolaşımdır. İşçi akımı Türkiye'nin yabancı sermaye çekmesi ile aşılacak bir sorundur³³¹. Özal'ın Kohl ve Fransız liderleriyle yaptığı görüşmelerden sonra Ankara'nın AT için yeniden atağa kalktığı görülmektedir. Özal, AT ile ilişkiler konusunda çıkarılacak bir kanun hükmünde kararname ile ilgili bakanlıklarda yeniden örgütlenmeye gidileceğini açıklamış, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ise topluluk üyesi ülkelerdeki büyük elçilerini geniş içerikli bir toplantı için 9-10 Aralık tarihinde Brüksel'e çağırmıştır. Bu ay içerisinde planlanan diğer çalışmalara göre ise; Devlet Bakanı Ali Bozer 13 Aralık'ta Cheysson ile görüşecek, aynı gün DPT Müsteşarı Ali Tigril Başkanlığındaki Türk Heyeti, Ankara ile Ortak Pazar arasındaki ticari sorunları çözümlenebilmek için AT Komisyonu ile masaya oturacak, TRT Genel Müdürlüğü ise Cem Duna öncülüğünde görsel-işitsel işbirliği için Cheysson ve diğer topluluk üyeleriyle bir araya gelecektir³³².

Türkiye-AT ilişkilerinin 1989 Sonbahar'ında arttığı görülmüştür. Eylül ayı içerisinde Avrupa Konseyi Genel Kurulunda bir konuşma yapan Turgut Özal böylece, Bülent Ecevit'in 1973 yılında Strasbourg'da yaptığı konuşmadan sonra Avrupa Konseyi önünde söz alan ilk Türk Başbakanı sıfatını üstlenmiştir. Konuşmasında Türkiye'deki

³³⁰ 30 Nisan 1989 tarihli Türkiye Gazetesi'nde görüleceği üzere; Hükümetin AT'ye üyelik konusunda 1992 sonrasında bir tarihi hedef aldığı, o zamana dek ise Avrupa'nın kendilerine bu yönde bir takım açılımlar sağlamasının beklendiği anlaşılmaktadır. Nitekim ilerleyen dönemde Ali Bozer'de İKV'de yaptığı konuşmada 1992 öncesinde Topluluğun Türkiye'ye yeşil ışık yakması gerektiğini, bunun da yabancı sermaye için şart olduğunu belirtmiştir.

³³¹ *Hürriyet*, 1 Aralık 1988.

³³² *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1988.

ekonomik ve insani gelişmelere dikkat çekmiştir³³³. Bir gün sonra da Avrupa Konseyi Danışma Meclisinde parlamenterlerin sorularını yanıtlamıştır. Burada kendisine, özellikle Türkiye'nin demokratikleşmesi konusunda sorular sorulmuştur. Özal; kendi adına Türkiye'de dinci ve komünist partilerin kurulmasına karşı olmadığını ancak bunun zamanlamasının iyi ayarlanması gerektiğini belirtmiştir. Demokratikleşme adına Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Divanı kararlarını hukuken bağlayıcı olarak kabul edeceğini açıklamış³³⁴ ancak gösterilen tüm çabalara rağmen Avrupa Hıristiyan Kulübü kimliğini korursa, Türkiye'nin topluluğa girmek için din değiştirmeyeceğini belirtmiştir³³⁵.

C) YILDIRIM AKBULUT HÜKÜMETİ (09.11.1989 – 23.06.1991)

1989 sonbaharında Başbakan Turgut Özal'ın, Kenan Evren'in yerine cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Anavatan Partisinin genel başkanlığına ve başbakanlığa Yıldırım Akbulut geçmiştir. Akbulut Hükümeti, Özal'ın başbakanlığı dönemindeki politikalarını genel anlamda devam ettirmiştir.

Bu esnada Avrupa cephesinde de Türkiye'nin başvurusu ile ilgili gelişmeler ağır aksak bir şekilde yaşanmaktadır. Brüksel Komisyonu 1989 Kasım'ında AT karar organı niteliğindeki Bakanlar Konseyi'ne sunacağı ve konseyin Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna ilişkin temel oluşturacak "Mütalaa Raporu"nu hazırlamıştır. Türkiye ise Mütalaa Raporu'na karşılık takınacağı tutumu belirlemiştir. Ankara ile Brüksel ve diğer topluluk başkentleri arasında yürütülen dolaylı müzakereler sonucunda oluşan duruma göre üç seçenek ortaya çıkmaktadır. Bu seçenekler arasında Türkiye'nin tercihi; 1993 yılında müzakerelerin başlamasıdır. İkinci seçenek; 1993 yılından sonra belirli bir tarihte müzakerelerin başlamasıdır. Türkiye'nin daha önceden asla kabul etmeyeceğini belirttiği üçüncü seçenek ise; Konsey'den müzakereler konusunda tümüyle belirsiz bir karar çıkmasıdır. Hükümet, AT kaynaklarından edindiği bilgi ışığında, daha Mütalaa Raporu

³³³ *Milliyet*, 27 Eylül 1989.

³³⁴ *Türkiye*, 28 Eylül 1989'da; Özal'ın konuşmasını yaptığı gün, Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yargı yetkisini üç yıl süre ile karşılıklı koşulu ile tanıma kararı almıştır. Konuyla ilgili bir basın toplantısı düzenleyen Adalet Bakanı Oltan Sungurlu; "*Avrupa Komisyonunda zorunlu yargı yetkisini tanımayan bir tek Türkiye kalmıştı*" demiştir.

³³⁵ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1989.

çıkmadan kendisi için en iyi seçenek gördüğü “Türkiye ile müzakerelere 1993’ten itibaren başlanacaktır” ifadesinin yer alması için çalışmıştır³³⁶. Rapor çıkmadan önce Türkiye ile topluluk arasındaki görüşmeler de bir yandan ilerlemektedir. AT ile Türkiye’yi ilgilendiren konularla ilgili olarak Türk-AT Karma Parlamento Komisyonu (KPK) toplantısının yapıldığı görülmüştür. Cumhurbaşkanlığı seçimi ve yeni hükümet çerçevesinde Türkiye’deki siyasal gelişmeler, 1992 Tek Pazar hedefleri çerçevesinde AT ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkiler, Türkiye ile AT arasındaki Ortaklık Anlaşması çerçevesinde son durum, Türkiye’de demokrasi ve insan hakları alanındaki son gelişmeler, AT ülkelerindeki Türk işçilerin sosyal ve ekonomik hakları ve en önemli konu olan Türkiye’nin AT’ye tam üyelik talebi gibi konuların görüşüldüğü toplantılarda olumlu bir gelişme yaşanmamıştır³³⁷. Üç gün süren toplantılarda KPK Eşbaşkanı ANAP İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı, gözetli süresinin kısaltılması, AİHM’nin yetkilerinin tanınması, cezaevleri yönetmeliğinin iyileştirilmesi ve TBMM’deki ilgili komisyonlarda bekleyen idam cezalarına ilişkin yeni yasa tasarısını anlatmıştır. Devlet Bakanı Ali Bozer ise; Türkiye’nin Avrupa kıtasının güvenliği açısından sahip olduğu jeostratejik önemi ile aktif ve yapıcı bir rol oynayabileceğini söylemiş ve topluluktan Türkiye’nin tam üyelik başvurusu ile ilgili güçlü bir sinyal beklediklerini belirtmiştir³³⁸.

Ankara’nın uzun süredir beklediği ve olumlu sonuçlanması için yoğun çaba sarf ettiği tam üyelik başvurusunun cevabı, 18 Aralık 1989 tarihinde gelmişti. Avrupa Topluluğu Komisyonu, tam üyelik başvurusuna verdiği yanıtta, üyelik konusunun 1993’ten önce³³⁹ müzakereye bile açılmayacağını belirterek, Türk tarafında tam bir düş kırıklığı yaratmıştır. Buna rağmen, Türkiye ile işbirliğini güçlendirme niyetini belirterek ve Ankara Anlaşması gereği Türkiye’nin üye olma ehliyetine haiz olduğunu teyit ederek Türkiye’nin gönlünü alma yolunu seçmiştir. Türkiye’ye bekle diyen Avrupa’nın bu kararı almasındaki

³³⁶ *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1989.

³³⁷ *Hürriyet*, 1 Aralık 1989.

³³⁸ *Milliyet*, 1 Aralık 1989.

³³⁹ İki Almanya’nın birleşmesinin gündemde olduğu bu dönemde Topluluk, Tek senet için seçtiği hedeflere varıp varmadığını ancak 1993 yılında yapacağı değerlendirme ile anlayacağını belirtmiş, bu yüzden de genişleme hedefini 1993 yılına dek dondurmıştır.

gerekçeler; Türkiye'nin sahip olduğu aşırı nüfus ve bunun yaratacağı ekonomik problemler ve serbest dolaşım problemleri, geri kalmış ekonomi, demokrasi sorunları, insan hakları problemleri, azınlık hakları ve Kıbrıs ve Yunanistan ile yaşanan problemler olarak görülmüştür³⁴⁰. Konu ile ilgili konuşmasında Ali Bozer, Türkiye'ye kapının kapanmadığını, Türkiye'nin arzularına tam anlamıyla cevap vermeyen bu raporla birlikte Komisyonun, Türkiye'nin tam üyeliğe ehil olduğunu teyit ettiğini, şimdilik AT Konseyinden Türkiye'nin tam üyeliği konusundaki siyasi iradesini daha somut bir şekilde sergilemesini beklediğini söylemiştir³⁴¹. Komisyonun yayınladığı raporla ilgili düzenlediği basın toplantısında Turgut Özal daha iyimser bir tutum sergilemiş ve bu raporla birlikte Türkiye'nin AT'ye üye olabileceğinin tescil edildiğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ise raporun; kapıların Türkiye'ye kapanması, Ankara'nın dışlanması şeklinde yorumlanamayacağını söylemişlerdir³⁴². Hükümet çevreleri raporu iyimser yorumlamışlardır. Türkiye'nin AT nezdindeki daimi temsilcisi Özdem Sanberk Avrupa'da önemli değişiklikler yaşanırken Brüksel Komisyonu'nun Türkiye ile işbirliğini derinleştirmesi yönünde karar almasının büyük siyasi önem taşıdığını vurgulamıştır³⁴³.

Ancak Komisyon raporuna göre, Avrupa Topluluğu 1993 yılından önce Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlamayı düşünmediği gibi, bu tarihten sonra da görüşmelerin ne zaman başlayacağına dair bir karar almamıştır.

1990 yılından itibaren tarafların ilişkileri farklı bir platformda sürdürmek için girişimlere başlamıştır. Brüksel Komisyonu, Türkiye ile AT arasındaki gümrük birliğinin en geç 1995 yılı sonuna kadar sağlanması, 4. mali protokolün serbest bırakılması ve diğer bazı alanlarda öneriler getiren bir paketi 6 Haziran 1990 tarihinde onaylayarak tarafların ilişkilerinde yeni bir pencere açmıştır. Komisyonun Akdeniz işlerinden sorumlu komiseri Abel Matutes tarafından açıklanan öneri paketi³⁴⁴, Türkiye tarafından da olumlu

³⁴⁰ *Türkiye*, 19 Aralık 1989.

³⁴¹ *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1989.

³⁴² *Milliyet*, 20 Aralık 1989.

³⁴³ *Hürriyet*, 22 Aralık 1989.

³⁴⁴ Birand s. 356'da belirtildiğine göre; Matutes Raporu Türkiye'ye tam üyeliği unutturmak için hazırlanmıştı. Benzer bir görüş, Mehmet Uğur, *Avrupa Birliği ve Türkiye, Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, 2. basım,

karşılanmıştı. Konu ile ilgili yaptığı açıklamada Bozer; “*bu komisyonun işbirliği programının etkin biçimde uygulanması konusundaki kararlılığını göstermektedir*” diyerek topluluğun konuyla ilgili gösterdikleri siyasi iradenin önemini vurgulamıştır³⁴⁵.

Türkiye’nin gerek Komisyon raporunun Türkiye ile ilgili verdiği kararı, gerekse de başta gümrük birliğini içeren yeni öneri paketini olumlu karşılamış, buna rağmen Avrupa Topluluğu’ndan üst üste darbe yemiştir. Buna göre; AT Bakanlar Konseyi dönem başkanlığı görevini yürüten İtalya Dışişleri Bakanı Giovanni de Michelis Avusturya’nın topluluğun on üçüncü üyesi olacağını belirtmiş ve Ankara’nın tepkisini çekmişti. Dışişleri Bakanlığında konuyla ilgili yapılan açıklamada; iki Almanya’nın birleşmesi nedeniyle, bu ülkeler ile kültürel bağları çok güçlü olan Avusturya’ya öncelik tanınması düşüncesinin toplulukta oluşması Türkiye’nin imtiyazlı durumunun kaybolmasına yol açmayacak denilmiştir³⁴⁶. İkinci olumsuz gelişme ise Kıbrıs Rum yönetiminin tam üyelik başvurusunun incelenmesi için AT Bakanlar Konseyi için komisyona havale edilmesi olmuştur. Kıbrıs Rum Yönetiminin tam üyelik başvurusuna Ankara’nın ilk tepkisi, “*Türkiye ile AT arasındaki ilişkileri çok olumsuz etkilemez*” şeklinde gelmiş yine de hoş karşılanmamıştır³⁴⁷.

1991 yılının Mart ayında Cumhurbaşkanı Turgut Özal, topluluk üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarına birer mektup göndererek uyarılarda bulunma ihtiyacı hissetmişti. Özal mektubunda ilişkileri açmaz olarak nitelemiş ve son gelişmeler karşısında Türk kamuoyunun durumun ciddiyetinden derin rahatsızlık duyduğunu belirtmişti. Özal mektubunda 4. mali protokolün yürürlüğe girmediğini, tekstil kotalarının arttırılma talebinin karşılıksız kaldığını anımsatmış ve Türkiye’ye karşı uygulanan ayrımcı tutumu anlamakta büyük güçlük çektiğini belirtmiştir. Özal’ın Brüksel’deki topluluk çevrelerinde uyarı olarak değerlendirilen 1 Mart tarihli mektubunun, Körfez Savaşı’nın bitiminden

İstanbul, 2004, s. 241’de; Matutes paketi, hem Türkiye’nin üyeliğini geciktirme hem de (üyelik söz konusu olmadığı sürece) Kıbrıs sorunu çözülmeden bile ilişkilerin geliştirilebileceğini gösterme amacına yönelikti şeklinde yer almıştır.

³⁴⁵ *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1990.

³⁴⁶ *Türkiye*, 14 Temmuz 1990.

³⁴⁷ *Hürriyet*, 14 Temmuz 1990.

hemen sonra yazılması dikkat çekmiştir. Özal, mektupta, Körfez krizinin başından beri Türkiye'nin toplulukla paylaştığı ortak değerlere bağlılığını bir kez daha kanıtladığını, bunu yaparken çok önemli siyasi ve ekonomik rizikolara girdiğini belirtme ihtiyacı duymuştur. Böylece Körfez krizi boyunca Türkiye'nin takındığı tutumu anımsatmıştır. Ancak tüm bunlardan daha önemli bir gelişme Türkiye'nin Avrupa Komisyonu'nun isteğine uyarak, Gümrük Birliği anlaşmasını yürürlüğe koyma niyetini ifade etmesi olmuştur³⁴⁸.

D) I. MESUT YILMAZ HÜKÜMETİ (23.06.1991 – 20.11.1991)

Turgut Özal'ın mektubuna rağmen 1991 yılının ilk yarısında ilişkilerde bir canlanma görülmemiş, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun üzerinden dört yıl geçmesine rağmen hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Taraflar arasındaki insan hakları, tekstil kotaları, 4. mali protokol gibi konularda yaşanan tikanıklıklar aşılamamıştır. Bu tarihte topluluk ile Türkiye arasında işleyen tek mekanizma Avrupa Parlamentosu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) oluşturduğu Karma Parlamento Komisyonu'dur. Bu dönemde Anavatan Partisi genel başkanlığına seçilen ve başbakan olan Mesut Yılmaz, erken seçim kararı almıştır³⁴⁹.

1991 yılının geri kalanında gerçekleşen tek gelişme AT ülkeleri dışişleri bakanlarıyla Türk Dışişleri Bakanı Sefa Giray'ı aynı masa etrafında bir araya getiren Ortaklık Konseyi'nin toplanması olmuştur³⁵⁰. Konsey, 1988 yılında AT'nin, Türkiye'nin üyeliğini Kıbrıs sorunu ile bağdaştırmak istemesi üzerine Türkiye'nin itirazıyla toplanamamıştı. Konsey bu dönemde, Türk tarafı Kıbrıs konusunun AT ile ilişkileri engellememesini istediği için toplanabilmişti.

20 Ekim 1991 tarihinde Türkiye'de gerçekleşen genel seçimler sonrası Mesut Yılmaz başkanlığındaki Anavatan Partisi ikinci parti konumuna gerilemiş ve iktidarı Doğruyol Partisi ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti koalisyonuna devretmişti.

³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 5 Mart 1991.

³⁴⁹ 23 Haziran 1991 tarihinde hükümetini kuran Mesut Yılmaz, kısa bir süre sonra erken seçim kararı almış ve bu seçimler 20 Ekim 1991 tarihinde gerçekleşmiştir.

³⁵⁰ *Hürriyet*, 10 Ekim 1991.

III - KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ (1991–2003)

A) VII. SÜLEYMAN DEMİREL HÜKÜMETİ (21.10.1991–25.06.1993)

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda, Anavatan Partisi'nin sekiz yıllık iktidarı son bulmuş, sandıktan birinci parti olarak; % 27'lik oy oranı ve 178 milletvekili ile Süleyman Demirel başkanlığındaki Doğru Yol Partisi (DYP) çıkmıştır. Ancak bu durum, Doğru Yol Partisi'nin tek başına iktidar olmasına yetmediğinden parti, koalisyon ortağı bulma çalışmalarına başlamıştır. Mesut Yılmaz başkanlığındaki Anavatan Partisi'nin³⁵¹ (ANAP) ana muhalefet görevini üstleneceğini açıklaması üzerine, gözler % 20,8 oy ile 88 milletvekilliği kazanmış olan, Sosyal Demokrat Halkçı Parti'ye (SHP) çevrilmiştir. DYP'nin Erdal İnönü başkanlığındaki SHP ile yürüttüğü hükümet kurma

³⁵¹ Anavatan Partisi, 1991 yılı seçimlerinde % 24 oy oranı ve 115 milletvekilliği elde etmiştir.

girişimleri olumlu sonuçlanmış ve 1996 yılına kadar sürecek DYP-SHP ortaklığı başlamıştır.

Koalisyon hükümetleri şeklinde, 2002 yılına kadar devam edecek olan bu süreçte, Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit'in başbakanlığında dokuz tane hükümet kurulmuştur. Bu dönemin ilk hükümeti, 25 Haziran 1993 yılına kadar devam edecek olan VII. Demirel Hükümeti'dir. Bu hükümette, Demirel'in dışında 20 DYP'li ve 12 SHP'li bakan görev almıştır. 1991 Kasım'ında göreve başlayan VII. Demirel Hükümeti'nde dışişleri bakanlığını SHP'den Hikmet Çetin yürütmüştür. Demirel Hükümeti, güvenoyu aldıktan sonra açıkladığı programında Avrupa ile ilişkiler konusunda şu beyanlarda bulunmuştur:

“Türkiye'nin, Avrupa bütünleşme hareketi içerisindeki konumunun güçlendirilmesi ve Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin tam üyeliğe yönelik bir işbirliği kapsamında geliştirilmesi ana hedefler arasında olacaktır. Yeni Avrupa'nın örgütlenmesinin ve Avrupa'nın her alandaki kurumlaşmasının, Türkiye'nin payı ve katkısı olmaksızın doğal boyutlarına ulaşamayacağı kuşkusuzdur. Bu sebeple Hükümet olarak, Avrupa toplulukları ile Türk toplumunu birleştiren tarihsel, siyasi, ekonomik, moral ve kültürel ortak parçaları arttırmak ve güçlendirmek suretiyle bu yolda tarihi bir mesafe alınması amaçlanmıştır. Siyasi birlik ve ekonomik ve parasal birlik yönünde yeni aşamalara ulaşmakta bulunan bir Avrupa'da Türkiye'nin de hak ettiği yeri alması ısrarla izlenecek ulusal bir hedef olacaktır. İngiltere, Fransa ve geçen yıl birleşerek yeni Avrupa'nın inşasında kilit bir rol üstlenmiş bulunan Federal Almanya ile güçlü işbirliği bağlarının yeniden ve daha kapsamlı bir çerçevede canlandırılıp sürdürülmesine büyük önem vereceğiz. NATO'nun değişen Avrupa Güvenlik mimarisinin temel ögesi olarak yeni Avrupa-Atlantik denklemlerine uyum sağlama çabalarını memnurlukla karşılıyor ve destekliyoruz. NATO'nun Avrupa Topluluğu ve oluşum halindeki Avrupa Güvenlik ve Soruşturma Kimliği (AGİK) ile birlikte, AGİK sürecinin yaratmak istediği yeni kıtasal barış ve güvenlik ortamına en büyük katkıyı sağlayabilecek bir ittifak topluluğu olduğu kanısındayız”³⁵².

Avrupa ile yürütmek istediği ilişkileri hükümet programında bu şekilde açıklayan Demirel Hükümeti, yeni kurulduğu bir dönemde bu konuya ışık tutacak politikalarını da Başbakan Demirel aracılığıyla, yabancı gazetecilere düzenlenen bir basın toplantısında açıklamıştır. Toplantıdan önce ‘Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni’ başlıklı bir metin

³⁵² Muhittin Acar, *Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkilerinin Hükümet Programlarında ve Kalkınma Planlarında Ele Alınışı*, Ankara, 1992, s. 17.

dağıtılmış, burada; “*Türkiyesiz bir Avrupa, Avrupasız bir Türkiye’nin olamayacağı*” söylenmiştir. Demirel’de gazetecilere; “*Avrupa’nın bir parçasıyız ve öyle kalmak istiyoruz. Avrupa’daki tüm kuruluşlarda yer almak istiyoruz. Türkiye, ülkesi, halkı ve devletiyle bunu istiyor. Bugün içinde bulunmadığımız bir kuruluş varsa, yarın yer almak istiyoruz*” demiştir³⁵³.

Yeni Hükümetin Avrupa ile ilişkilerinde karşılaştığı ilk sorun, Türkiye’deki insan haklarına yönelik eleştirilerdir. Türkiye’deki PKK terörünün toplumsal boyutuna dikkat çeken Avrupalı parlamenterler, Türk ve Avrupalı parlamenterler ve işadamlarının katıldığı ‘Türkiye-Avrupa Topluluğu (AT) İlişkilerinin Geleceği’ konulu toplantıda, Türkiye’nin AT’ye girebilmek için Kürt sorununu barışçı yollardan çözülmesi gerektiğini savunmuşlardır³⁵⁴. Bu sorun, 1990’lı yılların başından itibaren, Türkiye’nin Avrupa Topluluğu’na girebilmesi için çözülmesi gereken bir kriter olarak karşısına çıkmıştır. 1992 yılının Nevruz kutlamalarında yaşanan olaylar bu duruma gösterilebilecek ilk örnektir. Almanya, Yunanistan ve Danimarka’nın başını çektiği AT’ye üye 12 ülke, Nevruz olayları ile ilgili olarak Türkiye’ye yönelik bir kınama yayımlamışlardır. Her ne kadar, yazılı bir kınama bildirisine oranla hafif sayılacak bir sonuç yaratsa da, Türk diplomasisi açısından, yeni dönemde karşılaşılabilecek sorunları işaret etmesi bakımından önemlidir³⁵⁵. 30 Haziran 1992 tarihinde Avrupa Konseyinde oylanacak olan ‘Türkiye’de İnsan Haklarının Durumu’ başlıklı raporda, ‘Türkiye’nin Kürdistan’a kendi toprakları içinde özerklik tanımaması için bir neden yok şeklinde’ ifadeler yer almıştır. Avrupa Konseyi Dönem Başkanlığını devralmak üzere Strasbourg’da bulunan Türk delegasyonundan SHP İstanbul Milletvekili İsmail Cem konuyla ilgili yaptığı açıklamada; raporda büyük yanlışlıklar, önyargılar ve hakarete varan bölümler olduğunu söyleyerek, “*bu rapor değişmezse Konseyin karar alacağı toplantının Türk parlamenterler tarafından boykot edilmesi düşünülmektedir*” demiştir³⁵⁶. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ise raporu eleştirmekle

³⁵³ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1991.

³⁵⁴ *Milliyet*, 31 Ekim 1991.

³⁵⁵ *Hürriyet*, 4 Nisan 1992.

³⁵⁶ *Sabah*, 6 Mayıs 1992.

birlikte, insan hakları ve demokrasi alanında yaşanan sorunları ortadan kaldırarak, Türk dış politikasının önündeki engelleri sileceklerini ifade etmişti³⁵⁷. Taraflar arasındaki gerginlik 29 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da toplanan Türkiye-AT Karma Parlamento Komisyonu toplantısında da görülmüştür. Bu toplantıda Türk parlamenterlerin 'Kürt Sorunu' ile ilgili açıklamaları, Avrupa'nın beklentilerinin tersi yönünde olmuş ve Avrupa Parlamentosunda Türkiye aleyhine sonuçlar doğurmuştur³⁵⁸.

Kuruluşunun ilk döneminde hükümetin dikkatini vermesi gereken bir başka konu da Maastricht'te gerçekleşecek toplantı ve burada alınan önemli kararlar olmuştur. Bu kararlar, ilişkilerde yeni bir dönemi başlatır nitelikte, hem olumlu hem de olumsuzdur. Maastricht'te benimsenen tutuma göre, kararların oy çokluğu ile alınması esas kabul edilmiştir. Böylece Yunanistan'ın tek başına engellediği ilişkileri geliştirme paketi bundan sonra yürürlüğe konabilecekti. Ancak Avrupa Parlamentosu'na veto yetkisi tanınması sonucunda, Türkiye lehine çıkabilecek pek çok kararın durdurulabileceği düşünülmüştü³⁵⁹.

1991 Kasım'ında Brüksel'de gerçekleşen Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye'nin politikası, ekonomik konuların siyasi konuların önünde yer alması için çabalamak olmuştur. Hikmet Çetin toplantıda; Türkiye'nin taahhütlerini yerine getirdiğini ve daha ileri bir adım için gümrük birliği konusunda müzakerelere de hazır olduğunu vurgulamış, gümrük birliğinin 1995 yılında gerçekleşebilmesi için AT Komisyonu ile müzakerelerin hızlandırılması çağrısında bulunmuştur³⁶⁰. Ayrıca; patent yasasında değişiklik yapılacağını, tarım yardımlarının azaltılacağını ve 1993'te tek vergi sistemine geçileceğini, yine aynı tarihte gümrük listelerinde indirim gidileceğini de AT'ye bildirmiştir³⁶¹.

Topluluk ile ilişkilerde 1992 yılının son dönemine damga vuran iki gelişme olmuştur. Bunlar; Refah Partisi'nin yerel seçimlerde aldığı başarı ve Türkiye'nin Batı

³⁵⁷ *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1992.

³⁵⁸ *Zaman*, 16 Temmuz 1992.

³⁵⁹ *Hürriyet*, 13 Aralık 1991.

³⁶⁰ Mehmet Ali Birand, *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, 12. Baskı, İstanbul, 2005, s. 362

³⁶¹ *Milliyet*, 9 Kasım 1992.

Avrupa Birliği (BAB) üyeliği ile ilgili gelişmelerdir. Refah Partisi'nin başarısı üzerine Hikmet Çetin, bu partinin son seçimlerden zaferle çıkmasının, Türkiye'nin AT üyeliğini etkilemeyeceğini, Türkiye'nin Cezayir'le kıyaslanamayacağını söylemiş ve “*Bir taraftan demokrasiye inanacaksın, tüm kurumlarıyla kurallarıyla demokrasi denecek, bir yandan da demokrasinin doğal sonucu olarak çıkabilecek sonuçlara katlanılmayacak*” diyerek Avrupa'nın bu sonuçlardan dolayı Türkiye ile ilişkilerini yavaşlatmaması gerektiğinin altını çizmiştir³⁶².

Batı Avrupa Birliği'ne üyelik sorunu da 1992 yılının son döneminde Türkiye için önemli bir gündem maddesi olmuştur. BAB'a tam üye olabilme çabası içerisindeki Türkiye, Avrupa'nın ortak üyelik teklifini uzun süre reddetmiş ancak Temmuz ayında bu durumu ilişkileri daha da pekiştirmek adına kabul ettiğini açıklamıştır³⁶³. Buna göre Türkiye, BAB'ın konsey toplantılarına, çalışma gruplarına ve ilgili organlarına tam olarak katılabilecek, ancak oy hakkı olmayacaktır. 20 Kasım 1992 tarihinde gerçekteşen imza töreninden sonra konuşan Hikmet Çetin, BAB üyesi ülkelere, Türkiye'nin katılımıyla ilgili gösterdikleri yakın ilgiye teşekkür etmiş ve Türkiye'nin bir NATO üyesi olarak Avrupa'nın savunmasına katkılarının bundan böyle BAB çatısı altında süreceğini açıklamıştır³⁶⁴.

1993 yılından itibaren gümrük birliği sayesinde Avrupa ile yakınlaşma politikası izleyen Türkiye, şubat ayında bu yöndeki temaslarını hızlandırmış ve AT ile gümrük birliğinin (GB) oluşturulması çalışmalarını resmen başlatacak mektubun kendisine gönderilmesini talep etmiştir. Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, AT Başkanı Jacques Delors'a; “*Biz kartımızı açtık, sıra sizde, mektubu biran önce gönderin*” diyerek Türkiye'nin bu yöndeki niyetini ortaya koymuştu. Buna göre bir program belirleyen hükümet, dışişleri bakanlığı aracılığıyla, gümrüklerin sıfırlanmasının takvimini hazırlayacak olan yönlendirme komitesi oluşturulmasından hemen sonra, önde gelen sanayici ve işadamlarına toplantı çağrısında bulunma kararı almıştı. AT ile görüşmeleri yürüten heyetin başkanı Büyükelçi Taner Baytok devletin politikalarını değerlendirdiği

³⁶² *Sabah*, 9 Kasım 1992.

³⁶³ *Zaman*, 18 Temmuz 1992.

³⁶⁴ *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1992.

basın toplantısında; Türkiye'nin atağı ve kararlılığı karşısında Avrupa'nın şaşkına döndüğünü, bu taleplerinin akla gelmeyecek bir şey olduğunu belirtmişti³⁶⁵. Ankara'nın bu hamlesi sonucunda ortaya çıkan ilk somut adım, Türkiye ile AT arasında gümrük birliğinin gerçekleştirilmesini sağlayacak bir komitenin kurulmasıyla ilgili çalışmalar olmuştur. Dışişleri Bakanlığı sözcü vekili Ferhat Ataman konuyla ilgili açıklamasında; görüşmelere Türkiye'den Taner Baytok'un başkanlık edeceğini belirterek Türkiye'nin gümrük birliği ile ilgili beklentilerine değinmiştir. Ataman; gümrük birliğinin Türk ekonomisine zarar vermemesi için, Türk ekonomisinin ihtiyaç duyduğu mali kaynakların nasıl karşılanacağını Türkiye ile AT arasında kararlaştırılmasını gerektiğini söylemiştir. Bu çerçevede toplu konut fonunun 1998'e kadar sürdürülmesinin planlandığını, gümrük birliğine katılımından önce Türkiye'den tekstil dışsattımlarına uygulanan kotaların kaldırılmasının gümrük birliğini savunabilmek açısından yardımcı olacağını vurgulayarak, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'ndan bu yöndeki beklentilerini ortaya koymuştur³⁶⁶. Türkiye 1 Ocak 1995 yılına kadar, gümrük vergilerini indirmiş ve ortak gümrük tarifesine kendi tarifelerini uygulamış; patent, anti-kartel, tüketicinin korunması ve rekabet yasası ile ilgili yasaları, Avrupa Topluluğu ülkelerinin yasalarına uygun hale getirmeyi hedeflemiştir.

Bu çalışmalarda beliren ilk sıkıntı toplu konut fonunda yaşanmıştır. Gümrük birliğine üyelik ile beraber kaldırılması gereken toplu konut fonunun sağladığı finansmanın nasıl karşılanacağı Türkiye açısından bir sorun olmuştur. Bu konuda Avrupa'dan yardım bekleyen Türkiye, fonun kaldırılması karşılığında Avrupa'dan ödemeler dengesi kredisi talep etmiştir³⁶⁷.

B) I. TANSU ÇİLLER HÜKÜMETİ (25.06.1993 – 05.10.1995)

Turgut Özal'ın vefatından sonra Cumhurbaşkanlığına Süleyman Demirel'in seçilmesi sonucunda Doğru Yol Partisi'nde yapılan genel başkanlık seçimini Tansu Çiller kazanmış

³⁶⁵ *Hürriyet*, 8 Mart 1993.

³⁶⁶ *Milliyet*, 18 Mart 1993.

³⁶⁷ *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1993.

ve böylece 50. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni kurma görevi kendisine verilmiştir. Bu hükümet, programında Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şu konulara yer vermiştir;

“Kıta genelinde güvenlik ve işbirliğinin sağlam ve kalıcı emellere oturtulmasının, Avrupa bütünleşme hareketinin başarısı için de zorunlu olduğu görüşündeyiz. Geleceğin Avrupa Birliği ancak Türkiye'yi de kapsayan doğal boyutları içerisinde gerçekleşebilir. Hükümetimiz, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimizin, tam üyelik perspektifi doğrultusunda geliştirilmesi ile Türkiye'nin Avrupa güvenlik ve savunma kimliği bağlamında da tam üye olarak yer alması yönünde azami çaba gösterecektir. Türkiye ile Topluluk arasında 1995'de yürürlüğe girmesi öngörülen gümrük birliğinin gerçekleşmesi, bu çabalarımızın önemli bir aşamasını oluşturacaktır³⁶⁸”

Hükümet programında belirtilen gümrük birliği üyeliği konusu, yeni hükümet döneminde ilk kez Avrupa Konseyi toplantısında gündeme gelmiş ve taraflar arasında gümrük birliğinin 1995 yılında gerçekleştirilebilmesi için bir çalışma programı kabul edilmiştir³⁶⁹. Bu program, taraflar arasında mal ve hizmet akışı serbestisinin geliştirilmesi, Türkiye'nin AT Ortak Tarım Politikası'na uyumu, tarım ürünlerinin sürümünde kolaylıklar sağlanması, üçüncü ülkelere karşı ortak bir ticaret politikası sağlanması gibi konuları kapsamıştır. Ayrıca GB sağlanana kadar Türkiye'nin toplu konut fonunu kaldırması da öngörülmüştür. Ayrıca ticarete uygulanan tüm kotalar ve serbest rekabet koşullarına uygun olmayan sübvansiyonlara da son verilmesi üzerinde anlaşılmıştır³⁷⁰. Varılan mutabakatlar neticesinde Türkiye, ilk uygulamasını 1994 yılından itibaren ithalat rejimi üzerinde gerçekleştirmiştir. Buna göre; Topluluktan ithal edilen sanayi ürünlerine yönelik koruma oranı %19.7'den %12.8'e indirilmiştir³⁷¹.

1994 yılı geldiğinde, taraflar arasında en büyük sıkıntı, Kürt kökenli Türk vatandaşlarının kurduğu Demokrasi Partisi (DEP) milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ile belirmiştir. Bu olaya yönelik ilk tepki Avrupa Parlamentosu'ndan (AP) gelmiş ve Türkiye kınanmıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı bu kınamayı sert bir dille yanıtlamış ve Kürt azınlığından ve özerklikten söz eden kararı “önyargılı ve sakat” olarak

³⁶⁸ <http://www.belgenet.com/hukumet/program/50.html>

³⁶⁹ Birand, s. 363.

³⁷⁰ *Hürriyet*, 9 Kasım 1993.

³⁷¹ *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1994.

ifade etmiştir³⁷². Başbakan Çiller ise konuyla ilgili demecinde; “*Bunlar bizim iç işimiz. Biz haklı davamızı dünyaya anlatırız*” demiştir. Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın ise; “*Türkiye’nin içişlerine müdahale edilmesine izin vermeyiz. Ne olup bittiğini incelememişler bile*” diyerek tepkisini dile getirmiştir. Parlamentonun Türkiye’yi kınamasına yönelik en sert tepki Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Milli Savunma Bakanı Mehmet Gölhan’dan gelmiştir. Gölhan, başta Fransa olmak üzere bir takım aşırı unsurları ve sola yatkın Avrupalı parlamenterleri Sevr’in mihmandarlığını yapmakla suçlamıştır³⁷³. Cumhurbaşkanı Demirel ise Sevr planlarının yeniden icraya konulmak istendiğini belirtmiş ve “*Dünyanın hatırına, Türkiye’nin birliği kurban edilemeyecektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni, TBMM’yi, Türk halkını haksız, canileri haklı saymayı fevkalade garip bulurum*” demiş ve Türkiye’de demokratik seçim yapılamayacağını savunan bazı Avrupalı parlamenterleri de sert bir dille yanıtlamıştır. Türkiye’nin her şeyin tartışıldığı açık bir ülke olduğunu savunan Demirel, “*milletin hür iradesine dayanan parlamento, hür yargı organı, hür basın ve diğer anayasal kuruluşlar görevinin başındadır*” diyerek Türkiye’nin tepkisini en üst düzeyde dile getirmiştir³⁷⁴.

DEP’in kapatılması konusunu Avrupa Parlamentosu’nun dışında Avrupa Konseyi de gündemine almıştır. Buna göre; 12–16 Nisan tarihleri arasında yapılacak olan Konsey toplantısına dokunulmazlıkları kaldırılan DEP milletvekillerinin de çağırıldığı bildirilmiştir. Ayrıca başını Fransa Sosyalist Partisi üyesi eski Fransa Dışişleri Bakanı Roland Dumas’ın ve yine Sosyalist milletvekili Sagolare Royal’in çektiği bir grup avukatın şikayetleri üzerine, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Başkanlık Divanı DEP konusunu acil bir gündem maddesi olarak ele alma kararı almıştır³⁷⁵. Türkiye ise Avrupa’daki bazı odakların DEP olayını istismar etmeye çalıştıklarını savunarak Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin (AKPM) 30 Haziran’da yaptığı toplantıya bir çağrıda bulunmuş ve sağduyulu Avrupalı parlamenterlerin bu oyuna gelmemelerini istemiştir. Türkiye’nin bu girişimleri

³⁷² *Zaman*, 11 Mart 1994.

³⁷³ *Milliyet*, 12 Mart 1994.

³⁷⁴ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1994.

³⁷⁵ *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1994.

sonucu, AKPM Hukuk Komisyonu toplantılarına DEP milletvekillerinin davet edilmesi önerisi reddedilmiştir³⁷⁶. Ancak, Türkiye'nin tüm tepki ve karşı önlemlerine rağmen, Avrupa Parlamentosu (AP), DEP'in kapatılması ve bu partiye mensup milletvekillerinin yargılanması nedeniyle TBMM bünyesinde bulunan Türkiye-Avrupa Karma Parlamento Komisyonu (KPK) ile ilişkilerini dondurma kararı almıştır³⁷⁷. Avrupa Parlamentosunun bu kararı, Dışişleri Bakanlığı ve siyasi parti temsilcileri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Avrupa Parlamentosunun kararını, “önyargılı, siyasi, yanlış bilgilendirmeden kaynaklı” olarak nitelendiren Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ferhat Ataman, “DEP'in kapatılması, Almanya'da komünist partinin kapatılmasından farklı değildir” demiştir. Ataman, kararın yanlış bilgilendirilmeden kaynaklanan ifadelerle dolu olduğunu söylemiş ve;

“Avrupa parlamentosunun kararında, Türk Ceza Kanunu'nun 125. maddesine atıfta bulunuluyor. Buradaki haliyle 'ölüm cezası zorunlu' gibi bir anlam çıkıyor. Sanki 'burada yangılanan kesinlikle idam cezasına çarptırılır' diyor. Ama böyle bir hadise yoktur. 125. maddenin en üst sınırı idam cezasıdır. Kaldı ki daha öncesi Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu'nun aldığı kararda, 10 yıldır Türkiye'de idam olmadığı belirtiliyor”

diyerek, Avrupa Parlamentosu'nun yanlış bilgilendirildiğine işaret etmiştir³⁷⁸. Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal ise AP'nin, KPK'yi askıya alma kararını Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesini istemeyen çevrelerin baltalayıcı hareketi olarak nitelemiştir. Soysal; “kendilerini Türkiye konusunda bilgisiz kalmaya mahkûm etmişlerdir. O diyalog devam etseydi kendilerine Türkiye'nin gerçekleri çok daha iyi anlatılabilirdi” demiştir³⁷⁹. Avrupa'nın bu yöndeki yaptırımlarına rağmen, Türkiye'de DEP milletvekillerine yönelik mahkumiyet kararı çıkmıştır. Bu karar, Avrupa Birliği tarafından Almanya'nın Essen şehrinde gerçekleşen zirvede kınanmıştır³⁸⁰.

Bu olumsuz gelişmeler, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gümrük birliğini gerçekleştirme isteği ve kararlılığını engellememiştir. 1994 yılı Temmuz ayında konuyla ilgili olarak Yabancı Sermaye Derneği'nde (YASED) konuşan Başbakan Tansu Çiller 1994

³⁷⁶ *Hürriyet*, 30 Haziran 1994.

³⁷⁷ *Sabah*, 1 Ekim 1994.

³⁷⁸ *Milliyet*, Ekim 1994.

³⁷⁹ *Zaman*, 3 Ekim 1994.

³⁸⁰ *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1994.

yılına sonuna kadar AT ile karşılıklı güven sağlayacak, yatırımlara güvence ve cesaret verecek geçiş dönemi düzenlemeleri konusunda anlaşmaya varmak zorunda olduklarını söylemiştir. Çiller; globalleşme ve uluslararası bütünleşme trendinin devam etmesi gerektiği, özelleştirmenin bir bütün olarak ekonomik verimliliğin artmasında önemli bir rol oynadığını belirtmiş 1995 yılı içerisinde AT ile gümrük birliğini gerçekleştirecek adımların atılacağını söylemiştir³⁸¹. Hükümetin konu ile ilgili kararlılığı konusunda konuşan Başbakanlık Başdanışmanı Ali Tigṙel'de; 1 Ocak 1996 yılında sonuçlanması beklenen gümrük birliğine geçiş sürecini değerlendirmiştir. Buna göre Tigṙel; Avrupa Birliği ile gümrük birliği ilişkisini evliliğe benzetmiş ve bu evliliğin her iki tarafı da tatmin etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Topluluğun, kendi sorumluluklarını yerine getirmeden Türkiye'nin gümrük birliğine girmesini büyük cesaret olarak nitelemiştir. Tigṙel; Yunanistan'ın gelinen süreçte topluluktan 25 milyar dolarlık uygun koşullu fon kullandığını anımsatarak şimdi Türkiye'ye 700 milyon dolarlık bir imkan sağlayacak 4. mali protokolün Yunanistan tarafından engellendiğini, topluluğun bu engellemeye nasıl razı olduğunu anlayamadığını söylemiştir. Tigṙel, Türkiye'nin ekonomik açıdan darboğazdan geçtiği bir dönemde gümrük birliğine katılmasıyla birlikte önemli gelir kayıplarına uğrayacağını vurgulayarak, Türkiye'ye zararı dokunması olası izlenecek politikalara değinmiştir. Buna göre; fonlar tümüyle kaldırılacak, gümrük gelirleri sıfırlanacak, patent ve faydalı model yasası, patent işbirliği anlaşmasına katılım, Paris Antlaşması-Stockholm metnine katılım, markalar ve sınai tasarım yasaları, rekabetin korunması yasası, gürültü kontrol yönetmeliği, kara ulaştırması anlaşmasına katılım, sinema, video ve müzik eserleri yasasında değişiklik, fikir ve sanat eserleri yasasında değişiklik gibi düzenlemeler hedeflenen çalışmalar arasındadır³⁸². Tigṙel; her şeyin yolunda gitmesi durumunda 1 Ocak 1996 tarihinde AB mahreçli bir çok ithal malında ucuzlama olacağını, ithal otolarda o gün için %31-32 düzeyinde gerçekleşen korumanın kalkacağını ve dolayısıyla gümrük

³⁸¹ *Milliyet*, 16 Temmuz 1994.

³⁸² *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1994.

birliğinin birçok maliyetin aşağı çekilmesinde faydalı olacağını söylemiştir³⁸³. Bunun yanı sıra, rekabet şartlarının yoğunlaşacağını ve kar marjlarının düşeceğini, hükümetin bu önlemleri gümrük birliği olmasa da almak zorunda olduğunu söyleyerek; “örneğin, *sınai-fikri mülkiyet hakları yasasını çıkarmamış olmamız dolayısıyla ABD sermayesinin Türkiye’ye gelmesini büyük ölçüde engelliyoruz*” demiştir³⁸⁴. Gümrük birliği ile ilgili bir başka açıklama da Devlet Bakanı Ali Şevki Ereğ’ten gelmiş ve bakan gümrük birliğinin gerekliliğini savunmuştur. Ereğ, Türkiye’nin çağdaş teknoloji ve sanayi düzeyini yakalamak, ihraç ettiği malın rekabet edebileceğini göstermek zorunda olduğunu anlatarak gümrük birliği içinde yer alınmasının gerektiğine dikkat çekmiştir. Gümrük birliği’ne girerken alt yapı eksikliklerini gidermeye de çalıştıklarını söylemiş ve kaçakçılıkla ilgili ulusal ve uluslararası bilgi bankasının kurulduğunu, yabancı ve yerli uzmanlarla uyum seminerlerine hız verildiğini, otomasyon eksiğinin giderilmesi için Dünya Bankası birlik üyeleri, Avrupa Yatırım Bankası ile çalışmalara hız verildiğini söylemiş ve hükümetin uyguladığı politikalara da değinmiştir³⁸⁵.

Hükümetin bu çabaları gümrük birliği konusunun ülke içerisinde uzlaşa ile yürütülmediğini göstermektedir. Özellikle muhalefetin gümrük birliği konusunda karşı söylemleri görülmektedir. Demokratik Sol Parti Başkanı Bülent Ecevit, yakın dönemde Türkiye’nin Birliğe katılmasını mümkün görmediğini, bu yüzden de bu koşullarda gümrük birliğine katılmanın “*eli kolu bağlı, denize atılmak*” anlamına geldiğini savunmuştur. Ecevit bu gidişle Türkiye’nin Avrupa Konseyi’nden de atılma noktasına geleceğini öne sürmüştür³⁸⁶. Gümrük birliği konusunda yürütülen politikalara da değinen Ecevit, Türkiye’nin gümrük birliğine hazırlıksız bir şekilde sürüklendiği, Avrupa Birliği’nin Türkiye pazarında büyük çıkarı bulunduğunu ancak Türkiye’nin bunu pazarlık gücüne dönüştüremediğini, Avrupa’nın dışsatım ve gümrük konularındaki toplantılarına Türkiye’nin katılmadığını, katkı koymadan alınan kararlara uyulmasının ulusal egemenlik

³⁸³ Gümrük birliğine uyum çalışmalarının sürdüğü 1994 yılı sonbaharında bir kazanç olarak Avrupa Birliği ülkelerine yapılan tekstil ihracatında kotaların %35 artması gerçekleşmiştir.

³⁸⁴ *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1994.

³⁸⁵ *Zaman*, 18 Ekim 1994.

³⁸⁶ *Sabah*, 6 Eylül 1994.

hakkıyla bağdaşmadığını belirterek; “*Bu ihmalcilik sürerse, Türkiye, gümrük birliği sürecinde Batı Avrupa’nın sömürgesi durumuna gelecektir*” demiştir³⁸⁷.

Avrupa Birliği ile gümrük birliğini gerçekleştirme sürecinde uyumsuzluklar zaman hükümet kanadında da görülmüştür. Buna göre dışişleri bakanlığına yeni getirilen Mümtaz Soysal’ın Avrupa Birliği ile ilişkilerde daha dikkatli bir tutum takınıp, geçmiş dönemlerin aksine ince eleyip sık dokuduğu görülmüştür. Göreve geldikten kısa bir süre sonra, Türkiye’nin Brüksel büyükelçisi Cem Duna’nın görev değişikliğini gerçekleştirmiş, bu durum Avrupa Birliği’nin Ankara’daki temsilcileri nezdinde, “*bu değişiklik ile Türkiye gümrük birliği konusundaki müzakerelerde bir politika değişikliği mi gidiyor?*” sorusunu gündeme getirmiştir. Türkiye, birlik yetkililerine verdiği cevapta Ankara’nın gümrük birliği politikasında bir değişiklik olmadığını ancak müzakerelerde dört konuda ısrarcı bir tutum izleneceğini açıklamıştır. Buna göre Dışişleri Bakanlığı; Türkiye’nin gümrük birliğine geçişte uğradığı zararların karşılanması için taahhüt edilen mali yardımın uygulamaya konması, Avrupa Birliği’nin 1995 yılı sonuna kadar gümrük birliğine tam üye olması öncesinde Türkiye’ye yönelik anti damping uygulamasını kaldırması, Türkiye’ye uygulanan tekstil kotalarının tamamen kaldırılması ve gümrük birliğine geçildikten sonra Türkiye’nin Avrupa Birliği komisyonlarına tam katılımı konularında Türkiye’nin taviz vermeyeceğine yönelik bir bildiriye bulunmuştur³⁸⁸.

Bu konularda görüşmeleri yürütmek amacıyla, Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal ile Almanya Dışişleri Bakanı Klaus Kinkel’in 24 Kasım’da bir araya geldikleri görülmüştür. Ağırlık noktasını yine gümrük birliğinin oluşturduğu görüşmeler, taraflar arasında ciddi görüş ayrılıkları doğurmuştur. Bu noktada ilk ve temel görüş ayrılığı tekstil kotaları konusunda olmuştur. Türkiye, 1995 yılı itibariyle tekstil kotalarının kaldırılmasını isterken, Avrupa Birliği ise pazar payını kaybetmekten korkan Portekiz’in baskısıyla gümrük birliğinin resmen başlayacağı 1995 yılı sonundan itibaren yaklaşık 5 yıllık bir geçiş süreci talep etmiştir. Bunun dışında Türkiye, anti damping uygulamasının kaldırılmasını isterken

³⁸⁷ *Milliyet*, 16 Ekim 1994.

³⁸⁸ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1994.

birlik, rekabet yasasını dahi hazırlamamış durumda olan Türkiye’den 1995 yılı sonundan itibaren anti-dampingin kaldırılması için yaklaşık 5 yıllık bir geçiş süreci istemiştir. Ayrıca Türkiye’nin hali hazırda telif hakları yasasını çıkarmamış olması, Türkiye’ye gümrük birliğine girişte uğradığı zararların karşılanması için mali yardımın yapılması ve gümrük birliğine geçildikten sonra Türkiye’nin Avrupa Birliği komisyonlarına tam katılımı temel anlaşmazlık noktaları olarak görüşmelerde ortaya çıkmıştır³⁸⁹.

Avrupa Birliği ile gümrük birliği anlaşmasının imzalanacağı tarih yaklaştıkça hükümetin de bu yöndeki atakları hızlanmıştır. Başbakan Tansu Çiller, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin Ankara’daki büyükelçileriyle başbakanlık konutunda toplanmış ve Avrupa’daki bazı ülke liderlerini de telefonla bizzat aramıştır³⁹⁰. Aslında Çiller’in bu yoğun diplomasisinin ardında Avrupa Birliği’nin gümrük birliğini erteleme yönündeki tavsiye kararının da etkisi vardır³⁹¹. Yunanistan’ın öncülüğünde gerçekleşen bu duruma tepki hükümet düzeyinde hem başbakan hem de başbakan yardımcısından gelmiştir. Gümrük birliği görüşmelerini Atina’nın engellemek istemesini değerlendiren Çiller, “*O Yunan’a söyleyecek bir çift lafımız var. Dostluğumuza güvenin ama düşmanlığımızdan korkun*” demiştir. Başbakan Yardımcısı Karayalçın’da Türkiye’nin taviz vermesinin söz konusu olamayacağına dikkat çekerek; “*Türkiye kimseye yalvarma durumunda değildir. Kararlı tavrımızı sürdürüyoruz*” demiştir. Türkiye’nin Yunanistan’ın taleplerine ufak bir göz kırpmasının bile bugün gümrük birliği anlaşmasının imzalanmasına yeteceğini söyleyen Karayalçın, Türkiye’nin, Yunanistan’ın taleplerinin³⁹² son derece yanlış olduğu kanısında olduğunu belirtmiştir³⁹³.

Taraflar arasında ortaya çıkan gerginlik 19 Aralık tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında da gündeme gelmiştir. Avrupa Birliği tarafından Türkiye’ye yönelik bir

³⁸⁹ *Hürriyet*, 11 Kasım 1994.

³⁹⁰ *Sabah*, 15 Aralık 1994.

³⁹¹ Bu tavsiye kararı Yunanistan’ın yoğun kulis faaliyetleri sonucunda Avrupa Parlamentosu tarafından alınmıştır.

³⁹² Yunanistan, izlediği politika gereği Türkiye’nin yürüttüğü Gümrük birliğine dahil olma çabasını, Kıbrıs sorununa ve Türkiye’de yaşanan insan hakları konusuna bağlamıştır.

³⁹³ *Milliyet*, 19 Aralık 1994.

eleştiri platformuna dönüştürülen toplantıda, birlik yetkilileri PKK'nın adını vermeden terörü kınamalarına rağmen, tutuklu DEP milletvekillerinin derhal serbest bırakılmasını ve Kıbrıs'ta çözüm için çaba harcanmasını istemişlerdir. Ayrıca birlik bu toplantıda 7 Mart 1995 tarihinde yapılacak olan bir sonraki Ortaklık Konseyi toplantısına kadar Türkiye'nin yapacağı iyileştirmelere bağlı olarak bu tarihte gümrük birliğini müzakere edip etmemeyi kararlaştırmıştır. Konu üzerine açıklama yapan Murat Karayalçın; Ortaklık Konseyi toplantısı sonrasında gümrük birliğine yönelik bir belge ortaya çıkmamasına rağmen yapılan toplantının önemine değinmiştir. Bu noktada taraflar arasında ilişkilerin kesintiye uğramamasının önemini vurgulayan Karayalçın, insan hakları sorununun AB ile müzakere edilecek bir sorun olmadığını belirtmiş, eski DEP milletvekillerinin mahkumiyet kararlarını Yargıtay ve AİHM'ye götürmeleri için yasal yolların açık olduğunu dile getirmiştir. Gümrük birliği ile ilgili olarak da; *"Bu iş olacak, kararı da alınacak. Kimsenin hatırı için oluyor değil, her iki tarafın da gereksinimi var, aşacağız."* demiştir³⁹⁴.

Hükümet nezdinde yapılan bu açıklamalara rağmen GB çerçeve anlaşması metni üzerindeki Kıbrıs konusundan kaynaklanan sorunların 1995 yılının ilk ayında da devam ettiği görülmüştür. AB Komisyonu Türkiye masası şefi Serge Abou 16 Ocak'ta Türkiye'ye gelmiş ve konu ile ilgili görüşmelerde bulunmuştur. Ancak tarafların aralarındaki pürüzleri giderememesi nedeniyle bu pürüzlerin aşılamadığı gözlenmiştir. Buna göre Türk tarafı, GB çerçeve anlaşmasına ek olarak çıkacak ve Türkiye ile AB arasında bilimsel, kültürel işbirliği alanlarını belirleyecek kararda, Türk işçilerinin AB ülkeleri ile sosyal diyalogunun artırılması çerçevesinde birlik sınırlarının Türk işçilerine açılması önerisinin yer almasını istemiştir. Türkiye bu isteği ile, Türk işçilerinin serbest dolaşımının önündeki ilk engelin kalkması için çabalamıştır. Türkiye ayrıca aynı karara Türk hizmet sektörünün AB ülkelerinde iş kurması olanaklarının da tanınması hükmünün konmasını istemiştir. Bu bağlamda fikri mülkiyet ve sınai hakların, GB'ye geçilmesi için öngörülen 1996 tarihinden sonraki üç yıl içinde AB mevzuatı ile tam uyumlu hale getirilmesini kabul etmiştir. Ancak, Türk tarafı ilaç sanayinde AB'nin önerdiği 1996 sonrasındaki 3 yıllık geçiş sürecinin metne

³⁹⁴ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1994.

geçirilmesini kabul etmemiştir. Bunun yerine, ilaç sanayinde öngörülen geçiş sürecinin metne ek olarak geçirilmesini istemiş ve buna gerekçe olarak TBMM'nin böylesine bir zorunluluğun kendisine dikte ettirilmesini kabul etmeyeceğini göstermiştir. AB, bu öneriyi reddetmiş ve kanunun metne geçirilmesini istemiştir. AB'nin GB metninin mart ayı öncesinde sonuçlandırılması yolundaki umutlarını önemli ölçüde kıran bu gelişmeye ek olarak görüşmelerdeki bir diğer tıkanıklıkta işlenmiş tarım ürünleri konusunda yaşanmıştır. Türk tarafı bisküvi ve çikolata gibi işlenmiş tarım ürünlerine üç yıllık geçiş sürecini kabul ettirmiş ancak daha önceden hazırlanan iki listeye ek bir liste Birlik yetkililerinin karşısına çıkınca bu alanda da sorunlar yaşanmıştır³⁹⁵.

Ancak gümrük birliği müzakere sürecinde, bu gibi teknik konulardan ziyade sorunun temelini Kıbrıs konusu oluşturmuştur. Şubat ayı başında Brüksel'de yapılan AB Dışişleri Bakanları toplantısında, Yunanistan'ın Türkiye'nin GB'ye geçişi üzerindeki vetosunu kaldırması karşılığında Kıbrıs Rum tarafına AB'ye tam üyelik için müzakere takviminin belirlenmesi ilişkileri hayli gerginleştirmiştir³⁹⁶. Konuyla ilgili açıklama yapan Çiller ve Karayalçın; Kıbrıs sorununun çözümünde nihai aşama gelmeden, her iki tarafın hakkaniyet kurallarına göre belli bir güvenlik anlayışı içinde bir karara varmadan Kıbrıs'ın AB'ye girmesinin mümkün olamayacağını söylemiş, Kıbrıs'ın girmesinin ancak ve ancak Kıbrıs'ın Güney kesiminin girmesi anlamına geleceğini, bunun da Kıbrıs'ın AB'ye girmesi demek olmayacağını belirtmişlerdir. Karayalçın; *"Türkiye, Kıbrıs'ın AB'ye girmesini kabul edemez. Her şeye karşın eğer böyle bir gelişme olursa tekrar ediyorum, Kıbrıs'ın Kuzeyi de Türkiye ile bütünleşir"* diyerek hükümetin kararlılığını ifade etmiştir. Başbakan Çiller'de Karayalçın'ı teyit eder bir ifadeyle; Kıbrıs'ın AB'ye girmesi durumunda Kuzeyin Türkiye ile bütünleşeceğini söylemiştir³⁹⁷. Bu tepkiler ilerleyen günlerde gelişen söylemlerle devam etmiştir. Türkiye, AB'nin, Yunanistan'ın ifadeleri doğrultusunda daha ileri düzeyde bir karar alması ve mali yardım konusunda Ankara'ya kesin bir rakam vermemesi halinde

³⁹⁵ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1995.

³⁹⁶ *Sabah*, 8 Şubat 1995.

³⁹⁷ *Milliyet*, 13 Şubat 1995.

GB'ye girmeyeceği uyarısında bulunmuştur. Ayrıca bir koz olarak da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile bütünleşmeyi gündeme getirmiştir.

Karşılıklı restleşmelerle yaşanan sürecin ardından 1995 yılının Temmuz ayında, gerçekleşecek olan Ortaklık Konseyi toplantısından önce uzlaşa sağlanmıştır³⁹⁸. Türkiye'nin GB'ye girmesi konusunda Yunanistan'ın veto tehdidiyle ortaya çıkan sorun aşılmıştır. Türkiye adına Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın'ın katıldığı görüşmelerde Yunanistan'ın AB'den aldığı Kıbrıs ödünü karşılığında³⁹⁹ Türkiye ile birlik arasında adeta, mala açık, insana kapalı bir gümrük birliği kararı 36. dönem Ortaklık Konseyi toplantısı sonunda çıkmıştır. 57 sayfadan oluşan GB kararına ek olarak, Türkiye ve AB arasında ortaklığın diğer alanlarda geliştirilmesine dair tavsiye kararı ve mali işbirliğinin yeniden başlatılmasına ilişkin birlik deklarasyonu yayınlanmıştır. Karayalçın imza toplantısından sonra yaptığı konuşmasında;

“GB uygulamalarını belirleyen karar, ortaklığımızın geçiş dönemini sona erdirecektir. Ortaklığımızın geliştirilmesi ile ilgili tavsiye kararı ise GB tamamlanmak üzere diğer alanlarda ilişkilerimizin ilerletilebilmesi için gerekli takvim ve mekanizmaları düzenlemektedir. Sözünü ettiğim iki belge ile birlikte Türkiye ile mali işbirliğinin yeniden başlatılabilmesine ilişkin Topluluk deklarasyonu, uzun yıllar devam eden bir durgunluktan sonra ortaklığımıza yeni dönemi tekrar açacaktır”

demıştır⁴⁰⁰. Toplantıda Kıbrıs sorununa da değinmiş olan Karayalçın bu konuda, AB'nin Türk tarafı olmaksızın Kıbrıs Rum Kesimi ile tam üyelik müzakerelerine başlaması durumunda KKTC'nin Türkiye ile entegrasyona gideceği uyarısında bulunmuştur.

Bahar aylarında taraflar arasında görülen başka bir sıkıntı Türkiye'nin, PKK'nın varlığına yönelik olarak Kuzey Irak'a gerçekleştirdiği operasyon olmuştur. 'Çelik Operasyonu' adıyla anılan bu hareket, AB tarafından olumsuz bir şekilde karşılanmıştır. Avrupa Parlamentosu (AP), Türkiye'ye Kuzey Irak'taki operasyona son vermesi çağrısında bulunmuştur. Dışişleri yetkilileri, siyasi içerikli konularda yaptırım gücü bulunmayan AP'nin aldığı kararda gelişigüzel maddi hatalar bulunduğunu belirtmişler ve kararın

³⁹⁸ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, 2006, s. 515.

³⁹⁹ Birand, s. 366.

⁴⁰⁰ *Hürriyet*, 7 Mart 1995.

sulandırılmış ifadeler taşıdığı söylemişlerdir. Başbakan Tansu Çiller ise; “AP kararları zaten bağlayıcı değildir. Ama bizim temsil edilmediğimiz bir platformun kararı bizi özellikle bağlamaz” demiştir⁴⁰¹. Böyle olmasına rağmen konu ile ilgili bir başka çatlak seste, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinden gelmiştir. Meclis, Türkiye’nin temsil hakkının askıya alınmasına ilişkin bir tavsiye kararı çıkarmıştır. Bu karar için Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin; Türkiye’nin parçalanmasını teşvik eden, bunu özendirilen unsurlar içerdiğini, bu tip kararların başlarında yada ilk satırlarında teröre karşı tavır alındığını ancak böyle bir tutumun aslında Türkiye’nin parçalanmasını isteyenlere dayalı bir teşvik olduğunu belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Erdal İnönü ise kararı “uygulanamaz” olarak nitelendirmiş ve; “Türkiye’nin demokratikleşmesi, Türkiye’deki bütün siyasi partilerin halka vaat ettiği ve gerçekleşmesi için parlamentoda her gün çalıştıkları bir amaçtır” demiştir⁴⁰². Benzeri mesajlar CHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin ile Dışişleri Bakanı Erdal İnönü tarafından, Avrupa’da görev yapan büyükelçiler ve Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkilileriyle yaptıkları toplantıda gerçekleşmiştir. Bu toplantıda Kuzey Irak harekatı ve PKK terörünün Avrupa’da iyi anlaşılabilmesi, Türkiye’nin toprak bütünlüğüne karşı girişimler ve neler yapılacağı konuları ele alınmıştır. Bu toplantıda İnönü; “şimdi her ülkeye demokrasi içindeki yeri bakımından da dikkatle bakma modası çıktı. İnsan hakları ilkesi, başka bir önemli ilke olan devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin önüne geçti” diyerek Avrupa’ya tepkisini dile getirmiş ve aynı zamanda Türkiye’nin karşı karşıya olduğu zorlukların ve yanlış anlaşılmaların ortadan kaldırılması için diplomasi alanında uğraş verme görevine dikkat çekmiştir⁴⁰³.

Bu gibi sıkıntıları aşmakta kararlı görünen Ankara, Avrupa ile yeni bir dönemin hazırlıklarına 1995 yılının Mayıs ayında başlamıştır. Erdal İnönü ile Milli Savunma Bakanı Mehmet Gölhan Batı Avrupa Birliği (BAB) toplantısına katılmak üzere gittikleri Lizbon’da, Türkiye’nin terörle mücadelede olduğu kadar Avrupa ile ilişkilerini

⁴⁰¹ *Zaman*, 7 Nisan 1995.

⁴⁰² *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1995.

⁴⁰³ *Milliyet*, 7 Mayıs 1995.

güçlendirmekte de kararlı olduğunu vurgulamışlardır. Hikmet Çetin ise AP sosyalist grubunun davetlisi olarak Strasbourg'a gitmeden önce yaptığı açıklamada, Avrupa'nın Türkiye'yi anlamaya başladığından bahsetmiş ve *"Türkiye'ye karşı yeterince bilgi sahibi olmadan tavır takınan ülkeler, şimdi gerçeği görmeye başladı. Bende Türkiye aleyhtarı kararlarda etkin olan Sosyalist grupla temaslarda bulunacağım"* demiştir. Mayıs ayının başında Ankara'ya çağırılan ve Cumhurbaşkanı'nın da aralarında bulunduğu bir dizi toplantıya katılan büyükelçiler bu temalarının ardından görev yaptıkları ülkelere dönmüşler ve Türkiye'nin terörle mücadelesinin önemini anlatmak için buldukları ülkelerin dışişleri bakanlarıyla temasa geçmişlerdir⁴⁰⁴.

Türkiye'nin çabaları Başbakan Tansu Çiller tarafından BAB Asamblesinin Fransa'da yapılan toplantısında da devam etmiştir. Buradaki konuşmasında Türkiye'nin sürekli Batı demokrasisinin asgari standartlarını karşılayamadığı gibi bir ithamla karşılaştıklarını belirten Başbakan konuşmasına şöyle devam etmiştir;

"Bir demokrasinin asgari standartları nelerdir? Pek çoğumuz belirli temel esaslar üzerinde hemfikirdir. Emin olduğumuz bir şey varsa oda kendi halkı üzerinde benzer bir terörist tehdit görüp şiddet ve baskı yoluyla kendi ülkelerinin bölünmesi girişimine maruz kalan her Avrupa ülkesinin bizim yapmakta olduğumuzu yapacağıdır".

DEP'liler konusunda ise hükümetin onları salma yetkisinin olmadığını, eğer olsaydı parlamenter demokrasiye söz edilemeyeceğini belirtmiştir. Gümrük birliği konusunda ise, eğer GB'nin onaylanması durumunda bunun hiç şüphesiz Türkiye'de daha büyük bir gelişime ivme kazandıracığını vurgulamış, reform rüzgarlarını güçlendireceğini ve Avrupa ile birlik isteyen kesimin teşvik edileceğini vurgulamıştır⁴⁰⁵.

İlişkiler gelgitler ile sürerken, Türk tarafı çalışmalarına devam etmiştir. 1995 yazına girilirken gerekli yasaların süratle çıktığı görülmüştür. Buna göre, Temmuz ayının ilk haftasında Türkiye'ye gelecek olan AB Komisyonu Doğu Avrupa Bölümü Başkanı ve Türkiye Masası Şefi Serge Abou'nun ziyaretinden önce GB için şart koşulan fikri ve sınai mülkiyet hakkıyla ilgili düzenlemeleri içeren kanun hükmünde karamameler

⁴⁰⁴ *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1995.

⁴⁰⁵ *Hürriyet*, 21 Haziran 1995.

yayımlanmıştır⁴⁰⁶. Ayrıca ilerleyen dönemde bu kanunlara uyulmasını sağlamak için de cezalar gündeme gelmiştir. Sınai hakları ihlal edenlere para ve hapis cezaları getirilmiş, patent hakları, yaş sebze ve meyve ticareti ve toptancı halleri, endüstriyel tasarımlar, coğrafi işaretler ve markalar konularında yıl içerisinde çıkarılmış olan yasalara uymayanlar hakkında da çeşitli cezalar öngörülmüştür⁴⁰⁷. Devlet organları da kendi arasında uyum sağlamak için yaptıkları görüşmeleri sıklaştırmıştır. TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, GB'ye öngörülen sürede pürüzsüz bir biçimde geçilmesi için neler yapılabileceğini konuşmak üzere Dışişleri Bakanı Erdal İnönü ile buluşmuştur⁴⁰⁸. Üyelik için süre işlerken bir yandan da pazarlıklar devam etmiştir. AB yetkililerinin özellikle tarım ürünlerinde Türk tarafından taviz istediği görülmüştür. Buna göre Birlik, buğday, arpa, şeker, canlı hayvan gibi on kalemde sıfır gümrük talep etmiştir. Konuyla ilgili görüş bildiren Tarım Bakanlığı Türkiye-AB Ekonomik ve Teknik İşler Şube Müdürü Nurullah Özden, istenilen tavizlerin karşılığında belirlenen süre sonunda söz konusu ürünlerin ortak tarım politikasına uyumunun ve serbest dolaşımının sağlanmasını istediklerini, bu şartlar gerçekleşmeden verilecek ödünün Türk tarımının aleyhine olacağını söylemiştir. Özden, 1973 yılında imzalanan Katma Protokol çerçevesinde Türkiye'nin tarım politikasını Avrupa Birliği'nin ortak tarım politikasına uydurması gerektiğini ancak Türkiye'nin bunu başaramadığı için tarım alanının GB dışında tutulduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin bu konuda daha fazla çaba göstermesi gerektiğini çünkü tarım alanının GB dışında kaldığı sürece Türkiye'nin AB'ye tam üye olamayacağına dikkati çekmiştir⁴⁰⁹.

C) II ve III. TANSU ÇİLLER HÜKÜMETLERİ (05.10.1995-06.10.1996)

1995 sonbaharında, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin (SHP), CHP çatısı altında birleşmesi ve genel başkanlığa Deniz Baykal'ın seçilmesi nedeniyle koalisyon bozulmuş, Çiller'in oluşturduğu yeni azınlık hükümeti, 5 Ekim tarihinde güvenoyu alamamıştır. Bunun üzerine 30 Ekim tarihinde DYP ve CHP

⁴⁰⁶ *Sabah*, 28 Haziran 1995.

⁴⁰⁷ *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1995.

⁴⁰⁸ *Zaman*, 4 Temmuz 1995.

⁴⁰⁹ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1995.

arasında bir seçim hükümeti kurulmuştur. Bu geçici hükümet, programında Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şu konulara yer vermiştir:

“Avrupa Birliği ile bütünleşmek yolunda çok önemli bir noktadayız. Gerek Avrupa Birliği'nin, gerek ülkemizin bu tarihi fırsatı kaçırmamasının önemini bir kez daha vurgulamak gereğini duymaktayız. Bu fırsatı yakalayabilmek için Hükümet'imiz, üzerine düşen bütün yükümlülükleri yerine getirmeye hazırdır. Yüce Meclisimizin de aynı sorumluluk arzusuyla gereğini yapacağından emin bulunmaktayız.

Avrupa Birliği ile işbirliğine başladığımız 32 yılın en önemli aşamasına gelmiş bulunuyoruz.19 Aralık 1994'de dış engellemeler nedeniyle toplanması uygun görülmemeyen Ortaklık Konseyi, 50 Hükümet'in ısrarlı ve etkin girişimleri sonucunda 6 Mart 1995 tarihinde toplanmış ve Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi Kararı imzalanmıştır. O tarihten bugüne kadarki dönem içinde, iç hukukumuzda yapılması gereken düzenlemelerin büyük bir bölümü tamamlanmıştır. Bununla birlikte, önümüzdeki çok kısa dönem içinde tamamlanması gereken diğer dört yasa daha vardır.

Konunun önemini gözönüne alarak, bunları dikkatinize sunmakta yarar görmekteyiz. Bu çerçevede; Gümrük Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair 564 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin uygulanması için gerekli olan cezai ve akçalı hükümleri içeren kanun tasarısının, Patent, Faydalı Model, Markalar, Coğrafi İşaretler ve Endüstriyel Tasarımlar Alanında Avrupa Birliği ile gümrük birliği bağlamında mevzuat uyumunu sağlamak üzere çıkarılan 551, 554, 555, 556 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerin uygulanmasında gerekli olan cezai hükümleri içeren tasarının, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair Kanun Tasarısının, Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Kanun Tasarısı'nun yasalaştırılması Hükümet'in öncelikleri arasında yer alacaktır.

Diğer taraftan, Avrupa Birliği' ne geçiş için gerekli görülen Özel Tüketim Vergisi Kanun Tasarısının da yasalaştırılması Hükümet'in öncelikleri içerisinde yer alacaktır. Saymak gereğini duyduğumuz bu kanun tasarılarının biran önce yasalaşması için Yüce Meclisin yoğun çaba göstereceğine inanıyoruz.

Diğer taraftan, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında dün yapılan Ortaklık Konseyi toplantısı, uzun yıllardan bu yana, Türkiye-Topluluk ilişkilerinde niteliksel bir değişikliğin temel yapısını oluşturmuştur. Toplantıda, öncelikle, gümrük birliğinin iyi işlemesi için gerekli koşulların yerine getirildiği sonucuna varılmış ve Ortaklık Konseyi, gerçekleştirmiş olduğu olağanüstü çaba ve uyum kabiliyeti nedeniyle Türkiye' yi kutlamıştır.

6 Mart 1995 tarihindeki Ortaklık Konseyi toplantısı kararları ile birlikte değerlendirildiğinde, bu sonuç, Hükümet'imizin Avrupa ile ilişkileri derinleştirme ve Türkiye'yi Avrupa ailesinin tam bir üyesi haline getirmek yolundaki kararlı çalışmalarının somut bir göstergesini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Ortaklık Konseyi ayrıca, 1963 Ankara Anlaşması'nın tam üyeliğimize ilişkin 28. maddesinin, bugünün koşulları altında güncelliğini koruduğunu vurgulamıştır.

Bu sonuç, aynı zamanda Hükümet'imizin ve Meclisimizin demokrasiyi ve insan haklarını derinleştirme amacıyla attığı önemli adımların ve reform niteliğindeki Anayasa ve yasa değişikliklerinin Avrupa Birliği üyesi bütün ülkelerce olumlu karşılandığını tescil etmiştir.

Ortaklık Konseyi, 6 Mart 1995' de alınan temel kararları teyid etmekle kalmamış, buna ek olarak diyalogun daha da güçlendirilmesi için Türk tarafına taahhütte bulunmuştur. Alınan bu kararlar ve gümrük birliğinin gerçekleşmesinin, Avrupa Birliği ülkelerinden Türkiye' ye büyük miktarda yatırım akışına yol açacağına Birlik üyeleri tarafından da inanılmaktadır. Yatırımlardaki bu yükselme, Türkiye ekonomisine yeni bir güç kazandıracak, istihdam artışı sağlayacak ve Türkiye'nin dünyadaki rekabet imkanını genişletecektir"⁴¹⁰.

Kasım ayı içerisinde Türkiye'nin gümrük birliğine üyeliği önünde son ve büyük engelin Avrupa Parlamentosu olduğu görülmüştür. Parlamentoda Türkiye'nin GB üyeliğini geciktirme eğiliminin belirmesi üzerine hükümet-sivil her alandan Parlamento üyelerini ikna çabaları başlamıştır. Başbakan Yardımcısı Deniz Baykal, bu dönem içerisinde AB Dönem Başkanı İspanya'nın Dışişleri Bakanı Xavier Solana ile görüşmüş ve sonrasında Türk gazetecilere; *"Bizim yenmemiz gereken muhalefet daha yumuşak bir şekil olarak takvim geciktirme cephesi halini aldı. Ancak gerçek şu ki ret cephesi geri adım attı"* demiştir⁴¹¹. Baykal'ın dışında AP üyelerini ikna etmek için parti başkanları, milletvekilleri, bürokratlar, işadamlarının dışında işçiler ve çiftçilerde Strasbourg ve Brüksel kapılarına dayanmıştır. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Genel Başkanı Rıdvan Budak sendikacı kökenli Avrupalı Parlamenterlerle görüşmek üzere Fransa'nın Strasbourg kentine giderken, Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) temsilcileri de, Brüksel'e gitmişlerdir. Öte yandan Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Genel Başkanı Refik Baydur, Türkiye'nin GB üyeliği konusunda AP, Dışişleri, Güvenlik ve Savunma Komisyonunun tüm üyelerine mektup gönderirken, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği'de (TÜSİAD) 626 AP üyesine mektup göndererek, GB'nin Ocak 1996 tarihinden önce tamamlanmasının önemine dikkat çekmiştir⁴¹².

Bu yöndeki son çabalarını Aralık ayı içerisinde gerçekleştiren hükümet, Başbakan Çiller öncülüğünde Birliğin etkili üyesi Federal Almanya'nın Başbakanı Helmut Kohl ile

⁴¹⁰ http://www.genelsecim.org/52_hukumet.htm.

⁴¹¹ *Hürriyet*, 15 Kasım 1995.

⁴¹² *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1995.

görüştüğü ve kendisinden destek istemiştir. Aynı dönemde NATO Konseyi toplantısına katılmak üzere Fransa'da bulunan Baykal'da GB konusundaki temaslarını sürdürmüştür. Baykal'ın Fransa'da bulunduğu sırada bu ülkede ilginç bir durumda meydana gelmiştir. Var olan grev yüzünden 13 Aralık tarihinde Türkiye'nin GB'ye girişini oylayacak olan parlamenterlerin Strasbourg'a gidişleri zora girmiştir. Baykal yaptığı açıklamada lojistik bazı hazırlıklar yaptıklarını, AP'ye milletvekillerinin katılmasını sağlayacak otobüs seferleri düzenleme noktasına geldiklerini söylemiştir⁴¹³.

Verilen yoğun uğraşlardan sonra Türkiye için GB yolu açılmıştır. Avrupa Parlamentosu Dış ilişkiler Komisyonu, Türkiye'nin GB'yi girişini büyük çoğunlukla onaylamıştır. Yapılan oylamada 42 evet, 13 hayır, 3 çekimser oyun çıkması ile genel kurulda yapılacak olan oylamanın da sadece sembolik olacağı ortaya çıkmıştır. AP'nin 217 üyesi ile en kalabalık grubunu oluşturan sosyalistler, Türk hükümetinden gelen tepkiler üzerine yazılı bir açıklama yaparak önemli bir sorun olan PKK terörüne yönelik ılımlı bir açıklamada bulunmuşlar ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterdiklerini söylemişlerdir⁴¹⁴.

Dış İlişkiler Komisyonunun aldığı kararı AP'nin de onaylaması ve Türkiye'nin GB'ye girişinin kesinlik kazanması üzerine ülke içerisinde özellikle de hükümet nezdinde bir bayram havası yaşanmıştır. Buna göre Doğru Yol Partisi (DYP) 14 Aralık tarihinde gazetelere Başbakan Tansu Çiller'e yönelik, "*32 yıllık mücadeleyi sonuçlandırıp yüzyıllık düşümüzü gerçekleştiren Başbakan*" sloganının yer aldığı ilanlar vermiştir. Başbakanlık Müsteşarlığının talimatıyla ülke içerisinde adeta bir ulusal bayram havası yaratılmıştır. Talimat üzerine 13 Aralık tarihinde tüm valiliklerde ve okullarda göndere bayrak çekilmiş, resmi dairelere bayrak asma zorunluluğu getirilmiştir. DYP'nin seçim araçları kararın ardından Çiller'in sesinden anonslar yaparak kent turu atmışlardır. Gecede Ankara'da Başbakanlık Konutu'nun yanındaki Seymenler Parkı ve Ankara kalesi başta olmak üzere tüm yurttan havai fişek gösterileri yapılmış ancak bu kutlamalarda yeterli coşkunun

⁴¹³ *Zaman*, 6 Aralık 1995.

⁴¹⁴ *Sabah*, 12 Aralık 1995.

yakalanamadığı gözlenmiştir. Deniz Baykal ise yurda dönüşünde “Gümrük birliği fatihi, hoş geldin” pankartıyla karşılanmış ve gazetecilere bu pankart önünde poz vermiştir. Baykal’ın bundan sonraki mitinglerde de bu sloganı kullanacağı ifade edilmiştir⁴¹⁵.

Türkiye’de hükümet kanadı gerçekleşen bu durumu bir zafer havasına dönüştürmeye çalışsa da yurt içinde ve yurt dışında gelişen olaylar ve gösterilen tepkiler aslında hükümetin duyguları ile pekte uyumlu değildir⁴¹⁶. 15-16 Aralık 1995 tarihinde gerçekleştirilen Madrid Zirvesi’ne⁴¹⁷ Türkiye, Başbakan Tansu Çiller’in tüm girişim ve baskılarına karşın davet edilmemiştir⁴¹⁸. Eski Doğu Avrupa ülkeleri (Litvanya, Letonya, Estonya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya), Malta ve Kıbrıs Rum yönetiminin de katıldığı bu zirvede Türkiye’nin yer almaması hükümet nezdinde düş kırıklığı, başta Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olmak üzere devletin geri kalanında ise tepki⁴¹⁹ ile karşılanmıştır⁴²⁰. Gelişmeler bu yönde olmasına rağmen Çiller, verdiği demeçlerde AB konusunda önemli adımların atıldığını söylemiştir. Yoğun ısrarına rağmen, Madrid Zirvesine katılamaması üzerine AB Troykası⁴²¹ ile görüşmekle yetinen Başbakan, bu görüşmenin Türkiye’nin AB’ye girmesi açısından önemli bir adım olduğunu söylemiştir⁴²². Anamuhalefet lideri Mesut Yılmaz yaptığı açıklamada Madrid’e kabul edilmeyen Çiller’in zirveye yan kapıdan girmeye çalıştığını, bu durumun haysiyet kırıcı olduğunu söylemiştir. Duruma Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Deniz Baykal’da tepki göstermiştir. Çiller’in troyka toplantısına katılmasını uygun bulmadığını belirten

⁴¹⁵ *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1995.

⁴¹⁶ Esra Çayhan, “Türkiye’de Siyasal Partiler ve AB”, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, 2003, s. 487.

⁴¹⁷ AB’nin son genişleme perspektifinin belirlendiği 1995 tarihli Madrid Zirvesi’nde, Malta ve Güney Kıbrıs ile katılma müzakerelerinin Komisyon’un önerisi üzerine, 1996 Hükümetler arası Konferans’ın tamamlanmasını izleyen 6 ayın sonunda başlatılması kararlaştırılmıştır. <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/ankara.doc>.

⁴¹⁸ Birand, s. 371

⁴¹⁹ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1995’te, Süleyman Demirel konu ile ilgili olarak yaptığı açıklamada; “Türkiye’den 50-100 yıl geri olan muhtemel ülkeler davet ediliyor, Türkiye davet edilmiyor. Olacak şey değil” demiştir.

⁴²⁰ *Milliyet*, 16 Aralık 1995.

⁴²¹ “Troyka”, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, Ed. Desmond Dinan, İstanbul, 2005, s. 367, AB Troykası, her konsey dönem başkanlığının, ortak dışişleri ve güvenlik politikasının yürütülmesiyle ilgili olarak, dönem başkanlığı sıralamasında kendinden bir önce gelen ve bir sonra gelecek ülkelerin hükümetlerinden tüm düzeylerde yardım almasına yönelik bir düzenlemedir.

⁴²² *Hürriyet*, 17 Aralık 1995.

Baykal, böyle bir olayın gerçekleşmesinin hükümeti adına üzücü olduğunu vurgulamıştır. DSP lideri Bülent Ecevit ise Türkiye'nin içine düşürüldüğü durumdan utandığını belirterek, Çiller'in Madrid'e gitmesini onursuzluk olarak nitelendirmiştir⁴²³.

İktidar ile muhalefeti karşı karşıya getiren bir başka sıkıntı Avrupa Komisyonu'nun yayımladığı bir raporla ortaya çıkmıştır. Raporda Türkiye'nin GB üyeliğinin reddedilmesinin Türkiye'de Avrupa ve Batı yanlısı eğilimleri zedeleyeceği ve bununda Kıbrıs Rum Kesiminin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini zorlaştıracığı vurgulanmıştır. Raporda ayrıca, Türkiye'nin de dahil olduğu genel bir uzlaşma sonucunda Kıbrıs'ın tam üyeliği için bir takvim oluşturulduğu ve Kıbrıs Cumhuriyeti ile sağlıklı bir diyalogun başlatıldığı ifade edilmiştir⁴²⁴. Komisyonun bu deklarasyonu karşısında Türkiye, Avrupa ile başlatacağı ekonomik ve siyasi işbirliğinin ilişkileri etkilemeyeceği yolunda KKTC'ye en üst düzeyde güvence vermek zorunda kalmıştır. DYP-CHP koalisyon hükümetinin AB ile GB'ye geçiş için Kıbrıs'ta ödün vermekle suçlandığı bir dönemde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş ile ortak bir deklarasyon yayınlayarak GB'ye geçişin KKTC ile ilişkileri gevşetmeyeceğini, ABD'nin sınırlamaya çalıştığı, Türkiye'nin adanın bütünü üzerindeki garantörlüğünün süreceğini vurgulamıştır⁴²⁵.

1 Ocak 1996 tarihinden itibaren gümrük birliğinin resmen gerçekleşmesi ile birlikte Türkiye, topluluktan yapılan ithalattan alınan gümrük vergileri ile toplu konut fonunu kaldırmıştır. Üçüncü ülkelere uygulanan ortalama koruma oranı da AB normları çerçevesinde % 5.8'e çekilmiştir.

Gümrük birliği sonrası Avrupa Birliği ile ilişkilerde yaşanan ilk sorun Kardak Krizi olmuştur. Türkiye ve Yunanistan Kardak kayalıklarının kendilerine ait olduğunu açıklayınca iki taraf neredeyse savaşın eşiğine gelmiştir⁴²⁶. Türkiye, AB Komisyonu'nun Kardak bunalımının ardından yaptığı; "*Yunanistan ile dayanışma içindeyiz*"

⁴²³ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1995.

⁴²⁴ *Zaman*, 18 Aralık 1995.

⁴²⁵ *Hürriyet*, 29 Aralık 1995.

⁴²⁶ *Birand*, s. 372

açıklamasının⁴²⁷ insaf ölçüleriyle bağdaşmadığını bildirmiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Ömer Akbel yapılan açıklamayı olayın ciddi bir analizi yapılmadan, kimin haklı, kimin haksız olduğu saptanmadan, sadece taraflardan birinin AB üyesi olmasından hareketle yapıldığını söylemiş, böyle bir tutumun kabulü ve insaf ölçüleriyle bağdaştırılmasının mümkün olmadığını söylemiştir⁴²⁸. Komisyonun bu açıklamasının ardından AP'den de Türkiye'yi kınayıcı bir kararın çıkması ilişkileri iyice gerginleştirmiştir. Ankara, AP'nin Kardak kayalıkları konusunda almış olduğu karara tepki göstererek, kararın hukuki dayanaktan yoksun olduğunu ve AP'nin Türk-Yunan sorununa tek taraflı yaklaştığını söylemiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Nurettin Nurkan, AP'nin Kardak Kayalıklarının Yunanistan'a ait olduğunu belirten kararına ilişkin soruyu yanıtlarken, AP tarafından kabul edilen tasarıda sözü edilen anlaşmalardan ve uluslararası hukuk açısından geçerli olan belgelerden hiçbirinin Kardak kayalıklarının Yunanistan'a ait olduğunu göstermediğini belirtmiştir. AP'nin Türk-Yunan sorununa tek taraflı yaklaşımla eğildiğini kaydeden Nurkan; *“Ayrıca hukuki değeri olmayan bir takım haritalara atıfta bulunulmasının anlamı yoktur. Kaldı ki, Kardak kayalıklarının Türkiye'ye ait olduğunu gösteren uluslararası haritalar mevcuttur”* demiştir⁴²⁹. Birliğin kararına bir tepki de muhalefet kanadından gelmiştir. RP Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül, hükümeti uyarırken, adalara AB bayrağı dikilmesi gibi bir safsatanın kabul edilemeyeceğini açıklamıştır. Gül;

“Korkarım ki bu tasarı geçtikten sonra Avrupa Konseyi Parlamentosunun da bu karar tasarısını geçirme ihtimali belirlemiştir. Bunun AB ile Türkiye arasında hudut meselesi olduğu söyleniyor. Kıbrıs konusunda da bunun gündeme getirilebileceğini söylemiştik. Hükümeti uyarıyoruz. Türkiye’de hesapsızca GB için propaganda yapanları, gerçekleri saklayanları ikaz ediyoruz. Türkiye aleyhine bir platforma çevrilmek istenen bu meclislerde yapılanlar dostlukla bağdaşmaz. Maalesef Türkiye’de Ab lehine lobi yapanların Türkiye’nin menfaatlerini zedeleyici bir tavır içinde olduklarını söylemek gerekir”

demiştir. ANAP İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı da AP kararına çok şiddetli tepki gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu kararın Türk topraklarına Karlofça

⁴²⁷ Sönmezoğlu, s. 517.

⁴²⁸ *Milliyet*, 11 Şubat 1996.

⁴²⁹ *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1996.

Antlaşmasından bu yana en büyük tecavüz anlamına geldiğini savunan Akarcalı, Başbakan Çiller'in, Adalara yönelik her hangi bir eylemin savaş nedeni sayılacağı yönündeki sözünü eleştirerek; “*Şimdi başbakanlığı işgal eden bu kişiye soruyorum. Avrupa Birliği'ne karşı nasıl savaş ilan edecek?*” demiştir⁴³⁰.

Yunanistan'ın Kardak kayalıkları krizini AB'ye mal etme başarısı, Birliği'nin Türkiye'ye yönelik yapacağı mali yardımların aksamasında görülmüştür⁴³¹. Birlik Yunanistan'ın etkisiyle GB'den kaynaklanan mali yükümlülüklerinin ilk kısmını yerine getirmekte gecikince Türk Hükümeti tepkisini dile getirmek zorunda kalmıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Büyükelçi Nurettin Nurkan, düzenlediği bir basın toplantısında, AB ile Türkiye arasında GB gerçekleştirilirken mali işbirliği konusunda taahhütler yapıldığını, AB'nin bu yükümlülüklerini karşılamadığını söyleyerek, AB'yi imzasına sahip çıkmaya çağırmıştır⁴³². Konuyla ilgili bir açıklama da Dışişleri Bakanı Baykal'dan gelmiştir. Şubat ayında gerçekleştirdiği Londra, Brüksel, Paris ve Roma temaslarını tamamlayıp, yurda dönüşü sırasında gazetecilere bir açıklama yapan Baykal; Yunanistan'ın AB'nin GB anlaşmasından kaynaklanan mali yükümlülüğünün ilk dilimini engelleme çabası içinde olduğunu, bu yüzden AB'nin taahhütlerini yerine getirememesinin Birliğin kriz içerisinde olduğu anlamına geleceğini, bu yüzden Birliğin buna izin vermeyeceğini savunmuştur. Yunanistan'ın Türkiye'ye mali yardımın ilk dilimini engelleme çabalarının Atina'yı birlik içinde saygıdeğer bir noktaya getirmeyeceğini, aksine bu ülkenin orta vadede daha ciddi sorunlarla karşılaşmasına yol açabileceğini ifade eden Baykal, Kardak krizi dolayısıyla Atina'nın AB'nin Ankara ile imzaladığı GB anlaşmasını engellemesini kimsenin makul bulmayacağını belirtmiştir. Atina'nın GB'yi erteleme çabalarıyla ilgili bir soruya ise;

“Bu bizim değil, AB'nin mükellefiyetidir. Atina'nın GB anlaşmasını yerine getirebilecek etkinlikte çalıştırılmaması demektir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasını istemeyiz. Üzerimize düşeni yapmaya çalışırız. Ancak bu durum,

⁴³⁰ *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1996.

⁴³¹ Yunanistan bu dönemde, Gümrük birliği'nden kaynaklanan Türkiye'nin alma hakkına sahip olduğu tüm kredileri durdurmuştur. Birand'a göre adeta bir “*Yunan terörü*” estirmiştir. Birand, s. 372.

⁴³² *Zaman*, 15 Şubat 1996.

Yunanistan'ın Türkiye'yi AB ile ilişkilerinde engelleme şantajı nedeniyle Ankara'nın haklarından vazgeçmesi, Yunanistan ile sorunlarında gereksiz ödünler vermesi anlamına gelmez. Bu ince dengenin AB'ye anlatılması gerekiyordu. Bunu yaptık.”

diyerek gezisinin amaçlarını da anlatmıştır. Gezisinin neticesinde Kardak'ta Türkiye'nin dikkate alınması gereken bir haklılığının bulunduğu tüm muhatapları tarafından anlaşıldığını vurgulayan Türk Bakan, hiçbir ülkenin; “Siz Yunanistan'ın haklarına tecavüz ettiniz, anlaşmalara aykırı davrandınız” demediğini belirtmiştir⁴³³.

D) II. MESUT YILMAZ HÜKÜMETİ (06.03.1996 – 28.06.1996)

Çiller hükümeti 24 Aralık'ta seçimleri yapmasına rağmen, Refah Partisi'nin birinci parti çıkması sebebiyle hükümet kurulamamıştır. Ancak Mart ayında dönüşümlü başbakanlık konusunda anlaşan DYP ve ANAP, Anayol Hükümetini kurmuşlardır. Bu hükümet, güvenoyu alamayacak durumda iken Bülent Ecevit öncülüğündeki DSP, çekimser kalacağını açıklayarak yeni hükümete dolaylı destek vermiş ve yapılan güven oylamasında hükümet kurulmuştur. Anayol Hükümeti programında Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şu noktalara yer vermiştir:

“Gümrük birliğinin başlangıcı olan 1 Ocak 1996 tarihi Cumhuriyetimizin gelişme sürecinde yeni bir sayfa açmaktadır. Bundan sonraki hedefimiz Avrupa Birliği'ne tam üyeliktir. Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye arasında bugüne kadar varolan sınai standartlar arasındaki farklılığın tedricen ortadan kalkacak olması ihraç edilecek ürünlerin Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri için aynı standartta üretilmesini sağlayacak, sanayi işletmelerimizin daha rasyonel boyutlara ulaşması mümkün olacaktır. Türkiye, gümrük birliği ile rekabet politikasını da etkinlikle uygulamaya koyacaktır. Böylelikle ekonomimizde tekelleşme önleneyecek; rekabetin korunması sağlanacaktır. Fiyatların serbest rekabet ortamında oluşması için gerekli koşullar oluşturulacaktır. Avrupa Birliğinden mali destek sağlanması için gerekli çalışmalar yapılacaktır.

Avrupa Birliği ile ekonomik entegrasyonun tamamlanması yolunda hizmetlerin ve tarım ürünlerinin serbest dolaşımının sağlanması için gerekli çalışmalar yapılacaktır. Bu çerçevede, Avrupa Birliği'nin yapısını ve sınırlarını gözden geçirecek olan Hükümetler arası konferansta Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin mevcut konumunu koruması ve iyileştirilmesi için girişimler sürdürülecektir”⁴³⁴.

⁴³³ *Hürriyet*, 22 Şubat 1996.

⁴³⁴ http://www.yerelsecim.com/53_hukumet.htm.

10 Mart 1996'da TBMM'de yaptığı konuşmada Başbakan Mesut Yılmaz; Hükümet olarak hedeflerinin gümrük birliğiyle yetinmek olmadığını, asıl amacın Türkiye'yi AB'ye tam üye yapmak olduğunu belirtmiştir. Gümrük birliği konusunda hukuki olarak prosedürde bir eksiklik olmadığını, gümrük birliğinin bir anlaşma hükmünde değil, Ortaklık Konseyi kararı olduğunu vurgulayarak; bu ortak kararın kendi başına alınmadığını, otuz küsur sene önce, 1963'te yapılan Ankara Anlaşmasına ve 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol'e değinmiştir. Gümrük birliğinin işleyişinde güçlüklerin olduğunu ancak bu güçlükler bakıp bu oluşumun temelde Türkiye'nin aleyhine bir düzenleme olduğunu savunmamak gerektiğini, Avrupa ile bütünleşmenin Türkiye'nin geleceği açısından atılmış bir adım olduğunu belirtmiştir⁴³⁵.

Mesut Yılmaz öncülüğündeki Türkiye ile Avrupa Birliği arasında bu dönem görülen ilişkilerin ilki bir tatsızlıkla, Kardak Krizi ile başlamıştır. Bir önceki Dışişleri Bakanı Baykal'ın iyimser açıklamalarına karşın, Yunanistan'ın Kardak krizi üzerinden AB'yi etkileme politikasının başarıya ulaştığı görülmüştür. Türkiye'nin konu ile ilgili ön koşulsuz diyalog çağrısına karşı Yunanistan, AB'nin desteğinde getirdiği, Ege sorununun çözümü için Lahey'e gidilmesi ve karasularının 12 mile çıkarılması konularında ortaya attığı Türkiye için kabul edilemez nitelikteki öneriler sonucunda, 26 Mart tarihinde Brüksel'de yapılması planlanan Ankara ve Birlik arasındaki Ortaklık Konseyi toplantısı ertelenmiştir⁴³⁶. Türkiye, Yunanistan'ın desteğiyle kaleme alınan ve Kardak kayalıklarının müzakeresiz, doğrudan Lahey'e götürülmesini öngören AB metnini, Brüksel-Ankara diplomasi trafiği sonucunda reddettiğini açıklamıştır. Dışişleri Bakanlığı tarafından konuyla ilgili yapılan açıklamada Yunanistan suçlanmıştır⁴³⁷. Türkiye'nin, uyguladığı bu politikadan dolayı adeta AB tarafından cezalandırıldığı görülmüştür. Yunanistan'ın isteği doğrultusunda Kardak bunalımı için Lahey Adalet Divanı'na gidilmesi ve kuvvete başvurulmayacağı yolunda Türkiye'nin güvencesini alamayan AB, Birliğin genişlemesinin

⁴³⁵ Başbakanlık Basın Merkezi, *Başbakan Mesut Yılmaz'ın TBMM'de Hükümet Programı Görüşmelerinde Yaptığı Konuşma*, 10 Mart 1996, Ankara, ss. 25-29.

⁴³⁶ *Sabah*, 27 Mart 1996.

⁴³⁷ *Milliyet*, 27 Mart 1996.

görüüleceği Torina'da yapılacak olan hükümetlerarası konferansa Ankara'yı çağırılmamıştır⁴³⁸. Başbakan Mesut Yılmaz; Yunanistan'ın engellemesiyle oluşan durum karşısında diğer AB ülkelerinin de, Türkiye'nin de bu duruma uzun süre müsamaha göstermesinin mümkün olamayacağını bildiklerini, Ortaklık Konseyi'nin nisan ayı içerisinde yapılacağını düşündüğünü, Torino Zirvesi'nin de Türkiyesiz gerçekleşecek son zirve olacağını söylemiştir⁴³⁹. Kardak kayalıkları ile ilgili problemin süreç içerisinde nihai bir çözüme ulaşmadan gündemden düştüğü görülmüş ancak Yunanistan'ın Türkiye karşıtı politikaları devam etmiştir. Hükümet ve devlet kanadından Yunanistan engelini çözüme yönelik çağrılarda ardı ardına gelmiştir. AB Komisyonu Başkanı Jacques Santer'in davetlisi olarak Brüksel'de bulunan Yılmaz, AB'yi Yunanistan engelini aşarak Türkiye'ye yönelik yükümlülüklerini yerine getirmeye çağırış⁴⁴⁰, Cumhurbaşkanı Demirel'de telefonla görüştüğü Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'a AB'nin Türkiye'ye yapılması gereken mali yardımları engelleyen Yunanistan'ın vetosunu aşması gerektiğini söylemiştir⁴⁴¹.

E) NECMETTİN ERBAKAN HÜKÜMETİ (28.06.1996 – 30.06.1997)

1996 yılının Haziran ayında, Mesut Yılmaz'ın kurduğu hükümet, aldığı güvenoyunun anayasa mahkemesi tarafından iptal edilmesi sonucunda düşmüş, yerini Necmettin Erbakan öncülüğündeki Refah Partisi (RP) ile Doğru Yol Partisi'nin (DYP) birlikte kurdukları Refahyol Hükümeti'ne bırakmıştır⁴⁴². Bu hükümet programında Avrupa Birliği ile ilişkilerde şu konulara değinmiştir.

“Ankara Anlaşması ve gümrük birliği ile amaçlanan nihai hedeflere ulaşılabilmesi için yasal düzenlemeler dahil, gerekli çalışmalar yapılacak, bu meyanda ülkemizin hak ve menfaatlerinin korunması için gerekli tedbirler alınacaktır. Türkiye, gümrük birliği ile ilgili olarak gerçekleştirileceği tüm çalışmaları, milli menfaatleri, ülke şartları, Birlik tarafının ortaklık ilişkisi

⁴³⁸ *Sabah*, 30 Mart 1996.

⁴³⁹ *Zaman*, 30 Mart 1996.

⁴⁴⁰ *Milliyet*, 5 Haziran 1996.

⁴⁴¹ *Hürriyet*, 22 Haziran 1996.

⁴⁴² Doğru Yol Partisi'nin Refah Partisi ile kurduğu iktidar, Avrupa çevreleri ve Türkiye'deki muhalefet tarafından sıkça eleştirilmiştir. Bir önceki Başbakan Mesut Yılmaz'ın, *Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik ve Gümrük Birliği'nin Birinci Yılı*, Anavatan Partisi Araştırma Merkezi, Ankara, ss. 29-30'da belirttiğine göre; Tansu Çiller'in kendi ifadesi ile kökten dinci Refah Partisi'nin iktidara gelişini önleyici tek parti olarak kendisini göstermesi ve sonra bu parti ile hükümet kurması, Türkiye'nin tam üyeliğini engelleyen önemli bir unsur olmuştur.

çerçevesinde yüklendiği yükümlülükleri yerine getirmedeki niyet ve çabasını göz önünde tutarak yürütecektir⁴⁴³”.

Refahyol Hükümeti kurulduktan birkaç ay sonra Avrupa Birliği karşıtı söylemleri ile tanınan Refah Partisi⁴⁴⁴ ve birliğe tam üyeliği amaçlayan Doğru Yol Partisi arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bunun ilk örneği İktisadi Kalkınma Vakfı'nın (İKV) düzenlediği panelde DYP İstanbul Milletvekili ve İKV'nin önceki başkanı Sedat Aloğlu ile RP Adana Milletvekili ve TBMM Plan Bütçe Komisyonu Başkanı Ertan Yülek arasında yaşanmıştır. Aloğlu'nun tam üyeliğin Türkiye için kaçınılmaz olduğu ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağı açıklamasına Yülek, GB'nin temelinde Hristiyan Birliği düşüncesinin yattığı ve Türkiye'nin bu konuda platonik aşk yaşadığını ileri sürmüştür⁴⁴⁵. Refah Partisi, Avrupa Birliği karşıtı tutumu konusunda açık ifadeler kullanmaktan da kaçınmamıştır. Parti sözcüsü Süleyman Arif Emre, yaptığı basın toplantısında, partisinin AB üyeliğine karşı olduğunu söylemiştir. Emre, AB'nin nemalarından İsrail'in yaptığı gibi ikili anlaşmalarla yararlanılabileceğini savunmuş, AB'nin amacının Birleşik Avrupa devletinin oluşturulması olduğunu, buna katılacak olan Türkiye'nin egemenliğini devretmek zorunda kalacağını belirtmiştir. AB'ye üye ülkelerin kendi anayasalarındaki egemenlikle ilgili hükümleri değiştirdiklerini söylemiştir. Çiller ise Emre'nin açıklamaları konusunda RP'yi koalisyon protokolüne uyması konusunda uyarılmış, RP kurmaylarından AB'ye yönelik diplomasi trafiğine katılmamalarını istemiştir⁴⁴⁶.

Nitekim hükümetin Avrupa Birliği'ni zorlayıcı politikaları da bu dönemde genellikle DYP kanadından gelmiştir. Örneğin, AP'nin Türkiye'deki insan hakları ve demokrasi kısıtlamalarına karşılık, parasal yardımları askıya alması üzerine daha önce açıklanan pek çok paketteki kararların çoğunu yasalaştıramayan hükümetin yeni bir paketi daha açacağı

⁴⁴³ http://www.yerelsecim.com/54_hukumet.htm.

⁴⁴⁴ *Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik ve Gümrük Birliği'nin Birinci Yılı*, s. 15'te belirtildiği'ne göre; Refah Partisi iktidarı süresince, gümrük birliğine ve batılı ekonomik çevrelere alternatif olabilecek “İslam Ortak Pazarı” fikrini uygulamak istemiştir. Sekiz İslam ülkesi tarafından oluşturulması öngörüldüğü için “D-8” olarak anılacak bu oluşumun, Avrupa kamuoyunda pek hoş karşılanmadığı muhakkaktır.

⁴⁴⁵ *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1996.

⁴⁴⁶ *Cumhuriyet*, 18 Mart 1997.

bizzat Dışışleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller tarafından açıklanmıştır⁴⁴⁷. DYP'nin birlik ile temaslarına başka bir örnek, Kasım ayı içerisinde Hollanda'da bulunan Tansu Çiller'in; "*cesaretleri varsa almasınlar*" yönündeki söylemi olmuştur⁴⁴⁸. Bir başka beyan ise, Ocak ayı içerisinde İtalya'nın başkenti Roma'da Almanya, İtalya, İspanya, Fransa ve İngiltere'nin Dışışleri Bakanları ile görüşen Çiller'in, "*Türkiye, Avrupa kavramının içine ya girecek, ya girecektir*" ifadesi olmuştur⁴⁴⁹. Ayrıca bu toplantı sırasında Türkiye, Avrupa'yı sıkıştırarak kendisi hakkında net bir karar almasını da bizzat Çiller öncülüğünde istemiştir. İstanbul Ticaret Odası'nın (İTO) Şubat ayında gerçekleştirdiği olağan toplantıda konuyla ilgili bir açıklama yapan Çiller; AB'nin doğu sınırlarının belirlendiğini, Topluluğa girecek ülkeler arasında Türkiye'nin yer olmadığını söylemiştir. Dışışleri Bakanı, Türkiye'nin AB'den dışlanması durumunda zaman içinde gümrük birliğinin de ortadan kalkacağını belirtmiştir⁴⁵⁰. Hükümetin altı aylık icraatına en yoğun tepki ise Anavatan Partisi'nden gelmiştir. Buna göre GB'ye girişin birinci yıldönümünde Türkiye'nin yerine getirmediği yükümlülüklerle ilgili olarak bir deklarasyon yayınlayan Anavatan Partisi özellikle Tansu Çiller'e yönelik suçlayıcı beyanlarda bulunmuştu. Hükümetin, Milli Akreditasyon Konseyi'ni kurmadığını ve bu yüzden Türkiye'den verilen standartların uluslar arası pazarlarda geçerliliğinin şüpheli olduğunu, Rekabet Kurulu'nu oluşturamadığını, Avrupa Birliği'ne uyumlu Gümrük Mevzuatı'nı yürürlüğe koymadığını bu yüzden Avrupa'nın hiçbir ön bildirim yapmadan Türkiye'ye karşı anti-damping davaları açabildiğini belirterek Refahiyol Hükümeti'nin geride kalan dönemde hiçbir çaba göstermediği belirtilmiştir⁴⁵¹.

Türkiye'nin 1997 yılı başındaki AB politikası Çiller'in bu yöndeki demeçleri doğrultusunda şekillenmiştir. GB'de verdiği çabalara karşın AB'ye aday ülke hedefinde bile Avrupa'dan darbe yiyen Türkiye, birliğin haziran ayındaki toplantısından önce

⁴⁴⁷ *Hürriyet*, 26 Ekim 1996.

⁴⁴⁸ *Milliyet*, 29 Kasım 1996.

⁴⁴⁹ *Zaman*, 30 Ocak 1997.

⁴⁵⁰ *Sabah*, 21 Şubat 1997.

⁴⁵¹ *Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik ve Gümrük Birliği'nin Birinci Yılı*, Anavatan Partisi Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, ss. 23-27.

girişimlerini arttırarak sürdürmüştür⁴⁵². Türk Dışişleri Bakanlığı, aday ülkeler listesinde yer alan Doğu Avrupa ülkeleri ile Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarını karşılaştıran geniş bir araştırma hazırlamış ve bu çerçevede AB'nin haziran ayında Hollanda'da yapacağı zirvede aday ülke statüsünde çağırılmak için girişimlerini arttırmıştır⁴⁵³. Bu konuda NATO kozunu da oynamaktan çekinmeyen Türkiye, AB Konseyi'nin Ankara'nın tam üye adayı olduğu ve eşit kıstaslarla değerlendirileceği görüşünün AB resmi belgelerinde yer alması koşuluyla NATO genişlemesinde takınacağı katı tutumu esnekleştirebileceğini bildirmiştir. Bu konuda takınılan tutum Alman Dışişleri Bakanı Klaus Kinkel'e iletilmiş ve diğer aday ülkelere uygulanan tam üyelik öncesi stratejinin (pre accession strategy) Türkiye'ye de uygulanması istemi belirtilmiştir. Konuyla ilgili açıklama yapan Türk Dışişleri Bakanlığı, NATO, AB ve BAB'ın genişlemesi sürecinin bu kuruluşların dokümanlarında da ilintilendirildiğini belirterek şu açıklamaya yer verilmiştir;

“AB büyüyecek, NATO büyüyecek, BAB büyüyecek ve Türkiye bunların dışında kalacak. Bunu TBMM'ye kabul ettiremezsiniz. TBMM, BAB Ortaklık Anlaşmasını üç yıldır onaylamıyor. Çünkü Yunanistan tam üye oldu. Türkiye ortak üye kaldı. Ancak adaylık ve tam üyelik haklarının eşit şekilde kullanılmasına ilişkin Apeldoorn'da⁴⁵⁴ verilen sözler AB'nin resmi görüşü şeklinde yayınlanırsa, NATO kartının kullanılması konusunda esneklik gösterilir⁴⁵⁵.”

Türkiye'nin ısrarlı politikaları sonucunda, AB-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin bir buçuk yıl aradan sonra 29 Nisan tarihinde Lüksemburg'da tekrar toplandığı gözlenmiştir. Türkiye bu toplantıda insan hakları, ekonomi ve komşularıyla siyasi sorunlarını çözdüğü takdirde tam üyelik hedefinin teyit edilmesi beklentisi içerisinde olmuştur. Toplantı öncesi Erbakan ile bir araya gelen Çiller, Türkiye'nin politikalarını gözden geçirmiştir. Gerçekleşen toplantı sonrası Türkiye için o dönemde yaşanan iki önemli sorundan biri olan mali konularda yaşanan Yunanistan engelini kaldırılmadığı gözlenmiştir. Buna rağmen

⁴⁵² Birand, s. 374.

⁴⁵³ *Cumhuriyet*, 6 Mart 1997.

⁴⁵⁴ Hollanda'nın Apeldoorn kentinde 21 Mayıs 1997 tarihinde gerçekleşen AB Konseyi toplantısı kastedilmiştir. Bu toplantıda Konsey, Türkiye'nin diğer adaylarla eşit kıstaslarla değerlendirileceği yönünde söz vermiştir.

⁴⁵⁵ *Hürriyet*, 28 Mart 1997.

Yunanistan, AB üyesi diğer ülkelerin baskısı sonucu akıl adamlar önerisini kabul etmiştir. Yüksek şahsiyetler komisyonunun kurulmasına yol açacak bu öneri sonucunda konu ile ilgili diyalog yolu açılmış ve Tansu Çiller'in ifadesine göre; “sorunların halledilmesi için önemli bir adım atılmıştır⁴⁵⁶”. Türkiye'nin Konsey'de gündeme getirdiği diğer sıkıntı, Avrupa'nın doğu sınırlarının Türkiye'yi de kapsamaya yönünde Türkiye'nin talepleri olmuştur. Bu konuyla ilgili de Dışişleri Bakanı Tansu Çiller;

“Türkiye'nin, Avrupa'da yerini alması konusunda bugün çok önemli bir adım daha atılmıştır. Uzun zamandan beri toplanamayan Ortaklık Konseyi gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan sonuç bizim istediğimiz şekilde olmuştur. AB'nin nihai sınırları bu yıl çizilecektir. Görüyoruz ki Ortaklık Konseyi, objektif standartlar ve eşit kıstaslar konusunda ciddi bir merhale almıştır. Yunanistan ve Almanya'nın da dahil olduğu 15 ülke bizden Türkiye'nin tezini kabul etmiştir⁴⁵⁷”

diyerek Konseyin genel anlamda, Türkiye açısından faydalı geçtiğini savunmuştur.

F) III. MESUT YILMAZ HÜKÜMETİ (30.06.1997 – 11.01.1999)

1997 yılının Şubat ayında gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısının ardından tarihe 28 Şubat Kararları olarak geçen bir olay yaşanmış ve Refahiyol Hükümeti Haziran ayı içerisinde istifa etmiştir. Bunun yerine Mesut Yılmaz öncülüğünde bir hükümet kurulmuştur. Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Partisi (DSP) ve DYP'den ayrılan milletvekillerinin Hüsamettin Cindoruk öncülüğünde kurdukları Demokrat Türkiye Partisi (DTP) ile birlikte kurulan bu koalisyon hükümeti özellikle Dışişleri Bakanı İsmail Cem öncülüğünde Tansu Çiller'in DYP'sine oranla daha katı ve ihtiyatlı bir politika benimsemiştir. Hükümet, programında Avrupa Birliği ile ilişkilerde şu konulara yer vermiştir.

“Avrupa Birliği'ne tam üyelik Türkiye için sadece bir hedef değil, aynı zamanda anlaşmalardan doğan bir hak. Hükümetimiz AB ile ilişkilerinde karşılıklı yarar dengesini sağlanmasını amaçlayacaktır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 1996 yılı başında gerçekleştirilen gümrük birliği çerçevesinde mevzuat uyum çalışmaları hızlandırılacaktır. Bu kapsamda gümrük birliği sonrasında gerçekleştirilmesi gereken mevzuat uyum çalışmalarının tamamlanması amacıyla gümrük kanunu çıkarılacak, fikri mülkiyet haklarına ilişkin mevzuatımızda değişiklikler, yeni düzenlemeler yapılacaktır, bu alanda uluslararası

⁴⁵⁶ Milliyet, 1 Mayıs 1997.

⁴⁵⁷ Cumhuriyet, 1 Mayıs 1997.

sözleşmelere katılım sağlanacaktır. Diğer yandan bir kısım Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile, AB Ortak Ticaret Politikaları çerçevesinde yürütülmekte olan serbest ticari anlaşmaları görüşmeleri tamamlanacak, imzalanmış anlaşmalar vakit geçirilmeksizin yürürlüğe konacaktır.

Gümrük birliğinin getirdiği yeni rekabet ortamına sanayi sektörünün uyum sağlaması AB ekonomisi ile Türk ekonomisi arasındaki farkın azaltılması için Türkiye ile AB arasındaki mali işbirliğine işlerlik kazandırılacaktır. 1996 yılı başında gerçekleştirilen gümrük birliği ile Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler son döneme girmiştir. Bu dönemde; AB ile ilişkilerimizde elde edilen gümrük birliği dahil fiili ve hukuki kazanır geliştirilerek konsolide edilecektir. AB'nin Türkiye'ye yönelik yükümlülükle yerine getirmesinde ısrarlı olunacaktır. Gümrük birliğinin ruhuna uygun dengeli dinamiğe kavuşturulması için AB'nin Türkiye işbirliğini geliştirmesi sağlanacaktır. Böylelikle, Türkiye'nin yeniden çizilmekte olan Avrupa coğrafyasında hak ettiği yeri alması temin edilecektir”⁴⁵⁸.

Yeni hükümetin Avrupa'ya ilk resti Kıbrıs konusunda yaşanmıştır. Başbakanlığı döneminde Kıbrıs'a barış hareketi düzenleyen Ecevit, bu defa 23 yıl aradan sonra Başbakan Yardımcısı olarak AB'ye bir uyarıda bulunmuş ve AB'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında Rum Kesimi ile tam üyelik görüşmelerine başlayacağını açıklamasına tepki göstermiştir. Ecevit, böyle bir gelişme olması halinde Türkiye'nin KKTC ile entegrasyon kararlılığını vurgulamıştır. Türkiye'nin çaresiz olmadığını, Türkiye ve KKTC'nin kısmi bütünleşmeye gidebileceğini, KKTC'nin yine bağımsız bir devlet olarak kalacağını ama dış ilişkilerini ve dış güvenliğini resmen Türkiye'ye devredebileceğini söylemiştir. Ecevit bu durumu AB üyesi ülkelere bir mektupla da bildirmiştir⁴⁵⁹. Yeni hükümetin AB'ye yönelik bir başka sert tutumu da gümrük birliği ve AB'nin Türkiye ile ilgili üyelik takvimini açıklaması gerektiği yönünde olmuştur. Avrupa'nın bu konudaki belirsizliği karşısında gümrük birliği kozunu oynayan Türkiye, Birliğin Türkiye'ye ilişkin takvimini açıklamasını istemiş, olmazsa Türkiye'nin GB'yi yeniden müzakereye açacağını belirtmiştir. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Başbakan Yardımcısı Ecevit, parti olarak başından beri uyarılarda bulduklarını, Türkiye'nin pazarlık gücünü yeterince kullanmadığını, çok olumsuz koşulların kabul edildiğini, bu durumda Türkiye'nin ticari açığının büyüdüğünü ve beş milyar dolardan on bir milyar dolara çıktığını, bu açığın devam edeceğini bu yüzden de konunun inceleneceğini belirterek; “*bu uygulamaları ne ölçüde düzeltmek olanağı var yok bunu ele*

⁴⁵⁸ http://www.yerelsecim.com/55_hukumet.htm.

⁴⁵⁹ *Sabah*, 15 Temmuz 1997.

*alacağız. Bazı uygulamaları düzeltebiliriz” demiştir⁴⁶⁰. Konuyla ilgili bir başka beyanatta Çalışma Bakanı Nami Çağan’dan gelmiştir. Türkiye’nin aslında GB’ye girmediğini, AB ile ayrı bir GB oluşturduğunu savunan Bakan, Türkiye’nin GB’ye girişinin bir prototip olduğunu, bu ilişkinin tekrar görüşülüp düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel’de GB’ye ancak AB’ye üye olmak koşuluyla razı olduğunu söyleyerek, AB’nin Rum Kesimi ile tek yanlı tam üyelik müzakerelerine başlama kararına karşı KKTC ile birleşme kararlılığını yinelemiştir. Gürel, GB’nin yeniden tartışmaya açılması gerektiğini, olayı sansasyonel bir boyuta taşımamak gerektiğini, devletler hukukuna göre herhangi bir uluslararası düzenlemede tarafların karşılıklı olarak yükümlülüklerini yerine getirmemiş olmaları durumunda, o düzenleme üzerinde yeniden bir görüşme yapılabileceğine işaret etmiştir⁴⁶¹. BAB Konseyi toplantılarına katılmak üzere Brüksel’e gelen ve çeşitli ikili temaslarda bulunan Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise Belçika’dan ayrılmadan önce basına yaptığı açıklamada; *“Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğini istiyor ve bu yönde çalışıyoruz ama bunun gerçekleşmemesi Türkiye’nin sonu olmaz”* demiştir. AB Komisyonu Dış İlişkiler Sorumlu Üyesi Hans Van Der Brock ile yaptığı ikili görüşmede durum saptaması yaptıklarını belirten Cem; *“Türkiye’ye bir tam üyelik ufkunun açılmaması olumsuz bir gelişmedir. Ancak tahmin edilmeyecek bir gelişme değildir. AB’nin tam üyeliğinin bize verilmemesi Türkiye’nin sonu değildir”* diyerek Birlik üyeliğinin Türkiye için olmazsa olmaz olmadığını altını çizmiştir⁴⁶². İsmail Cem’in çizdiği bu umutsuz tabloda AB Komisyonu’nun Türkiye’ye tam üye adayı statüsü verilmemesi önerisi de etkili olmuştur.*

Komisyonun bu önerisi sonrasında harekete geçen Türk Hükümeti, gümrük birliğinin aksayan yönlerinin değiştirilmesine ilişkin çalışmalara başlamıştır. Dışişleri Bakanlığınca yürütülen çalışmada GB’nin aksayan yönleri tespit edilirken, mali protokoldeki Yunanistan vetosunun kaldırılması, kurumsal diyalog mekanizmasının işletilmesi gibi konulara öncelik verilmiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ömer Akbel, AB’nin özellikle mali yardımlar ve

⁴⁶⁰ *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1997.

⁴⁶¹ *Hürriyet*, 23 Temmuz 1997.

⁴⁶² *Zaman*, 23 Temmuz 1997.

kurumsal işbirliği konularındaki yükümlülüklerini yerine getirmekten uzak olduğunu vurgulayarak, bakanlıkta yapılacak tespitin ardından karşı tarafla ilişkiye geçileceğini, bunların bildirilmesi ya da iki tarafın bir araya gelip aksaklıkları el birliğiyle çözümlemesinin gündeme getirileceğini söylemiştir. Dışişleri Bakanlığında yapılan çalışmada mali protokol, kurumsal diyalog ve serbest dolaşım konularına ağırlık verildiği görülmüştür⁴⁶³. Mali Protokol konusundaki tıkanıklık, Türkiye'nin GB'ye girmesinden kaynaklanan zararların karşılanmasına yönelik AB'nin vermesi gereken 375 milyon ECU'luk yardımı AP'nin Türkiye'deki insan hakları koşuluna bağlaması nedeniyle yaşanmıştır. Avrupa Yatırım Bankası'nın vereceği 350 milyon ECU ve Akdeniz'de İşbirliği Fonu'nun (MEDA) vereceği yaklaşık 700 milyon ECU'luk yardımların Yunan vetosuna takılması, Ankara'da büyük rahatsızlık yaratmıştır. Türkiye, bunun AB'nin iç sorunu olduğu ve aşması gerektiği tezini işlemiştir. Kurumsal diyalog eksikliği konusu, Türkiye ile AB arasında GB'nin yaşama geçirilmesiyle birlikte öngörülen kurumsal diyalog mekanizmasının işletilememesi üzerine çıkmıştır. Türkiye, GB konusunda karar alma mekanizması dışında kalmış, AB ise tek yanlı karar alabilmektedir. Serbest dolaşım konusunda Türkiye, sadece malların serbest dolaşımına izin veren GB'nin kapsamını hizmetler ve kişilerin de serbest dolaşımını kapsayacak şekilde genişletmek istemektedir.

Türkiye'nin bu yöndeki beklentilerine rağmen, AB'nin genişleme stratejisinin Türkiye'yi içine almayacak şekilde belirlendiği Temmuz ayında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yayınlanan Gündem 2000 adlı Avrupa genişleme perspektifini açıklayan raporda Türkiye ile ilgili şu ifadeler yer almıştır.

“Türkiye'nin kişi haklarını ve ifade özgürlüğünü destekleme konusundaki sicili, AB'deki standartların hayli gerisindedir. Güneydoğudaki terörizm ile mücadele ederken, Türkiye itidal sergilemeli, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygı göstermek için daha fazla çaba harcamalı ve askeri değil sivil çözüm bulmalıdır”⁴⁶⁴.

Avrupa Komisyonu'nun aldığı bu kararın Türkiye nezdinde geniş tepki uyandırdığı gözlenmiştir. AB ülkelerinde görevli büyükelçilerin Ankara'ya gönderdikleri kriptolarda,

⁴⁶³ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1997.

⁴⁶⁴ Prof. Dr. S. Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 8. Baskı, İstanbul, 2005, s. 924.

AB'nin genişleme stratejisinin artık belli olduğu, Türkiye'ye tam üyelik yolunu açmak niyetinde olmadıkları söylenmiştir⁴⁶⁵. Bu perspektifin verilmesi için Almanya'nın inadının kırılmasının şart olduğu görüşü de belirtilmiştir⁴⁶⁶. Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Dışişleri Bakanı İsmail Cem, AB üyesi ülkelerin Ankara'daki temsilcilerine Türkiye-AB ilişkileri ile ilgili bir brifing vermiştir. Lüksemburg'daki zirvede Türkiye'nin adaylığının tescil edilmesinin isteneceği belirtilmiş, Türkiye'nin GB'den çıkmasının söz konusu olmadığı, taraflar arasındaki anlaşmanın uygulanacağını ancak uygulamadaki aksaklıkların düzeltilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁴⁶⁷. Büyükelçilerin, Türkiye'nin mesajlarını Avrupa'ya iletmeleri üzerine AB, Aralık ayında Lüksemburg'da yapılacak olan zirvede Türkiye'nin tam üye adaylığının tescil edilmesi için üç koşul sunmuştur. Buna göre; insan hakları ve demokratikleşmeyi gerçekleştirmesi, Kıbrıs sorununun çözümüne engel değil, katkıda bulunması, makro ekonomik dengelerin gerçekleştirilmesi Birliğin Türkiye'den temel beklentileri olarak ortaya çıkmıştır⁴⁶⁸.

Türkiye'nin Lüksemburg Zirvesi öncesinde böylesine yoğun bir beklentiye girdiği dönemde Avrupa Birliği'nin de Türkiye ile ilişkilerini kendi beklentilerinin karşılaştığı bir noktada sürdürmek istediği gözlenmektedir. Hükümetinin bundan sonraki süreçle ilgili belirlediği politikalar konusunda açıklama yapan İsmail Cem⁴⁶⁹ şu noktalara değinmiştir. AB hedefinin Türkiye için her zaman bir öncelik olduğunu, ancak bir saplantı olmayacağı, AB'nin son komisyon raporunda Türkiye için önerdiği konumun, Türkiye açısından yeterli olmadığı, AB'nin Aralık 1997'de kesinleşecek genişleme planında Türkiye'nin hakkı olan

⁴⁶⁵ *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1997.

⁴⁶⁶ *Zaman*, 1 Ekim 1997'de belirtildiğine göre, Almanya'nın Türkiye'ye yönelik katı politikalarını yumuşatmak amacıyla Başbakan Mesut Yılmaz'ın yıl sonunda gerçekleşecek zirveye dek iki defa bu ülkeyle temasa geçtiği görülmüştür. Öncelikle ağustos ayı içerisinde bu ülkeye bir gezi düzenleyen Yılmaz Başbakan Kohl ile görüşmüş ve bu Türkiye'ye öngörülen genişleme perspektifinin dışında tutulması ilkesini kırmaya çalıştığı gözlenmiştir. *Milliyet*, 23 Ağustos 1997. Ayrıca Eylül ayının son haftasında bir temas daha kurmuş Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği yolunda Almanya'nın kendilerini yalnız bırakmaması istemiştir.

⁴⁶⁷ *Hürriyet*, 31 Temmuz 1997.

⁴⁶⁸ *Zaman*, 1 Ağustos 1997.

⁴⁶⁹ Fikret Bila, "Türkiye'nin Son Dönem Dış Politikasında DSP'nin Rolü", *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ed. Nejat Doğan ve Mahir Nakip, Ankara, 2006, s. 347'de belirtildiğine göre Cem, bu politikaları AB üyesi ülkelerin dışişleri bakanlarına gönderdiği mektupta da aktarmıştır. Buna göre Cem, "Türkiye, 12 Aralık Lüksemburg Zirvesi'nde AB adayı ilan edilmezse, günümüzdeki gibi sadece Gümrük birliği üyesi olarak kalacaksa, bu konuları(Kıbrıs, insan hakları, vb) artık AB ile tartışmayacaktır" demiştir.

yerin yine tanınmaması durumunda, bu olayın Türkiye açısından ufkunun kararması, dünyanın bitmesi olmayacağını söylemiştir. Böyle olması durumunda Türkiye'nin AB'deki konumunun ve iddiasının bir yandan devam edeceğini, bir yandan da geçmişte yeterince geliştirilemeyen ekonomik ilişkilerin büyük ölçekli ekonomilere, ABD'ye, Japonya'ya, dünyanın başka bölgelerine ulaştırılacağını belirtmiştir. Türkiye'nin bu yeni açılımlarına rağmen AB yönündeki geçmişte görülen şevkinin kalmayacağını, bundan her iki tarafın da kazançlı çıkmayacağını söylemiştir. Tam üyeliğin somut perspektifinin ancak Türkiye'nin kişiliğinin, gücünün bilincinde olunmasıyla ve bakanlığın doğru siyasetler uygulamasıyla olacağını, bunun dışında demokrasi anlayışlarının ve insan hakları duyarlılığının ilerleyen aylarda daha ileri noktalara ulaştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bakanlığın Türkiye'nin ileriki dönemde izleyeceği politikalarla ilgili çalışma takvimi yaptığını, buna göre tüm konular ve ilgili tüm ülkelerin tek tek ele alındığını, her düzeyde temasların yürütüldüğünü belirtmiştir. Gümrük birliği konusunda, hükümetinin iş başına geldiği günden bu yana ki söylemlerini tekrarlayan Cem, GB anlaşmasını bazı noktalarda düzeltmeye muhtaç gördüklerini, öncelikle AB'nin Türkiye'ye karşı uygulamadığı çeşitli taahhütlerin aşılması gerektiğini, Türkiye'nin GB anlaşmasını AB üyeliğinin ilk adımı olarak algıladığını, somut ve görülebilen bir üyelik hedefinden yoksun bırakılmasının bu anlaşmanın temelindeki mantıkla bağdaşmadığını söyleyerek, güçlendirilmiş Katılım Öncesi Stratejisi çerçevesinden yola çıkan somut bir tam üyelik hedefi ve başı ile sonu tanımlanmış bir tam üyelik müzakere sürecinin, AB ile Türkiye arasında olumlu gelişmeleri yeniden başlatabilir demiştir⁴⁷⁰.

Lüksemburg Zirvesi öncesinde AB'nin Türkiye'yi genişleme stratejisinin dışında bırakacağı kararı değiştiremeyeceğini anlayan Türk Hükümeti, sonbahardan itibaren politika değiştirmiştir. Buna göre, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin yaptığı açıklamaya göre, taraflar arasında yapılacak her anlaşmanın Türkiye açısından yeni bir hak kazanma anlamına geleceğini belirterek tam üyelik hedefine bu şekilde daha da kolay ulaşılabileceğini belirtmişlerdir. Aynı yetkililer, ısrar politikasından vazgeçilmesinin

⁴⁷⁰ *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1997.

Türkiye-AB arasındaki gerginliğin azaltılmasını da sağlayacağını, bunun da Türkiye'yi tam üyelik hedefine yaklaştıracağını vurgulamışlardır⁴⁷¹. Artık Türkiye, GB'nin güçlendirilmesi, hizmetler, tarım, endüstriyel işbirliği ve yatırım, çevre, tüketici politikaları ve insan hakları, çevre, tüketici politikaları ve insan hakları konularında ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Gümrük birliğinin güçlendirilmesi konusunda, bu alandaki işbirliği, endüstriyel alandaki uyumu sağlayacak bir programın desteklenmesi, kamu üretiminde müzakerelerin başlatılması, gümrük ve ticaret politikalarının tam uyumunun hızlandırılması ve bu alanda Türkiye'ye daha çok danışmanlık yapılması hedeflenmiştir. Hizmetler konusunda bu alanın liberalleştirilmesinin ortak çıkarlar sağlanmasına neden olabileceği gibi ülkenin modernizasyonu ve AB ile daha yakın ilişkiler sağlanmasında Türk toplumunun daha geniş bir spektruma dahil olmasını gerçekleştireceği düşünülmüştür. Tarım alanında AB ile Türkiye; GB anlaşması sayesinde tarım ürünlerinin serbest dolaşımının sağlanması konusunda uzlaşmıştır. Türkiye, tarım politikasını, tarım ürünlerinin serbest dolaşımı için gerekli olan önlemlerin alınması doğrultusunda düzenlemek istemektedir. Endüstriyel işbirliği ve yatırım, Türkiye'deki ekonomik büyümeyi patlatmak ve gelir düzeyini arttırmak için, ülkenin bazı sektörlerdeki rekabet olanağının artırılması ile ilgili düşünülmüştür. Çevre konusunda, sürdürülebilir bir gelişmenin ve çevresel kaygıların ekonomi sektörüne entegre edilmesinin sağlanması için ilerleme çabalarına girilmiş, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve sosyal gelişmeye ulaşılabilmesi için öngörülen beklentilerin artırılması ile çevre kalitesine bağlı olarak insan sağlığının korunması ve doğal kaynakların rasyonel kullanılmasının sağlanmasına yönelik olarak çevre alanındaki işbirliğinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Tüketici politikaları, GB'nin ticaret için yeni olanaklar sunmasıyla birlikte, tüketici politikaları ve tüketici sağlığının korunması konularında AB-Türkiye ilişkilerinde önem verilmesi kararlaştırılmıştır. İnsan Hakları alanında ise, Türkiye'de sivil bir toplumun kurulması ve hukuk kurallarının geliştirilmesi için insan hakları konusunda geniş kapsamlı bir işbirliğine gitmeyi, insani yardımların sağlanması, ifade özgürlüğünün sağlanması için çalışan Türk

⁴⁷¹ *Milliyet*, 14 Eylül 1997.

sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapılması, Birlik ile ilişkileri genişletmek amacıyla hedeflenen politikalar arasında yer almıştır⁴⁷².

İzlenmesi beklenen politikalar konusunda bir açıklama yapan Başbakan Mesut Yılmaz;

“Eğer, Avrupa rayı üzerindeki Türkiye treninin hedefine ulaşmasından, istasyona varmasından kastedilen, Türkiye’nin AB’ye tam üye olması ise bunun zamanını belirleyecek olan performansımızdır. Biz ekonomimiz ve demokrasimizi, onlarla aynı normlara eşitlemedikçe, bu hedefe ulaşmamız mümkün olmaz. AB Komisyonu’nun son raporuyla⁴⁷³, altımızdan bu ray çekilmek istendi. Yani Türkiye’nin Avrupa rayında olduğu gerçeği değiştirilmek istendi. Biz, şimdi treni rayına oturtuyoruz, ondan sonra da trenin süratini artırıyoruz”

diyerek Türkiye’nin bu politika değişikliğinin gerekçelerini açıklamıştır⁴⁷⁴. Bu çabaların ilişkilerde biraz da tavizlere yol açtığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Ekim ayının başında Türk yetkililerinin yaptığı bir açıklamaya göre Türkiye, Almanya’nın istemi doğrultusunda tam üye adaylığı statüsünün tescil edilmesi için 1963 Ankara Antlaşması ile elde ettiği işgücünün serbest dolaşımı hakkında vazgeçtiğini bildirmiştir. Türkiye, böylece AB’ye üyelik konusunda Almanya’nın istediği adımları atacağı mesajını vermiştir⁴⁷⁵. Bu dönemde Almanya Başbakanı Kohl ile görüşmüş⁴⁷⁶ olan Mesut Yılmaz, insan hakları, Güneydoğu sorunu ve ekonomik dengelerin iyileştirilmesi konularının Türkiye’nin önüne engel olarak konulmaması gerektiğini belirtmiştir. Yılmaz, politika değişiklikleri ile ilgili benzeri demeçleri ilerleyen günlerde de basına sarf etmiştir. Türkiye’nin yerine getirmesi gereken insan hakları⁴⁷⁷, ekonomi ve demokrasi alanında şeyler olduğunu, AB’ye ya alacaksınız, ya alacaksınız tavrı yerine üstlerine düşeni yapacakları mesajını vereceklerini, bunun Avrupalıların daha kolay anlayacağı bir tavır olacağını, dört ay öncesine göre daha

⁴⁷² *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1997.

⁴⁷³ Birand, s. 376’da belirtildiğine göre, Yılmaz burada Gündem 2000 Raporu’nu kastetmektedir. Bu raporda özellikle Almanya’nın etkisiyle Türkiye, Avrupa genişlemesinin dışında yer almıştır.

⁴⁷⁴ *Sabah*, 1 Ekim 1997.

⁴⁷⁵ *Zaman*, 2 Ekim 1997.

⁴⁷⁶ Birand, s. 377.

⁴⁷⁷ Türkiye, AB Zirvesi öncesinde Kasım ayında düşünce özgürlüğünü sınırlayan maddelerde önemli değişiklikleri gündeme getirmiştir.

olumlu bir noktada buldukları ve işi şansa bırakmak niyetinde olmadıklarını, buna rağmen Türkiye'nin Avrupa'ya muhtaç olmadığını belirtmiştir⁴⁷⁸.

Türkiye'nin bu dönemde Avrupa'ya gönderdiği bir başka mesaj da genellikle koalisyonun diğer ortağı DSP üzerinden gelmiştir. Buna göre DSP üyesi bakanlar sıklıkla Avrupa'nın Türkiye'yi Birliğe kabul etmemesi sonucunu Avrupa'nın vizyonsuzluğuna ve küresel bir aktör olamaması sonucuna bağlamışlardır. Bu yönde bir açıklamayı Norveç ziyareti sırasında yapan Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, Avrupa'nın Türkiye'yi dışlamasının Birliği küçülteceğini, Türkiye'de ise dinciliğin artacağını vurgulamıştır⁴⁷⁹. Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise, Ankara'nın eski hükümetlerden farklı bir politika izlediğini, Birliğe üyelik konusunda kararlı olmalarına rağmen, bunun olmazsa olmazları olmadığını, Avrupa'nın bu konuyu iyi düşünmesi gerektiğini, Almanya merkezli bir Avrupa modeli ile kendilerini mi kapatacaklarını yoksa ancak Türkiye ile birlikte ulaşabilecekleri yeni ufuklara, yeni ekonomik, siyasi, kültürel, tarihsel boyutlara kendilerini mi açacaklarını belirlemelerini istediklerini ifade etmiştir. İlişkilerin olumlu seyretmesi durumunda dahi Kıbrıs konusunda taviz vermeyeceklerini, Yunan vetosunun kalkması konusunda ricacı olmayacaklarını belirtmiştir⁴⁸⁰.

Türkiye'nin çeşitli kanallardan gerçekleştirdiği çabalara rağmen, Avrupa Birliği Lüksemburg'daki tarihi zirvede Türkiye ile ilgili bir açılım sunmamıştır. Mesut Yılmaz hükümeti, AB'nin adaylık koşulu karşılığında Kıbrıs ve Yunanistan için istediği ödünlere sert yanıt vererek, 15 AB başkentindeki büyükelçileri aracılığıyla, AB'ye bu yöndeki olumsuz tutumunu iletmiştir. Başbakan Yılmaz ve Dışişleri Bakanı Cem, 10 Aralık akşamı AB Dönem Başkanı Lüksemburg Başbakanı Jean Claude Juncker ile bir araya gelmişler, bu görüşmede Türkiye, AB'den koşulsuz olarak adaylık statüsünün tescillendirilmesini, bir takvim verilmesi de tam üyeliğe diğer aday ülkeler gibi hazırlanmasını istemiştir⁴⁸¹. Ankara, tam üyeliğe hazırlanmak koşuluyla kendisi için diğer aday 11 ülkeden ayrı bir

⁴⁷⁸ *Milliyet*, 21 Ekim 1997.

⁴⁷⁹ *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1997.

⁴⁸⁰ *Hürriyet*, 27 Kasım 1997.

⁴⁸¹ Birand, s. 381.

yakınlaşma stratejisini de kabul etmiş ve Kıbrıs'ın üyeliği ile Türkiye'nin aynı anda AB'ye üye olması gerektiği şeklinde kurduğu bağlantıyı da kesmiştir. Yine de AB'nin istediği temel taleplerin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ters görülmesi nedeniyle bu görüşmede ipler kopmuştur⁴⁸².

AB'nin adaylık koşulu karşısında Kıbrıs ve Yunanistan için istediği ödünlere Ankara'nın olumsuz cevap vermesi üzerine Birliğin Türkiye'ye herhangi bir yanıtta bulunmadığı görülmüştür. AB Dönem Başkanı Lüksemburg Başbakanı Juncker, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin asırlar alacağını belirterek⁴⁸³, AB, işkenceci bir ülke ile aynı masaya oturamaz demiştir. AB'nin 12 Aralık tarihinde başlayacak Lüksemburg Zirvesi için yaptığı davet ise bu gelişmeler üzerine Mesut Yılmaz tarafından reddedilmiştir⁴⁸⁴.

Bu olumsuzluklar sonucunda Başbakan Yardımcısı Ecevit, Türkiye'nin yazgısını AB'ye bağlamadığını ve tam üyeliğe fazla önem vermediklerini belirterek; "*GB'nin düzeltilmesi gerekiyor*" demiştir. Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise; Türkiye'nin huysuz çocuk olarak tanımlanmasının terbiyesizlik olduğunu kaydederek Türkiye'den işkenceci diye bahseden Lüksemburg Başbakanı Juncker'in ayıp ettiğini söylemiştir. Türkiye-AB Parlamento Komisyonu Eşbaşkanı Bülent Akarcalı da Juncker'in açıklamalarına tepki göstererek, başbakan da olsa böyle açıklama yapmaya hakkının olmadığını, Türkiye'nin şamaroğlanı olmadığını söylemiştir. Türk Hükümeti, AB'nin Kıbrıs Rum Kesimi ile tam üyelik müzakerelerine başlamasına koşut olarak KKTC ile entegrasyon sürecini hızlandırma kararı almıştır⁴⁸⁵.

Türkiye'nin dışlandığı zirvede Doğu Avrupa ile tarihi bütünleşmesini resmen onaylayan AB, oybirliği ile Türkiye'nin adaylığını da reddetmiştir⁴⁸⁶. Bu sert ve önemli gelişmeye Türkiye'nin tepkisi de aynı yönde olmuştur. 14 Aralık tarihinde alınan bir

⁴⁸² *Milliyet*, 12 Aralık 1997.

⁴⁸³ *Karlık*, s. 882.

⁴⁸⁴ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1997.

⁴⁸⁵ *Hürriyet*, 13 Aralık 1997.

⁴⁸⁶ *Bila*, s. 347'de belirtildiğine göre; Lüksemburg Zirvesi'nde bu kararın alınmasında 28 Şubat sürecinin yaşanması ve Erbakan Hükümeti'nin istifa etmesi de etkili olmuştur.

kararla Türkiye, AB ile siyasi ilişkilerini askıya almıştır⁴⁸⁷. Lüksemburg Zirvesi'nin değerlendirildiği Bakanlar Kurulu toplantısından sonra bir açıklama yapan Mesut Yılmaz, zirve bildirisinin Türkiye açısından kabul edilemez olduğunu belirtmiş, AB ile siyasi diyaloga girilmeyeceğini, ilişkilerin geliştirilmesinin, Birliğin yükümlülüklerini yerine getirmesine bağlı olduğunu, Yunanistan ve Kıbrıs meselelerinin AB ile müzakere edilmeyeceğini söylemiştir⁴⁸⁸. 12 Mart'ta Londra'da yapılacak olan Avrupa Konferansı'na davet edilmelerine rağmen bu koşullarda davetin öneminin kalmadığını söyleyen Yılmaz, Avrupa ülkeleriyle ikili ilişkilerin her alanda süreceğini, öteki aday ülkelere gösterilen iyi niyetin Türkiye'ye gösterilmediğini, Türk-Yunan sorununun sadece Türkiye'nin çabası ile çözülemeyeceğini, Yunanistan'ın da aynı çabayı göstermesi gerektiğini kaydetmiştir⁴⁸⁹. Türkiye, AB ile insan hakları, Kıbrıs ve Türk-Yunan sorunları gibi siyasi konuların görüşülmeyeceğini belirtirken, GB ve ekonomik ilişkilerinse sürdürüleceğini kaydetmiştir. Başbakan Yardımcısı Ecevit ise, Türkiye'nin AB ile siyasi ilişkilerini kestiğini açıklamasının Avrupa'yı telaşlandırdığı söyleyerek, Avrupa'nın yanlış bir adım attığının farkında olduğunu, ancak bundan geri dönmeklerini belirtmiştir. Ecevit, asıl sorunun Türkiye'yi içlerine sindirememek olduğunu, Avrupa Konferansı'nın içeriğinin değişmesi olasılığının az olduğunu ve bu konferansın anlamını yitirdiğini kaydetmiştir⁴⁹⁰.

Avrupa ile sadece siyasi ilişkilerini kesmekle kalmayan Türkiye, izlediği politikalarda Avrupa'ya yaptırımlar uygulayıp, ekonomik gözdağı verme yöntemini de benimsemiştir. Buna göre, 2015 yılına kadar 150 milyar dolarlık savunma harcaması öngören, enerji, otoyollar ve köprüler konusunda çok önemli bir pazara sahip olan Türkiye'nin ihaleleri verirken Avrupa ülkelerinin tutumunu değerlendirme kararı almıştır. Bu konuyla bağlantılı olarak Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel, bazı Avrupa ülkelerinin Türkiye'yle ilgili olumlu tutumlarının ardında söz konusu ihalelerin bulunduğunu söylemesi bu tabloyu daha

⁴⁸⁷ Birand, ss. 386-387.

⁴⁸⁸ Karluk, s. 883.

⁴⁸⁹ *Sabah*, 15 Aralık 1997.

⁴⁹⁰ *Milliyet*, 16 Aralık 1997.

anlaşılır kılmıştır⁴⁹¹. Türkiye, Avrupa'ya yönelik bir başka koz olarak Kıbrıs ile bütünleşme projesini daha yüksek sesle ifade etmeye başlamıştır. NATO toplantısı için Brüksel'e giden Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye için çok önemli hedeflerden bir tanesinin AB'ye tam üyelik olduğunu, bunun hükümet programında yer aldığını, bu hedefe ulaşmak için hükümetlerinin her türlü çalışmayı yaptığını, ancak gelişen durum karşısında kendilerine üçüncü sınıf bir tren bileti sunulduğunu söyleyen Bakan, Avrupa Birliği için; “*Avrupa Birliği konunun tam önemini anlayamadı veya bilinçli olarak yanlış bir yol izledi*” demiştir. Cem, AB'nin Kıbrıs Rum Kesimi ile tam üyelik görüşmeleri başlatması durumunda, Türkiye'nin KKTC ile kısmi bütünleşme planını uygulamaya geçireceğini de vurgulamıştır⁴⁹². Hükümet ortakları arasında yapılan görüşmelerde Avrupa Birliği üyesi ülkelere ticarete ve savunma sanayinde ambargo uygulama önerisi de tartışılmıştır. Özellikle Başbakan Mesut Yılmaz'ın ortaklar arasında yapılan görüşmede bu yönde bir karar alıp açıklama eğilimi göstermesini Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit engellemiştir. Kıbrıs ve Yunanistan politikaları konusunda adeta şahin bir tavrı olan Ecevit ile daha yumuşak yaklaşımı ile güvercin olarak tanımlanabilecek Mesut Yılmaz arasında, AB ile ilişkiler konusunda yaşanan bu gelişmelerle birlikte rollerin değiştiği görülmüştür. Ecevit'in, Türkiye'nin sertleşerek AB'ye tüm kapıları kapayıp manevra alanını daraltmasından kaygılandığı ve Başbakan'ı caydırdığı görülmüştür⁴⁹³.

İlerleyen günlerde politikalarındaki kararlılığı ve açıklamalarını genişleten Türk Hükümeti, Başbakan Mesut Yılmaz aracılığıyla, AB'ye sert çıkmış ve Birliğin tutumunu değiştirmemesi halinde tam üyelik başvurusunun geri çekileceğini duyurmuştur. AB'nin Türkiye'yi muz cumhuriyeti sanmaması gerektiğini, birliğe altı ay süre verdiklerini, Türkiye'nin diğer 11 aday ülkenin alındığı sepete konulmadığı sürece tutum değiştirmeyeceğini belirtmiştir. Zirvede Türkiye'nin aile fotoğrafında yer alabileceği önerisini reddetmesiyle ilgili olarak, “*fotoğrafa meraklı değilim, 50 yıldır fotoğraf çektirip durduk*” demiştir. Yılmaz, Türkiye'nin tavrını açıklamasının ardından pek çok ülke

⁴⁹¹ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1997.

⁴⁹² *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1997.

⁴⁹³ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1997.

yöneticisinin kendisini arayarak yada mesaj göndererek; “Biz yanlış yaptık ama kararınızı gözden geçirin, Avrupa Konferansına katılın” dediğini anlatmıştır. Yılmaz;

“Siz yanlış bir karar verdiniz. Çünkü Avrupa’nın kültürel geleceği konusunda fikir mutabakatınız yok. Lüksemburg Zirvesini, AB’yi Hıristiyanlar Kulübü olarak görmek isteyenler kazandı. Bizde diyoruz ki, eğer siz böyle düşünüyorsanız, başvurumuzu geri çekeceğiz. Bunun böyle olmadığını gösterileceği yer bundan sonraki zirvedir. Kendi aranızda kavganızı yapın. Neticeyi Haziran ayında bize söyleyin. Lüksemburg’daki tutumunuz devam ederse, biz bu Birlik için adaylığa talip değiliz. Çünkü Hıristiyan olamayız. Ama eğer söylediklerinizde samimiyseniz, bu tutumunuzu düzeltin. Biz arzumuzu ve taahhütlerimizi muhafaza ediyoruz”

demıştır⁴⁹⁴.

Ancak Başbakan Yılmaz’ın Türkiye’nin adaylığını geri çekebileceği yönündeki ifadelerinin, Türkiye’deki iç siyaseti de etkilediği, hatta hükümette çatlaklar yarattığı görülmüştür. Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, başvurunun Türkiye’nin hakkı olduğunu, değişmeyeceğini, bakanlar kurulu üyelerinin kişisel görüşlerini açıklayabileceklerini ancak tam üyeliğin Türkiye’nin vazgeçilmez hakkı olduğunu söylemiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) toplantısı için Kopenhag’da bulunan Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise, Yılmaz’ın açıklamalarıyla ilgili olarak, konunun basın tarafından biraz abartıldığını söyleyerek, Almanya Dışişleri Bakanı ile sohbet ettiğini, ancak içeriği ile ilgili ayrıntı vermeyeceğini basına duyurmuştur⁴⁹⁵. Yılmaz’ın sözlerine bir başka eleştiri ise DYP Grup Başkanvekili Saffet Arıkan Bedük’ten gelmiştir. Bedük; “Türk dış politikası öyle hamasi değerlendirmelerle yönlendirilecek kadar küçük değildir” şeklinde konuşmuştur. Refah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Musa Demirci ise; “Bu yapılan blöftür, bu işlerde de blöf olmaz” demıştır⁴⁹⁶. Konu aynı günlerde TBMM’de tartışılmış, ancak ortak bir kararın partiler arasındaki görüş farklılığından dolayı alınmadığı görülmüştür.

Lüksemburg Zirvesinde adaylık statüsünün verilmemesi nedeniyle dışlanan Türkiye’nin insan hakları konusunu Birlik ile görüşmeyeceğini açıklaması karşısında AB, hükümete adeta çalım atarak bu konuda sivil toplum örgütlerini muhatap almıştır. Türkiye

⁴⁹⁴ *Milliyet*, 18 Aralık 1997.

⁴⁹⁵ *Hürriyet*, 18 Aralık 1997.

⁴⁹⁶ *Zaman*, 19 Aralık 1997.

ile Birlik üyesi ülkeler arasında yaşanan sığınmacı (iltica) krizi nedeniyle, AB Dönem Başkanı İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Hugh Mortimer, İnsan Hakları Derneği (İHD) Başkanı Akın Birdal'dan, diğer AB üyesi ülkelerin müsteşarlarına bir brifing vermesini istemiştir. Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise bu konuyla ilgili Kürtlerin kötü muamele gördüklerini iddia ederek, ilticalara yeşil ışık yakan İtalya'nın Dışişleri Bakanı Lamberto Dini'ye bir mektup yollamıştır. Cem, konunun insan hakları sorunu değil, organize bir suç olduğunu belirterek önlem alınmasını istemiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı da bütün Avrupa Birliği ülkelerine yaptığı çağrıda, kaçak göçmenlere sığınma hakkı tanınmasını istemiş, ilticaların önlenememesini, istihbarat yetersizliğine bağlamıştır⁴⁹⁷.

Lüksemburg Zirvesi sonucunda Türkiye'nin yeni dış politika açılımları gündeme gelmiştir. Avrupa Birliği'nden beklediğini bulamayan Türkiye, daha bağlantısız bir politika arayışlarına girmiştir. İsmail Cem, Türkiye'nin çok dikkatli olması gerektiğini vurgulayarak, dış politikada ezeli düşmanlar var diye düşünmemek gerektiğini, eğer Türkiye'nin komşularından bir olumlu adım atılırsa Türkiye'nin buna iki adımla karşılık vereceğini söylemiştir. Türkiye'nin dışa açılma sürecine girdiğini belirten Cem, AB olsun, ABD olsun anlayışlarının olmadığını, hami, ağabey peşinde olmadıklarını söylemiştir. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde GB için gerekli taahhütlerine sadık kaldığını ve kalacağını, AB'nin ise Türkiye'ye 3 milyar dolar bir borcu olduğunu, bu parayı şiddetle gündeme getirdiklerini ancak Yunan vetosu yüzünden alamadıklarını söylemiştir⁴⁹⁸.

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile siyasi konuları görüşmeme kararı üzerine adeta uykuya geçen Türkiye-AB ilişkileri, Rum kesiminin AB'yle üyelik görüşmelerine başlaması üzerine, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda belirttiği KKTC ile kısmi entegrasyon söylemlerini hayata geçirmek için adımlar atmaya başlamasıyla canlanmıştır. Konuyla ilgili uyarılarını taraflar arasındaki görüşmeler başlamazdan altı ay evvel söylemiş olan Türk tarafı, AB ve Kıbrıs İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel aracılığıyla daha o tarihlerde

⁴⁹⁷ *Zaman*, 4 Ocak 1998.

⁴⁹⁸ *Milliyet*, 12 Ocak 1998.

AB'nin adayı böldüğünü belirtmiştir⁴⁹⁹. Kıbrıs AB ile Güney Kıbrıs Rum yönetimi arasında üyelik görüşmelerinin başlaması arifesinde KKTC'ye bir ziyaret gerçekleştiren İsmail Cem, dünya kamuoyuna Türkiye'nin KKTC ile entegrasyona hazır olduğu mesajını vermiştir⁵⁰⁰. Ayrıca Nisan ayının başında gerçekleşen Türkiye-KKTC Ortaklık Konseyi'nde de Avrupa'yı suçlayıcı mesajlar verilmiştir. Taraflar arasında gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi, Avrupa Birliği ile Güney Kıbrıs Rum yönetimi arasında Brüksel'de başlatılan görüşmelerle aynı saate denk getirilmiştir⁵⁰¹. Bu toplantıyı basına değerlendiren Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel; Türkiye ve KKTC arasında bugüne kadar yapılan tüm anlaşmaların taraflar arasındaki ilişkinin hangi amaca yöneldiğini açıkça gösterdiğini belirterek Lefkoşa-Ankara arasında bir federasyon oluşumuna doğru gidildiğini ima etmiştir. Gürel, AB'nin de Rum yönetimi ile tam üyelik görüşmelerine başlayarak adanın bölünmüşlüğünü kesinleştirme yolunda bir adım attığının altını çizmiştir. Gürel; *“Herkes bilmeli ki, bir gecede Kıbrıs Adası alınıp başka bir yere götürülüp Türkiye'den uzaklaştırılmaz. Bir gecede Kıbrıs Türkleri bir azınlığa indirgenemez. Türkiye böyle bir gelişmeye izin vermeyecektir”* uyarısında bulunmuştur⁵⁰².

Türkiye'nin çeşitli konularda geliştirdiği restinin Avrupa Birliği tarafından da görülmesi üzerine iplerin iyice gerildiği bir dönem 1998 Mayıs'ından itibaren yaşanmaya başlamıştır. AB ülkeleri, 15 Mayıs'ta yapılması beklenen Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nde Türkiye'ye sunulacak bir öneri konusunda anlaşamamışlardır. Bu yüzden AB Dönem Başkanı İngiltere Dışişleri Bakanı Cook, 18 Mayıs tarihinde başlaması gereken Türkiye ziyaretini önce iptal etmiş, ancak daha sonra bu ziyaret gerçekleşmiştir. Bu kopukluk 25 Mayıs tarihinde yapılması gereken Ortaklık Konseyi'ni de tehlikeye sokmuştur. AB'nin tamamen teknik içerikli olması beklenen Ortaklık Konseyi belgesine, insan hakları, Kıbrıs ve Türk-Yunan sorunları gibi siyasi koşulları yerleştirme konusunda geri adım atmaması da bu kopuklukta etkili olmuştur. Türkiye, hükümetin 14 Aralık 1997

⁴⁹⁹ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1997.

⁵⁰⁰ *Sabah*, 31 Mart 1998.

⁵⁰¹ *Sabah*, 1 Nisan 1998.

⁵⁰² *Hürriyet*, 2 Nisan 1998.

tarihli kararına uygun olarak Konsey toplantısına gidilmeyeceğini bildirmiştir⁵⁰³. AB Ortaklık Konseyi toplantısına katılmayan hükümet, Birliğin tutumuna göre hareket etme kararı almıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Sermet Atacanlı, AB'nin stratejisine karşı Türkiye'nin de kendi görüşlerini öne çıkarttığı bir belge hazırladığını kaydederek, belgenin kesinleşmesinin ardından AB Komisyonuna sunulacağını söylemiştir. Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel ise hazırlanan stratejinin tarımdan hizmet sektörüne kadar pek çok konuda ayrıntılı öneriler içerdiğine dikkat çekerek, belgenin en önemli maddesinin danışma mekanizması oluşturulması önerisi olduğunu belirtmiştir⁵⁰⁴.

Politikalarının temelini, bekle-gör ve buna göre durum belirle anlayışına dayandıran Türkiye, Haziran 1998 tarihinde gerçekleşen Cardiff Zirvesinde de Avrupa Birliği'nden beklediği desteği bulamamıştır⁵⁰⁵. Bu zirveyi yorumlayan Başbakan Bülent Ecevit; Yunanistan dahil hiçbir AB üyesinin Türkiye'nin üyelikten ümidini kesmesini istemediğini, çünkü o zaman ellerindeki siyasal araçları yitireceklerini ve baskı yapamayacaklarını, bu yüzden Türkiye'yi bir beklenti içinde, bir umut içinde tutmak istediklerini söylemiştir⁵⁰⁶. Zirve sonunda yayımlanan bildiriye de değinen Ecevit, bu bildirin muğlak ifadeler içerdiğini, Türkiye'nin adaylığı ile ilgili ifadelerin bilinen bir gerçek olduğunu ancak anımsanmak istenmediğini söylemiştir. Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise, Türkiye'nin adaylık konusunun netlik kazandığını belirtirken, Şükrü Sina Gürel, değişen bir durum olmadığını bildirmiştir. Böylece hükümet, hatta aynı parti üyesi bakanlar arasında dahi konunun farklı yorumlandığı ortaya çıkmıştır.

Cardiff Zirvesi sonrası gelişen durum ve Türkiye'nin benimseyeceği yeni politikalar konusunda basını bilgilendiren Dışişleri Bakanı İsmail Cem şunları söylemiştir;

“AB konusunda Türkiye’de bazı kavramlar üzerinde bir saplantı olduğunu görüyorum. Lüksemburg’da Türkiye’nin aday kabul edilmemesi için koşullar geliştirildi. Bu gayri tabii bir şeydir ve ben buna şiddetle karşı çıktım. Cardiff’te ise adaylık sürecinde Türkiye’nin üyeliğe ilerlemesi için koşullar getiriliyor. Bence bu

⁵⁰³ *Milliyet*, 22 Mayıs 1998.

⁵⁰⁴ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1998.

⁵⁰⁵ Sönmezoğlu, s. 518.

⁵⁰⁶ *Zaman*, 15 Haziran 1998.

önemli. Ben Cardiff'te ayrımcılığın tamamen kalktığını söylemiyorum. Cardiff Bildirisi, 'AB'nin ölçüleri var, bu ölçüler çerçevesinde Türkiye ne kadar ilerlerse üyelik yönünde o kadar mesafe alacak' diyor. Biz 14 Aralık kararımızı muhafaza ediyoruz."

Cem açıklamasının devamında, 14 Aralık parametrelerini birlik ile kavga etmek için muhafaza etmediklerini, böyle bir politikalarının olduğunu ve o politikanın ilkelerini muhafaza ettiklerini, bir defa Türkiye'nin adaylığı konusuna açıklık kazandırılmış olmakla birlikte Türkiye gibi aday konumundaki ülkelerle ilişki modelini daha ileri düzeyde tuttuklarını belirtmiştir. Avrupa'nın Türkiye'ye vereceği 500 milyon-1 milyar dolar yardım, katkı gibi şeylere Türkiye'nin ihtiyacının olmadığını, fakat bunun bir anlamının olduğunu, Cardiff Zirve bildirisinde Yunan vetosunun aşmanın gayretine girileceği ifadesinin bulunduğunu, bunun bir anlamı olduğunu, bekleyip göreceklarını ifade etmiştir⁵⁰⁷.

1998 yılının ortasına gelindiğinde özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin gümrük birliği üyeliğine rağmen vaatlerini yerine getirmemesinin yarattığı rahatsızlık hissedilmektedir⁵⁰⁸. Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel'in hazırladığı strateji raporunda, AB ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerdeki dengesizliğe dikkat çekilerek aradaki uçurumun büyüdüğü belirtilmiştir. Tek taraflı ödümlerle kabul edilen GB'nin Türkiye'nin dış ticaret açığını büyüttüğü vurgulanan raporda, AB ülkelerinden Türkiye'ye beklenen ölçüde yabancı sermaye gelmediği tespitlerine yer verilmiştir. GB'nin ardından Türkiye'ye yapılması gereken 2-8 milyar ECU'luk desteğin 450 milyon ECU düzeyinde kaldığı belirtilen raporda, yükümlülüklerini yerine getirmeyen AB eleştirilmiştir. Raporda Türkiye ile AB ilişkilerinin geliştirilebilmesi için öncelikle iki konunun, mali işbirliği ile Ortaklık Konseyi'nin düzenli çalışması ve karar almasının sağlanması olduğu vurgulanmıştır⁵⁰⁹. Avrupa Komisyonuna sunulan raporda şu konulardaki rahatsızlıklar ve beklentiler

⁵⁰⁷ *Hürriyet*, 21 Haziran 1998.

⁵⁰⁸ 1998 yılı ortasına kadar Avrupa Birliği Türkiye'ye Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası kaynağından 339.5 milyon ECU, Akdeniz'de İşbirliği Fonu (MEDA) çerçevesinde 5 projeden 33 milyon ECU, çeşitli alanlardaki 35 projeye 70.2 milyon ECU vermiştir. Halbuki vaat edip yerine getirmediği rakam bunun çok üstündedir. Buna göre; 375 milyon ECU'luk komisyon hibesi, Avrupa Yatırım Bankası'ndan 300-400 milyon ECU'luk yatırım kredisi, 750 milyon ECU'luk özel Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kredileri, 375 milyon ECU'luk hibe ve 700 milyon ECU'luk AYW kredisi, özel ihtiyaçlarda devreye girecek 200 milyon ECU'luk makro ekonomik yardımlar Avrupa'nın gerçekleştirmediği taahhütleri arasındadır.

⁵⁰⁹ *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1998.

sıralanmıştır. Tarım; Türkiye ile AB arasında tarım ürünlerinin karşılıklı serbest dolaşımını sağlayacak ölçüde başlatılan yakınlaştırma çalışmalarına AB'den mali ve teknik yardım beklenmektedir. İşlenmiş tarım ürünlerinde Topluluk ile yeni müzakere sürecinin 1998 yılının ikinci yarısında başlatılması uygun görülmektedir. Hizmetlerin serbest dolaşımı; hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanacağı bir entegrasyona gidilmesi ihtiyacı vurgulanmıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi; bu konunun daha da geliştirilmesi ve mali hizmetlerin serbest dolaşımının sağlıklı bir şekilde uygulanmasını ve taraflar arasındaki ekonomik politikaların koordinasyonunu teminen karşılıklı ekonomik çıkarları göz önünde tutan bir makro ekonomik diyalogun faydasına değinilmiştir. İşçilerin serbest dolaşımı; Türkiye, Ortaklık Anlaşmasının bu konuda açık hükümler içermesine rağmen, Birlik üyesi ülkelerin içinde buldukları istihdam şartlarını göz önünde bulundurarak bu konuda kendisine gelen erteleme taleplerine hoşgörü ile bakacağını bildirmiştir. Sanayi politikalarında işbirliği; taraflar arasında sınai işbirliğinin genişletilmesi amacıyla sektörel ve işletmeler arası temasların oluşturulması istenmiştir. Adalet ve içişlerinde işbirliği; AB ülkelerine girişte özellikle işadamları, akademisyenler ve öğrenciler başta olmak üzere Türklere yönelik vize uygulamalarının kolaylaştırılmasının beklendiği vurgulanmıştır. Enerji; taraflar arasındaki sektörel fikir alışverişinin artırılması amaçlanmıştır. Trans-Avrupa şebekelerine katılım; Türkiye'nin ulaştırma, telekomünikasyon ve enerji sektörlerinde Trans-Avrupa şebekelerine katılımının sağlanması hususu, hem ilke kararında hem de strateji belgesinde yer almakta olup hazırlıkların tamamlanmasının ardından temasların başlaması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Eğitim; bazı AB ülkelerinin yükseköğretim harcı uygulamalarında üçüncü ülke vatandaşları ile üye ülke vatandaşları arasındaki önemli farklılıklar bulunması, Avrupa'da öğrenim görmekte olan Türk öğrencilerin durumu açısından ele alınması gereken bir konu oluşturduğu vurgulanmıştır. Kurumsal işbirliği ve siyasi diyalog; Türkiye'nin AB'ye yaklaşmasını amaçlayan bir stratejinin önemli unsurlarını oluşturmaları ve Ortaklık Konseyi ilke kararlarında yer almalarına karşın kurumsal işbirliği ve siyasi diyaloga ilişkin hiçbir öneri bugüne kadar uygulanma şansı bulamadığı düşünülmüştür. Bu durum AB'nin konuyla ilgili siyasi irade eksikliğinden kaynaklandığı ve giderilmesi gerektiği

hatırlatılmıştır. Mali işbirliği; Mali işbirliğinin GB ile başlayacağına dair bildiriye karşın, AB'den sağlanacak mali yardım programının sağlıklı yürümediğinin altı çizilmiştir⁵¹⁰.

1998 yılının ikinci yarısında taraflar arasında ilişkilerde herhangi bir gelişmenin kaydedilmediği gözlenmiştir. Bununla birlikte Avrupa Birliği, Türkiye üzerindeki müdahaleci politikalarına bu defa PKK konusunda devam etmiştir. Buna göre, Avrupa Birliği Parlamentosu, Türkiye'ye ilişkin sonbaharda yayınladığı bir raporda PKK konusunda Türkiye'yi insan hakları ihlali ile suçlaması ilişkileri bir kere daha germiştir. Konuyla ilgili görüş bildiren Şükrü Sina Gürel, AB'nin Güneydoğu konusunu uluslararası hale getirmeye çalıştığını belirterek, "*Birlik haddini aşmıştır*" demiştir. Gürel, Türkiye'den AB'ye yeni bir açılım olmayacağını vurgulayarak, rapordaki çelişkili görüş ve değerlendirmeleri şu şekilde sıralamıştır; "*Entegrasyon sürecinde AB, Türkiye'ye demokratik gelişme doğrultusunda ve insan hakları alanında katkıda bulunmayı içtenlikle düşünüyorsa, öncelikle bazı AB üyelerinin Türkiye'deki terörist bölücü örgütü besleyen ve kökten dinciliği ve irticayı teşvik eden faaliyetlere hoşgörü göstermemeleri gerekir*⁵¹¹." Avrupa Birliği'nin konuyla ilgili aynı döneme denk gelen bir başka girişimi İtalya ve Almanya başbakanlarının terörist başı Abdullah Öcalan'ın uluslararası bir mahkemede yargılanması yönündeki beyanatları olmuştur. Açıklamaları saçma sapan olarak değerlendiren Ecevit, bazı AB ülkelerinin, o dönem Türkiye'de yaşanan hükümet sorunundan cesaret alarak, Türkiye'ye yönelik haksız baskılarını arttırdıklarını söylemiştir⁵¹². Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise BAB kış dönemi toplantısında konuyla ilgili bir konuşma yaparak, Öcalan konusunda oluşturulan Avrupa girişimini tamamiyle reddettiklerini açıklamıştır. Cem, bir teröristin iadesi ve mahkemesinin, İtalya ve Türkiye arasında adli bir sorun olduğunu, bu olayı AB ve Türkiye arasında siyasal bir probleme dönüştürmenin kanunları ve adaleti Türk-AB ilişkilerine hizmetten yoksun bırakacağını söyleyerek, "*bu işi siyasileştirmek yerine bırakın adalet işini yapsın*" demiştir⁵¹³.

⁵¹⁰ *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1998.

⁵¹¹ *Zaman*, 7 Kasım 1998.

⁵¹² *Milliyet*, 29 Kasım 1998.

⁵¹³ *Sabah*, 2 Aralık 1998.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, konuyla ilgili çok sert bir çıkış yaparak, “*AB onların olsun*” demiş ve Avrupa Parlamentosunun Türkiye raporuna sert tepki göstermiştir. ‘Türkiye’de İnsan Hakları’ konulu bir konferansta konuşan İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı Hikmet Sami Türk ise, AB’nin insan hakları ve terör konusunda çifte standart uyguladığını ve bir devletin, bu konuda diğerine direktif verme hakkının olmadığını, örnek olarak Avrupa Parlamentosu için hazırlanan bir raporda, AB ülkeleri için terör sayılan bir olayın, başka ülkeler bakımından terör sayılamayabileceğini göstermiştir. Türk, insan haklarının başka bir ülkenin sorununa müdahale olarak gösterilmemesi gerektiğini, insan haklarının öncelikle o ülkenin kendi sorumluluğunda çözülmesi gereken bir konu olduğunu belirtmiştir⁵¹⁴.

Gümrük birliğine üyelik sonrası işletilemeyen mali yardım hükümleri ve 1997 Lüksemburg Zirvesi’nden gelen sorunları çözemeyen, üstelik PKK konusunda Avrupa ile ilişkileri sertleşen Türkiye, 1998 yılı sonunda Avusturya’nın başkenti Viyana’da gerçekleşecek olan Avrupa Birliği zirvesine gitmeyeceğini açıklamıştır. Türkiye, AB’nin yaptığı çağrının niteliği ve çerçevesini uygun bulmadığını, AB adayı 12 ülke ile eşit koşulların beklendiğini, ara formüllerin kabul edilmeyeceğini yineleyen Türkiye, bu gerekçelerle konferansa katılmayacağını bildirmiştir.

G) IV. ve V. BÜLENT ECEVİT HÜKÜMETLERİ (11.01.1999 – 18.11.2002)

25 Kasım 1998’de Yılmaz hükümeti hakkında verilen gensoru önergesi 314 oyla kabul edilince Ecevit, DYP ve ANAP’ın da desteği ile azınlık hükümeti kurmuş ve bu hükümet ülkeyi seçime götürmüştür. Mayıs ayında yapılan seçimler sonucunda Bülent Ecevit öncülüğündeki DSP birinci parti olmuş ve bu partiyle birlikte Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi (ANAP) arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuştur⁵¹⁵. Programında Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şu noktalara yer vermiştir.

⁵¹⁴ *Zaman*, 8 Aralık 1998.

⁵¹⁵ *Hürriyet*, 12 Ocak 1999.

“Gümrük mevzuatını, Avrupa Birliği Gümrük Mevzuatına uyumlulaştırılmasını sağlamak amacıyla, çağdaş ve güncel bir Gümrük Kanun Tasarısı hazırlanacaktır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği tarihten, coğrafyadan ve anlaşmalardan doğan hakkıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne öteki üyelerle eşit hak ve statüye sahip tam üyelik hedefini gerçekleştirirken ulusal hak ve çıkarlarını her zaman titizlikle gözetmeye devam edecektir. Bu çerçevede Avrupa Birliği ile ilişkilerimize ivme kazandırabilecek fırsat ve gelişmeler dikkatle izlenecektir. Türkiye, siyasi ve ekonomik planda olduğu kadar güvenlik ve savunma konularında da, Avrupa ve Transatlantik yapılanmaları ve oluşumları içinde tam ve eşit biçimde yer almak için kararlı bir yaklaşım içinde olacaktır. Gümrük birliğinin uygulamada ortaya çıkan sakıncalarını gidermek için etkin girişimlerde bulunulacaktır”⁵¹⁶.

Yeni hükümet programında da açıkladığı gibi, Avrupa Birliği ile ilişkileri yeniden canlandırmak amacıyla gerekli uyum tasarılarının kabulüyle işe başlamıştır. Bu yönde ilk gelişme Temmuz ayında yaşanmış ve haksız rekabetin önlenmesi hakkındaki yasada değişiklik kabul edilmiştir. Tasarı, yasanın ülkenin dış ticaretindeki gelişmelere, anti dumping ve destekleme anlaşmaları ile konuya ilişkin AB mevzuatına uygun hale getirilmesini öngörmüştür. Avrupa Birliği kanadında da bu dönemde politika değişikliklerinin yaşandığını, Türkiye ile ilişkilerin hızlandığı bir döneme girildiği görülmüştür. Öncelikle Türkiye'ye destek mesajları yollanarak, ilişkiler ısındırılmaya çalışılmıştır. Temmuz ayı içerisinde İtalya Başbakanı Massimo D'Alema'nın kendisine bir mesaj yolladığını kaydeden Başbakan Bülent Ecevit, D'Alema'nın Türkiye'yi AB'de müstakbel ortak olarak gördüğünü söylemiştir. İtalya'nın Türkiye'nin AB üyeliğine destek verdiğini belirten Ecevit, İtalya'nın üst düzeyde toplantılar yapma teklifini ilettiğini de söylemiştir⁵¹⁷. Benzeri bir desteğin Birliğin ağır topu Almanya'dan da geldiği görülmüştür. Alman Başbakanı Gerard Schröder, Eylül ayı başında Berlin'de düzenlediği basın toplantısında, ülkesinin Türkiye'nin AB üyesi olma yolundaki çabalarını kararlı bir şekilde desteklediğini ifade etmiştir. AB üyeliğinin hemen gerçekleşmeyeceğinin Türkiye tarafından da bilindiğine dikkat çeken Schröder, desteklerinin diplomatik kurallar içinde olacağını söylemiştir⁵¹⁸. Aynı ay içerisinde Avrupa Dışişleri Bakanlarının Finlandiya'da gerçekleştirdikleri toplantının gündemini de Türkiye oluşturmuştur. Toplantıda Atina'nın

⁵¹⁶ http://www.yerelsecim.com/57_hukumet.htm.

⁵¹⁷ *Sabah*, 29 Temmuz 1999.

⁵¹⁸ *Hürriyet*, 2 Eylül 1999.

önerdiği vetoyu kaldırmadan yardım formülünün ele alındığı görülmüştür. Dışişleri Bakanı İsmail Cem’de, yıl sonunda yapılacak Helsinki Zirvesi ile ilgili; *“Helsinki son durak, aday adayı olarak dolaşmaktan bıktık”* diyerek Türkiye’nin hedefini net bir şekilde açıklamıştır. Cem’in belirlediği Helsinki Zirvesi hedefi öncesinde Türkiye’ye yönelik destekler ardı ardına gelmiştir. Fransa ile İspanya’da Eylül ayı içerisinde Türkiye’nin üyeliğine koşulsuz destek verdiklerini belirtmişlerdir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Papandreu’da; *“Türkiye’nin AB’ye üyeliğinden yana olduklarını”* söyleyerek, Türkiye önündeki en büyük engelin kırılacağı yolunda işaretler vermiştir⁵¹⁹. Avrupa Birliği Komisyonu’nun 1999 yılı ilerleme raporunda⁵²⁰ Türkiye’ye tam üyelik adaylığı verilmesi yönündeki açıklaması da Helsinki öncesinde Türkiye’nin umutlarını arttırıcı bir başka gelişme olmuştur. Başbakan Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile raporu ele aldıklarını belirterek, AB Komisyonu’nun Türkiye ile ilgili yayımladığı raporun umut verici bir gelişme olduğunu tespit ettiklerini söylemiştir.⁵²¹

Gelinen olumlu noktada bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı İsmail Cem, *“Türkiye’nin aday olarak resmen tescilini ve ilanını öngördüğünü açıklayan üye ülkelerin sayısı artmıştır... Türkiye’nin muhtemel adaylığı bir özel önkoşula bağlı değildir. Türkiye’nin adaylığı halinde özel koşullar uygulaması da söz konusu değildir”* diyerek hem hükümetinin memnuniyetini dile getirmiş, hem de kamuoyuna ve Birlik üyesi ülkelere, Türkiye’nin ulusal çıkarlarına aykırı politikaları kabul etmeyecekleri yönünde mesajlar göndermiştir⁵²². Benzeri söylemlerini Kıbrıs konusunda da yineleyen Cem, Kıbrıs’ta geri adım atıldığı konusundaki söylemleri yalanlayarak, Türkiye’nin bir milim bile geriye gitmeyeceği Kıbrıs sorununun AB’den ayrı tutulması gerektiğini söylemiştir⁵²³. İlişkilerde taviz verildiği yönündeki iddialara temel teşkil eden bir başka konu olan terör örgütü

⁵¹⁹ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1999.

⁵²⁰ Karluk, s. 887’de belirtildiğine göre; İlerleme raporu şu ifadelerle yer vermiştir; *“...Türkiye, diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temelinde, AB’ye katılma amacı taşıyan bir aday devlet olarak düşünülmektedir. Avrupa Stratejisi Belgesi’ne göre, Türkiye de diğer aday ülkeler gibi, reformlarını hızlandıran ve desteleyen bir katılım öncesi stratejiden yararlanacaktır”*

⁵²¹ *Milliyet*, 14 Ekim 1999.

⁵²² *Zaman*, 17 Ekim 1999.

⁵²³ *Milliyet*, 17 Kasım 1999.

PKK'nın başı Abdullah Öcalan'ın idamından vazgeçildiği yönündeki iddiaları ise MHP kanadı yanıtlamıştır. MHP Aksaray Milletvekili ve AB Karma Parlamento Komisyonu Eşbaşkanı Kürşat Eser, Avrupa Parlamentosu'nun AB'ye üyelik ile Öcalan'ın idamının ilintilendirilmesine ilişkin önergeyi reddettiğini vurgulayarak, bunun kendi açılarından olumlu olduğunu ve konunun Türk kamuoyunda abartıldığını söylemiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türkiye için önemli olduğunu, ancak Türkiye'nin ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin AİH Sözleşmesine ek 6. protokole imza atmadığını kaydeden Eser, *“Bunu siyasi bir malzeme yapmadan, Türkiye'nin menfaatleri, kamu vicdanı doğrultusunda hükümetin o yönde karar alması uygun olacaktır”* şeklinde görüş bildirmiştir. MHP'li Devlet Bakanı Tunca Toskay ise Öcalan'ın idamının gerçekleşmesi gerektiği konusundaki tutumlarını koruduklarını, bunun AB ile ilişkilerde sorun yaratıp yaratmayacağı konusunda ise, siyasetin sorun çözmek sanatı olduğunu söylemiştir. Sadi Somuncuoğlu ise konuyu ayrı düşünmek gerektiğini söyleyerek, MHP'nin politikasının AB karşıtlığı noktasında olmadığı yönünde işaretleri vermiştir⁵²⁴.

Aralık ayında gerçekleşen Helsinki Zirvesi başladığı zaman, Türkiye'nin sancıları Zirve'nin başlangıcında devam etmiştir. Çünkü Türkiye'ye, adaylık koşulu karşılığında Yunanistan ile sorunları çözmesi ve Kıbrıs konusunda AB'nin politikalarını engellememesi yolunda baskılar gelmiştir⁵²⁵. Türkiye'nin kendi politikalarında direnmesi sonucunda ise adaylığına koşullu bir evet ortaya çıkmıştır. Türkiye, Helsinki ve Ankara arasında süren yoğun pazarlıklar sonucunda AB'ye üyelik adaylığını koşullu olarak kabul etmiştir. Türkiye, zirve sonunda Ankara'ya iletilen bildiriye, Yunanistan ile sorunların son çözüm yerinin Lahey Adalet Divanı olarak kabul edilmemesi ve sorununu çözmüş bir Kıbrıs'ın tam üyeliğe alınması koşuluyla benimsemiştir. AB'nin Türkiye'nin adaylığı ile ilgili olarak Lahey ve Kıbrıs konusundaki kararlarına ilişkin ifadelerin yarattığı rahatsızlık, AB Dönem Başkanı Finlandiya Başbakanı Paavo Lipponen'in mektubuyla giderilmiştir. Lipponen'in 10 Aralık tarihinde açıkladığı Türkiye'nin adaylık kararına Ankara'dan bir yanıt gelmemesi üzerine Birlik tarihinde ilk defa bir temsilciyi adaylık önerilen ülkeye göndermiştir. Buna

⁵²⁴ *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1999.

⁵²⁵ Birand, s. 395.

göre görevi Konsey kararını Ankara'ya açıklamak olarak belirtilen Solana⁵²⁶, Türkiye'ye geldiğinde Türk Dışişlerinden zirve bildirisinin olumsuz karşılandığı ifadelerinin yer aldığı yanıtını almıştır. Bunun üzerine, dönem başkanlığı Türkiye'nin üzerinde itiraz ettiği maddelerle ilgili bir açıklama metnini doğrudan Türkiye'ye fakslemiştir⁵²⁷. Türk diplomatik kaynakları dönem başkanlığı mektubunun Türkiye'nin kaygılarını giderdiğini belirtirken⁵²⁸, “*Bu belgeyi zirve bildirisinin bir devamı olarak değerlendiriyoruz. Bu bir siyasi belgedir ve siyasi açıdan Avrupa Birliği'ni bağlayıcı bir özelliğe sahiptir*” demişlerdir⁵²⁹. Ecevit, kendisine ulaşan mektubu, AB yöneticilerinin; “*mektup sizde kalsın, kamuoyuna açıklamayın*” önerisine rağmen; “*bizim kamuoyumuz açısından önemli, açıklayacağım*” diyerek basına duyurmuştur⁵³⁰.

Ecevit, bu koşullar sağlanana dek Zirve'ye katılmamış, ancak 11 Aralık tarihinde gerçekleşen kapanış yemeği ve aile fotoğrafında yer almak üzere Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile birlikte Helsinki'ye gitmiştir⁵³¹. Bu şehirde havaalanında yaptığı açıklamada; Türkiye'nin adaylığının tüm dünya açısından önemine değinmiş, bu kararın Doğu ile Batı, Asya ile Avrupa'nın bütünleşmesi açısından hayati bir hamle olduğunu söylemiştir. Burada idam cezasının kaldırılması gerektiğine de değinen Ecevit, AB üyeliği ile ölüm cezasının bağdaşmadığını, partisinin bu cezanın kaldırılması için çalıştığını, MHP'nin pozisyonunu bu gerçeğe göre değiştirmesi gerektiğini belirtmiştir⁵³². Çekilen aile fotoğrafında en ön sırada yer alan Ecevit, diğer ülke liderlerinin ve tüm basın mensuplarının ilgi odağı

⁵²⁶ Bila, s. 351.

⁵²⁷ *Türkiye'nin AB Üyeliği Yolunda Ecevit, Kıbrıs ve Helsinki Gerçeği*, DSP Tanıtım, Medya ve Halkla İlişkiler AR-GE Kurulu, Ankara, 2004, ss. 27-28'de yer aldığına göre, Lipponen'in mektubunda şu ifadeler yer almaktadır. “...Avrupa Konseyi'nde, bu mektuba ilişkin karar taslağını görüştüğümüzde, hiçbir itirazla karşılaşmadan 12. paragrafta Kopenhag'dakilere eklenmiş yeni bir kriter olmadığını söyledim. Aynı şekilde, itirazla karşılaşmadan 4. ve 9. paragrafa atıfta bulunulmasının üyelik kriterleriyle ilgili olmadığını, siyasi diyalogun ima edildiğini söyledim. Buna hiçbir itiraz olmadı. Katılma ortaklığı Konsey'in bugünkü kararları çerçevesinde çözülecektir. 4. Madde'de belirtilen 2004 tarihi, sorunların Lahey Uluslar arası Adalet Divanı aracılığıyla çözülmesi için bir son tarih değil. Bu tarih sadece AB Konseyi'nin o güne kadar çözülmemiş konuları gözden geçireceği anlamındadır... Bu çerçevede bu hususlar ışığında sizi yarın Helsinki'de diğer adaylar ile birlikte bir çalışma yemeğine katılmaya davet ediyorum”.

⁵²⁸ *Türkiye'nin AB Üyeliği Yolunda Ecevit, Kıbrıs ve Helsinki Gerçeği*, ss. 29-30.

⁵²⁹ *Türkiye'nin AB Üyeliği Yolunda Ecevit, Kıbrıs ve Helsinki Gerçeği*, ss. 121-129.

⁵³⁰ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1999.

⁵³¹ *Milliyet*, 11 Aralık 1999.

⁵³² *Sabah*, 12 Aralık 1999.

olmuştur. Aile fotoğrafına giren ilk Türk bakanları olan İnsan Hakları ve AB İşlerinden Sorumlu Bakan Mehmet Ali İrtemçelik⁵³³ ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in son derece mutlu oldukları gözlenmiştir. Ecevit, kapanış yemeğinin ardından Lipponen ile ortak bir basın toplantısı düzenlemiştir⁵³⁴.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin rahatsızlık duyduğu bir konu da gerçekleşmiştir. Türkiye, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK)'den dışlanması anlamına gelecek bir karara muhatap olmuştur. Başbakan Ecevit, AB operasyonlarında NATO olanaklarının kullanılmasını veto edebileceklerine ilişkin açıklaması, Türkiye'nin gelişmelerden duyduğu rahatsızlığın ciddiyetini göstermektedir. Başta Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) olmak üzere Türk Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları, AB ve NATO ile yapılan her türlü görüşmede, Türkiye'nin AB güvenliği ile ilgili konularda karar mekanizmasından dışlanamayacağı söylemişlerdir. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin karar mekanizmasına katılabilmesini sağlamak üzere AB'ye üç öneri sunmuş ancak yanıt alamamıştı. Türkiye, bu dönemde AGSK ile ilgili iki unsura önem vermektedir. Buna göre; BAB, ileride AB'ye katılacağından elindeki askeri envanteri topladı. Bu envanterde BAB'ın uzak menzilli taşıma, planlama, muharebe alanlarında ciddi zafiyet içinde olduğu belirlendi. Bu da AB'nin operasyonlarında NATO olanaklarına muhtaç olduğunu göstermektedir ve bu durum Türkiye tarafından kendi lehine değerlendirilmektedir. İkinci unsur, Türkiye için asıl önemli olan olgunun AGSK kurumlarında yerini nasıl alacağı ve Avrupa savunmasına zaten katkıda bulunduğundan bunu hangi kurumsal yapıda yapacağıdır. Türkiye'nin bu kapsamda AB'ye kendi durumuna ilişkin götürdüğü ve yanıt alamadığı üç öneri şöyledir: AB'nin danışma sürecine her aşamada katılmak, NATO'dan olanaklarını kullanması istendiğinde Türkiye'nin eşit hak ve sorumlulukla süreç içinde olması, AB'nin NATO imkanlarını kullanmadığı durumlarda uyguladığı operasyonlara katılabilmek⁵³⁵.

⁵³³ Birand, s. 404'te belirtildiğine göre; İrtemçelik yıldızı parlayan bir kişi olmuştur.

⁵³⁴ *Hürriyet*, 12 Aralık 1999.

⁵³⁵ *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1999.

Gerçekleşen Helsinki Zirvesi sonrası oluşan durumu değerlendiren İsmail Cem, AB'nin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne cesaret verdiğini söylemiştir. Türkiye olarak Kıbrıs ile ilgili maddeye şiddetle karşı çıktıklarını, Kıbrıs konusunu AB konusundan farklı tuttuklarını söylemiştir. Türkiye'nin adaylığının koşulsuz olduğunu, Helsinki Zirvesi'nin bu kararı aldığını, diğer tüm adaylarla birlikte eşit ve koşulsuz bir biçimde adaylığın tescillendiğini belirtmiş, Lahey konusunda kendileri için bir zorlayıcılığın olamayacağını, Helsinki kararının 4. maddesinde sınır anlaşmazlıklarına atıfta bulunulduğunu ve burada 2004 yılı diye bir tabirin kullanıldığını söylemiştir. Buna rağmen, bu tarihin sınır anlaşmazlıklarını zorunlu olarak Adalet Divanı'na götürmek için konmuş bir tarih olmadığını, böyle bir zorlamanın kendilerini için söz konusu olamayacağını belirtmiştir⁵³⁶.

Helsinki Zirvesinde alınan kararlar sonrası motivasyonu artan hükümetin AB adaylığıyla ilgili çalışmalarına derhal başladığı görülmüştür. Bunun için hükümet ortaklarının genişletilmiş liderler zirvesi için yılbaşından önce bir araya gelmesi kararlaştırılmıştır. Başbakan Ecevit'in bakanlardan kendilerini ilgilendiren konuları belirlemelerini, bu konuda AB'ye uyum için çalışmalarını başlatmalarını isteyeceği görülmüştür. Koalisyon partilerinin liderlerinin yanı sıra, ilgili bakanların da katılmaları beklenen zirvede, özellikle ölüm cezasının kaldırılması, Abdullah Öcalan'ın bu kapsamda durumunun gündeme gelmesi hedeflenmiştir. Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından dile getirilen Kürtçe TV ve anadilde eğitimin de zirvede görüşülecek konular arasındadır. AB Adaylığı çerçevesinde insan hakları konusunda yapılacak çalışmalar da 15 Aralık tarihinde insan hakları koordinatör üst kurulunda görüşülmüştür. Kurulun toplantısının ardından bir açıklama yapan Mehmet Ali İrtemçelik, başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Başkanlığı ve sivil toplum örgütlerinin de katılımıyla, İnsan Hakları Danışma Kurulu ile ilgili düzenlemenin yapılacak küçük düzeltmelerin ardından, bakanlar kuruluna sunulacağını açıklamıştır. İrtemçelik, terörle mücadele yasasının 8. maddesi ve Türk Ceza Yasası'nın 312. maddesi ile ilgili olarak ta bir sistem dahilinde hepsinin ele alınacağını söylemiştir. Bakan, Lozan ile azınlık kabul edilen gayrimüslim yurttaşlara yönelik yükümlülüklerinin

⁵³⁶ *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1999.

yerine getirilmemesinin de söz konusu olamayacağını sözlerine eklemiştir⁵³⁷. Ayrıca çalışmalarla ilgili hükümetin ANAP kanadı, bir AB bakanlığı kurulmasını ve başına da Mehmet Ali İrtemçelik'in getirilmesini isterken, DSP'liler Dışişleri Bakanlığı'nın yeterli olduğunu savunmuşlardır⁵³⁸. Görülmektedir ki Helsinki'de ilk fotoğrafta yer alan bakanlar İrtemçelik ve Cem arasındaki rekabette artmaktadır. Avrupa Birliği tarafı da Türkiye ile temaslarını bu dönemde hızlandırmıştır. AB'nin yeni dönem başkanı Portekiz'in Dışişleri Bakanı Jaime Gama ve AB Komisyonu uzmanları bu çerçevede Ocak ayı ortalarında Ankara'ya gelmişlerdir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu da gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde iki ülke arasında çeşitli konularda işbirliği anlaşmaları imzalamıştır⁵³⁹. 2000 yılının ikinci yarısında ise Türkiye 1966 yılından bu yana imzalamaktan kaçındığı BM Bireysel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile BM Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Haklar Sözleşmesine imza koymuştur⁵⁴⁰. Hükümetten imza yetkisi alan BM Daimi Temsilcisi Büyükelçi Volkan Vural'ın imzalayacağı açıklanmıştır. AB'li diplomatlara göre Türkiye, iç hukukun üzerinde olan bu hukuk belgelerini imzalayarak, Kürtlere kültürel hakları tanımış ve AB'den gelen istemi karşılamıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) davalarda referans aldığı bu sözleşmelerle etnik, dinsel ve dinsel azınlıkların haklarını tanıma yükümlülüğü altına girilmiştir⁵⁴¹.

AB'nin genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verheugen'in de Mart ayında Türkiye'yi ziyaret ettiği görülmüştür. Verheugen'i kabul eden Başbakan Ecevit, bu toplantıda Türkiye'nin temel sıkıntılarını iletmiştir. Ecevit, adaylık kapsamında Türkiye'ye yönelik izleme sürecinin geciktirilmemesini istemiştir. Türkiye ile bu sürecin başlaması gerektiğini fakat bunun Türkiye bağlamında geciktirildiğini, bu yüzden Türkiye'nin tam üyeliğe geçiş sürecinin de geciktiğini ve bundan rahatsızlık duyduğunu söylemiştir. AB'nin Türkiye'ye

⁵³⁷ *Milliyet*, 16 Aralık 1999.

⁵³⁸ *Sabah*, 16 Aralık 1999.

⁵³⁹ *Milliyet*, 2 Ocak 2000.

⁵⁴⁰ Prof. Dr. Cihan Dura ve Doç. Dr. Hayriye Atık, *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Ankara, 2003, s. 398'de belirtildiğine göre; İç hukukun üzerinde yer alan bu sözleşmelerle yaşama, sağlık hizmetlerinden yararlanma, eğitim, sosyal güvenlik, adil yargılanma, sendika kurma, kültürel hayattan yararlanma, insanca yaşama, ailenin korunması ve çocuk hakları ile düşünce ve ifade özgürlüğü hakları sağlanmıştır.

⁵⁴¹ *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 2000.

maddi yardım sözünün olduğunu ancak bunların uygulamaya geçmediğini, Türkiye'nin bu yardımlara muhtaç olmadığını ancak moral açısından AB'nin tutumunun yadırgandığını belirtmiştir. AGSK bağlamında AB'nin, NATO'nun askeri birliklerinden belirli durumlarda yararlanabileceğini fakat karar mekanizmalarında AB'ye üye olmayan NATO üyelerinin dahil edilmediğini, bunun kendileri açısından kabul edilecek bir durum olmadığını, AB'nin kendi tarım sektörüne çok büyük mali yardımlar sağladığını ve koruyucu politikalar uyguladığını, bu yüzden Türkiye'nin bu yöndeki politikalarına müdahale edilmemesi gerektiğini, Güneydoğu sorununun Kürt sorunu olarak tanımlanmamasını, çünkü Türkiye'de ve Türk toplumunda ırk ayrımcılığı geleneği bulunmadığını, Güneydoğu'daki sorunların da ırk ayrımından kaynaklanmadığını ve yüzyılın başından beri Türkiye'yi bazı güçlerin bölme çabalarından kaynaklandığını iletmiştir⁵⁴². Taraflar arasında en yüksek karar organı olan Ortaklık Konseyi'nin de üç yıl aradan sonra Nisan ayında İsmail Cem'in başkanlığında toplandığı görülmüştür. Lüksemburg'da yapılan toplantıda Cem, Türkiye'nin her türlü diyaloga açık olduğunu, Türk asıllılar dahil, tüm Türk vatandaşlarının insan hakları ibaresini kullanmasının yanlış olduğunu söylemiş ve Türkiye'ye yönelik insan hakları eleştirilerini yanıtlamıştır.

Türkiye'nin aday statüsü almasının ardından taraflar arasında en büyük sıkıntı, Türkiye'nin Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) konusunda karar mekanizmalarında yer almasına Avrupa'nın olumlu bakmaması konusunda yaşanmıştır. Konuyu görüşmek üzere Avrupa Birliği Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın Haziran ayı başında Türkiye'ye geldiği görülmüştür. İsmail Cem ile Solana arasında yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin de AGSK'nin karar mekanizmalarında yer alması konusu ele alınmış ancak bir görüş birliğine varılamamıştır. Buna göre Türkiye AGSK konusunda kurulacak mekanizmalara tam katılım istemiş, AB 15+15 olarak ifade edilen formülü gündeme getirmiş ve üye olan 15 ülkenin yanında birliğe aday ve NATO'ya üye 15 ülkenin de katılması konusunu gündeme getirmiştir. Türkiye'nin bunun karşısında istediği formül 15+6 formülünde ısrar etmiş ve NATO'ya üye Türkiye, Norveç, Çek Cumhuriyeti,

⁵⁴² *Cumhuriyet*, 11 Mart 2000.

Macaristan, Polonya, İzlanda'nın katılımı konusunu istemiştir. Böylece Türkiye en azından karar şekillendirme sürecine katılım arzusunu gündeme getirmiştir. AB ise Türkiye gibi birlik üyesi olmayan NATO müttefiklerinin ancak kuvvet tahsisini gerçekleştirdikten sonra katılabileceğini kaydetmiştir. Bu statü, Türkiye'yi AB'nin askeri yapacak bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Ancak AB'ye yakın kaynakların açıkladığına göre Türkiye'nin karar alma mekanizmalarına tam ve eşit katılımı gibi bir durumun söz konusu olamayacağı, bunun AB üyeliği ile kazanılabilecek bir statü olduğu belirtilmiştir⁵⁴³.

Bu çözümsüzlük ortamında 2000 Haziran'ında Portekiz'in Feira şehrinde yapılacak olan AB Zirvesi öncesi Türkiye'nin benimsediği ve yaşama geçirmek istediği politikalarını benimsemiştir. Buna göre AGSK konusunda Batı Avrupa Birliği (BAB) modelini esas almıştır. BAB'ta tam üye olmayan Türkiye, buna karşın tam üyelerle eşit şekilde her türlü siyasi, askeri faaliyetlere katılabilmektedir. Bu aslında sadece Türkiye'nin teklifi de değildir, NATO'nun Washington zirvesinde de AGSK'nin BAB temelleri üzerine inşa edilmesi kararı alınmıştır. Türkiye'nin AB'nin konu ile ilgili yapmakta olduğu düzenlemeler ve kurduğu yapılarla ilgili de üç temel beklentisi vardır. Buna göre; BAB'ta olduğu gibi günlük danışmanlara, bakanlara, siyasi direktörler ve teknik uzmanlar düzeyinde Türkiye gibi AB üyesi olmayan ülkeler de katılabilmelidir. Bunlar kriz yönetimi hazırlıklarını da kapsamalı, kriz yokken de Avrupa güvenliği görüşülebilmesi ve Türkiye buna katılabilmelidir. İkinci olarak, AB, NATO olanaklarını kullanacaksa Türkiye karar alma sürecine, yani şekillendirilmesi toplantılarına katılmalıdır ve son beklenti olarak, Türkiye, AB'nin kendi olanaklarıyla gerçekleştireceği kriz yönetimlerine davet edilmesi durumunda, davetin kabul edildiği andan itibaren, o kriz yönetiminin karar alma süreçlerinde de yer almalıdır⁵⁴⁴.

Türkiye'nin bu beklenti ve isteklerine rağmen AB Feira Zirvesinde, NATO'nun imkan ve yetkilerinin otomatik olarak AB'ye devredilmesini sağlayan ve AGSK çerçevesinde, kriz anında ve insani yardım amaçlı operasyonlarla birlikte barışı sağlama

⁵⁴³ *Cumhuriyet*, 10 Haziran 2000.

⁵⁴⁴ *Cumhuriyet*, 10 Haziran 2000.

operasyonlarında NATO güçlerini kullanması halinde karar mekanizmasının kendi kontrolü altında kalmasını sağlayan bir kararı kabul etmiş ve buna göre AB üyesi olmayan ülkeler AGSK'nin karar alma sürecinin dışında bırakılmıştır. Bu gelişmeye sert tepki gösteren Türkiye, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yaptığı yazılı açıklamada, Türkiye'nin NATO imkan ve yeteneklerinin otomatik olarak AB'nin kullanımına sunulmasını kabul etmeyeceğini açıklamıştır⁵⁴⁵. Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakçoğlu, Feira'da alınan kararın ardından, gazetecilere yaptığı açıklamada, *“müttefiklerimizi ve AB ülkelerini bir kez daha düşünmeye davet ediyoruz”* diyerek, kararın Türkiye tarafından benimsenmediğini açıkça ortaya koymuştur. Konuyla ilgili bir başka açıklama da Başbakan Bülent Ecevit'ten gelmiştir. AGSK konusunu Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ile görüşen Ecevit,

“Hem NATO'daki kuvvetlerimizi kullanmak isteyecek, hem de karar hakkı vermeyecek. Bu çok ağır bir muamele, çok ağır bir uygulama, niye bu kadar akıl dışı, insaf dışı bir şeyde ısrar ediyorlar anlamak mümkün değil, ardında bir art niyet mi var”⁵⁴⁶,

diyerek tepkisini sert bir şekilde ortaya koymuştur. Ecevit, karara karşılık, NATO'da veto hakkını da kapsayan yaptırım seçeneklerinin değerlendirildiğini, karar alma sürecinde olmasa bile kararı şekillendirme sürecinde hakkı savunan bir anlayışı benimsediklerini, Türkiye gibi aynı durumda olan diğer 5 ülkenin, (Norveç, İzlanda, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya) özellikle Norveç'in tavrını takip ettiklerini açıklamıştır⁵⁴⁷. Konu 2001 yılının Mayıs ayında Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de yapılan NATO Zirvesinde de ele alınmış, ancak yine de Türkiye'nin istediği yönde bir ilerleme sağlanamamıştır. Başbakan Ecevit, Avrupa'nın Türkiye'ye samimi davranmadığını, hem NATO olanaklarından yararlanmak istediğini hem de Türkiye'yi dışladığını belirterek, İsmail Cem ile telefonla görüştüğünü ve bazı bilgiler aldığını, operasyon bölgelerinin sınırlandırılması konusunda gelişmelerin yaşandığını, bunların olumlu olmasına rağmen Türkiye'nin istediği

⁵⁴⁵ *Sabah*, 21 Haziran 2000.

⁵⁴⁶ *Milliyet*, 21 Haziran 2000.

⁵⁴⁷ *Zaman*, 21 Haziran 2000.

düzye de olmadığını söylemiştir⁵⁴⁸. Ecevit'in bahsettiği ama yeterli düzye de olmayan gelişmeler ise şu şekilde olmuştur. Türkiye, AB'nin ittifak olanak ve yeteneklerini otomatik olarak kullanma istemine karşı çıkmaktaydı, NATO olanak ve yetenekleri ile hareket planlama sistemlerinin kullanımını için her alanda ayrı izin alınması gerektiğini savunuyordu ve bu istemini NATO üyelerine kabul ettirdi. Ayrıca, AGSP'nin ileride Kıbrıs veya Ege'de yaşanabilecek bir anlaşmazlıkta müdahale edebileceği kaygısını taşıyordu. Cem, NATO toplantısında AGSP ile ilgili operasyon bölgesine bir sınırlama getirilmesi gerektiğini, doğrudan ittifakı ilgilendiren yada ittifak üyesi iki ülke arasındaki bir sorunda AB'nin devrede olmaması gerektiğini söylüyordu. Kıbrıs ve Ege'nin AGSP operasyonlarının dışında bırakılması gündeme gelmiştir⁵⁴⁹. AGSP konusunun ancak 2001 yılı sonunda çözüme kavuştuğu görülmüştür. Başbakan Ecevit öncülüğünde, Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları Hüsamettin Özkan, Devlet Bahçeli ve Mesut Yılmaz, Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoğlu ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in katılımıyla gerçekleştirilen güvenlik zirvesinde ABD ve İngiltere'nin son önerileri kabul edilmiştir. Buna göre, AB'nin oluşturacağı askeri güç, NATO ortakları arasında çıkabilecek çatışmalara müdahale edemeyecek. Türkiye, AB'nin gerçekleştireceği operasyonların, güvenlik çıkarlarını ilgilendirmesi halinde, karar sürecine aktif olarak katılabilecek, AB operasyonlarında, stratejik olmayan NATO imkanlarından otomatik olarak yararlanacaktır. Türkiye ayrıca operasyonlara katılım oranında oy hakkına sahip olacaktır. Buna göre Türkiye operasyonlara %15 ve daha fazla güçle katılırsa nitelikli oylama yapılacak ve Türkiye'de oy hakkına sahip olacaktır. Ecevit, toplantıdan ayrılırken yaptığı açıklamada, "*bizim haklı beklentilerimiz çok büyük bir ölçüde aşılmıştır*" diyerek Türkiye'nin varılan noktadaki memnuniyetini dile getirmiştir⁵⁵⁰.

2000 yılının ikinci yarısında Türkiye, AB Genel Sekreterliği'ni kurmuřtur⁵⁵¹. Bu kurum, Ulusal Programı oluşturmak ve Kopenhag Kriterlerine uyum sağlamak gibi temel

⁵⁴⁸ *Hürriyet*, 1 Haziran 2001.

⁵⁴⁹ *Cumhuriyet*, 1 Haziran 2001.

⁵⁵⁰ *Milliyet*, 3 Aralık 2001.

⁵⁵¹ Birand, s. 411.

çalışmaları gerçekleştirmek gibi önemli görevler üstlenmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde yoğunlaştığı en önemli konu Türkiye için yol haritası niteliğinde olacak ve 8 Kasım'da açıklanacak olan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) olmuştur. Türkiye'nin tam üyeliğe geçişi yolundaki en önemli belge olarak görülen KOB'un, Ankara'nın istemlerine aykırı maddelerle doldurulmaması için Dışişleri Bakanlığı Eylül ayından itibaren harekete geçmiştir⁵⁵². Türkiye öncelikle hazırlanan KOB'da Kıbrıs ve Ege sorunlarının yer almaması gerektiğini 15 AB üyesi ülkeye bildirmiştir. Türkiye'nin uyarısına rağmen AB komisyonunun Ekim ayı içinde hazırladığı taslak metinde Kıbrıs ile ilgili bir paragrafı ilave etmesi Ankara'yı rahatsız etmiştir. Bu çerçevede Dışişleri Bakanı Cem, AB'nin genişlemeden sorumlu üyesi Gunter Verheugen ile telefon görüşmesi yapmış ve "*Helsinki kararları dışında, Kıbrıs konusunda önkoşul kabul edilemez*" mesajını göndermiştir⁵⁵³.

8 Kasım tarihinde açıklanacak olan KOB öncesinde Türkiye, yoğun bir diplomasi trafiğine girmiştir. Aynı gün İsmail Cem, Avrupa Konseyi'nin bu yöndeki çalışmalarına katılmak üzere Strasbourg'a gitmiş, AB'den sorumlu devlet bakanı Mehmet Yılmaz'da aynı gün Brüksel'e giderek AB yetkilileriyle görüşmüştür⁵⁵⁴.

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından açıklanan ve onaylaması için Avrupa Konseyi'ne sunulan Türkiye'nin ev ödevi niteliğinde olan KOB'un, Türkiye'ye zor hedefler yüklediği görülmektedir. İfade özgürlüğünün geliştirilmesi, sivil toplum kuruluşları ile diyalogun hükümetçe arttırılması, insan hakları ihlallerinin durdurulması, insan hakları alanında eğitimin arttırılması, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi, ölüm cezasına ilişkin moratoryumun sürdürülmesi, anadilde televizyon ve radyo yayınına izin verilmesi, bölgesel farklılıkların giderilmesi ve kültürel olanakların geliştirilmesi Türkiye'nin gerçekleştirilmesi gereken öncelikli görevleri arasında gösterilmiştir⁵⁵⁵. Ancak en can sıkıcı durum olarak Atina'nın

⁵⁵² *Cumhuriyet*, 4 Eylül 2000.

⁵⁵³ *Hürriyet*, 25 Ekim 2000.

⁵⁵⁴ *Sabah*, 8 Kasım 2000.

⁵⁵⁵ Birand, s. 412.

baskısı ile son anda kısa vadeli öncelikler sorununa alınan Kıbrıs konusunun çözümü olmuştur. Buna göre AB, Kıbrıs sorununun bir yıl içinde çözümü için Ankara'nın katkılarını beklediğini, belgede belirtmiştir⁵⁵⁶.

Konuyla ilgili ilk değerlendirmeyi AB Genel Sekreteri Büyükelçi Volkan Vural yapmıştır. KOB'un önce hükümet tarafından değerlendirileceğini, sana sonrada kendilerine sunulacak talimat çerçevesinde ulusal program hazırlama ile ilgili çalışmalar yapacaklarını açıklamıştır. Konuyla ilgili adalet, maliye, içişleri, dışişleri, milli savunma, ulaştırma, sağlık bakanlıkları ile Merkez Bankası, Rekabet Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı gibi devletin çeşitli kademelerinden temsilcilerin katıldığı bir toplantıda yapılmıştır⁵⁵⁷. Hükümet tarafından yapılan açıklamada ise Mesut Yılmaz, “*daha önceden tahmin ettiğimiz gibi bazı zorluklar var*” denirken, Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs sorunu açısından yalnızca Helsinki sonuçlarının dikkate alınacağını açıklamıştır. Dışişleri, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum çalışmalarındaki yaklaşımla ilgili olarak ise, Türkiye'nin etnik gruplara kültürel haklarla ilgili yaklaşımının, anayasal sistemdeki hak ve özgürlüklerin bireyselliği anlayışıyla, cumhuriyetin yurttaşların eşitliği ilkesiyle ve devletin laik ve üniter niteliğiyle tanımlandığı kaydetmiştir⁵⁵⁸. Görüldüğü kadarıyla Türkiye, AB ile hukuki bir mücadele başlatmış, komisyonun hazırladığı raporu reddetmek yerine süreç içinde tartışma yolunu seçmiştir. Konu en yetkili hükümet organı bakanlar kurulunda da ele alınmıştır. Toplantı sonrası hükümet adına bir açıklama yapan Şükrü Sina Gürel, Türkiye'nin insan hakları alanında uluslararası anlaşmalardaki yükümlülüklerini yerine getirdiğini savunmuş, Türkiye'deki vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin anayasal güvence altına alındığı söylemiş ve şu metni okumuştur;

“Belgede hedefler arasında yer verildiği görülen Kıbrıs konusu, öncelikle adadaki iki tarafı ilgilendirmektedir. Türkiye, Kıbrıs konusunda Helsinki kararlarını ve bu bağlamda AB ile varmış olduğu yazılı anlayış birliğini esas almaya devam edecektir. Kıbrıs konusu ile AB adaylığını daima birbirinden ayrı tutan Türkiye, dün açıklanan belgeyi de yukarıdaki ilkeler ışığında değerlendirecektir⁵⁵⁹.”

⁵⁵⁶ *Hürriyet*, 9 Kasım 2000.

⁵⁵⁷ *Cumhuriyet*, 8 Kasım 2000.

⁵⁵⁸ *Milliyet*, 9 Kasım 2000.

⁵⁵⁹ *Zaman*, 10 Kasım 2000.

Gürel'in okuduğu metinde, belgenin işlerlik kazanması için AB'nin üzerine düşen yükümlülükleri en kısa zamanda yerine getirmesinin gerektiği, bu bağlamda AB Komisyonunca hazırlanan çerçeve yönetmeliğinin AB Konseyi tarafından geciktirilmeden onaylanması beklentileri ifade edilmiştir⁵⁶⁰. Koalisyonu oluşturan partilerin KOB konusundaki tutumlarına bakıldığında ise farklılıklara rastlandığı görülmektedir. Yılmaz, AB belgesini olumlu bulurken, Ecevit ve Bahçeli'nin bazı maddelere karşı çıktıkları görülmüştür. Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz, Türkiye'ye verilen kısa vadeli ödevler içerisinde yer alan Kıbrıs konusunu, “*Yunanistan'a verilen kozmetik ödül*” olarak nitelendirmiş, Türkiye'de bazı kesimlerin AB üyeliğini istemediğini, bunu da aksaklıkları ve pürüzleri büyüterek ortaya koyduğunu kaydetmiştir. Yılmaz, AB'nin öngördüğü mali yardımların yetersiz olduğunu, bugün bölücü yayınların, vatandaşların evine çanak antenlerle girdiğini bu yüzden hayata geçirmeyi düşündükleri Kürtçe yayını nasıl yapacaklarını henüz kararlaştırmadıklarını belirtmiştir. Ecevit ise, AB'nin 15 üyesine birer mektup yazarak Komisyonun 8 Kasım'da açıkladığı KOB'un, Kıbrıs maddesinin kabul edilemeyeceğini yazmıştır. Ecevit mektubunda Kıbrıs sorununu bir kez daha anlatarak AB adaylığı ile Kıbrıs sorununun bağdaştırılamayacağını söylemiştir. Bahçeli ise, KOB'un Helsinki kararlarından daha geri olduğunu belirterek, Kıbrıs ve kültürel haklarla ilgili koşulların kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. MHP Grup Başkanvekili İsmail Köse, Türkiye'nin silahsız bir dayatmayla karşı karşıya olduğunu belirterek, “*anadilde eğitim ve kültür hakları*” ifadelerinin altında gelecekte bağımsız bir devlet kurulmasının planlandığını belirtmiştir⁵⁶¹.

Türkiye'nin Birlik üyeliği için karşılaması gereken şartların belirtildiği Katılım Ortaklığı Belgesi'nin açıklanması ile birlikte Türkiye'nin kendisine belirleyeceği bir yol haritası niteliğinde olan Ulusal Program'ın hazırlıkları çalışmalarına başlanmıştır. Devletin ilgili kurumlarının katılımıyla gerçekleşen toplantıda, ulusal programda, AB'nin beklentilerine nasıl yanıt verilebileceği tartışılmıştır. Bin sayfa olması beklenen ulusal

⁵⁶⁰ *Milliyet*, 10 Kasım 2000.

⁵⁶¹ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 2000.

programın, aralık ayında hükümete sevk edildikten sonra AB'ye iletilmesi kararlaştırılmıştır. AB Genel Sekreterliği'nin ulusal program taslağı ile birlikte duyarlı konulara ilişkin önerilerini Aralık ayı içerisinde Bakanlar Kurulu'na sunması tasarlanmış, taslağın son şeklini hükümet ortaklarının varacakları görüş birliği doğrultusunda alması karara bağlanmıştır⁵⁶². Askeri ve sivil bürokrasinin çalışmaları ilerlerken, genel eğilimler de netlik kazanmaya başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın anadilde eğitim konusunda AB üyesi ülkelerdeki durumu mercek altına aldığı, bu çalışmaların sonuçlarına atıfta bulunarak, Türkiye'nin AB ülkelerinde olmayan bir standardı kabul etmeyeceği belirlenmiştir⁵⁶³. AB'nin istemlerine yanıt verilmek üzere hazırlanan rapora, MGK ve Genelkurmayda katılmıştır. Avrupa'daki uygulamalara işaret ederek TSK üzerindeki sivil denetimin artırılmasını isteyen AB'ye Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakanlığa bağlı olmasının NATO'da kabul gördüğünün iletilmesi amaçlanmıştır. MGK'da sivil üye sayısının artırılması konusunda ise AB ile derin bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır⁵⁶⁴.

Türkiye KOB konusunda bu çalışmaları ve tartışmaları yaşarken, KOB'un onaylanacağı AB Genel İşler Toplantısından önce, AB ülkelerinin sınır anlaşmazlıklarının çözümü maddesini belgenin orta vadeli siyasi kriterler bölümüne eklemek için anlaşmaları, Kıbrıs paragrafının belgeden çıkarılmasını isteyen Ankara'da adeta soğuk duş etkisi yaratmıştır. Bu bilginin Ankara'ya ulaşmasının ardından Başbakanlıkta toplanan Ecevit, Gürel, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Faruk Loğoğlu, AB Genel Sekreteri Volkan Vural üç saatlik bir toplantı sonunda; "*Kıbrıs paragrafını belgeden çıkarmaya çalışan Türkiye'nin, Atina'nın girişimiyle Ege sorunlarının paragrafa eklenmesini kabul etmeyeceği*" vurgulanmıştır⁵⁶⁵. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Ecevit, Komisyonun açıkladığı

⁵⁶² *Milliyet*, 14 Kasım 2000.

⁵⁶³ İsmail Cem, *Avrupa'nın "Birliği" ve Türkiye*, İstanbul, 2005, s. 267'de belirtildiğine göre; Türk Dışişleri anadilde eğitim ve Türkiye'nin hassas olduğu buna benzer konularda sıkıntı yaşamaktadır. Bu durumu Cem şöyle ifade etmiştir: "*Bir yandan, AB tarafının adeta 'fkr-i sabit' gibi ısıtıp, ısıtıp gündeme sürdüğü talepleri sınırlamaya, köşeli davranmaya çalışıyorduk; ısrarın sürmesi halinde Katılım Ortaklığı Belgesi'ni reddedebileceğimizi belirtiyorduk. Öte yandan, Türkiye'de siyasetin ve kamuoyunun daha muhafazakar kesitlerine, AB taleplerinin sanıldığı kadar ölçüsüz olmadığını, değiştirilerek kabul edilebilir olduğunu söylüyorduk*".

⁵⁶⁴ *Hürriyet*, 16 Kasım 2000.

⁵⁶⁵ *Sabah*, 19 Kasım 2000.

KOB'un derin bir hayal kırıklığı yarattığını, verilen sözlerin çiğnendiğini ve Türkiye'nin aldatıldığını söyleyerek, uluslararası ilişkilerde güvenlik ölçütünün Kopenhag Kriterleri'nden çok daha değerli olduğunu vurgulamıştır. Ecevit,

"...Kıbrıs ve Ege konularında Türkiye'nin beklentilerine uygun bir sonuca varılacağını umarım. Böyle bir sonuca varılmazsa Türkiye'nin tepkisi herhalde sözde kalmayacaktır. Ancak Türkiye kendiliğinden üye adaylığını askıya alacak veya üyelik amacından vazgeçecek değildir. Bunu temenni edenler varsa boşuna hayal kurmasınlar"⁵⁶⁶

demiştir. Yoğun tartışmalar sonucunda 4 Aralık 2000 tarihinde kabul edilen Katılım ortaklığı Belgesi'ne göre, Türkiye'nin şiddetli tepkisine yol açan Kıbrıs ve Ege konusu ön şart olarak belirtilmeyip, güçlendirilmiş siyasi diyalog başlığıyla yeni bir paragraf oluşturulmuştur. Yunanistan'ın çabalarıyla Kıbrıs ve Ege konusu, siyasi kriter çerçevesinde kalmasına rağmen bu çerçeve 'Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog' paragrafı altına alınmıştır. Böylelikle Ankara'nın isteği büyük ölçüde karşılanmış ve her iki konunun da Türkiye'nin önüne ön şart olarak getirilmesi önlenmiştir. Ancak Atina'da tatmin edilmiş ve ısrarla istedikleri bu iki konudan Kıbrıs kısa vade, Ege ise orta vadeli öncelikler başlığıyla duyurulmuştur. Böylelikle Kıbrıs ve Ege sorunu Türkiye'nin üye olmadığı AB platformuna taşınmış, Türkiye BM'den sonra AB'nin de müdahilleriyle karşı karşıya kalma durumuna gelmiştir. Fransa'nın Nice şehrinde gerçekleşen Avrupa Zirvesi'ne katılmak amacıyla bu şehre giden Başbakan Ecevit, burada konuyu değerlendirmiştir. KOB ile Türkiye ile Yunanistan arasında sorun yaratan Kıbrıs ve Ege'de çözüm için ortamın yaratıldığını savunan Başbakan, Kıbrıs Rum Yönetimi ile Yunanistan'ın konuyu açmamaları üzerine, konuşma metninden Kıbrıs ile ilgili kısmı çıkarmıştır. Zirvenin ardından Türkiye'ye hareketinden önce düzenlediği basın toplantısında bir soru üzerine, toplantılar sırasında Kıbrıs ve Ege sorunlarının hiç gündeme gelmediğini kaydederek, *"Buradaki sorunlar aşılmış gibi görünüyor"* demiştir.

Aralık ayının ortalarına doğru ulusal programın taslağını da hazırlayan Türkiye, Kürtçe yayın ve kültürel haklar konularında Genelkurmay'ın çekincelerine rağmen konuyu

⁵⁶⁶ *Milliyet*, 23 Kasım 2000.

hükümet nezdinde tartışmaya açmıştır. Toplantıda Ecevit, Genelkurmayın raporundaki Kürtçe yayın ve kültürel haklar konularındaki uyarılarına dikkat çekmiş ve bu kaygıların kendisinde de olduğunu, PKK terör eylemlerinden sonuç alamayacak duruma gelince, siyasi etkinliklere ağırlık vermeye başladığını, bunda bazı Avrupa Birliği üyelerinin de etkisi olduğunu ve bu yüzden kaygı duyulacak bir durumla karşı karşıya olduklarını belirtmiştir. Ankara, AB'nin KOB'ü onaylamasının ardından yaptığı ilk resmi açıklamada, KOB'daki işaret edilen unsurları kendi öncelik ve ölçütleriyle yaşama geçireceğini açıklamıştır. Bu ölçütler, anayasal sistemdeki hak ve özgürlüklerin bireysellik anlayışı, cumhuriyetin yurttaşlarının eşitlik ilkesi ve devletin laik üniter yapısı olarak sıralanmıştır. Kıbrıs konusu ve sınır uyuşmazlıkları konularına da değinilen dışişleri açıklamasında, bu bölümlerin siyasi diyalog ile sınırlandırıldığı ve alt paragraflarda yer alan siyasi kriterlerden ayrıldığı vurgulanmıştır⁵⁶⁷.

2001 yılının ilk aylarında hükümetin Avrupa Birliği'ne taahhütlerinin hayli fazlaca olduğu görülmektedir. Siyasi kriterler bağlamında; Demokrasi ve insan hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarında, siyasi, idari ve yargı reformlarının hızlandırılması, AB müktesebatına uyum çalışmalarının hızlandırılması, düşünce ve ifade özgürlüğü başta olmak üzere, bireysel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi, örgütlenme özgürlüğü ve sivil toplumun güçlendirilmesi, yargının işlevsel ve verimli olması için kısa ve orta vadede bir dizi yasal ve idari önlem alınması planlanmıştır⁵⁶⁸. Ekonomik kriterler bağlamında ise; 1999 yılında uygulamaya konulan ekonomik programın, Şubat 2001 krizi nedeniyle revize edilmesi, yapısal reformların hızlandırılarak gerçekleştirilmesi, mali sektör reformu kapsamında Bankalar Kanunu ve Merkez Bankası Kanunu değişiklikleri ile kamu bankaları ile ilgili düzenlemeler, tarımda doğrudan gelir desteği sistemine geçiş, mali şeffaflık ve bu konuda bazı fonların kapatılması, özelleştirmelere hız verilmesi hedeflenmiştir⁵⁶⁹.

⁵⁶⁷ *Hürriyet*, 12 Aralık 2000.

⁵⁶⁸ 57. *Hükümetin İcraatı ve 21. Dönem TBMM Çalışmaları*, DSP Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 65.

⁵⁶⁹ 57. *Hükümetin İcraatı ve 21. Dönem TBMM Çalışmaları*, ss. 65-66.

Bu hedefler doğrultusunda 2001 Ocakının sonunda AB'ye sunulacağı açıklanan ulusal programın, koalisyonu oluşturan siyasi parti liderlerinin belli ölçütler konusunda uzlaşamaması ve kamuoyunda acil beklentilerin yaratılması nedeniyle geciktiği. MHP Başkanı Devlet Başkanı Kürtçe televizyona kesinlikle karşı çıktığını açıklayarak görüş ayrılığını kamuoyuna yansıtmıştır. Ortaklar arasında uzlaşamayan konuların başında Kürtçe TV, MGK, DGM ve ölüm cezaları gelmektedir. Türkiye bu süreçte AB'nin yapacağı mali yardımların hukuki çerçevesini belirleme ve çerçeve yönetmeliği ve mali yardımın miktarının açıklanmasını bekleme kararı almıştır⁵⁷⁰. Nitekim Şubat ayında Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) tartışılan ulusal program taslağında MHP ve askerlerin çekinceleri nedeniyle muğlak metinlerin yer aldığı görülmüştür. Ulusal programda anadilde yayın ve eğitim konularında net bir çerçevenin çizilmediği ancak genel bir uzlaşının sağlandığı bu tarihte görülmüştür⁵⁷¹. Ölüm cezası ile ilgili Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) bir değişiklik yapılacağı ifadesine yer verilen MGK metninden Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in tam tatmin olmadıkları anlaşılmıştır. Ulusal programın 11 Mart tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmasının ardından ilk Bakanlar Kurulu'nda onaylanarak yürürlüğe girmesi hedeflenmiştir⁵⁷². Bu çerçeveden sonra 19 Mart tarihinde yapılan onaylanan ulusal program AB'nin istemlerini karşılamaktan uzak bir biçimde ortaya çıkmıştır⁵⁷³. Buna göre; MGK'nın yapısının değişeceği ve yalnızca bir danışma organı olarak kalacağı, düşünce ve ifade özgürlüğü konularında TCK'nın 312. maddesinin koruduğu değerlerin zedelenmeyeceği, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) kaldırılması istemine karşı DGM'lerin gözden geçirileceği, devlet memurlarının eğitileceği ve polis eğitiminin iki yıla çıkarılacağı, kültürel yaşam ve bireysel özgürlükler konularında resmi dil ve eğitim dilinin Türkçe olacağını ancak bu durumun vatandaşların özel yaşamlarında farklı bir dil, lehçe ve ağızların serbest kullanılmasına engel teşkil

⁵⁷⁰ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 2001.

⁵⁷¹ Cengiz Aktar, *Avrupa Yol Ayrımında Türkiye*, İstanbul, 2002, ss. 76-77.

⁵⁷² *Sabah*, 27 Şubat 2001.

⁵⁷³ Birand, s. 415.

etmeyeceği ve bu serbestliğin ayrılıkçı veya bölücü amaçlarla kullanılamayacağı belirtilmiştir⁵⁷⁴.

Ulusal program ile ilgili bir basın toplantısı düzenleyen İsmail Cem, ulusal programın 1000 sayfayı aşkın bir çalışma içinde toplumsal yaşamı düzenleyen hemen her çalışmayı içerdiğinden bahsetmiştir. Cem, çalışma arkadaşlarının ciddi bir çalışma ortaya koyduğunu, bakanlık olarak bu hafta planı AB ülkelerine ve kurumlarına anlatacaklarını, planda AB tarafından eksiklikler veya fazlalıkların bulunabileceğini, kendilerinin ortaya bir hedef koyulmasının çok önemli olduğunu, ortaklar arasında görüş ayrılığının aşıldığını ve hükümetin arkasında durduğu bir programlarının olduğunu söylemiştir. Programda gazetecilerin ve aydınların yaklaşık 15 yıldır üzerinde durduğu her konunun yer aldığı, geçmiş hükümetler döneminde gündemde olup yapılamayan pek çok çalışmanın ulusal programa alındığını söylemiştir. Hassas olunan konuların var olduğunu, idam, MGK'nın durumu, Kürtçe konularındaki sorunların aşılabileceğini, idamın zaten uygulanmadığını, MGK'nın durumu ile ilgili sivillerin arttırılması beklentilerinde sorun olmayacağını, Kürtçe konusunda ise doğrudan bir gönderme yapmadıklarını, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dilinin Türkçe olduğunu söylemiştir. Kıbrıs konusunun ise ayrıca ele alınması gerektiğini, bakanlık olarak Kıbrıs'a diplomatik gelişmeler açısından baktıklarını söyleyerek ulusal programla ilgili gazetecileri bilgilendirmiştir⁵⁷⁵.

Bu hazırlıklardan ve bilgilendirmelerden sonra İsmail Cem, ulusal programı Brüksel'e giderek AB'nin genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verheugen'e sunmuştur. Görüşmelerinin ardından bir basın toplantısı düzenleyen ikili, ilişkilerin ortak akıl çerçevesinde yürütüldüğünü açıklamışlardır. İsmail Cem ise, ulusal programın Türkiye tarihinin en kapsamlı uzlaşma belgesi ve demokratikleşme programı olduğunu, bir dönüm noktası olan ulusal programın hayata geçirilmesi için AB ile uyum içinde çalışacaklarını söylemiştir⁵⁷⁶. 2001 yılının geri kalanında Hükümet ile Avrupa Birliği arasında herhangi bir sıra dışı gelişme yaşanmamıştır. Yıl sonunda yapılan Laeken Zirvesinde AB'nin Türkiye ile

⁵⁷⁴ *Milliyet*, 20 Mart 2001.

⁵⁷⁵ *Cumhuriyet*, 20 Mart 2001.

⁵⁷⁶ *Zaman*, 27 Mart 2001.

ilişkin yayınlamış olduğu bildiriye üyelik perspektifi ile ilgili somut anlatımlara yer vermesi ve Mart ayında başlayacak olan, Avrupa'nın geleceğine yönelik konvansiyon çalışmalarına Türkiye'nin de diğer ülkelerle birlikte, çağırılması, hükümet kanadında iyimser bir tablonun doğmasına yol açmıştır⁵⁷⁷. Başbakan Ecevit, zirvede alınan kararlarla yeni bir aşamaya girildiğini, hükümetin ilerleyen dönemde de AB üyeliği yolunda gereken adımları atma kararlılığını göstereceğini söyleyerek gelişmelerden memnuniyetini dile getirmiştir⁵⁷⁸. Başbakan'ın bahsettiği adımların 2002 yılı başından atılması amacıyla bir uyum paketi çalışmalarına girilmiştir. Ocak ayında TBMM'nin Adalet Komisyonu'na getirilen uyum paketi, pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. TCK'nın 312. ve 159. maddelerinde öngördüğü değişiklikler nedeniyle hükümet ortaklarının uyumunu bozan uyum yasası, DSP'nin verdiği iki değişiklik önergesinin, MHP'nin karşı çıkmasına rağmen, muhalefetin verdiği destekle kabul edilmiştir⁵⁷⁹. DSP'nin önergesinin kabul edilmesiyle birlikte, TCK'nın 159. maddesinin olağan hali korunmuş, yalnızca maddedeki '1 yıldan 6 yıla kadar hapis cezası'nın üst sınırı 3 yıla indirilmiştir. Yasaları veya TBMM kararlarını alenen sövenler için öngörülen '100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası' kaldırılarak, '15 günden 6 aya kadar ağır hapis cezası' konmuştur. TCK'nın 312. maddesi de yine DSP'nin önergesiyle, 'sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığına dayanarak, halkı birbirine karşı kamu düzeni için tehlikeli olabilecek şekilde düşmanlığa veya kin beslemeye tahrik eden kimseye 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası verilir' biçiminde değiştirilmiştir. Birinci fıkradaki 'kişileri' ifadesinin yerine 'halkı' sözcüğü getirilmiştir⁵⁸⁰. Aynı yıl adımı atılan bir başka çalışma da Kürtçe TV kurulması yolunda olmuştur. Şubat ayında yapılan MGK toplantısında belirli koşullarda Kürtçe TV konusunda mutabakata varılmış, Genelkurmay, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yayın için TRT'den kanal istemiş ve TRT Genel Müdürü, konunun görüşüleceği ay sonundaki MGK'ya davet

⁵⁷⁷ Birand, s. 418.

⁵⁷⁸ *Milliyet*, 17 Aralık 2001.

⁵⁷⁹ *Sabah*, 7 Şubat 2002.

⁵⁸⁰ *Cumhuriyet*, 7 Şubat 2002.

edilmiştir. Dışişleri Bakanı Cem'in, Kürtçe yayın konusunda Korsika modelinin⁵⁸¹ benimseneceğini söylemiştir⁵⁸². Ayrıca Mart ayında kabul edilen bir başka uyum paketine göre, dernek kurmak kolaylaşmış, işkence davalarında işkencecinin tazminat ödemesi ilkesi benimsenmiştir⁵⁸³. Nisan ayında ise idam cezasının, terör suçları dışında kaldırılmasına ilişkin yasa tasarısı, hükümet ortaklarından MHP'nin muhalefetine rağmen, TBMM'nin 18 Nisan tarihli oturumunda kabul edilmiştir⁵⁸⁴. Bu konu, Komisyon'da kabul edilmesine rağmen, ilerleyen dönemde de MHP ile diğer hükümet ortakları arasında ciddi sıkıntılar yaratacaktır. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Başbakan Ecevit, MHP lideri Devlet Bahçeli'nin idam ve anadilde yayın konularında gereken cesur adımı atacağını açıklamıştır⁵⁸⁵. Hükümetin hızlandırdığı çalışmalara önemli bir destekte TSK'dan gelmiş, AB'nin kuruluş günü kabul edilen 9 Mayıs tarihinde AB üyesi ülkelerin elçilerinin de davet edildiği bir konser düzenlemiştir⁵⁸⁶. Nitekim hükümet arasında en büyük sıkıntıyı yaratan idam cezasının kaldırılması konusunda da TSK önemli bir adım atarak, Öcalan'ın idam edilmeyerek, ömür boyu hapiste kalmasını önererek, hükümeti rahatlatan bir adım atmıştır. Mayıs ayında yapılan ve Başbakan Bülent Ecevit'in hastalığı nedeniyle katılamadığı MGK'da Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in gündeme getirdiği idam konusunda Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan ve Mesut Yılmaz destek vermiş, MHP'li Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoğlu ise idam konusunda acele etmemek gerektiğini belirtmiştir. Daha çok dinleyici durumda kalmış olan komutanlar ise, zirvenin sonuna doğru idamın kaldırılması dahil, AB ile ilgili taahhütlerin gerçekleşmesi yolundaki çalışmaların hızlandırılması isteyerek bir anlamda idamın kalkmasına vize vermişlerdir⁵⁸⁷. Hükümetin önündeki engelleri aşması ve AB üyeliği yolunda gerekli yasaları çıkarması için önemli bir kamuoyu baskısı da 175 sivil toplum örgütünün bir araya gelerek hükümete bu yönde baskı

⁵⁸¹ Cem'in bahsettiği Korsika modelinde, Fransa Devlet Televizyonu, 20 dakika ile 1 saat süre aralığında Korsika dilinde yayın yapmaktadır.

⁵⁸² *Milliyet*, 12 Mart 2002.

⁵⁸³ *Hürriyet*, 27 Mart 2002.

⁵⁸⁴ *Sabah*, 19 Nisan 2002.

⁵⁸⁵ *Milliyet*, 25 Mayıs 2002.

⁵⁸⁶ *Zaman*, 10 Mayıs 2002.

⁵⁸⁷ *Hürriyet*, 31 Mayıs 2002.

yapması olmuştur⁵⁸⁸. Nitekim alınabilecek kararlarla ilgili olarak Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer öncülüğünde mecliste milletvekili bulunan tüm partilerle Çankaya Köşkü'nde bir zirve toplantısı yapılmıştır. MHP'nin idam ve anadildeki tavrı zirvede de sürmüş ve Bahçeli bu iki konuda asla taviz vermeyeceklerini açıklamıştır⁵⁸⁹. Zirvedeki toplantıda AKP ve SP'nin bu konularda uzlaşmacı tavır sergilediklerini gören Bahçeli, gerekirse partisinin hükümetten çekileceğini, DSP ve ANAP'ın bu iki partiyle yeni bir hükümet kurabileceğini açıklayarak, konu hakkındaki tutumlarının ciddiyeti konusunda bir gönderme yapmıştır. ANAP Lideri Mesut Yılmaz ise AB'nin hükümetten daha önemli olduğunu, sorunu çözemezlerse yeni bir hükümet kurulabileceğini belirterek, hükümetin içinde bulunduğu anlaşmazlık noktasının büyüklüğü konusunda önemli bir veri ortaya koymuştur⁵⁹⁰. Zirvede bir sonraki hükümeti kuracak olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) lideri Recep Tayyip Erdoğan, ölüm cezası yerine ağırlaştırılmış hapis cezasından yana olduklarını, anadilde yayının devletin kontrolü dışında zaten yapıldığını bu yüzden kurslarda öğretilmesinin de serbest olması ilkesini benimsediklerini söylemiştir. MHP ve diğer hükümet ortakları arasındaki sorunun yarattığı kriz Haziran ayı boyunca devam etmiştir. MHP Lideri Bahçeli'nin basına yaptığı açıklamalarda ,sorunu kendilerinin yaratmadığını, ulusal programda zaten idam cezasının kalkmasının orta vadeli bir hedef olarak koyulduğunu söylemesine rağmen, ANAP lideri Mesut Yılmaz, öncelikli hedeflerinin idam cezasının kaldırılması olacağını söylemiştir⁵⁹¹.

Türkiye'nin yaşadığı çatışmalara ve gösterdiği çabalara rağmen, 2002 yılında yapılan zirvede Türkiye, Avrupa Birliği için tarih alamayacağı yanıtıyla karşılaşarak derin bir hayal kırıklığı yaşamıştır. AB'nin Genişlemeden Sorumlu Üyesi Günter Verheugen, "*Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği için şimdilik takvim verilemez*" derken, siyasi kriterler başta olmak üzere Türkiye'nin çok eksik olduğunu kaydeden Verheugen, siyasi pazarlık sürecinin de

⁵⁸⁸ Birand, s. 427.

⁵⁸⁹ MHP'nin bu konudaki net tavrının, muhalefet olduktan sonrada devam ettiği görülecektir. Özellikle AKP'nin idamın kaldırılması yönündeki tutumu eleştirilecek ve iktidar partisinin Abdullah Öcalan'ı idamdan kurtardığı belirtilecektir. *Aldatma, Kandırma Politikaları, Teröristbaşını İdamdan Kim Kurtardı?*, Milliyetçi Hareket Partisi, AR-GE Merkezi, Ankara, 2003.

⁵⁹⁰ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 2002.

⁵⁹¹ *Milliyet*, 12 Haziran 2002.

önünün kapalı olduğunu vurgulamıştır. Verheugen, Kıbrıs Rum Kesimi'nin adadaki sorun çözülmenden de AB'ye alınacağını vurgulayarak, “*Kıbrıs meselesinde olumlu yaklaşım sergilese de, Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'ye somut bir müzakere tarihi verilmesi mümkün değil*” diyerek Türkiye'nin geleceğe yönelik umutlarını da kırmıştır. Bu gelişmelere karşılık, Ecevit önderliğinde toplanan koalisyon hükümetinin liderleri, Avrupa Birliği'ne üyeliğin ulusal hedef olmasına rağmen, hükümetin geleceğini olumsuz yönde etkilememesi kararı alınmıştır⁵⁹².

Hükümetin aldığı karara rağmen, 31 Temmuz tarihinde, koalisyondaki Avrupa Birliği reformlarından kaynaklanan derin çatlak dolayısıyla 3 Kasım tarihinde erken seçim kararı alınmıştır⁵⁹³. Buna rağmen MHP hariç diğer partilerin Avrupa Birliği için 2002 yılı sonunda yapılacak olan Kopenhag Zirvesi öncesinde çıkması gereken yasaların verdiği destek sonucunda uyum yasaları Ağustos ayının başında meclisin gündemine gelmiştir⁵⁹⁴. 2 Ağustos tarihinde yapılan tarihi oylamada, idamın kalktığı, Kürtçe yayın ve kursa izin çıktığı görülmüştür. Meclisin sabaha kadar yoğun bir biçimde gerçekleştirdiği mesai AB için gerekli yasaları çıkarmıştır. İdamın kaldırılmasını öngören ilk maddeye ret diyenler 152'de kalırken, 253 kabul oyu çıkmıştır. Bu maddeye MHP dışında bir grup AKP'linin de ret oyu verdiği görülmüştür⁵⁹⁵. Yasaya göre idam cezaları ağırlaştırılmış ömür boyu hapse dönüştürülmüştür. Terör suçundan bu cezayı alanların aftan yararlanamayacağı hükme bağlanmıştır. Kürtçe yayına izin veren sekizinci madde de bölücülük uyarılarına sahne olmuştur. Bu madde 114 ret oyuna karşılık 267 kabul oyuyla geçmiştir. Anadil ve lehçelerde kurs açılmasına izin veren on birinci maddeye de yine MHP'liler karşı çıkmıştır⁵⁹⁶. AB yolundaki engelleri temizleyen AB paketi şu değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Savaş ve yakın savaş tehdidi dışındaki idam cezaları, ağırlaştırılmış müebbet hapse dönüştürülmüştür. Devletin kurumlarını tahkir ve tezyif suçu bulunmaksızın sadece eleştirmek maksadıyla yapılan açıklamalar suç sayılmayacak, göçmen kaçakçılığı

⁵⁹² *Zaman*, 2 Temmuz 2002.

⁵⁹³ Birand, s. 423.

⁵⁹⁴ *Sabah*, 2 Ağustos 2002.

⁵⁹⁵ Birand, s. 425.

⁵⁹⁶ *Hürriyet*, 3 Ağustos 2002.

önlenecek. Türk derneklerin yurt dışında, yurt dışında kurulan Türk derneklerin de Türkiye'deki faaliyetlerine serbesti getirilecek. Cemaat vakıfları mal edinebilecek. Yabancılar da gösteri yürüyüşü düzenleyebilecek. AİHM kararlarıyla yeniden yargılama yapılabilecek. Geleneksel dil ve lehçelerde yayın yapılabilecek, özel kurs açılabilir. Basın kanunundaki cezalar düzenlenip, hafifletilecektir. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, anayasa düzenine, genel güvenliğine ve genel ahlaka zararı dokunacak faaliyetlerde bulunan yerlerle internet üzerinden yapılan yayınlara izin verilen yerler, polis tarafından kapatılabilecektir⁵⁹⁷.

Çıkarılan bu yasalarla birlikte yasaya destek veren partilerin genel başkanlarının konuya yaklaşımları Türkiye'nin genel olarak bundan böyle çok farklı bir yörüngeye oturduğu yönündedir. Mesut Yılmaz, Türkiye'nin AB yolunda dev bir adım attığını, bunun mecliste bu kadar büyük bir çoğunlukla yapılmasının daha anlamlı olduğunu, MHP'nin de bu adımın içerisinde olmasını arzuladığını ama olmadığını söylemiştir. Tansu Çiller, gelişmeleri kendi partisine mal ederek, DYP'nin bir kez daha AB'yi kuyudan çekip çıkardığını söylemiştir. Kemal Derviş, ileride hep birlikte daha mutlu günlere yürüneceğini, meclisin takdir edilmesi gerektiğini, bu yasaların çıkmasına katkıda bulunan herkese bir Türk vatandaşı olarak teşekkür ettiğini, bütün liderleri ve özellikle çok özel çaba gösteren Mesut Yılmaz'ı takdir ettiğini belirtmiştir. Yeni Türkiye Partisi (YTP) Genel Başkanı İsmail Cem, Türkiye'nin kendi insanı için TBMM aracılığıyla çok önemli bir ışık yaktığını, bu olayın Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde adeta bir dönüm noktası olacağını söylemiştir. Recep Tayyip Erdoğan, bu olayın çok önemli bir başarı olduğunu, TBMM'yi takdir edip alkışladığını, bu kadar kısa sürede olmaz, bir araya sıkıştırılmaz diyenlerin gerekli cevabı aldıklarını, topun artık AB'de olduğunu, ne kadar samimi olduklarının görüleceğini belirtmiştir. Deniz Baykal ise TBMM'yi selamladığını, tarihi bir görevi yerine getirdiğini, bu gelişmeye karşı çıkanların dahi faydasına inandıkları için olayı sabote etmediklerini belirterek, tüm meclis üyelerini tümünden kutlamıştır⁵⁹⁸.

⁵⁹⁷ *Milliyet*, 3 Ağustos 2002.

⁵⁹⁸ *Milliyet*, 4 Ağustos 2002.

Başbakan Ecevit ise Türkiye'nin AB'den en kısa zamanda üyelik beklediğinin altını çizmiş, Kopenhag'da müzakere tarihi verilmemesi durumunda gereğinin yapılacağını söylemiştir.

“Türkiye şimdi dünyada daha güçlü ve daha saygın. Bu haklar ve özgürlükler kullanılırken elbette ulusal bütünlüğümüz sınıksız korunacaktır” diyen Ecevit, *“AB ile aramızdaki duvarlar yıkılacaktır. Bu kesindir. ‘Evvvela şu gereksinimleri yerine getirin Ondan sonra bu konuda da adım atabiliriz’ diyenler vardı. Artık bunların söyleyebilecekleri bir şey kalmadı. Birkaç ayrıntı dışında Türkiye gelişmiş AB ülkelerinde olan özgürlüklerin ve hakların tümüne kavuşmuş olacak. O bakımdan artık kimse ‘Türkiye’de kimse AB tam üyeliğe hazır olamaz, layık değiliz’ diyemez. Buna rağmen Kopenhag’da müzakere tarihi verilmemesi gibi bir durumda gereken yapılır. Ancak böyle bir varsayımı düşünmek bile istemiyorum”*

demıştır⁵⁹⁹.

Türkiye'nin bu adımları ve beklentilerine rağmen, Ekim ayında açıklanan AB ilerleme raporunda⁶⁰⁰, Türkiye'nin sadece övüldüğü, kendisinin dışında kalan 12 ülkeye ise tarih verildiği görülmüştür. Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel, raporun gereksiz yere abartılmaması gerektiğini, bunun siyasi seviyede müzakere tarihi verilmesini etkilemeyeceğini savunmuştur. Mesut Yılmaz ise Komisyon'un bu raporla birlikte Türkiye'ye karşı sorumluluğunu taşıma iradesini gösteremediğini belirterek, Yeni hükümetin zirveye kadar diplomatik bombardımana girişmesi gerektiğini, hedefin Kopenhag'da müzakere tarihi almak olduğunu belirtmiştir⁶⁰¹.

⁵⁹⁹ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 2002.

⁶⁰⁰ *Karlık*, s. 889.

⁶⁰¹ *Hürriyet*, 10 Ekim 2002.

IV - ADALET VE KALKINMA PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ (2002-2004)

A) ABDULLAH GÜL HÜKÜMETİ (18.11.2002-14.03.2003)

3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimler sonucunda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tek başına iktidar olmuştur. AKP'nin başkanı Recep Tayyip Erdoğan olmasına rağmen, kendisinin siyasi yasaklı olması nedeniyle hükümeti kurma görevi Abdullah Gül tarafından yürütülmüş ve başbakanlık koltuğuna Gül oturmuştur. I. AKP Hükümeti programında Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şunlara yer vermiştir.

“Türkiye gerek coğrafi, gerekse tarihi açıdan Avrupa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bu nedenle Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya devam edecektir. Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkilerinde taahhütlerini ve üyelik için öteki aday ülkelerin de yerine getirmesini istediği şartları bir an önce sağlayacak, gündemin yapay sorunlarla meşgul edilmesini önlemeye çalışacaktır. Türkiye'nin NATO bünyesinde bugüne kadar ortaya koyduğu katkıya paralel olarak, yeni “Avrupa Savunma Stratejisi” çerçevesinde oluşturulan “Avrupa Güvenlik ve Savunma Kavramı” (AGSK) içinde hak ettiği yeri alması yolundaki çabaları sürdürecektir⁶⁰².”

Partinin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan da partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmasında; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmek için hazır olduğunu, daha iktidar olmadan birlik üyesi ülkelere yaptığı seyahatlerde açıkladığını belirterek, Türkiye'nin AB üyeliğini, “Cumhuriyetin ilanından sonra, en büyük demokratikleşme projesi olarak” niteliğini⁶⁰³. Kendisini seçim sonuçları için kutlayan CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'a CHP Genel Merkezi'nde gerçekleştirdiği iade-i ziyarette de konu ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Erdoğan konuşmasında:

⁶⁰² <http://www.byegm.gov.tr/hukumetler/58hukumet/hukumetprogrami.htm>.

⁶⁰³ Recep Tayyip Erdoğan, *Konuşmalar*, AK Parti Grup Konuşmaları, 10 Kasım 2002-28 Temmuz 2003, Ankara, 2003, s. 35.

“Bu kadar kısa sürede önemli adımlar atmış Türkiye’ye karşı müzakere tarihi verilmesinde meydana gelecek şüpheler, 12 Aralık’ta ortaya çıkacak olumsuz durum, AB üyesi ülkelerin test edilmesi anlamına gelir. Onlar açısından bunun neticesine katlanılır. 40 yıldır Türkiye bekletiliyor. Oyalanmaya tahammülümüz yok. Bu insaf dışı. Kıbrıs sorununu 12 Aralık’a sığdırma anlayışı endişe verici. 40 yıllık sorun üç güne sığdırılmaz. Israrla bu işi Kopenhag zirvesinde bitirmeye çalışmaları kaygı vericidir”

diyerek, Kıbrıs sorununun 2002 yılının sonunda yapılacak olan Kopenhag Zirvesi’nde çözümünün imkansızlığına vurgu yapmıştır. Gazetecilerle yaptığı sohbette, statüko değişecek mi sorusuna, dış politikada da, iç politikada da statükoyu koruma gayretinde olmadıklarını, statükonun değişmesi gerektiğini ve bunun bir strateji ve taktikler silsilesi olduğunu ama milli menfaatlere ters düşecek hiçbir adımı atmayacaklarını belirtmişti. Ana muhalefet lideri Deniz Baykal ise, *“Türkiye Kopenhag Zirvesinde tarih talep etme hakkına sahiptir. İktidar, muhalefet, hep birlikte bütün dünyadan talep ediyoruz. Avrupa Türkiye’ye tarih vermek durumunda. Çalışmalarımızı elbirliği ile devam ettireceğiz”* diyerek hükümete AB ile ilişkiler konusunda AKP’ye destek vermiştir⁶⁰⁴. Kopenhag’da yapılacak zirve yaklaştıkça radikal adımlar atabilecekleri mesajını veren AKP Genel Başkanı Tayyip Erdoğan’ın bu dönemki en büyük açmazı Kıbrıs konusu olmuştur⁶⁰⁵. Avrupa’nın kendisinden istediği *“Kıbrıs sorununun çözümüne evet”* denmesi karşılığında Kopenhag’da müzakere tarihi almayı uman Erdoğan aynı zamanda bu zirveden eli boş dönme endişesini de yaşamaktadır. Bun endişenin somut kanıtı, Erdoğan’ın dış politika konularındaki en önemli isimlerinden Yaşar Yakış’ın, telefonla görüştüğü Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu’ya bu kaygılarını iletmesi ve bu durumun gerçekleşmesi durumunda çok zorda kalacaklarını belirtmesidir⁶⁰⁶. Aynı dönemde Avrupa’ya bir gezi düzenleyen Erdoğan, üç gün süren seyahati sonucunda konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir. 12 Aralık Kopenhag Zirvesi’nde tarih verilmesinin yüzde olarak oranının düşük olduğunu, ama ümidini son ana kadar koruyacağını, AB’nin çifte standartlı

⁶⁰⁴ *Sabah*, 23 Kasım 2002.

⁶⁰⁵ AKP’nin Kıbrıs Politikaları için bkz. Hasan Tosun, “AK Parti’nin Kıbrıs Politikası, 2002-2005: Türk Dış Politikasında Gelenek İle Değişimin Mücadelesi”, *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ed. Nejat Doğan ve Mahir Nakip, Ankara, 2006.

⁶⁰⁶ *Milliyet*, 27 Kasım 2002.

olduğunu, Türkiye’den önceki adaylara kriterler yerine getirilmeden tarih verildiğini, Türkiye’nin o ülkelerin o günkü halinden iyi olmasına rağmen bekletildiğini, Kopenhag’da müzakere tarihi verilmesi bile aynı şekilde yola devam edeceklerini belirtmiştir⁶⁰⁷. Nitekim zirve başlamadan önce, Türkiye ile ilgili verilecek kararın ilk belirtileri Aralık ayında ortaya çıkmıştır. Fransa ile Almanya’nın Türkiye için düzenledikleri mini zirveden, 2004 yılında gözden geçirme tarihi çıkmış, eğer tarihte durum olurlu bulursa, 2005 yılında müzakerelerin başlaması kabul edilmiştir. AB kanadında bu gelişmeler yaşanırken, aynı dönemde Avrupa konvansiyonu çalışmalarına katılmak üzere Brüksel’de bulunan Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, bu yaklaşımı kabul edilemez olarak bulduklarını, bunu halka anlatmakta zorluk çekeceklerini belirtmiştir⁶⁰⁸. Türkiye hakkında bu ön kararın alınmasına rağmen, hükümet üyeleri yine de Avrupa ülkelerini etkileyebilmek amacıyla Kopenhag Zirvesi öncesinde bir program içerisinde hareket etmişlerdir. Aralık ayı başında belirlenen takvime göre; 9 Aralık tarihinde Erdoğan’ın, AB dönem başkanı Danimarka’nın Başbakanı Rasmussen ile görüşmesi, Genelkurmay’ın Başbakan Abdullah Gül’e brifing vermesi, 10 Aralık tarihinde Erdoğan’ın ABD’de Bush, Cheney, Powell, Rumsfeld ve Rice ile bir araya gelmesi ve TBMM’de bekleyen uyum yasaları ve anayasa değişikliklerinin gerçekleştirilmesi. 11 Aralık’ta Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış’ın Kopenhag’a gitmeleri ve aynı gün Başbakan Gül’ün de kurmaylarıyla birlikte Kopenhag’a gelmesi. Burada Gül ve Erdoğan’ın müzakere tarihi için AB kurmaylarıyla görüşmeleri, 12 Aralık tarihinde Kopenhag Zirvesi’nin başlaması ile birlikte Türkiye’nin Gül’ün başbakanlığında, Yakış, Dışişleri Müsteşarı Uğur Ziyal, Müsteşar Yardımcısı Akın Alptuna ve AB Genel Sekreteri Volkan Vural tarafından temsil edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁰⁹. Ayrıca zirvede izlenecek politika konusunda da netleşen hükümet kanadı, Türkiye’nin AB üyeliği için 2003 yılında müzakere tarihi verilmesi konusunda kararlı bir tutum izlenmesini benimsemişlerdir. 8 Aralık tarihinde Gül ve Erdoğan’ın, Kopenhag ve ABD gezileri öncesi Yaşar Yakış ve dışişleri diplomatlarından AB ve Kıbrıs konularında bilgi aldıkları

⁶⁰⁷ *Zaman*, 29 Kasım 2002.

⁶⁰⁸ *Sabah*, 6 Aralık 2002.

⁶⁰⁹ *Milliyet*, 9 Aralık 2002.

gözlenmiştir. Yaklaşık iki saat süren toplantı sonrasında Türkiye'nin AB üyeliği konusunda resmi olmayan 2005 müzakere tarihinin kabul edilemeyeceği tespiti yapılmıştır. 2003'te müzakere tarihi hedefini değerlendiren liderler, Türkiye için kötü denecek alternatifleri de masaya yatırmıştır. AB'nin 2005'ten geri adım atmaması halinde 2003 Selanik Zirvesine yönelerek tam üyelik müzakere tarihi olarak 2004'ün hedef alınması da konuşulmuştur. Toplantıda Gül'ün kesin karar açıklanmadan AB liderleriyle temasa geçmesi, Erdoğan'ın da ABD Başkanı Bush'un devreye girmesini gündeme getirmesi kararlaştırılmıştır⁶¹⁰. Ayrıca tarihi zirve öncesi Türkiye, Erdoğan aracılığıyla Danimarka'dan açıkça tarih istemiştir. Erdoğan'ın Rasmussen'e elden verdiği mektupta, *"Eğer Türkiye'ye bir müzakere tarihi verilirse, Kıbrıs sorununun çözümünde pozitif bir atmosfer ve sorunu çözme imkanı doğar"* denilmiştir. Mektupta, Kopenhag Zirvesi'nde tarih verilmesi koşuluyla KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın da ikna edilebileceği sözü verilmiştir. Erdoğan, AB'yi çifte standartla suçlarken, *"3 milyon vatansız Rus barındıran Letonya üye olacak, ancak bize tarih verilmeyecek. Bunu anlamak mümkün değil"* demiştir⁶¹¹. Kopenhag'dan Washington'a geçen Erdoğan burada Stratejik ve Uluslararası Etütler Merkezi'nde (CSIS) yaptığı konuşmada konuyla ilgili şu mesajları vermiştir.

*"Askerleri NATO için ölmeyi göze alan Türkiye'nin AB'den dışlanması düşünülemez. Türkiye, Müslüman kimliği ile çağdaş değerler arasında bir senteze dayanan siyasi Magna Carta'sını daha ileri noktaya götürmek istiyor. Ziyaretimle sadece AB üyeliği talebimle kalmadım aynı zamanda tüm dünyanın yeni Rönesans'a davet ettim. Uygarlığın fay hattı büyük ölçüde Türkiye'den geçmektedir. Türkiye, Avrupa'nın siyasi, ekonomik, askeri kurumlarıyla tam olarak birleştiğinde tüm dünyaya Doğu ile Batının Hıristiyanlık ile İslam'ın birbirleriyle kucaklaştıkları gösterilecektir. AB'ye girmek dünyanın sonu değil, 40 yıldır bu kapıda bekliyoruz. Onurumuzla daha fazla oynanmasına göz yumamayız. AB bizi alsa da almasa da Kopenhag kriterleri, Ankara kriterleri olacak. Türkiye alınmazsa hem İslam dünyasında hem de AB'de yaşayan binlerce Müslüman arasında dışlanmışlık duygusu pekişecek. Bu gelişme her şeyden önce AB ülkeleri açısından bir iç sorun ve risk doğuracaktır. Batı, İslam Dünyası için bir Hıristiyan Kulübü olacaktır. Türkiye'ye 12 Aralık'ta müzakere tarihi verilmesi Kıbrıs konusundaki adımları hızlandırır. Tarih verilmemesi durumunda Kıbrıs'ta yeterli adımların atılması konusunda ciddi engeller ve sıkıntılar belirecektir"*⁶¹².

⁶¹⁰ Cumhuriyet, 9 Aralık 2002.

⁶¹¹ Hürriyet, 10 Aralık 2002.

⁶¹² Milliyet, 11 Aralık 2002.

Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'ye en açık desteğin İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi ile İngiltere Başbakanı Blair tarafından verildiği görülmüştür. Berlusconi, müzakereler 1 Ocak 2004'te başlasın derken, Blair, Almanya ve Fransa'nın önerisine karşı çıkararak 2005 çok uzak demiştir. Berlusconi yaklaşık 40 dakika görüştüğü Erdoğan-Gül ikilisine, hükümetin politikaların izlemek için bir yıllık sürenin yeterli olacağını düşündüğünü, müzakere tarihinin 1 Ocak 2004 olması gerektiğini söylemiştir. Gül ve Erdoğan'ın kaldığı Hilton Oteli'ne gelen Blair'de bir saatlik görüşmenin ardından, Almanya'nın ısrarlı olduğu 2005 önerisi için yaklaşımını, 2005 yılının çok uzak olduğu sözleriyle ortaya koymuştur. AB'nin Türkiye'ye net bir tarih vermesinin gerekliliğinin altını çizen Blair, Türkiye'nin Avrupa Ailesine tam ve ortak olarak girmesi için tarihi bir fırsatın olduğunu, AB'nin bu fırsatı değerlendirmesi gerektiğini, Türkiye için İngiltere'nin mücadele edeceğini söylemiştir. Zirvedeki Türkiye kararını etkileyen önemli bir gelişme de, Gül ile Rasmussen arasında gerçekleşmiştir. AB liderlerinin Türkiye ile ilgili paragrafı görüşecekleri akşam yemeğinden hemen önce Rasmussen'in yanına gelen Gül, Türkiye'nin yaptıklarıyla tarih almayı hak ettiğini, 2003'te müzakerelerin başlaması gerektiğini ve bunun kendisine yaptığı son çağrı olduğunu söylemiştir. Rasmussen ise 2003'te müzakereleri başlatmanın teknik olarak mümkün olmadığını, AB için önemli adımlar atıldığını ve bunun takdir edildiğini ancak tarih için Türkiye'nin artık ısrar etmemesi gerektiğini söylemiştir. Gül'de görüşmenin ardından yaptığı açıklamada;

“Rasmussen bize açık açık yapacaklarını söyledi. Biz de ‘kriterler ortada, bize ayrı kriter uygulayamazsınız’ dedik, bizi anladılar. Bugünkü görüşmelerimizin hepsi beklediğimizden iyi geçti. Konuştuğum başbakanlar, konuşmalardan etkilendi. Onlar da üzerlerine düşeni yapacaklar. Tarih alacağız, ümitliyim. Bir yanlılık olmayacak. Önemli olan önümüzün açılması. Ben onlara, Türkiye’de yeni liderlik anlayışı var dedim. Bu kararlı ve dürüst bir anlayıştır. Biz söylediklerimizi yaparız. Gerekirse risk alırız dedim”

demiştir⁶¹³ Gül, bir başka uyarı ve konuşmayı da Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis'e yapmıştır. Gül Simitis'e, Kopenhag'a gelmeden önce Türkiye-AB ilişkilerinin tüm zabıtlarını okuduğunu, Avrupa'nın hep Kopenhag kriterlerini tamamlamasının

⁶¹³ Milliyet, 13 Aralık 2002.

istediğini, reform paketlerinin ortada olduğunu, Türkiye'nin oyalanmaması gerektiğini ve tarih almayı hak ettiğini söylemiştir. Ayrıca Türkiye'ye tarihin verilmesi karşılığında Kıbrıs dahil bütün sorunların çözüleceğini, verilmezse de Türkiye'nin bildiğini yapacağını söylemesiyle Simitis, Kıbrıs'ta çözümün AB ile ilişkilerin önünü açacağını söyleyerek yanıt vermiştir. Böylece Türkiye önce tarih sonra çözüm, Yunanistan ise önce çözüm sonra tarih ilkesini benimsemiştir⁶¹⁴.

Erdoğan'ın uyarıları ve Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen, istenilen sonucun Kopenhag Zirvesi'nde elde edilemediği görülmüştür⁶¹⁵. Zirve'de Türkiye'ye şartlı 2004 tarihi verilmiştir. Bu dönemde Türkiye ile ilgili raporun olumlu çıkması durumunda müzakerelere hemen başlanması kararlaştırılmıştır⁶¹⁶. Açıklanan Aralık 2004 Türkiye'nin istediği tarih değildir. Çünkü o tarihte aralarında Kıbrıs Rum Kesimi'nin de olduğu 10 yeni üye karar mekanizmasında söz sahibi olabilecektir. Aralık 2004 açıklaması, 2003'te tarih bekleyen Erdoğan ve Gül'de hayal kırıklığı yaratmıştır. Kararı, otel odasında TV'den izleyen Erdoğan, gece saat 02.00'de kararı yorumlaması için Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış'ı yanına çağırıştır. Daha sonra bu toplantıya Başbakan Gül ve Dışişleri bürokratları da katılmıştır. Türkiye'deki AKP'liler ise kararı ara, esnek ve hiçbir garantisi olmayan bir karar olarak değerlendirip, kararda Kopenhag kriterlerini bitir başlayalım dendiğini ama her an bir bahanenin çıkabileceğini, buna rağmen bardağın boş tarafı gibi dolu tarafına da bakılabileceğini şeklinde değerlendirmişlerdir⁶¹⁷. Başbakan Gül ise daha önce yaptığı 2005 kabul edilemez açıklamasının aksine karardan sonra "*Biz daha iyisini bekliyorduk. Ancak yönümüz değişmeyecek*" demiştir. Gecikmeli de olsa Türkiye'nin müzakere tarihi aldığını, kararda Kıbrıs'tan çok Fransa ve Almanya'nın lobisinin etkili olduğunu sözlerine eklemiştir. Kıbrıs'ın AB'ye girip girmeyeceği mevzusunun bitmediğini, müzakerelerin Şubat sonuna kadar devam edeceğini de sözlerine eklemiştir⁶¹⁸.

⁶¹⁴ *Sabah*, 13 Aralık 2002.

⁶¹⁵ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, 2006, s. 520.

⁶¹⁶ Mehmet Ali Birand, *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, 12. Baskı, İstanbul, 2005, ss. 432-433.

⁶¹⁷ *Cumhuriyet*, , 13 Aralık 2002.

⁶¹⁸ *Sabah*, 14 Aralık 2002.

“2003 sonu itibariyle müzakere takvimi almak istiyorduk. Bu biraz gecikmeli oldu” diyen Tayyip Erdoğan’da şunları söylemiştir.

“Temenni ederiz ki bir aksilik olmazsa, 2004 sonunda Türkiye ile müzakereler başlayacaktır. Fransa ve Almanya 2005 diyordu ama biz bunu 2004’e çektik. 2004’te de bu işi bitiririz diyorlar. Siyasette kızgınlığa yer yoktur. Ancak AB sıvıfta kaldı. 3 Kasımdan önce Hıristiyan Demokratlarla işbirliği yapmak istiyorduk. Ancak onlarla olmaz. Resmen yabancı düşmanlığı yapıyorlar. Kararımız sosyal demokratlar ve liberallerin desteğiyle çıktı. Şimdi Adalet ve Kalkınma Partisi olarak Sosyal Demokratlar veya Liberallerden birine girebiliriz”⁶¹⁹.

B) RECEP TAYYİP ERDOĞAN HÜKÜMETİ (14.03.2003-)

Bu dönemde siyasi yasağının kalkması ile birlikte Recep Tayyip Erdoğan’ın yapılan ara seçimle birlikte Siirt Milletvekili olup hükümetin başına geçtiği görülmüştür. Kurulan yeni hükümet programında Avrupa Birliği ile ilgili şu noktalara değinmiştir.

“Türkiye, Avrupa siyasî değerler sisteminin bir parçasıdır. Avrupa ülkeleriyle ilişkiler, Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya bundan sonra da devam edecektir. Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliği, hükümetimizin hedeflerinin başında gelmektedir. 3 Kasım seçimlerinden başarıyla çıkar çıkmaz, Avrupa Birliği konusunda ciddi bir etkinlik ürettik ve 2004 Aralık ayına, müzakere için müzakere tarihi alma başarısı, AK Parti hükümeti döneminde başarılmıştır. Hükümetimiz, Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getirme konusunda karardır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ailesi içerisinde hak ettiği yeri en kısa zamanda almasının iki tarafa getireceği kazanımların yanı sıra, Avrupa Kıtasının ötesinde, barış, istikrar ve güvenlik yönlerinden olumlu sonuçlar doğuracağı kuşkusuzdur. Bu çerçevede, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gerçekleştirilmiş olan uyum yasalarının güçlendirilmesi ve mevzuatımızın temel hak ve özgürlükler açısından bir bütün olarak geliştirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, reformların uygulamaya tam olarak yansımaları ve uygulayıcılar tarafından da özümlemesi konusunda her geçen gün artan bir kararlılık gösterilecektir”⁶²⁰.

Yeni Hükümet açısından Kopenhag Zirvesi sonrası ilişkilerde yaşanan en büyük yoğunlaşma, 1 Mayıs 2004 tarihinde, Kıbrıs Rum Kesimi’ni de içine alacak genişlemenin gerçekleşmesi üzerine olmuştur. Türkiye, tanımadığı Rum Kesimi’nin üyeliğinin gerçekleşeceği zirvede, kiminle temsil edileceği sorununu yaşamıştır. Rum Kesimi’nin üyeliğini protesto edemeyen Türkiye, çareyi başbakan yerine dışişleri

⁶¹⁹ Milliyet, 14 Aralık 2002.

⁶²⁰ <http://www.byegm.gov.tr/hukumetler/59hukumet/hukumetprogrami.htm>.

bakanı düzeyinde toplantıya katılarak bulmuştur. Türkiye başlangıçta ‘başbakan seviyesinde katılım’, ‘bakanlar seviyesinde katılım’ ve ‘protesto edelim’ görüşlerini tartışmış, Dışişleri’nin kararı ile Türkiye bakanlar seviyesinde katılımı uygun görmüştür. Dışişleri, Türkiye’nin durumu protesto etmesi halinde, kendi kendine izolasyon uygulayacağını, 1999 yılından beri AB konusunda Rumlarla aynı masada oturduğunu belirtmiştir⁶²¹. Nitekim 1 Mayıs 2004 tarihinde Kıbrıs Rum Kesimi’nin resmen Avrupa Birliği üyesi olacak olması ile birlikte Türkiye Avrupa Birliği’ne girebilmek için politikasını Kıbrıs sorununun çözümü üzerine yoğunlaştırmıştır⁶²². Türkiye, çözüme yönelik olarak Kıbrıslı Rumlara Türk tarafına girebilmeleri için olanak sağlamıştır. Başbakan Erdoğan’ın duyurduğu karara göre, Kıbrıslı Rumlar, KKTC’ye girebilecek, bir ay kalabileceklerdir⁶²³. Uygulama şöyle gerçekleşecektir; Rumlar ya KKTC’deki Türk büyükelçiliğinden ücret ödmeden vize alacaklar ya da Türkiye’deki havaalanları ve limanlardaki sınır kapılarından 10 dolar karşılığında bandrolle geçeceklerdir. Türkiye, Güney Kıbrıs pasaportunu tanımadığı için vize yada bandrol ayrı belgeye işlenecektir. Başbakan Erdoğan, kararı duyurduktan sonra Yunanistan’dan karşı adım istedikleri beyan etmiştir⁶²⁴.

Mayıs ayında Avrupa Birliği’ne üyelik konusunda bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Gül, Türkiye’nin AB konusunda dönüşü olmayan bir yolda olduğunu söyleyerek, “40 yıllık sürecin sonunu iyi getirmeliyiz. İktidarı, siyasi partileri, medyası, sivil toplum örgütleriyle yeni bir seferberlik başlatıyoruz” demiştir. AB’de Türkiye lehine olumlu bir konjonktür oluştuğunu, Türkiye’nin sorumluluklarını yerine getirmesi halinde 2004 ortalarında müzakerelere başlanacağını belirten Gül, geçen dönem Türkiye’nin Avrupa’daki yerini tartışmaya açan bazı Avrupalı şahsiyetlerin AB’nin Türkiye’ye yakınlaşmasında katkısı olduğunu, Türkiye’nin üyeliğini arzu etmeyenlerin olabileceğini, önemli olanın siyasi akımların ne düşündüğü olduğunu, bunların da Türkiye’nin lehine

⁶²¹ *Zaman*, 13 Nisan 2003.

⁶²² Birand, s. 446.

⁶²³ Tosun, ss. 376-377.

⁶²⁴ *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 2003.

tavır almaya başladığını söylemiştir. Kopenhag kriterlerini yerine getirmiş bir Türkiye'yi AB'nin reddetmesinin felaket olacağını komisyon yetkililerince dile getirildiğini vurgulayan Gül, artık Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin değil, ne zaman üye olacağını tartışıldığını vurgulayarak, Türkiye'nin önündeki sürenin 15 ay gibi görünmesine rağmen, aslında 2-3 aylık olduğunu belirtmiştir⁶²⁵.

Gül'ün konuyla ilgili önem belirten bu açıklamalarına rağmen Türkiye, devlet kurumları arasındaki görüş ayrılığı nedeniyle reform sürecini istediği hızda sürdürememektedir. Avrupa Parlamentosu'nun 5 Haziran'da kabul ettiği Türkiye ile ilgili raporda, "*henüz hazır değilsiniz*" ifadesinin bulunması da Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu göstermektedir. Genelkurmayın bazı maddelerine itirazda bulunması nedeniyle 6. uyum paketinin ve ulusal programın gecikmesinin ardından, bu dönemde AB ile ilişkileri devletin hangi biriminin üsteleneceği konusunda hükümet nezdinde bir belirsizlik yaşanmaktadır. AB sürecinin koordinasyonundan sorumlu AB Genel Sekreterliği (ABGS) ile rekabete giren Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) AB için alternatif eylem planı hazırlaması ile devlet kurumları arasında bir rekabet ortaya çıkmıştır. DPT'den istediği bilgilere bir türlü ulaşamayan genel sekreterlik, ulusal programı yetiştirmek için DPT'nin göndermediği bilgileri toparlayacak ayrı bir birim oluşturma hazırlığına girişmiştir. AB'ye uyum süreci koordinasyonu amacıyla 2000 yılında oluşturulan ABGS'ye kuruluşundan beri karşı çıkan DPT, sekreterliğin ulusal program hazırlama çalışmaları sürerken, 1 Mayıs tarihinde kamu kurumlarına alternatif bir AB eylem planı göndererek atacakları adımları bildirmiştir. İki kurum arasında bir başka kriz ise ABGS'nin 15 Haziran'a yetiştirmeye çalıştığı, Türkiye'nin atacağı adımların taahhüt edileceği ulusal programın hazırlıklarında çıkmıştır. Tüm kurumlardan AB'nin kendileriyle ilgili taleplerini nasıl ve hangi zamanlamayla yerine getirecekleri yönünde bilgi isteyen ABGS'ye DPT yanıtlarında oyalama taktiği yürütmüştür⁶²⁶.

⁶²⁵ *Milliyet*, 24 Mayıs 2003.

⁶²⁶ *Hürriyet*, 7 Haziran 2003.

Bu düzensizliğe rağmen, 6. uyum paketini haziran ayının ortasında TBMM'ye gönderen hükümet, kritik siyasi kriterlerin yer aldığı 7. paketin hazırlıkları için düğmeye basmıştır. Sivilleşme başlığı altında 7. pakette yer alacak en önemli düzenleme olarak MGK'ye sivil genel sekreter atanması görülmektedir. Hükümet, 7. paketin hazırlanmasında, Türkiye'ye en fazla eleştiri yöneltilen konulara öncelik vererek, devlet organlarının sivil siyasi otoritenin kontrolü altında olmasına özen göstermiştir. Buna göre MGK Genel Sekreterinin sivil bir kişi olması ve askeri bütçelerin siyasi otorite tarafından belirlenmesi konularının yer almasına ilişkin teknik çalışmalar başlatılmıştır. Bu amaçla yapılan çalışmalar ve ortaya çıkan gerekçeler şu şekildedir:

a. Sivil Genel Sekreterlik: MGK Genel Sekreterinin sivil olabileceği düşünülmüştür. Bu konuda Milli İstihbarat Teşkilatı'na (MİT) ilişkin geçmişteki değişiklik esas alınmıştır. Stratejik bir güvenlik ve istihbarat kaynağı olan MİT'in başkanının asker olması uygulamasına son verilmesi ve bir sivilin atanmasının ardından uygulamada hiçbir aksaklık yaşanmadığına vurgu yapılmıştır. Aynı uygulamanın MGK Genel Sekreterliği'nde de yapılabileceği savunulmuştur. Bu görevin 1. derecede sivil bir devlet memuru tarafından (örneğin bir büyükelçi, vali, müsteşar) yürütülebileceği formülü üzerinde çalışılmaktadır. Mevcut durumda MGK Genel Sekreterliğinin Genelkurmay'a bağlı olmadığı, idari olarak Başbakan'a bağlı olarak çalıştığı ve sivil kadrolar istihdam ettiği göz önünde bulundurulmuştur.

b. Bütçeleme: Türkiye'ye yöneltilen eleştirilerden biri de MGK dahil, askeri bütçelerin fiilen askerler tarafından yapıldığı, sivil otoritenin bütçeleme sürecinde sadece formaliteleri yerine getiren bir konumda olduğudur. Bu çerçevede askeri bütçelerin hazırlanmasında sivil otoritenin etkinliğini arttırmak üzere MGK Genel Sekreterliği yasasında değişiklik yapılması eğilimi görülmüştür.

c. Genelkurmayın Başbakan'a bağlı olmasının bir sakınca yaratmadığı görüşünden yola çıkılarak bu alanda herhangi bir düzenleme öngörülmemiştir. Ayrıca Kürtçe propagandaya izin verilmesi konusunun da 7. paket dışında tutulması kararlaştırılmıştır⁶²⁷.

Yaptığı hazırlıklarla ilgili devletin çeşitli kademesindeki ilgili kurumlardan görüş alan hükümet, MGK konusunda Genelkurmay'ın bazı maddelere itirazı ile karşılaşmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, 7. uyum paketinin MGK Genel Sekreterliğinin görev ve yetkilerinin daraltılması, MGK Genel Sekreterinin seçimi ve MGK toplantılarının iki ayda bir yapılmasına ilişkin maddelerine itiraz etmiştir⁶²⁸. Genelkurmay paketindeki şu düzenlemelere itiraz etmiştir.

a. Paketle MGK Genel Sekreterliği'nin yetkileri devletin milli güvenlik siyasetiyle ilgili tavsiye kararları almakla sınırlandırıldı ve görevleri MGK'nın sekreterlik hizmetlerini yürütme ve MGK ve kanunlarca verilen görevleri yerine getirme olarak tanımlandı. Böylece, Genel Sekreterliğin icracı yetkileri elinden alındı Genelkurmay Başkanlığı, hükümete ilettiği görüş yazısında Avrupa'nın birçok ülkesinde MGK Genel Sekreterliği gibi kurumların bulunduğunu belirterek Genel Sekreterliğin icracı olmaktan çıkarılmasının, Türkiye'nin koşullarına uygun olmadığını belirtmiştir.

b. MGK'nın ayda bir yapılan toplantıları iki ayda bir yapılır şeklinde değiştirildi. Genelkurmay, toplantıların her ay yapılmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir.

c. MGK Genel Sekreterinin sivil veya askerler arasından Başbakanın önerisiyle, Bakanlar Kurulunca atanması düzenlendi. Genelkurmay, ilkesel olarak bu maddeye karşı çıkmadı ancak askerler arasından yapılacak atamalarda Genelkurmay Başkanının olumlu görüşünün alınmasını istemiştir.

d. Sayıştay'a TBMM Başkanı ve Komisyonların önerisiyle, askeri harcamalar dahil, tüm harcamaları denetleme yetkisi veren düzenlemeye de karşı çıkmayan Genelkurmay, bu

⁶²⁷ *Milliyet*, 17 Haziran 2003.

⁶²⁸ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 2003.

maddenin anayasanın 160. maddesinde yer alan ‘milli savunma hizmetlerinin, gizlilik esaslarına uygun olarak denetlenmesi’ ilkesine aykırı olabileceğini vurgulamıştır.

5. Dernekler Kanununda değişiklik yapılarak, TCK’nın 312. maddesinden hüküm giyenlerin hüküm giydikten 2 yıl sonra dernek kurabilmeleri sağlandı. Genelkurmay, bu sürenin 5 yıla çıkarılmasını istemiştir⁶²⁹.

Uyum paketini, Temmuz ayının sonuna kadar yasalaştırmak isteyen hükümet, görüş yazısı eline ulaştıktan sonra hemen harekete geçmiştir. Adalet Bakanlığı’nda yapılan toplantı sonrası Genelkurmay’ın görüşleri doğrultusunda, Sayıştaş denetimine ilişkin maddeye, ‘anayasanın 160. maddesinde belirtilen gizlilik kuralları esastır’ ifadesi konulmuş, MGK Genel Sekreterinin seçimine ilişkin maddeye ise ‘atanacak kişinin asker olması halinde, Genelkurmay Başkanı’nın olumlu görüşü alınır’ ifadesi eklenmiştir⁶³⁰.

Türkiye, bu yoğun çabalarının ardından, Temmuz ayının sonunda 7. uyum paketini tamamlamayı başarmıştır⁶³¹. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, 7. uyum paketinin TBMM’den geçmesinin ardından Avrupa’dan olumlu yankılar geldiğini, AB’nin Genişlemeden Sorumlu üyesi Günter Verheugen’in kendisini arayarak hayranlıklarını iletildiğini söylemiştir⁶³². Türkiye’nin yoğun geçirdiği uyum sürecine rağmen, daha önce ulusal programda belirtildiği üzere 84 yasa, yönetmelik ve tüzükte değişiklik yapılması, 391 yasa, yönetmelik ve tüzüğün de çıkması gerekmektedir. Bunlar içerisinde DGM’lerin kaldırılmasından, MGK’dan kuvvet komutanlarının çıkarılmasına kadar pek çok sayıda yeni düzenleme bulunmaktadır. Başbakan Erdoğan, konuyla ilgili yaptığı açıklamada, ihtiyaç halinde 8. paketin gündeme gelebileceğini söylemiştir⁶³³.

Bu yoğun çabalar içerisinde girilen Brüksel’deki Aralık 2003 tarihli Avrupa Zirvesi, pekte Türkiye’nin istediği biçimde gerçekleşmemiştir. Aslında olumlu başlayan Zirve, son anda Türkiye aleyhine bazı maddelerin eklenmesiyle Ankara’nın keyfini kaçırmıştır. Sonuç

⁶²⁹ *Milliyet*, 19 Temmuz 2003.

⁶³⁰ *Zaman*, 19 Temmuz 2003.

⁶³¹ Sönmezoğlu s. 521.

⁶³² *Hürriyet*, 2 Ağustos 2003.

⁶³³ *Sabah*, 1 Ağustos 2003.

bildirgesinin ilk halinde yargı bağımsızlığı, kültürel haklar, ekonomik dengesizlikler, Güneydoğu gibi konularda eksiklikler vurgulanmıştır. Bu maddelerden bazılarının çıkarılması için Başbakan Erdoğan, İtalya Başbakanı Berlusconi ile, Dışişleri Bakanı Gül de AB Komiseri Verheugen ile temas kurmuştur. Ancak Ankara, olumlu değişiklik beklere tam tersi olmuştur. Bildirgeye ‘yapısal eksiklikler’ başlıklı bir maddenin eklenmesiyle, bankacılıktan kamuya kadar bir dizi alanda AB normlarına uyulmadığı vurgulanmıştır⁶³⁴. Bu konuyla ilgili bir yorum yapan Erdoğan, “*makroekonomik dengelerle ilgili tespit, müzakere sürecine ilişkin bir koşul değildir, O, tam üyelik için bir şarttır, o dönemi kapsar*⁶³⁵” demiştir.

2003 yılının sonu, Türkiye için müzakerelerin başlaması yolunda son bir yılın kalması anlamına gelmektedir. Bu yüzden hükümet, en büyük önceliğini Kıbrıs sorununun çözümüne vermiştir. Bu konuda ‘uzlaşma’⁶³⁶ politikasını benimseyen hükümet, karşılıklı uzlaşma içinde adımlar atılması gerektiğini, sadece Türkiye’nin ve Türk tarafının tek yanlı tavizleri ile bu işin olamayacağı ilkesini benimsemiştir. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Gül, Ankara ve Kıbrıs’ta uzun zamandır çözüm için çalışmalar yapıldığını, bütün bunları birleştirecek ve çözüm için Türk tarafının samimi bir gayret ve çaba içinde olduğunu gösterileceğini, Avrupa Birliği’nin son çözüm tarihi olarak öngördüğü 1 Mayıs’tan önce (Kıbrıs Rum Kesimi’nin AB’ye üyelik tarihi) çözüm olmazsa kimsenin Türkiye’ye bir şey diyemeyeceğini savunmuştur. 1 Mayıs’a kadar çözüm olmadan Rumlar’ın AB’ye girmesi konusunda Gül,

“O zaman Türkiye, üzerine dayatılan her şeyi kabul mü edecek? Ver kurtul mu diyecek? Burada anahtar kelime uzlaşma. Uzlaşma ise iki taraflı olur. Problemin çözümü taraflarının atacakları adımlarla olur. Biz bu adımları atma taraftarıyız. Hazırlıkları yapıyoruz. Rum tarafı da aynı hazırlıklar içerisinde olursa, ümit ederiz ki sorun çözümlüdür” demiştir⁶³⁷.

⁶³⁴ *Milliyet*, 13 Aralık 2003.

⁶³⁵ *Cumhuriyet*, 13 Aralık 2003.

⁶³⁶ Birand, s. 448.

⁶³⁷ *Sabah*, 17 Aralık 2003.

Konuyla ilgili bir açıklama da Türkiye’yi ziyaret eden Alman ana muhalefet lideri Angela Merkel’le düzenlediği basın toplantısında Başbakan Erdoğan’dan gelmiştir. Başbakan, Türkiye’nin gündeminde imtiyazlı ortaklık diye bir şey olmadığı, hiç kimseye getirilmeyen bu önerinin kendilerine niye getirildiğini anlamakta güçlük çektiklerini, AB’ye aday 10 ülkeden kriterleri en fazla yerine getirmiş olanın Türkiye olduğunu söylemiştir. Kıbrıs konusunda yanlışları düzeltmeye çalıştıklarını, önemli yol kat edildiğini, AB’nin Hristiyan kulübü yada kömür çelik birliği olmadığını, bunu kanıtlamak istiyorsa Türkiye’yi alması gerektiğini söylemiştir⁶³⁸. Konunun TBMM Genel Kurulu’nda gerçekleşen görüşmeleri de hayli tartışmalara yol açmıştır. TBMM’ye bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Kıbrıs Rum Kesimi’nin AB’ye üyelik treninin hareket halinde olduğunu, biraz da Türkiye’nin noksanlarına bakması gerektiğini, 30 yıldır yapılması gerekenleri yeterince yerine getirmediğini ve iktidar olarak krizi kurtarmaya çalıştıklarını söyleyerek, topu kendilerinden önceki hükümetlere atmıştır. Tanımadıkları Rum Kesiminin tek başına AB’ye üye olacağını ve bunun engellenemeyeceğinin ortaya çıktığını, alternatiflere baktıklarını, gün gelince toplantılarda heyet başkanı olarak Rum başkanlarla karşılaşılacağını, Türk kesiminde de AB’nin cazibesi karşısında dayanılmaz bir durumun olduğunu ve esas tehlikenin burada olduğunu söylemiştir⁶³⁹. Annan Planı’nın referandum yada TBMM’de reddedilebileceğini vurgulayan Gül,

“Rum Kesimi tek taraflı olarak AB’ye girerse, Türk kesimini eritmek için her şeyi yapar ve Enosis’i gerçekleştirir. Adada iki eşit kesimin bulunduğu teyidinin, Türk tarafının garantörlüğünün sürmesi ve sınır haritasının daha az Türk’ün yerinde olmasını önleyecek şekilde yeniden çizilmesini sağlamak istiyoruz”

demiştir⁶⁴⁰.

Kıbrıs konusunda AB ile yaşanan pürüzlerin aşılması konusunda taraflar arasında çeşitli formüller gündeme gelmiştir. Türkiye’nin, Kıbrıs konusunda varılacak uzlaşmanın birincil hukuka dahil edilmesi konusundaki endişelerini giderme çabasında olan AB, Türk tarafının baskısı üzerine, iki tarafı da tatmin edecek formül bulma çabalarını arttırmıştır.

⁶³⁸ *Cumhuriyet*, 17 Şubat 2004.

⁶³⁹ *Zaman*, 18 Şubat 2004.

⁶⁴⁰ *Hürriyet*, 21 Şubat 2004.

AB uzmanlarınca geliştirilen son yaklaşım, taraflar arasındaki anlaşmanın ‘uyum senedi’ olarak belirginleştirilmesi ve bunun birincil hukuka dahil edilmesi olarak belirginleşmiştir. Uyum senedi kavramının yeni bir yaklaşım olduğu gözlenirken, bunun gerçekten Türkiye’nin birincil hukuka ilişkin kaygılarını giderecek nitelikte olup olmadığının inceleneceği ifade edilmiş, komisyon kaynakları ise bunun, varılan uzlaşmayı birincil hukuka dahil etmek için uygun bir formül olarak sunmuşlardır⁶⁴¹. Bu esnada BM genel Sekreteri Kofi Annan’ın Kıbrıs’ta çözüm için hazırlanan planın son halini Mart ayında taraflara iletmesiyle birlikte Başbakan Erdoğan, Türkiye’nin tatmin olduğunu ve referandum için imza atabileceğini söylemiştir⁶⁴². Konuyla ilgili parti grubunda konuşma yapan Erdoğan, Kıbrıs konusunda varılacak anlaşmanın AB’nin birincil hukuku olarak kabul görmesi konusunda yüzde yüz güvence almadıklarını söylemiştir. “*Şüphesiz riskimiz var*” diyen Erdoğan, siyasi iradeye sonuna kadar sahip çıktıklarını ve Türkiye için orta yolu tercih ettiklerini söylemiştir. Müzakere sürecinde izlenen siyasetin, devletin tüm kurumları ile istişare içinde ve istişareler sonrasında ortaya çıkan mutabakat zemininde oluşturulduğunu, bazı mutabakat olmayan yerlerin de olabileceğini, bunlarda da orta yolun bulunarak gerekli adımların atıldığını, çözümsüzlüğün çözüm olmadığını belirtmiştir. Anlaşma sonucunda AB birincil hukuku haline getirilmesi konusundaki şüphelerinin devam ettiğini, Ama iki kesimliliğin korunması, güvenlik ve garantilerin güçlendirilmesi, Kıbrıs Türkünün refahı ve ekonomik gelişmesinin teminatı için Kıbrıs Türk Devletinin siyasi eşitliğinin güvence altına alınması gibi konularda Türk tarafının tezlerinin tahakkuk ettiğini söylemiştir. Kıbrıs konusunda kendilerine yöneltilen eleştirileri de yanıtlayan Erdoğan, Milli davaların ve milli siyasetin hiçbir şekilde sulandırılmasına izin verilmediğini, yıllardan beri sorumluluk makamında oldukları halde siyasi irade ortaya koymaktan kaçınanların yaptığını yapmadıklarını, hükümet olmanın gerektirdiği siyasi iradeye sonuna kadar sahip çıktıklarını

⁶⁴¹ *Milliyet*, 27 Mart 2004.

⁶⁴² Hasan Tosun, ss. 372-373’te; Erdoğan’ın Başdanışmanı Ömer Çelik, AKP’nin Kıbrıs sorunu çerçevesinde izlediği politikayı ve yöntemi şu şekilde ifade etmiştir; “*Son otuz yıl içinde yöntem açısından en az on ayrı yol izlenerek siyasal özün korunduğunu görüyoruz. Bugün gelinen noktada Annan Planı referanslı olarak yürütülen politika da aynı özün korunmasına dönük yeni bir yöntemin izlenmesinden ibarettir. Türkiye’nin izlediği yöntemin esası, işin özünü en güçlü biçimde koruyacak yeni yöntemleri uygulayarak, stratejik üstünlüğü elde tutmaktır*”

aktarıp, 9 bin sayfayı bulan AB uyum mevzuatının bu kadar kısa sürede halka anlatılamayacağını, kendilerini eleştirenlerin 30 yıldır nerede olduklarını söyleyerek partisini ve politikalarını savunmuştur⁶⁴³.

BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın öngördüğü 'birleşme adına referandum' sonucunda Kıbrıslı Türklerin evet oylarına rağmen, Rum tarafının hayır dediği gözlenmiştir. Annan Planına hayır diyen Rumların, 1 Mayıs'ta tek başına AB'ye üye olmaları, Ankara'nın sevincine gölge düşürmüştür. Türk Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi, dünyaya kulak asmadan halkına "hayır" dedirten Rum lider Papadopoulos'un Türkiye-AB ilişkilerini baltalamasından çekinmektedir. Kıbrıs müzakerelerinde yer alan Türk heyetinin üst düzey üyeleri, referandum sonuçlarını hakkında yaptıkları değerlendirmelerde, 1 Mayıs'ta Rumlar tek başına üye olmadan alınacak çifte evetle barışın sağlanacağını ve böylece Rumlar AB üyesi olmadan sorunların çözüme ulaşip, 1 Mayıs sonrası yaşanabilecek pürüzlerin ortadan kalkacağını savunmuşlardır⁶⁴⁴. Kıbrıs sorununda gösterdiği çaba ve iyi niyete rağmen Türkiye, sorunu çözememiştir⁶⁴⁵.

Buna rağmen, Avrupa Birliği ile ilişkilerin 2004 Nisan'ından itibaren ivme kazandığı görülmüştür. Önce Almanya Başbakanı Gerard Schröder Kıbrıs Rum Kesimi'ni eleştirmiş ve Türkiye'nin AB'ye girişine destek vereceklerini duyurmuştur⁶⁴⁶, daha sonra da Türkiye'ye yaptığı ziyaret esnasında İngiltere Başbakanı Tony Blair, AB için tarih müjdesi vererek, "*Aralıkta tarihi büyük ihtimalle alırsınız. Biz elimizden geleni yapacağız. Siz de elinizden geleni yapın*" demiştir⁶⁴⁷. Mayıs ayında Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısı için Brüksel'e giden ve burada AB Dönem Başkanı İrlanda Dışişleri Bakanı Bryan Cowen ve Genişlemeden Sorumlu Üye Günter Verheugen ile görüşen Abdullah Gül, toplantıda son dönemde reformlarla ilgili atılan adımları anlatmıştır. Görüşmeler sonrası yaptığı değerlendirmede, müzakerelerin başlayacağı müjdesini veren Dışişleri Bakanı,

⁶⁴³ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 2004.

⁶⁴⁴ *Hürriyet*, 26 Nisan 2004.

⁶⁴⁵ Birand, s. 454.

⁶⁴⁶ *Sabah*, 28 Nisan 2004.

⁶⁴⁷ *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 2004.

“Son değişikliklerin arkasından rehavete kapılmamız söz konusu değil. Bunlar bize doping etkisi yapıyor. Hükümet, bu aşamadan sonra uygulamayı, müdahale ederek takip edecek. Bu Türkiye’nin geleceği, kimsenin bunu heba etmesine izin vermeyiz. Bu süreçte eksiklerimizi biliyoruz. Telifi yoluna en kısa zamanda girilecek. Leyla Zana ve DEP milletvekilleriyle ilgili, ‘keşke bitse de Zana serbest kalsa, Türkiye’de bundan sonra rahat etse’ diye düşünüyoruz. Ancak yargıya baskı yapmamız söz konusu olamaz. AB’ye şu ana kadar, ‘haksız olduğumuz zaman kapınızı çalmayacağız ama üzerimize düşeni yapınca kapınızı kırarız’ diyorduk. Artık kapıyı çalıyoruz. Ruhban Okulu üzerine bir takım çalışmalarımız sürüyor. Bu aşamada Kıbrıs’ta ekonomik ve siyasi izolasyonları bitirecek adımların bir an önce atılmasını da istiyoruz. Kıbrıs konusunda izlediğimiz politika sempati ve destek yarattı. Bu mutlaka ilerleme raporuna yansıtacaktır”

demiştir⁶⁴⁸.

Abdullah Gül’ün temennide bulunduğu DEP Milletvekilleri ile ilgili karar, Kürtçe yayının⁶⁴⁹ başladığı gün alınmış ve bu milletvekilleri serbest bırakılmıştır⁶⁵⁰. Verheugen, kararın ilerleme raporuna yansıtacağını, Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek, arzu edilen bir sonucun ortaya çıktığını, Türk yargısının kendi üzerine düşeni yaptığını, şimdi sıranın AB’de olduğunu, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ise, tahliye edilen milletvekillerinin yeniden yargılandıklarında suçlu bulunsalar bile cezaevlerine dönüşlerinin mümkün olmadığını söyleyerek, konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır⁶⁵¹.

Temmuz ayının ortasında, AB’nin ağır toplarından olan Fransa’nın desteğini almak üzere Başbakan Erdoğan’ın bu ülkeye bir gezi düzenlediği görülmüştür. Buradaki izlenimleriyle ilgili gazetecilerin sorularını yanıtlayan Erdoğan, kendisinin ve partisinin İslamcı bir parti olmadığını anlattığını, din üzerinden siyaset yapılmasını kabul etmediğini, dinin bir rant aracı olacak kadar ucuz olmadığını Fransız meslektaşlarına söylediğini belirtmiştir. Türkiye’nin Fransa’da daha iyi tanıtılması amacıyla siyasi partilerin hemen hepsiyle görüştüğünü, bunun sonucunda da geçmişle kıyaslandığı zaman, ciddi anlamda

⁶⁴⁸ *Milliyet*, 20 Mayıs 2004.

⁶⁴⁹ DEP Milletvekilleri, mecliste Kürtçe yemin etme ısrarları üzerine, önce dokunulmazlıklarını kaybetmişler, daha sonrada yargılanarak hüküm giymişlerdir. Haklarındaki beraat kararının, Kürtçe yayının başladığı güne denk gelmesi, ilginç bir tesadüf olmuştur.

⁶⁵⁰ *Sabah*, 10 Haziran 2004.

⁶⁵¹ *Zaman*, 10 Haziran 2004.

olumlu bir değişimin kaydedildiğini sözlerine eklemiştir⁶⁵². Aynı dönemde yapılan bir başka önemli girişim ise, yeni Türk Ceza Kanunu (TCK) tasarısının Avrupa Birliği ilerleme raporunun çıkacağı ekim ayından önce yasalaşması için Meclisin 14 Eylül günü olağanüstü toplantıya çağırılmasıyla yaşanmıştır⁶⁵³. AKP'nin Ekim ayında yayımlanacak ilerleme raporundan önce çıkarmayı hedeflediği yeni tasarıda önemli sayılan şu değişiklikler yer almıştır. Töre ve namus cinayetinde ceza indirimine neden olan haksız tahrik, haksız fiil olarak değiştirmiştir. Namus nedeniyle eşini, kardeşini öldüren kişiler, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasıyla cezalandırılacaktır. Evlilik dışı çocuğunu, namusunu temizlemek gerekçesiyle öldüren annelere ceza indirimi kaldırılmıştır. 18 yaşından büyük çocuklarını döverek yaralayan ailelere 2 ila 5 yıl hapis cezası ilk kez TCK'ya girmiştir. İşkence tanımı yeniden yapılmış ve işkenceye 5 yıldan 12 yıla kadar hapis cezası getirilmiştir. Eşin rızası olmadan zorla cinsel ilişkiye girmek tecavüz suçu sayılmıştır. Cinsel tacizde bulunanlara 2 ila 7 yıl arasında hapis cezası verilmesi, izinsiz telefon dinleyenlere 1 ila 3 yıl arasında hapis cezası verilmesi, kapkaç suçuna da 3 ila 7 yıl arasında hapis cezası verilmesi kararlařtırılmıřtır⁶⁵⁴. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Adalet Bakanı Cemil Çiçek, ceza yasalarının herkesi ilgilendiren temel bir yasa olduğunu, en az anayasa kadar önemli olduğunu belirtmiştir⁶⁵⁵.

Avrupa'ya uyum konusunda gelinen noktayla ilgili olarak AKP İstanbul İl Başkanlığı tarafından düzenlenen gecede konuşan Başbakan Erdoğan, AB çalışmalarının 3 Kasım'dan itibaren yoğunlaştığını, o zaman için AB üyesi olan ülkelerden 14'ünü gezdiğini, Türk halkının tüm kesimiyle bu çabayı desteklediğini, bu yapılanların, Atatürk'ün hedefleri doğrultusunda çağdaş bir ülke yaratmak için yapıldığını, artık ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını, sıranın AB'ye geldiğini söylemiştir. Uyum yasaları çerçevesinde işkenceyi ortadan kaldırdıklarını ve işkenceye sıfır toleransları olduğunu belirten Erdoğan, MGK ile ilgili değişiklikler yaptıklarını, sivil toplum örgütleri, muhalefet ve halkın bu

⁶⁵² *Sabah*, 19, 21 Temmuz 2004.

⁶⁵³ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 2004.

⁶⁵⁴ *Milliyet*, 25 Ağustos 2004.

⁶⁵⁵ *Zaman*, 12 Eylül 2004.

değişikliklerde hep yanlarında olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin AB'den artık mali yardım istemediğini, çünkü Türkiye'nin mali kaynaklarının artık olduğunu belirten Başbakan, "AB'den beklemediğimiz bir karar çıkması halinde Kopenhag kriterleri, Ankara kriterleri olur ve biz yolumuza devam ederiz" demiştir⁶⁵⁶.

Daha önce AKP Grubunda alınan karar gereğince TCK'yı görüşmek üzere 14 Eylül tarihinde TBMM'ye çağırılan milletvekilleri, bu görüşmelerde zina tartışmaları üzerine sorun yaşamışlardır. Bu konu AKP'nin, AB üyesi ülkeler tarafından eleştirilmesine neden olmuş, hatta Verheugen dahi zinayı suç sayacak olan bu yasanın çıkması halinde bunun Türkiye için çok olumsuz sonuçlar doğuracağını açıklamıştır⁶⁵⁷. Tüm bu eleştirileri dikkate alan AKP grubu, zina tartışmalarının AB'ye endekslenmesi üzerine tasarımı Adalet Komisyonuna geri çekmiş ve sorunu dondurmıştır. Geliştirilen bu ara formülle hükümet, hem 6 Ekim'de açıklanacak ilerleme raporu öncesi Avrupa Birliği ile sorun yaşamaktan, hem de parti tabanı karşısında zor duruma düşmekten kurtulmayı amaçlamıştır⁶⁵⁸. Ancak gelinen noktada yine de AB'nin konuyla ilgili hükümeti eleştirdiği, hatta uyardığı görülmüştür. Verheugen, bu durumun Türkiye için olumsuz bir kanaat uyandırdığını, 6 Ekim'e kadar yeni TCK'nın yasalaşmasını umduklarını belirtmiştir⁶⁵⁹. Bu eleştirileri Avrupa'ya rest çekerek yanıtlayan Erdoğan, CHP ve medyaya da çatmıştır. Zina krizinin ardından AB'nin ilerleme raporu için beklediği TCK tasarısının geri çekilmesiyle gelinen noktayı partisinin kurmaylarıyla değerlendiren Erdoğan, TCK'nın Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK) ve Ceza İnfaz Kanunu'nda yapılacak düzenlemelerle paket halinde yürürlüğe girmesi için geri çekildiğini söyleyen Erdoğan, zina maddesinin yeniden eklenip eklenmeyeceği konusuna açıklık getirmemiştir. AB yetkililerinin konuyla ilgili kaygı duydukları yönündeki açıklamalarına;

"Biz Türkiye'yiz ve Türk'üz. Kendi kararımızı kendimiz vereceğiz. Bizi, birileri AB ile ilgili buralara lütfen şartlandırmaya kalkmasın. Olmayan bir şeyleri bizden isteme noktasında bazı medya gruplarının maalesef kendilerinin oralar adına bir

⁶⁵⁶ *Sabah*, 12 Eylül 2004.

⁶⁵⁷ *Zaman*, 15 Eylül 2004.

⁶⁵⁸ *Hürriyet*, 17 Eylül 2004.

⁶⁵⁹ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 2004.

gayretin içine girmesi bizi üzmektedir. Medya gruplarına sesleniyorum. Kimse AB üzerinden siyaset yapıp bizi sıkıştırmaya kalkışmasın. Bu oyuna da gelmeyiz. Samimi olarak gösterdiğimiz gayreti Türkiye Cumhuriyetinde bu güne kadar hiçbir hükümet göstermemiştir. Olmayan konularda bir şeyler dayatılmaya gayret edilirse insaf içinde yer alacak bir konu değildir”

şeklinde cevap vermiştir⁶⁶⁰. Erdoğan’ın bu sözlerini Verheugen; “*müzakere tarihi için TCK şart, içişlerine karışmıyoruz, bu oyunun kuralı şeklinde*” cevaplamıştır⁶⁶¹.

Bu sıkıntılı dönemi aşmak amacıyla Başbakan Erdoğan, 23 Eylül tarihinde, Brüksel’de AB liderlerini ikna amacıyla bir seyahate çıkmıştır. Bu gezisinde Erdoğan, AB liderlerine TCK’nın 6 Ekim’den önce ve zina suçu barındırmayacak haliyle meclisten geçeceği sözünü vermesiyle kriz aşılmıştır. Brüksel’de Avrupa Parlamentosu Başkanı ile birlikte basın karşısına çıkan Erdoğan, kendi iktidarları döneminde bir daha zina konusunun gündeme gelmeyeceğini belirtmiştir⁶⁶². Erdoğan’ın bu güvencesi üzerine Genişlemeden Sorumlu Üye Verheugen’de; “*Güvenceler, net bir tavsiyede bulunmamı sağlayacak*” diyerek adeta Türkiye’nin yıllardır beklediği müjdeli haberi vermiştir⁶⁶³.

Avrupa’dan bu desteği alan AKP hükümeti, 26 Eylül tarihinde TBMM’de gerçekleşen toplantıda yeni TCK’yı onaylamıştır. Altı ay sonra yürürlüğe girecek olan yeni TCK’ya göre düzenlemeler şu şekilde gerçekleşmiştir. Hükümetler, belediyeler, vatandaşlar için yasada olmayan suçlar koyamayacaklardır. Sakınamayacağı bir hata için kanunu bilmediği için meşru sanarak suç işleyenlerin sorumluluğu olmayacaktır. Trafik canavarları, düğün ve maçlardan sonra ateş eden magandalar ile malzmeden çalan müteahhitlere 25 yıla kadar hapis cezası verilmesinin yolu açılmıştır. Trafikte tehlikeli araç kullananlar, zikzak yaparak araç kullananlar iki yıla kadar hapisle cezalandırılabilirler. İki yılın altındaki hapis cezalarında hakim, evden, mahalleden, bulunduğu şehirden çıkmama veya kamuya yararlı bir işte çalışma cezası verebilecek, kötü muamele ve işkence suçu işleyen kamu görevlilerine 3 ila 12 yıl hapis cezası verilebilecek. Suçun çocuk, gebe, avukat yada kamu görevlisine karşı işlenmesi halinde ceza 8 ila 15 yıl arasında olabilecek. İşkence sonucu bir

⁶⁶⁰ *Zaman*, 18 Eylül 2004.

⁶⁶¹ *Milliyet*, 21 Eylül 2004.

⁶⁶² *Hürriyet*, 24 Eylül 2004.

⁶⁶³ *Sabah*, 24 Eylül 2004.

kişinin ölümüne neden olan kamu görevlisi adam öldürme cezası olan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılacak. Töre cinayetlerine tahrik indiriminin kalmasıyla, töre cinayeti suçu ağırlaştırılmış hapis olmuştur. TCK'ya ilk kez giren eşe karşı tecavüz de 7 ila 12 yıl arasında hapisle cezalandırılacak. Bir kişiyi cinsel amaçlı olarak taciz edenlere 3 aydan 2 yıla kadar hapis cezası verilecek. Bir patron yada yöneticinin nüfuzlarını kullanarak bu fiili işlemesi durumunda ceza yarı katı arttırılacak. 18 yaş altında olan gençlere ve çocuklara cinsel birliktelik yasak olacak. 15-18 yaş arasında bu suç şikayete bağlı kılınırken, verilecek ceza da 6 aydan 2 yıla kadar hapis olacak. Bir partiye üye olma, üyelikten çıkma, parti faaliyetlerine katılma ya da katılmayı sağlamak amacıyla cebir ve tehdit kullanmanın cezası 1 ila 3 yıl arasında hapis olacak. Dini düşüncelerin açıklanması yada değiştirilmesi için yapılan zorlamalar da aynı oranda hapis cezası ile cezalandırılacak. Toplu dini ibadet ve ayinleri engellemek de 3 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacak. Çocukları fuhuşa sürükleyenlere 4 ila 10 yıl, 18 yaşından büyükleri fuhuşa sürükleyenlere 2 ila 4 yıl hapis verilecek. Çocuğunu, eşini, akrabasını, öğrencisini, çocuk esirgeme yurtlarında olduğu gibi koruma yükümlülüğü altında olan kişileri fuhuşa teşvik edene verilecek ceza arttırılacak. Yaşlı, bakıma muhtaç anne babasını terk edenlere iki yıla kadar hapis cezası verilecek. AB üyesi ülkelerde olduğu gibi çocuklarını aç, susuz, uykusuz bırakan, döven anne-babalar da 1 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılabilirler. Anne veya baba çocuğunu yaralarsa, kasten adam yaralama suçundan cezalandırılacak ve cezası katlanacak. Hamile eşi yada birlikte yaşadığı kişiyi çaresiz durumda bırakana 3 aydan bir yıla kadar hapis cezası verilecek. Hakim kararı olmadan bekaret kontrolü yapana ve yaptırana 3 aydan bir yıla kadar hapis cezası verilecek. Yere düşeni coplayan yada biber gazı kullanan polise, kasten adam yaralama suçundan ceza verilecek⁶⁶⁴.

Ekim ayı içerisinde Türkiye'ye verilmesi düşünülen müzakere tarihinin şartları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yayınlanan Strateji ve Tavsiye Belgesi'ne göre Türkiye ile müzakereler 2005 yılında başlayacak ancak yedi kilit noktada eksiklikler devam eder ve uygulamada sorun yaşanırsa askıya alınacaktır. Bu noktalar; dini özgürlüklerin ve

⁶⁶⁴ *Sabah*, 27 Eylül 2004.

azınlıkların mal edinmesi, insan hakları, Güneydoğu'daki durum ve bölgelerarası farklar, ifade özgürlüğü, asker-sivil ilişkisi, ekonomik ve yapısal reformlar, uygulamadaki aksaklıklar ortaya çıkmıştır⁶⁶⁵. Strateji ve Tavsiye Belgesi'nde belirtilen Türkiye ile müzakerelerin 2005 yılında başlaması durumu, AB Komisyonu'nun 6 Ekim'de açıkladığı rapor ile netlik kazanmıştır. Komisyon, Türkiye'nin 41 yıldır süren üyelik umudunu artırıcı bir şekilde, müzakerelerin başlamasını net bir dille tavsiye etmiştir⁶⁶⁶. Buna göre konuyla ilgili ilk müjde AB Komisyonu Başkanı Romano Prodi'den gelmiş ve Başkan, *"Müzakerelerin başlaması için son kararı verecek olan Konsey'e tavsiyemiz evettir. Türk halkı inancını korusun, mali açıdan kendisini 2013 yılına hazır hale getirsin"* demiştir. Genişlemeden sorumlu komiser Verheugen'de, *"Türkiye o kadar gelişti ki, bize kendilerine hayır deme ihtimalini bırakmadı"* diyerek Prodi'yi desteklemiştir⁶⁶⁷. AB Komisyonu'nun Tavsiye Raporu'nda *"Türkiye, Kopenhag Kriterleri'ni yeterli ölçüde yerine getirmiştir. Tam üyelik müzakerelerinin başlaması tavsiye edilir"* ifadesi yer almıştır. AB Komisyonu Başkanı Prodi başkanlığında Brüksel'de bir araya gelen 29 AB Komiseri, hem Türkiye'nin beklentilerine cevap vermiş hem de AB üyeleriyle, Avrupa kamuoyunun kaygılarını ve tereddütlerini karşılar nitelikte bir raporu kalem almıştır⁶⁶⁸. AB Komisyonu raporda, 2002 Kopenhag Zirvesi'nde alınan karardaki *'Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterleri'ni yerine getirmesi halinde üyelik müzakereleri gecikmeksizin başlar'* ifadesine atıfta bulunarak, müzakerelerin başlamasını tavsiye etmiştir. Komisyon, müzakerelerin başlamasına yönelik tarih vermeyerek, bu konudaki kararı 17 Aralık'ta toplanacak olan AB Devlet ve Hükümet başkanlarına bırakmıştır⁶⁶⁹. Raporda, insan hakları ve yapılan reformların uygulama safhasında gerileme olması veya gerekli adımların atılmaması halinde müzakerelerin durdurulabileceği vurgulanmıştır. Ancak bu karar sadece Türkiye'ye özgü değildir. Hırvatistan'a yönelik ilerleme raporunda da gerekli adımların atılmaması halinde müzakerelerin askıya alınabileceği belirtilmiştir. Raporda, AB Antlaşması ve Avrupa

⁶⁶⁵ *Cumhuriyet*, 3 Ekim 2004.

⁶⁶⁶ Birand, s. 457.

⁶⁶⁷ *Hürriyet*, 7 Ekim 2004.

⁶⁶⁸ 7. İlerleme Raporu'nun detayları için bkz. Prof. Dr. Rıdvan S. Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 8.Baskı, İstanbul, 2005, ss. 891-898.

⁶⁶⁹ *Zaman*, 7 Ekim 2004.

Anayasası doğrultusunda hukukun üstünlüğü, temel özgürlükler, insan haklarına saygı, demokrasi ilkelerinin ciddi ve sürekli ihlali durumunda AB Komisyonu'nun müzakerelerin askıya alınmasını tavsiye edebileceği belirtilen raporda AB'nin Türkiye'deki reformları garantilemek için ilerlemeyi yakından takip etmesi gerektiği belirtilmiştir⁶⁷⁰. Raporda ayrıca dikkati çeken bir nokta, *'işçilerin serbest dolaşımı konusunda kalıcı emniyet sübapları düşünülebilir'* ifadesi olmuştur. Rapora göre Türkiye, müzakere sürecinde yer alan bir konu başlığına yeterli uyum sağlarsa o başlık kapatılacak ve bir başka başlığa geçilecektir. Tavsiye metninde, *'AB Komisyonu, katılım sürecinin Türkiye'nin reformları ilerletmesinde önemli olduğuna inanmaktadır. Ancak müzakerelerin doğası gereği, bu sonuç garanti edilemeyecek ucu açık bir sonuçtur'* diyerek Türkiye ile ilgili bir angajmana girmekten kaçınılmıştır⁶⁷¹.

AB Komisyonu'nun Türkiye'yle müzakerelere başlanması tavsiyesini içeren İlerleme Raporu'nu *"ilk etabı başarıyla tamamladık"* diye değerlendiren Başbakan Tayyip Erdoğan, 2005 yılında müzakerelere başlanmasını istemiştir⁶⁷². AB Komiserleri Brüksel'de İlerleme Raporu'nu görüşürken, Strasbourg'da Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nde konuşmuştur. Burada, yaklaşık 1 saat süren konuşmasının ardından Avrupalı parlamenterlerin sorularını yanıtlayan Erdoğan, özetle şu konulara değinmiştir. AB Müktesebatı içerisinde, bunları hayata geçirmedikçe Türkiye'nin tam üyeliği söz konusu olamaz. Bu konuda, Türkiye'de bu iradenin mevcut olduğunu Avrupalı parlamenterlerin gördüğünü söylemiştir. AB Komiseri Verheugen'in Türkiye ziyaretinde şikayetler alması üzerine, Türkiye'ye uzmanlar gönderdiğini, uzmanların araştırmaları sonucunda Türkiye'de sistematik işkence olmadığı ve diğer türlü işkencelere de rastlanmadığını aktarmıştır. Zina konusunun medya yoluyla gereğinden fazla gündeme oturduğunu, kısa zamanda telafi edildiğini, TCK'de yer olmadığını ve konunun kapandığını belirtmiştir. Günün, Türkiye için özel bir önem taşıdığını, 2005 yılının ilk yarısında uzun zamandır yürünen bir yolun son dönemecine girmeyi temenni ettiklerini, böylece insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi

⁶⁷⁰ *Cumhuriyet*, 7 Ekim 2004.

⁶⁷¹ *Milliyet*, 7 Ekim 2004.

⁶⁷² *Hürriyet*, 7 Ekim 2004.

ortak ilkelere bağlılığın ortaya konulduğunu ifade etmiştir⁶⁷³. İlerleme Raporu açıklandıktan sonra da bir basın toplantısı düzenleyen Erdoğan, “Komisyon’dan ilk yeşil bayrağı aldık. Bayrak yarışının ilk etabını başarıyla geçtik diyebilirim” demiştir. Raporun dengeli olduğunu, koşullu evetin söz konusu olmadığını aktaran Erdoğan, konuşmasına şöyle devam etmiştir;

“Komisyon’un kaygılarını anlıyoruz, bundan sonraki süreç Konsey’e aittir. Adaylık sürecine yeni başlamış bir ülke olarak belki yeni fanteziler olabilir ama Türkiye böyle fantezi arayışında değildir. AB’ye üyelik kriterleri de bellidir. ‘Hayır, biz askıya alacağız’ demek AB ilkeleriyle çelişir. Bir ülkede ihtilal olursa ancak askıya alınabilir. Demokrasinin ayakta olduğu ülkede, bu kabul edilemez⁶⁷⁴”.

İlerleme Raporu’na yönelik en sert tepkinin Milliyetçi Hareket Partisi’nden geldiği görülmüştür. Rapora yönelik bir deklarasyon yayınlayan MHP; Abdullah Öcalan’ın yeniden yargılanacağı, Kürtçe yayının yaygınlaştırılacağı, Türk Devletine ve Türklüğe hakaret maddelerinin yeniden düzenleneceği, Rum Patrikhanesinin Ekümenik sıfatını kullanabileceği, Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılacağı, yeni azınlıklar yaratılacağı, Ermenistan sınırının açılacağı, Boğazların uluslararası ortak yönetime tabi olacağı, Lozan Barış Antlaşması’nın yeniden masaya yatırılacağı, üniter yapının zedeleneceği, Türkiye’deki işgücüne serbest dolaşımın asla gündeme gelmeyeceği, su kaynaklarının uluslararası yönetime tabi olacağı, Türkiye’nin AB’ye girmesi durumunda bile sınırlarda kontrol ve pasaport mecburiyetinin olacağını savunmuştur⁶⁷⁵.

İlerleme Raporu ile ilgili beklentileri kısmen karşılanan Türkiye, bu aşamadan sonra gözünü 17 Aralık’ta toplanacak olan Zirve’ye dikmiştir. Buraya yönelik beklentilerini açıklayan Erdoğan, AB İlerleme Raporu’ndaki bazı unsurların aday ülkelere eşit muamele ilkesiyle örtüşmediğini ifade ederek, diğer adaylarla ilgili ve geçmiş uygulamalara nazaran farklılık arz eden bu unsurların Aralık ayındaki kararda düzeltilmesini istemiştir. Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin düzenlediği Türk Yerel İdareleri ve AB Konferansına katılan

⁶⁷³ Sabah, 7 Ekim 2004.

⁶⁷⁴ Milliyet, 7 Ekim 2004.

⁶⁷⁵ AKP’nin Teslimiyet Belgeleri, AB-Türkiye İlerleme Raporu, Milliyetçi Hareket Partisi AR-GE Yayınları, Ankara, 2004, ss. 1-15.

Erdoğan, burada yaptığı konuşmada, Türkiye'nin AB'ye giriş süreci ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Erdoğan, “*inanıyor ve umuyoruz ki 17 Aralık sadece Türkiye AB ilişkilerinde değil, yeni dünya içinde bir milat olacaktır*” demiştir. Hükümetinin, AB yolunda sağlam bir irade ortaya koyduğunu, üzerine düşeni eksiksiz ve ertelemeksizin yaptığını belirten Erdoğan, AB ülkelerinin siyasi sağduyu ve ahde vefa ilkesi temelinde hareket etme sorumluluğunu göstereceklerinden emin olduğunu vurgulamıştır. Başbakan,

“Bu karar alınırken diğer aday ülkelere uygulanan yaklaşım ve muamelenin Türkiye’den esirgenmeyeceğine güvenmek istiyoruz. Zira komisyonun ülkemizle ilgili tavsiyesinde yer alan bazı unsurların aday ülkelere, eşit muamele edilmesi ilkesiyle örtüşmediğini, Türkiye’ye karşı farklı yaklaşımlar içerdiğini hepimiz görmüş bulunmaktayız. Diğer adaylar ile ilgili ve geçmiş uygulamalara nazaran farklılık arz eden bu unsurların Aralık ayındaki kararda düzeltilmesini istiyoruz. Türkiye’ye karşı ayrımcılık yapılmayacağına inanmak istiyoruz. Özellikle rüşvet kabilinden yaklaşım istemiyoruz. Bizden önce 25+2 ülkeye hangi yaklaşım gösterildiyse, böyle bir yaklaşım istiyoruz, adaletin gereği budur”

demiştir⁶⁷⁶. Kaygılarını ve beklentilerini AB üyesi ülke liderleri ile paylaşacağını, Türkiye'nin AB'nin temsil ettiği değerleri benimsediğini ifade eden Erdoğan, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesinin tamamlandığında, Doğu ile Batı'nın, Hıristiyanlık ile Müslümanlığın bir arada, ahenk içinde var olabileceğinin tüm dünyaca görüleceğini vurgulamıştır⁶⁷⁷.

Ekim ayı içerisinde AB üyesi ülkeler içerisinde de Türkiye taraftarı ve karşıtı saflar belli olmaya başlamıştır. Buna göre; İngiltere, Türkiye'nin üyeliği ile sübvansiyon ve diğer destek fonları sisteminde köklü bir değişikliğe gidilmesini beklediği için, Yunanistan, bölgesel güvenlik ve yeni ekonomik olanakları dikkate aldığı için, Polonya, gelecekte Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi komşularının da yolunun açılması nedeniyle, İtalya, Berlusconi ve nüfusunun yarısının Türkiye'ye sempatik bakması nedeniyle, İspanya ve Portekiz'de ise kültürler arası diyalog yolu açılacağı gibi temel gerekçelerle Türkiye'yi destekleyen bir durum oluşmuştur. Danimarka, Belçika ve Hollanda, Slovakya ve Fransa kararsız ülkeler konumunda bulunurken. Almanya, Avusturya ve Kıbrıs Rum Kesimi

⁶⁷⁶ Zaman, 12 Ekim 2004.

⁶⁷⁷ Hürriyet, 12 Ekim 2004.

Türkiye ile müzakerelerin başlamasına karşı çıkmışlardır⁶⁷⁸. Almanya ve Avusturya, ülkelerine yoğun bir şekilde Türk işçi göçünün olabileceği endişesiyle, Kıbrıs Rum Kesimi ise KKTC problemi yüzünden Türkiye ile ilişkilerin geliştirmesine karşı çıkmışlardır. Türkiye, kararsız ve karşı durumda olan AB'nin ağır topları Fransa ve Almanya'yı yanına çekebilmek amacıyla, ekonomik faktörü kullanma yöntemini seçmiştir. 26 Ekim tarihinde Berlin'e giden Başbakan Erdoğan, burada Fransa Cumhurbaşkanı ve Almanya Başbakanı ile bir araya gelerek Airbus uçaklarının alımı için bir sözleşme imzalamıştır⁶⁷⁹.

Türkiye açısından çok sancılı geçen bekleyiş sürecinin ardından 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde Belçika'nın Brüksel şehrinde gerçekleşecek olan zirve başlamıştır. Zirvenin gerçekleşmesinden önce Türkiye için en büyük engellerden biri olan Fransa'nın inadı kırılmış ve Cumhurbaşkanı Chirac, televizyonda yaptığı açıklamada Türkiye ile müzakerelerin başlaması gerektiğini savunmuş ve özel statünün karşısında olduğunu açıklamıştır⁶⁸⁰. Bu açıklamanın ardından Brüksel'e daha rahat giden Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, ayın 16'sında gerçekleştirdikleri görüşmelerin ardından akşam yemeğinde, Türkiye ile ilgili yapılacak ilk açıklamaları beklemeye koyulmuşlardır⁶⁸¹. Bu açıklamayı dönem başkanı Hollanda Başbakanı Jan Peter Balkenende yapmıştır. Balkenende açıklamasında, Türkiye ile müzakerelerin başlayacağını, bu müzakerelerin katılmayı hedefleyeceğini ancak ucu açık olacağını belirtmiştir. Tam üyeliğin Türkiye açısından garanti olmadığını, yükümlülüklerin karşılanamaması durumunda AB ile ilişkilerin en üst düzeyde tutulmasına özen gösterileceğini, serbest dolaşım, tarım ve fonların kullanımında kısıtlamalar getirilebileceğini belirtmiştir⁶⁸². AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso'da, "*Avrupa Birliği Türkiye'ye kapılarını açmaktadır. Bu, tarihi bir dönemeçtir. Türkiye bu teklifi memnuniyetle kabul etmelidir*" diyerek, verilen kararın hakkaniyet çerçevesinde olduğunu altını çizmiştir⁶⁸³. Bu

⁶⁷⁸ *Sabah*, 18 Ekim 2004.

⁶⁷⁹ *Cumhuriyet*, 27 Ekim 2004.

⁶⁸⁰ Birand, s. 463.

⁶⁸¹ *Milliyet*, 17 Aralık 2004.

⁶⁸² Birand, s. 465.

⁶⁸³ *Cumhuriyet*, 17 Aralık 2004.

açıklamada dikkati çeken nokta Kıbrıs ve Türkiye'ye yönelik serbest dolaşım türünden kısıtlamalara değinilmemesi olmuştur. Konuyu aynı gece yemekte gündeme getiren iki lider, Erdoğan'ın önüne, pekte beklenilmeyen bir teklif sunmuşlardır. Buna göre; Kıbrıs Rum Yönetimi adanın tek temsilcisi olduğu anlamına gelecek şekilde yazılmış bir belgenin 17'sinde gerçekleşecek doruk bitmeden önce, Türkiye tarafından parafe edilmesi istenmiştir⁶⁸⁴. Türkiye'nin bu öneriyi kabul etmemesi üzerine, ertesi gün devreye İngiltere Başbakanı Tony Blair, İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi ve Almanya Başbakanı Gerard Schröder girmiştir. Bu çabalarla birlikte Kıbrıs metni Türk tarafının kabul edebileceği şekilde değiştirilmiş ve paraflama konusu, başbakandan devlet bakanı düzeyine indirilmiştir⁶⁸⁵. Böylelikle Türkiye Kıbrıs Rum Devleti'ni resmen tanıma durumunda kalmamış ancak Gümrük Birliği'nin tüm üye ülkelere uygulanması konusunda güvence vermiştir.

17 Aralık 2004 tarihinde, sorunun çözülmesiyle birlikte Türkiye'ye müzakerelere başlama tarihi olarak 3 Ekim 2005 tarihi verilmiş ve böylece Başbakan Erdoğan, toplu fotoğraf çekimine katılmış ve bu olay, Türkiye açısından Avrupa Birliği ile ilişkilerde yeni bir dönemecin başlangıcı olmuştur.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Brüksel'de zorlu geçen müzakerelerin ardından düzenlediği basın toplantısında iki günlük maratonu, "*Yüzde 100 beklentilerimizi aldığımızı söylersem yanlış olur ama başarılı olduk*" diye özetlemiştir⁶⁸⁶. Erdoğan, gün boyunca Avrupa Komisyonu'nda yaptığı görüşmelerin ardından, konakladığı Conrad Oteli'nde basın toplantısı düzenlemiştir. Erdoğan, yerli ve yabancı 200 gazetecinin iki saatlik beklemesinin ardından gerçekleşen basın toplantısında, konuşma metnini okumuştur. Ankara Anlaşması'nın AB'nin 25 üyeli yapısı dikkate alınarak Güney Kıbrıs'ı kapsamasının teknik bir prosedür olduğunu belirten Erdoğan, "*Bu prosedür tanıma keyfiyeti değildir. Bunu Konsey zirve toplantısı kayıtlarına geçirdik*" demiştir⁶⁸⁷. Kararın, müzakere süreci ile ilgili

⁶⁸⁴ *Zaman*, 17 Aralık 2004.

⁶⁸⁵ *Birand*, s. 468.

⁶⁸⁶ *Milliyet*, 18 Aralık 2004.

⁶⁸⁷ *Sabah*, 18 Aralık 2004.

ikinci bir karara imkân bırakmayacak şekilde net olduğunu vurgulayan Erdoğan, "Geride kalan 41 yılın semeresini aldık. Önümüzde alacağımız mesafenin başlangıcındayız. Bundan sonraki süreç zor ve engebeli olacak. Ama Türkiye, interaktif insan potansiyeli ile Evvel Allah bunu aşacak güçtedir" diye konuşmuştur⁶⁸⁸. Erdoğan, "Sizi hayal kırıklığına uğratan lider oldu mu?" sorusuna, "Uluslararası anlaşmalar çok çekişmeli geçer. Biz bunu Bürgenstock'ta da yaşamıştık. Şu anda bunları konuşmanın bir anlamı yok. İleride romanı yazılırsa orada yer alır" yanıtını vermiştir. Avusturya Başbakanı Wolfgang Schüssel'in Türkiye ile ilgili referandum çağrısını, "Şimdi bunları konuşmanın anlamı yok. Çok şeyler değişecek. O güne kadar kim öle, kim kala" diyen Erdoğan, "Ankara - Diyarbakır - Brüksel hattında Kürt vatandaşlara bir mesajınız var mı?" sorusunu üzerine, "Bizim öyle bir hattımız yok. Türkiye - Brüksel hattı var. 72 milyon Türk vatandaşının tamamı da, canımız, ciğerimiz, başımızın tacıdır" demiştir. Danimarkalı bir gazetecinin, "Tanımadığınız bir kişinin olduğu bir yere girdiniz. Bu tanımadığınız güzel kızın adının Kıbrıs olduğunu gördüğünüzde ne yapacaksınız?" sorusunu gülerek yanıtlayan Erdoğan, "Biz çoktandır kendileriyle tanışıyoruz. Münasebetlerimiz de gayet iyi. Bundan sonra daha iyi olacak" diye konuşmuştur. Erdoğan, "Alınan karar içinize sindi mi?" sorusuna da, "Bu tür şeylerde kazan kazan anlayışı vardır. Yüzde 100 beklentilerimizi aldık dersek, mübalağa etmiş oluruz. Yanlış olur fakat başardık diyorum" karşılığını vermiştir⁶⁸⁹.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, aynı gün özel ATA uçağı ile saat 14.25'te Ankara'ya gelmiştir. Erdoğan'ı, Esenboğa Havalimanı'nda, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdüllatif Şener ile Mehmet Ali Şahin ve bazı bakanlar, milletvekilleri ve partililer karşılamıştır. Erdoğan ile birlikte Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül ve Devlet Bakanı Beşir Atalay'da Başkent'e gelmiştir⁶⁹⁰. AK Parti Gençlik Kolları, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül'e çiçek vermesinin ardından,

⁶⁸⁸ *Hürriyet*, 18 Aralık 2004.

⁶⁸⁹ *Zaman*, 18 Aralık 2004.

⁶⁹⁰ *Milliyet*, 18 Aralık 2004.

Başbakan Erdoğan, Havalimanı'ndan partiye ait otobüse binerek, şehir merkezine gelmiş ve Büyükşehir Belediyesi'nin Kızılay Meydanı'nda düzenlediği şölene katılmıştır⁶⁹¹.

⁶⁹¹ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 2004.

SONUÇ

1959 yılında o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik için başvurulduğu zaman, bu sürecin böylesine uzun ve zorlu olacağı Türkiye'de kimsenin aklına gelemeydi. Aslında Yunanistan'ı dış politika da takip etmek amacıyla girişilen bu süreç, Türk Dış Politikası'nın son 50 yıllık döneminde neredeyse yarı yükünü çekmiştir. Demokrat Parti'nin Soğuk Savaş döneminde en büyük rakip olarak gördüğü Yunanistan, 1959 yılında AET'ye katılmak için başvurunca, birkaç hafta sonra peşi sıra Türkiye'de başvurmuştur. Önceden planlanmış bir politikanın değil, dönemsel gelişmeler gereği yapılan bu hamle sonucu ortaya çıkan ilişkiler, 1960 askeri müdahalesinden sonra İsmet İnönü öncülüğündeki Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1963 tarihinde Ankara Antlaşması'nı imzalaması ile hız kazanmıştır. O tarihlerde dünya ölçeğindeki önemi, günümüzle kıyaslanamayacak kadar az olan AET, Türkiye'ye belirli geçiş aşamalarından sonra üyelik vaat etmiştir. 1960'lı yıllarda AET'ye üyelik konusunda ağır aksak ilerleyen Türkiye, 1970'li yıllarda karşılaştığı terör sorunu ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle Avrupa'ya uyum için gerekli düzenlemeleri yapamamış ve daha o tarihlerde birlikte yola çıktığı Yunanistan'ın hayli gerisinde kalmıştır.

1980 askeri darbesi, Türkiye ile Avrupa'nın ilişkilerine ciddi ölçüde zarar vermiştir. Türkiye ile ilişkileri askıya alan Avrupa Konseyi, böylelikle Türkiye'nin yavaş ilerleyen çalışmalarını iyice kilitlemiştir. İlişkilerin normalleşmeye başlaması 1983 yılından itibaren serbest genel seçimlerin yapıp Anavatan Partisi'nin (ANAP) Turgut Özal öncülüğünde iktidar olmasıyla gerçekleşmiştir. Aslında Avrupa Topluluğu'na (AT) katılmaya yönelik ilk ciddi politikalar bu dönemde gelişmeye başlamıştır. Başbakan Turgut Özal 1985 yılından itibaren AT'ye tam üyelik için başvuru yapılacağını açıklamıştır. Aslında kendisinin de

bildiği gibi, Türkiye o dönem için tam üyeliğe henüz hazır değildir. Ancak görülen o ki Turgut Özal bunu, hem iç politika malzemesi, hem de Türkiye için Avrupalılaştırma yolunda bir motivasyon aracı olarak kullanmıştır. Özal öncülüğündeki ANAP'ın 1987 yılında tam üyelik için başvurmasının ardından, ilişkiler sürekli artan bir şekilde gelişmiştir. Hükümet ve kamuoyu nezdinde konu bazı dönemlerde bir heyecan dalgasıyla birlikte gündemi meşgul etmiş, bazen de hiç konuşulmamıştır. Aynı şekilde Avrupa Topluluğu da kendinden kaynaklanan gerekçelerle Türkiye'yi diğer üyelere ayrı tutarak, 1991 yılına kadar tam üyelik başvurusuna cevap dahi vermemiştir. Böyle olmasına rağmen, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun 1960 ve 1970'li yıllara göre, Avrupa'ya entegrasyon konusunun çok daha fazla gündemde kalmasına yol açtığı muhakkaktır. 1980'li yıllardan önceki iktidarlar, programlarında konuya fazla yer vermezken, bu tarihten itibaren topluluğa üyelik konusuna artan bir önemle sahip çıkmışlardır.

1991 yılı Türkiye'de ANAP iktidarının sekiz yıl sonra sona erdiği bir dönemdir. Doğru Yol Partisi birinci parti, SHP ise üçüncü parti olarak bir koalisyon hükümeti oluşturmuşlardır. Tek parti iktidarının avantajlarına sahip olmamakla birlikte, bu koalisyon da Avrupa ile bütünleşmeye ANAP Hükümetleri kadar çaba göstermiştir. Ancak ilişkilerin bu dönemde hız kazanması, 1993 yılında Süleyman Demirel'in, vefat eden Turgut Özal'ın yerine Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Başbakanlığa da Tansu Çiller'in gelişiyle yaşanmıştır. 1993 yılından itibaren Türkiye, 'Gümrük Birliği' ifadesini daha sık duyar olmuştur. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne, Avrupa'ya tam üyeliği gerçekleşmeden girme arzusu, aslında birliğe bir çapa atma gayretinden ibarettir. İktidar ekonomik faydasından çok siyasi kazanımlar açısından Gümrük Birliği'nin Türkiye'ye fayda sağlayacağını düşünmüş ve Gümrük Birliği üyeliğinin gerçekleşmesi için başvurmuştur. 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması'na göre Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştiriyor ya da muhalefetin deyimiyle özel bir Gümrük İşbirliği Anlaşması yapıyordu.

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren dış siyasetin daha yoğun bir biçimde Avrupa Birliği ile ilişkiler üzerinden yapıldığı görülmüştür. Muhalefetteki bir parti, iktidarı

Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda ya beceriksizlik ya da taviz vermekle suçlarken, iktidara geçtiğin de benzeri politikaları kendisi de uygulamaktan çekinmemiştir. İlişkilerde başarı yakalayan bir iktidar partisi, bunu propaganda olarak sıklıkla kullanmıştır. Örneğin Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalayan Doğruyol Partisi (DYP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) liderlerinin bu anlaşmayı kendilerine mâl etme çabaları durumu özetlemektedir. Konuya başka bir örnek, 1997 yılından itibaren iktidara ortak olan Demokratik Sol Parti'nin (DSP) Gümrük Birliği Anlaşmasını revize edeceğine dair açıklamaları olmuştur. Gerçi bunu yapmamıştır ama Avrupa Birliği ile ipler her gerildiğinde kamu oyununun tansiyonunu düşürmek için sürekli bu konuyu gündeme getirmiştir. 1997 yılı Türkiye için ilişkilerde zor bir yıl olmuştur. 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'yi üyelik perspektifine almayan AB'ye, Türkiye siyasi ilişkileri dondurarak cevap vermiştir. Bu karar, belki de İsmet İnönü'nün Ankara Anlaşmasını imzalaması, ya da Turgut Özal'ın tam üyelik başvurusunu yapması kadar önemlidir. Gümrük Birliği işlerken siyasi ilişkileri durdurmak, Türkiye'yi avucunun içinde tutmak isteyen Avrupa'nın pekte işine gelmemiş olacak ki, 1999 yılında gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsü tanınmıştır. Avrupa Birliği ile ilişkilerde en büyük yakınlık ta bu dönemde yaşanmıştır. Gazete ve televizyonlar daha önce olmadığı kadar konuya yer vermiş, adaylık statüsüne hak kazanan Türkiye'nin Başbakanı Bülent Ecevit'in yıldızı alabildiğine parlamıştır.

Ancak hem hükümet, hem de Avrupa, ilişkileri aynı doruk noktasında sürdürmeyi başaramamışlardır. Her şeyden önce Avrupa'nın, idamın kaldırılması, Kürtçe yayın serbestliği, Kıbrıs meselesinin çözümü, azınlıklara ait vakıfların iadesi gibi konulardaki beklentilerini karşılarken hükümetler zora düşmüşlerdir. İç kamuoyunda bu gibi politikaları üretmek ulusal değerlerle teğet geçebildiğinden hükümetler ciddi oranda zorlanmışlardır. Avrupa ise çoğu zaman muhafazakar politikacılarından ve kamuoyundan çekinerek veya Türkiye'nin ekonomik geriliği, nüfusunun fazlalığı gibi etkenlerden korkarak Türkiye'ye karşı sorumluluklarını yerine getirmede ağır kalmıştır. Bu noktada giderek güçlenen bir paradoks Türkiye'nin hamle yaptıkça beklentisinin artmasına karşılık her aksaklıkta

tarafların birbirlerini ağır ithamlarla suçlamalarıdır. Eskiden böylesi dönemlerde uykuya dalan ilişkiler şimdi artık ipler gerildiğinde gündemden düşer gibi olmuş ama bu durum karşılıklı çıkarlar gereği çok uzun sürmemiştir.

Türkiye'nin birlik ile ilişkilerinde son ivme Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Hükümetleri döneminde yaşanmıştır. Milli Görüş kökenli milletvekillerinin ağırlıkta olmasına rağmen bu hükümetler, kısmen kendilerini kısıtlayan siyasi alanı, Avrupa'nın demokrasi anlayışına paralel olarak genişletmek istediğinden, kısmen de Avrupa üzerinden bir başarı sağlayarak bunu iç politika malzemesi yapmak istediği için ilişkilere öncelik tanımışlardır. Burada önemli bir faktörde Avrupa Birliği'ne katılımın, Türk dış politikası için vazgeçilmez bir olgu haline gelmesidir. Bu süreç 2004 yılındaki Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesiyle sonlanmış ve Türkiye'nin önünde, ilişkileri farklı boyuta taşıyan yepyeni bir sayfa açılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, Avrupa Birliği ile ilişkilerde ekonomik konulardan çok siyasi koşulları yerine getirmede zorlanmışlardır. Bu konuların başında şüphesiz Kıbrıs gelmektedir. Güney Kıbrıs'ın 1 Mayıs 2004 tarihinden itibaren birliğe üyeliğinin gerçekleşmesini sağlayan anlaşmayı imzalaması, Türkiye'yi ciddi bir dış politika açmazına sokmuştur. Konunun gündeme geldiği 2000'li yılların başında Avrupa'yı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile entegrasyona gitme tehdidi ile sıkıştırmak isteyen Türkiye, bu politikasında başarılı olamayınca Rum Yönetimi'ni Birliğe tam üyeliği karşısında adeta yenilgiyi kabul etmiştir. Avrupa, Kıbrıs sorununda çözüm üretmesi gereken bir mekanizma olarak daima Türkiye'yi görmüş, Birliğe üyelik şartının en başına Kıbrıs sorununun çözümünü oturtmuştur. Türkiye, başlangıçta bu konuyu Avrupa'ya üyeliği konusunun dışında tutmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır. AKP iktidarından öncesi hükümetler bu konuda taviz vermeyen politikalar üretirlerken, AKP Hükümeti, Kuzey Kıbrıs'ın Rum Kesimi ile birleşmesini öngören Annan Planı'nı destekleyerek, daha farklı bir tutum takınmıştır. Bir başka zorlu konu idamın kaldırılması konusunda yaşanmıştır. Özellikle DSP öncülüğündeki hükümet, konu gündeme geldiğinde kendi içerisinde çatışma hatta seçim kararıyla sonuçlanacak bir bölünme yaşamıştır. Koalisyon

ortağı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), idamın kaldırılmasına kesinlikle karşı çıkmış, koalisyonu bozmamasına rağmen, erken seçim kararının alınmasına yol açmıştır. Böylelikle Avrupa Birliği ile ilişkiler, Türkiye'deki hükümetlerin birlikteliklerini dahi etkileyen önemli bir noktaya gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1983 yılından sonra kurulan hiçbir hükümet, Avrupa Birliği ile ilişkilerini istediği kadar geliştirememiştir. Burada, Türkiye'deki sosyo-ekonomik durum çok etkili olmuştur. Avrupa, bir şekilde Türkiye ile arasındaki mesafeyi korumuş, bunu aşmak isteyen hükümetlerin zaman zaman taviz veren tutumları ortaya çıkmıştır. 1991 yılına kadar süren Anavatan Partisi iktidarı döneminde konu Türkiye açısından çok fazla öne çıkan bir durum arz etmemiştir. Böyle olmasına rağmen, bu hükümetler, ilişkilerin ivme kazanmasında etkili olmuşlardır. 1991 yılından sonra kurulacak olan DYP öncülüğündeki koalisyon hükümetleri yararları hala tartışılan Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmişlerdir. 1996-1997 yıllarında iktidarda olan Refah Partisi, Avrupa Birliği'ne yönelik yapıcı politikalar izlememiş, yönünü genelde D-8 diye tanımlanan 8 İslam ülkesinin oluşturduğu bir birliğe çevirmiştir. Bu dönemde Avrupa ile ilişkiler Refah Partisi'nin ortağı DYP üzerinden yürümüştür. 1997 yılından itibaren iktidar ortağı olan DSP Türkiye'ye Avrupa Birliği'ne aday statüsünü kazandırmayı başarmıştır. Ayrıca 2002 yılında Avrupa'nın çok önemseydiği Kürtçe yayın, idamın kaldırılması gibi konuları da yasalaştırmayı başarmıştır. Tabii burada ANAP Lideri Mesut Yılmaz'ın da katkısı hayli fazladır. AKP Hükümetleri ise diğer tüm hükümetlerden daha fazla ilişkilere önem vermiş ve sonucunda da ucu açık ta olsa, müzakereleri başlatmayı başaramıştır.

Türkiye'de 1983 yılından itibaren her hükümetin programında yer almasına rağmen Avrupa Birliği ile ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Çıkarlar karşılıklı örtüşüyorsa ilişkiler zirve yapmış, daha önemli gündem maddeleri varsa ilişkiler uykuya yatmıştır. Gerek Avrupa gerekse de Türkiye, üzerine düşen sorumluluğun gereğini tam olarak yerine getiremediği için AB'ye üyelik konusu, daha uzun yıllar gündemdeki yerine koruyacak gibi görünmektedir.

KAYNAKLAR

I – SÜRELİ YAYINLAR

A – GAZETELER

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Sabah

Tercüman

Zaman

B – DERGİLER

Avrupa

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Stratejik Analiz

Toplumsal Tarih

Yeni Türkiye

II – SÖZLÜKLER VE ANSİKLOPEDİLER

A – SÖZLÜKLER

- Hançerlioğlu, Orhan, *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul, 1997.
Ulaş, Sarp Erk, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 2002.
Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, 3. Basım, İstanbul, 1994.
Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, 2005.

B – ANSİKLOPEDİLER

Ana Britannica

Dinan, Desmond, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi, Cilt: I ve II*, Çev: Hale Akay, İstanbul, 2005.

Ekonomi Ansiklopedisi

III. İNCELEME ESERLER

A – KİTAPLAR

- Acar, Muhittin, *Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkilerinin Hükümet Programlarında ve Kalkınma Planlarında Ele Alınışı*, Ankara, 1992.
Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker, Levent, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, Ankara, 1997.
Aktar, Cengiz, *Avrupa Yol Ayrımında Türkiye*, İstanbul, 2002.
Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, 1999.
Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul, 2005.
Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, 7. Basım, İstanbul, 2000.

- Aykaç, Mustafa ve Parlak, Zeki, *Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkileri*, İstanbul, 2002.
- Bozkurt, Veysel, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul, 2001.
- Engin Berber, *Türk Dış Politikası Çalışmaları, Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, İstanbul, 2007
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2002.
- Bettany, G.T., *Dünya Dinleri*, Çev: Ahmet Aydoğan, İstanbul, 2005.
- Birand, Mehmet Ali, *31 Temmuz 1959’dan 17 Aralık 2004’e Türkiye’nin Büyük Avrupa Kavgası*, İstanbul, 2005.
- Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, 1983.
- Bozkurt, Enver ve Demirel, Havva, *Birleşmiş Milletler ve AB Kapsamında Kıbrıs Sorunu*, Ankara, 2004.
- Bozkurt, Veysel, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Bursa, 2001.
- Brague, Remi, *Avrupa: Roma Yolu*, İstanbul, 1995, ss. 35-36
- Braudel, Fernand, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm, XV. ve VII. Yüzyıllar*, Ankara.
- Cem, İsmail, *Avrupa’nın Birliği ve Türkiye*, İstanbul, 2005.
- Çam, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul, 1995.
- Çayhan, Esra, *Dünden Bugüne Türkiye-AB İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*, İstanbul, 1997.
- Dartan, Muzaffer ve Nas, Çiğdem, *The European Union Enlargement Process and Turkey*, İstanbul, 2002.
- Davies, Norman, *Avrupa Tarihi*, Ankara, 2006.
- Dedeoğlu, Beril, *Adım Adım Avrupa Birliği*, İstanbul, 1996.
- *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, 2003.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 2007.

- Delmas, Claude, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, İstanbul, 1973.
- Dura, Cihan ve Atık, Hayriye, *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Ankara, 2003.
- *Sömürgeleşen Türkiye*, İstanbul, 2004.
- Eralp, Atilla, *Türkiye ve Avrupa*, Ankara, 1997.
- Erdenir, F. H. Burak, *Avrupa Kimliği Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe*, Ankara, 2005.
- Erhan, Çağrı ve Arat, Tuğrul, "AET ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: I, Ed: Baskın Oran, İstanbul, 2002.
- Ferro, Marc, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi, 13. yüzyıl-20. yüzyıl*, Ankara, 2002.
- Gözübüyük, A. Şeref, *Yönetim Hukuku*, Ankara, 2007.
- Green, Pauline, *Embracing Cyprus, The Path to Unity in The New Europe*, New York, 2003.
- Gültekingil, Murat, *Modern Türkiye 'de Siyasal Düşünce, Sol*, Cilt: 8, İstanbul, 2007.
- Günver, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Ankara, 1985.
- Hobsbawn, Eric, *Devrim Çağı 1789-1848*, 3. Baskı, Ankara, 2003.
- İnat, Kemal, "Avrupa Politik İşbirliği'nin Doğuşu", *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, Ed: Oğuz Kaymakçı, Ankara, 2005.
- Karluk, S. Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, 2005.
- Kazgan, Gülten, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, 2. Baskı, İstanbul, 2002.
- *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 2002.
- Kellerman, Alfred E., *EU Enlargement, The Constitutional Impact at EU and National Level*, Netherlands, 2001.
- Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, Ankara, 1994.

- Kissinger, Henry, *Diplomasi*, İstanbul, 2002.
- Lee, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, Ankara, 1997.
- Luraghi, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, İstanbul, 2000.
- Manisalı, Erol, *Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, İstanbul, 1996.
- *İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı, Türkiye-AB İlişkileri*, İstanbul, 2003.
- *Türkiye ve Küreselleşme*, İstanbul, 2002.
- Maresceau, Marc and Lannon, Erwan, *The EU's Enlargement and Mediterranean Strategies*, New York, 2001.
- Morin, Edgar, *Avrupa'yı Düşünmek*, 2. Baskı, İstanbul, 1995.
- Melek, Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "1960-1980: Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: I, Ed: Baskın Oran, İstanbul, 2002.
- Nicoll, William (Sir), Salmon, Travorc, *Understanding The European Union*, 2001.
- Özen, Çınar, *Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve Tam Üyelik Süreci Üzerine Etkileri*, İzmir, 2002.
- Pinder, John, *The Building of the EU.*, Oxford, 1998.
- Russell, Bertrand, *History of Western Philosophy*, London, 2000.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918 -1994)*, Cilt: 2, Ankara, 2001.
- Sönmezoğlu, Faruk, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, 2006.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 5, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Ankara, 2002.
- Türköne, Mümtaz'er, *Siyaset*, Ankara, 2006.
- Uğur, Mehmet, *Avrupa Birliği ve Türkiye, Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, 2. basım, İstanbul, 2004

Uslu, Nasuh, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara, 2000.

Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler*, Ankara, 1979.

Yalansız, Nedim, *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri, 1961-2002*, İstanbul, 2006.

Yurdusev Nuri, “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, *Türkiye ve Avrupa*, Ed: Atilla Eralp, Ankara, 1997.

B – MAKALELER

Akça, Emel, “Türk Dış Politikasında İdealizmden Realizme; Demokrat Parti’den AKP’ye Türk-Amerikan İlişkileri”, *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ed. Doğan, Nejat ve Nakip, Mahir, Ankara, 2006.

Bila, Fikret, “Türkiye’nin Son Dönem Dış Politikasında DSP’nin Rolü”, *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ed. Doğan, Nejat ve Nakip, Mahir, Ankara, 2006.

Çakır, Ruşen, “Milli Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, İslamcılık*, Cilt: 6, İstanbul, 2004.

Çalış, Şaban, “Türkiye’nin AB’ye Üyelik Konusu ve Helsinki Kararları”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul, 2001.

Çayhan, Esra, “Türkiye’de Siyasal Partiler ve AB”, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Der: Beril Dedeoğlu, İstanbul, 2003.

Gürün, Kamuran, “Ortak Pazarın Düşündürdükleri”, *Milliyet*, 13 Eylül 1963.

Korkmaz, Ömer, “Tarihsel Süreç İçerisinde Evrensellik Düşüncesi”, *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/3, 2002.

Kunt, Mazhar, “Avrupa Müşterek Pazarı”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1959.

- Pekiner, Yeşim, “Türkiye, 1978’de AB’yi Neden Reddetti?”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 130 (Ekim 2004).
- Serdar, A. Seda, “AB Güvenlik Politikasında Yeni Bir Dönem”, *Stratejik Analiz*, 3/35 (Mart 2003).
- Tosun, Hasan, “AK Partinin Kıbrıs Politikası, 2002-2005: Türk Dış Politikasında Gelenek ile Değişimin Mücadelesi”, *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ed. Doğan, Nejat ve Nakip, Mahir, Ankara, 2006.
- Varol, Sinan, “Avrupa Ortak Tarım Politikası ve Tarım Alanında Türkiye-AB İlişkileri”, *Yeni Türkiye*, Avrupa Birliği (Özel Sayı), II/36, 2000.
- Yılmaz, Hakan, “Avrupa’nın Kültürel Sınırlarının Çizilmesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 130 (Ekim, 2004).

IV-DİĞER YAYINLAR

57. *Hükümetin İcraatı ve 21. Dönem TBMM Çalışmaları*, DSP Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- AKP’nin Avrupa Birliği Yol Haritası: Çıkamaz Sokak*, Milliyetçi Hareket Partisi Araştırma ve Geliştirme Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- AKP’nin Teslimiyet Belgeleri, AB-Türkiye İlerleme Raporu*, Milliyetçi Hareket Partisi AR-GE Yayınları, Ankara, 2004.
- Aldatma, Kandırma Politikaları*, Milliyetçi Hareket Partisi, AR-GE Merkezi, Ankara, 2003.
- Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik ve Gümrük Birliği’nin Birinci Yılı*, Anavatan Partisi Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- Başbakan Mesut Yılmaz’ın TBMM’de Hükümet Programı Görüşmelerinde Yaptığı Konuşma, 10 Mart 1996*, TBMM, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1996.

Erdoğan, Recep Tayyip, *Konuşmalar*, AK Parti Grup Konuşmaları, 10 Kasım 2002-28 Temmuz 2003, Ankara, 2003.

Son İki Yılda CHP'nin Katkıları, Bir Özet, Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, Ankara, 2005.

Türkiye'nin AB Üyeliği Yolunda Ecevit, Kıbrıs ve Helsinki Gerçeği, DSP Tanıtım, Medya ve Halkla İlişkiler AR-GE Kurulu, Ankara, 2004.

V- İNTERNET YAYINLARI

<http://www.belgenet.com/hukumet/program/50.html>.

<http://www.byegm.gov.tr/hukumetler/58hukumet/hukumetprogrami.htm>.

<http://www.byegm.gov.tr/hukumetler/59hukumet/hukumetprogrami.htm>.

<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/ankara.doc>.

http://www.genelsecim.org/52_hukumet.htm.

http://www.yerelsecim.com/53_hukumet.htm.

http://www.yerelsecim.com/54_hukumet.htm.

http://www.yerelsecim.com/55_hukumet.htm.

http://www.yerelsecim.com/57_hukumet.htm.